

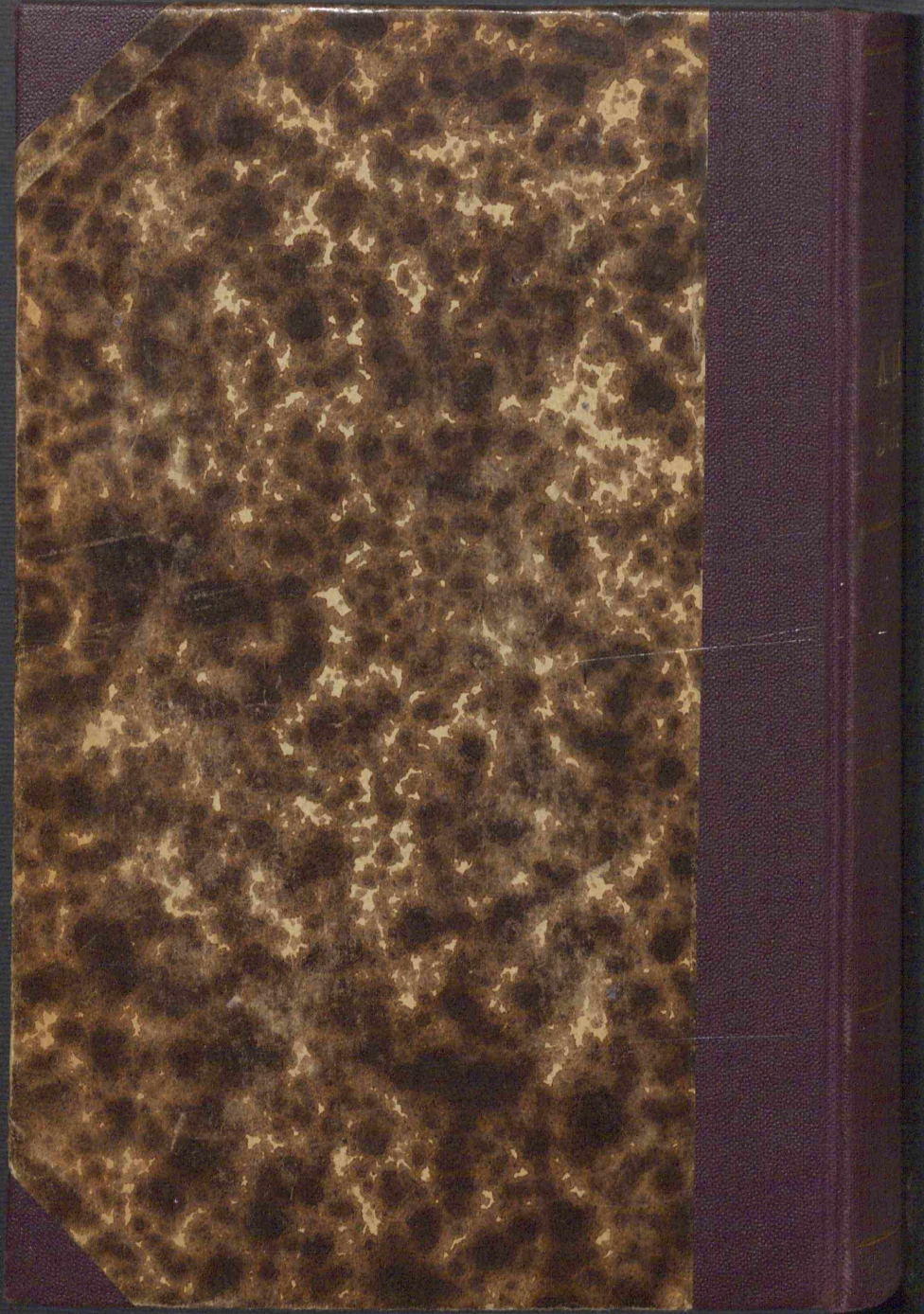
B

338.

IV.

REV.
ED.

KAUFMANN
DÁVID
KÖNYVTÁRA

B. 338^{IV}

ירושלים

י ב ל ב

קבוצת מאמרים בחקירת ארה"ק, מצבה, קורותיה וכל הנוגע לה
בשכנר הימים ובימינו אלה. למען ידע ישראל מצב ארה"ק כמו,
ומה היא שואלת ממנו.

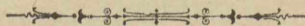
יוצא לאור מדי שנה בשנה בשפת עברית ואשכנזית

מאת

אברהם משה לונץ.

בעזרת חכמים וסופרים מצוינים בארץ וחוצה לה.

שנה רביעית.

פעם"ק ירושלים תוכב"א

תרנ"ב

מקדש

ברגשי כבוד ויקר

לכבוד

הכהן הגדול העומד לשרת בהיכל החמלה
גואל ומודע לחכמת ישורון וספרותה
רב פעלים להרמת קרן ארץ אבותינו ויושביה
הוא הרב הגדול בתורה וחכמה וכו' כש"ת

מוהר"ר **צדוק הכהן** הי"ו.

ראש הרבנים בארץ צרפת

טאת

העורך.

תוכן הענינים :

חלק העברי.

שמות ערי ארץ ישראל :

צד באור וחקירה בהשמות : נגות צריפין.
בקעת עין סוכר. פרוניתא ודמוסית. אפולוניא. נצרת.
מאת יוסף הלוי.

20—1

24—21

חוני המעגל.

לקורות עדת האשכנזים בירושלם :

בהמאה החמשית להאלף הנוכחי :

(א) הסכמת ראשי ופרנסי עדת מייץ על אדות קיבוץ גדבות הגונות לתשלום חובות העדה הזאת. (ב) קיום והסכמת הרב הגאון מוה"ר אברהם ברודא אב"ד בק"ק הנז'. (ג) מכתב הרוזן כמו"ה שמשון וואלף ווערטהיימר לגיסו הרב הגאון כמוה"ר משה אב"ד בפראנקפורט ע"ג מאיין. עם מבוא והערות.

50—26

טופס הסכמה הנמצאת בירושלם :

משנת התצ"ז על אודות חיזוק תקנות

52—51

העזבונות. מאת הנ"ז.

עולי רגל :

תשובה על שאלת הרה"ח וכו' כמהר"י רייפמאן (ירושלם כרך ג') "הגם ראייה במצות התלויות בארץ". מאת חיים אפפענהיים ז"ל.

56—53

אב"ד דקהל טהארן.

באורי מזמורי תהלים :

אשר יסודם במאורעות ארץ אכותינו

90—57

מאת מאיר איש שלום.

מורה בבית המדרש בווינא.

אנשי מופת

אשר היו בירושלם ובארץ ישראל, מדותיהם

98—91

ומאמריהם. מאת יעקב רייפמאן.

דובב שפתי ישנים :

102—99⁷ (א) פרק י"ג מספר אלכסנדרוס המוקדוני (כ"י)
מכלכל ספור מביאת המלך אלכסנדר לירושלם, עם
הערות. מאת אברהם אליהו ד"ר הרכבי.

115—102 (ב) מכתבים בודדים : שמונה מכתבים
פרטים מחכמי ארץ ישראל ואליהם. המפיצים אור
על מצב אה"ק משנות תק"כ—תק"פ עם הערות.
טוב מראה עינים מהלך גפוש :

124—116 ביאורים והערות חדשות, במקראות קשי
ההבנה, הנוסדות על דרכי בני ארץ הקדם ומנהגם,
והם : ארץ ארבע מאות שקל כסף. ורחל לקחה
את התרפים. חתמך ופתילך. כי תבוא בכרם
רעך. וליש אין כל כי אם כבישה אחת. וקסת
הסופר במתניו. הר ציון ירכתי צפון. מה שמו
מה שם בנו. סדין עשתה ותמכור וגו'. חופר גומין.

צמחי ארץ הצבי :

136—125 טבע ומהות כל הצמחים הגדלים בארץ
ישראל וסוריה. אופני עבודתם ושימושם (המשך
מכרך ג') והם : דלעת. דַּנְדָּנָה. הדס. הירדוף.
זית. חבוש. חבצלת. חדק. חמה. חמי מירס.
חלגלוגית. חַנְטָל. חסא. חציר. חרדל. טיטון.
כמון. כסבר. כפור. כרוב. כרכום. כרפס. כרפס
שבנהרות. כרשינה. לַבְנָה. לָמוֹן. לפת. לפת החלמות.
לפת האדום. לפת הצהוב. מאת מנשה מאיראויטש.
עם הערות על השמות המחודשים מאת העורך.

152—137 על דבר ספר "אהבת ציון" (ספורי אה"ק
להר"ר שמחה בן יהושע, תקכ"ה) זיפו ומזיפו.
הגדות הערבים בדברי ימי עולם :
חבריה. מוסדי הארץ. הרפאים. יצירת
האדם. האדם ומלאכי מרום. השמן והתנין. יצירת

האשה. הגן בעדן. השטן והאדם. גרוש האדם
מן הגן. לכוש האדם ומאכלו. החניגה. מנחת
קץ והבל. הריגת הבל. אחרית האדם. שת.
הנפילים. חנוך. חנוך בגן אלהים. הרות ומרות.
לדת נח. נח ובני דגרו. מטע עצי התבה.
מאסף ומתרגם עם הערות. מאת דוד ילין.

185 - 153

מורה עכרית וערבית כביה"ם לעמל

משרת החכם באשי בתוגרמה וזכיותיו,

וחקי בית ועד החכמים :

(א) מי המה הראוים להבחר למשרת חכם
באשי. אופן כחירתם והשבעתם. (ב) חובות
החכם באשי. (ג) כחירת חברי הועד הכללי. (ד) חובות
הועד הרוחני. (ה) הועד הגשמי וחובותיו. נוסח
מאמר המלך הנתן להחכם באשי (עם הערות).
תולדות הרבנים נושאי המשרה הזאת משנת
תר"ב עד היום, והם : אברהם חיים גאגין. יצחק
קובו. חיים נסים אבולאפיא. חיים דוד חזן.
אברהם אשכנזי. מאיר פאניזייל. (זל"ה). יעקב
שאול אלישר שלימ"א.

217 - 186

השקפה במצב ארה"ק :

(במשך העת החולפת)

המצב בארצנו בכלל. ירושלים : פעולות
הממשלה ובית מועצות העיר. התרחבות העיר.
מצב החינוך. גידול מפעלי החסד. — יפו. צפת.
מבריה. חברון. ראשון לציון. פתח תקוה. גדרה.
רחובות. מקוה ישראל. זכרון יעקב. חדרה. בית
חרושת לכלי זכוכית במאנמורה.

230 - 218

החלק האשכנזי.

רשימת ספרים ומכתבים על אודות גלילות אה"ק ומצבה. במשך התשע מאות שנים האחרונות (המשך וסוף מכרך ג'). מאת ד"ר שמיינשניידער. עם הערות מאת העורך.

40— 1

ח ק י ר ה בהשתלשלות המלאכה וההשכלה בארץ ישראל מראשית הבריאה עד היום (המשך מכרך ג'). פרק ב'. מזמן המבול עד לכידת הארץ ע"י בני ישראל. פרק ג' מהזמן הנז' עד גלות בבל. מאת האדרכל ק' שיק.

76— 41

מכתב מסד-ירושלם :

HIEROSOLYMIANISCHE STIFTUNG

העתק תעודת ואשור קיסר אוסטריא פראנץ הראשון, על קרן הקיים שיסד השולחני כמוהר"ר וואלף ווערטהיימער מהכסף שנאסף בידו למוצת עדת האשכנזים באה"ק. מאת ד"ר דוד קויפמאנן.

82— 77

התגלות מדעיות חדשות בעייק :

תקוע ירמ' ו' א'. שרידי בנינים עתיקים במקום המקדש. הככר. בור עתיק. ברכה עתיקה. מערות וכוכין בצפון העיר. קברי הנביאים הגי ומלאכי אשר בראש הר הזיתים. מערת קברים עתיקה בדרך יריחו אצל בית היני. מערות בסלע הר הזיתים. תועלת שלוח שניה. שדה הדמים או קברי בני העם. שרידי בניני ירושלם הישנה (במורד הר ציון) ועוד. מאת האדרכל ק' שיק.

100— 83

בקורת ספרים :

המטבעות הטבועות בימי המלחמה האחרונה נגד הרומאים. לה' ל' האמבורגער בפפד"מ. מאת ד"ר ל. גרינהוט. מנהל בית היתומים לבני סה.

104—101

שמות ערי ארץ ישראל

מאת

יוסף הלוי.

בגות צריפין.

שם העיר הזאת לא נזכר במקרא כי אם בתלמוד בספור על אודות העמר אשר בא פעם אחת מן המקום הזה בימי פתחיה אשר הוא מרדכי לדעת חז"ל. השם הזה תמונה זרה לו למראה עין כי מה לבגות עם צריפין אשר הם סכות משפעות מקמות עלי ערבה, ולצאת מן המצר חשבו חוקרים אחדים לקרא בגות צריפין כגון תחת גימל, אולם קריאה זאת לא תתכן כאשר נראה מתכן הספור. מקורו בירושלמי שקלים פרק חמשי הלכה ב' המחלה פתחיה על הקינין. ומגמת האגדה להראות את חכמת פתחיה לפתר חידות ואלה דבריה: "פעם אחת יבשה א"י ולא היו יודעין להביא עומר והוה תמן חד אילם והוה יתיב חרא ידיה על בגות) וחדא ידיה על צריפה איתיניה קמיה דפתחיה א"ל אית אתר דמתקרי בגות צריפין או צריפי בגות אזלו לתמן ואשכחו". בכבלי מנחות פרק ששי דף ס"ד ע"ב. סופר הדבר בענין אחר מעט: מעשה שבא עומר מגנות צריפין וגוי כי מטא עומר לא חוו ידעי מהיכא איתי עומר אכרוו (הכריזו כל מי שיודע תבואה שיודעם, רש"י) אתא ההוא אילמא (בגמרות נדפס בטעות: חרשא

צ"ל אלם שומע ואינו מדבר) אותיב חדא ידא לאיגרא (לאמר :
"על גג") וחדא ידא אצריפא אמר להו מדדכי מי איכא דוכתא
דשמה גגות צריפין או צריפין גגות בדקו ואשכחוה.

ידידי החכם אד' גיבואיר בספרו הצרפתי La géographie
du Talmud (ידיעות הארץ בתלמוד) דף 81 שער בצדק לפי דעתי
כי הוא אולי המקום הקרוב ללוד הנקרא צֶרְפִּינְד אשר יזכרהו
האדון די סולסי בספר מסעיו (חלק ד', דף 67). הכפר הזה רחוק
למדי מירושלים וקרוב מאד לארץ פלשתים ועל כן יכל להעלם
מאת חכמי הישיבות אשר לא נסתה רגלם ללכת חוץ מסביבות
העיר הקדושה. אולם הנפלא בזה השם גגות צריפין בעצמו
אשר חלקו האחד סותר את השני כי דבר אשר לו גג לא יכל
להיות צריף כי הצריף ראשו חד ואיננו שטוח כנגג. גם השם
החדש צֶרְפִּינְד מוזר הוא לעינים כי יזכיר לנו את שם העיר
הכנענית צֶרְפִּינְד העומדת על שפת הים בשכנת צִידה והיא צֶרְפֶּת
אשר לצידון הנזכרת במעשי אליהו (מלכים א', י"ז, מ—י) ועתה
שאל נשאל מה פתרון השם הישן הזה ואיך קרה הדבר כי שנה
שמו בפי חכמי התלמוד ויהי בפיהם לגגות צריפין ?

להשיב מענה על שתי השאלות האלה נחוץ לנו לחקר
בטרם כל על התמונה הקדומה לשם הישן. ידוע כי בפסוקים
האמורים נספח על השם הזה הא התהלוכה העומדת תחת אָל אוּל
ולזאת נמצא צֶרְפֶּתָה לאמר אל צֶרְפֶּתָה. וכן תמצא תמונה זאת
בעובדיה פסוק כ': ומהיות התיו רפא ולא דגוש, שפמ נשפמ כי
הנון אשר בשם הערבי צֶרְפִּינְד איננו ממקור קדום כי מקרוב בא
לרגלי איזה חק מחקות יפי המבטא אשר אין דעתנו לתור בזה.
גם ספורי מלכי אשור יזכירו את העיר הזאת ויכתבו את שמה
צֶרְפֶּתָה והכתיבה הזאת מתאמת עם התמונה העברית.

אחרי הציבנו את התמונה נדרש לעצם השם. השרש
צרף יורה בעברית טהר ונקיון. הפעל צרף ימצא גם בקל וגם
בכבד ובשניהם יורה פעולה יוצאת כפתרון טהר ונקיה את המתכות :

צָרְפָּה, צֹרְרָה, מְצַרְפָּה. ובדרך ציורי ענינו בחן כמו צרפתני כל
 תמצא. לאמר: "בחנת אותי ולא מצאת בי עיל". אולם בלשון
 אשור הוליד הישרש הזה את השם צָרְפוּ כסף צרוף וטהר
 ומה נגזר שם האלה צָרְפְּנִית אשת מרודך, לאמר "נקיה וטהורה".
 מה היתה תבנית שם האלה הזאת בארץ צידון וכנען בין עובדי
 האלילים? אחשב כי היתה צָרופֶת אשר היא צָרוּפָה בעברית
 המאחרת כי הראשונים שמרו את תיו הנקבה ולא הפכוה להא.
 מן התמונה צָרוּפֶת או אולי צָרִיפֶת (כי המשקל פָּעִיל דומה
 מאד בפתרונו למשקל פָּעוּל) נגזר לפי העתי שם העיר צָרְפֶת
 המזכירה את האלה האמורה אשר גזול כבודה מאד בעיני
 הכנענים.

ועתה נבין בנקל את טעם השם התלמודי נגות צריפין
 אשר ענינו לפי מחברתו: "נגות אשר עליהם סכות", אך נקדם
 לשנות בזה את אשר אמרתי במקום אחר על אודות שם האלה
 סְפּוֹת פְּנּוֹת אשר עבדו אנשי בבל הנושבים בערי שומרון על
 ידי מלכי אשור (מלכים ב', י"ז, ל'). שם הראיתי לדעת כי התמונה
 הזרה הזאת מעשי ידי סופר אשר שָׁנָה ללעג ולקלון את שם האלה
 צָרְפְּנִית הקדושה מאד בעיני הבבלים. וכזאת עשה: בראשונה
 גזר את השם צרפנת (בכתיבה חסרה כמנהג הקדמונים) לשני
 גזרים צרף-בנת. ואחר, עשה מן הראשון סְפּוֹת בחשבו על
 השם צריף אשר הוא נרדף לְסָכָה, ומן השני עשה פְּנּוֹת או פְּנּוֹת
 בחשבו על הקדשות והזונות אשר ישבו בסכות בחצר מקדשי
 האלילות או קרוב למקומות אשר הציבו שם את צלמיהן. במשחק
 מלים זה הפך הַמְתַקֵּן לתועבה ולשמצה את שם האלילה אשר
 ענינו "טהורה ונקיה". והנה ידוע כי בימי הגביאים הציבו צלמים
 ומזבחות על גגות הבתים לזבח ולהקטיר (מלכים ב', כ"ג, י"ג).
 צפניה א', ה'. ירמיה י"ט, י"ג) ואין ספק כי בעכרם שם את
 האלילות נתנו מקום לקדשות לזנות לכבוד רבתם ומה נפרץ
 המנהג בין עובדי אל אחד להסב לחרפה את שם האלילה האמורה

ולקרא אותה בג צריפי זונות על כן נהפך גם שם העיר
צָרְפָּת אשר ביהודה מכבוד לקלון והי לגנות צריפין. למותר
יחשב אם נחפץ לאסוף את כל מאמרי החכמים אשר יצו לשנות
תאר כבוד לתאר חרפה בעניני עבודה זרה כי ידועים הם לקוראינו.

בקעת עין סוכר.

גם בשם המקום הזה חלו באין ספק ידי סופר מתקן ומהפך
משוב לדע למען יהי לחרפה. זכרו יבא באגדת הירושלמי אשר
הבאנו למעלה על דבר גגות צריפין ושם יספר מקרה דומה
לראשון אשר קרה בימי פתחיה או מרדכי, ואלה הדברים: "אמר
ר' יוסי בר ביבין פעם אחת נשדפה א"י ולא ידעו מהיכן להביא
העומר (צ"ל שתי הלחם) והיה תמן חד אילם דהוה יתיב חדא
ידיה על עיניה וחדא על סוכרא איתיניה קמיה דפתחיה אמר להו
אית אתר דמתקרי עין סוכר או סוכר עין אזלו ואשכחוהו, ובבבלי
במקום הנזכר למעלה הובא האגדה הזאת בלי שנוי גדול אך שם
נכתב בצדק שתי הלחם תחת העומר וזה לשונו: "כי בעי
לאתוי שתי הלחם לא הוו ידעי מהיבא לאתויי אכרוזו אתא
ההוא נברא חרשא (צ"ל איכמא) אותיב [חדא] ידיה אעיניה וחדא ידיה
אסוכרא אמר להו מרדכי ומי איבא דוכתא דשמה עין סוכר או
סוכר עין בדקו ואשכחוה".

מגמת האגדה הזאת לבאר את המעשה הנזכר בקצור
במשנה: "שבא שתי הלחם מבקעת עין סוכר". לפי דעת רב
המפרשים סיכרא או סוכר הוא חור הדלת אשר יושם בו
המנעול או הבריא ונגזר משרש סכר הקרוב בהוראתו לשרש
סתם ועצר. נקל לראות כי התאר עין סוכר לאמר: "מעין
סותם ועוצר" לא יאות מטבעו למעין בקעה פוריה אשר תוציא
חמים גם בשנות היבש והשדפון ונשפט מזה כי איננו כי אם
מעשה מהפך לרעה את המקרא הראשון אשר היה לטוב ולתפארת
כמו מעין הרואה או המאיר ודומהו. אולם נחוץ לנו לבקש הנמצא

באמת זכרון עיר כזאת בגלילות ארץ יהודה.

קרבת השם סכר אל Sychar הנזכר בבשורת יוחנן ד' ה' כעיר שומרונית בשכנת המקום אשר נתן יעקב ליוסף בנו ואשר היה בו באר יעקב. גדולה מאד. אולם לא יתכן לחשב אותם למקום אחד כי אין להביא את שתי הלחם מתבואת ארץ נכריה. ולפי חכמי המשנה ארץ השמרונים או הכותים כחוצה לארץ היא. אמנם אין ספק כי Sychar או Sichar עיר שכס. אך לפי דעתי הכתיבה היונית הזאת תשוב אל המלה הארמית סוכלתא לאמר סָכַל או סְכָלוֹת וכנוי חרפה הוא תחת השם הישן שָכָם, וכן יקרא גם בן סירא (נ' כ"ו) את השמרונים: "עם סכל היושב בשכס וחליפת למד בריש בהעתקת היונים ממלים עבריות וארמיות. נפרצה מאד, ואין להשתאה עליה.

היות ארץ השמרונים כחוצה לארץ בעיני הרבנים, ימנע אותנו מהסכים אל דעת החוקרים אשר יאחדו בקעת עין סוכר במקום אחד קרוב לשכס אשר יקרא היום לפי דבריהם Sahel-el-asger וכו המעיין Ain-el-asgar (גיבואיר 170, Géographie). כבר אמרתי כי התבואה אשר יַעֲשֶׂה ממנה הלחם במקדש ירושלים לא תובא מארץ שמאה, אמנם התאחדות זאת אין יסוד לה גם מטעם שנוי הכתיבה, ויש לשער כי Askar או Asgar יסתיר לנו אחד משתי מלים עבריות אלה עם סכר "צבא", או אצגר (יותר מובן אצער בעין מנוקדת) "קמץ מאד". בשני האופנים ההם אין לשמות אלה קרבה וגאולה עם השם סוכר המדבר.

בטענות הקודמות נוכח לנו כי אין לצאת מגבול א"י אשר גבלו מורי התלמוד בימיהם וכי רק בקרב גלילותיה המקודשים יש לנו תקוה למצוא את הבקעה אשר נבקש. מוצא חקירתנו מקדם כי סוכר הוא שם מוסב מכבוד לקלון ינהל אותנו להאיר נתיבתנו, וכאשר נתבונן על דמיון שני הספורים אודות בא העומר מגגות צריפין ובא שתי הלחם מבקעת עין סוכר נמה לחשב כי גם המקום האחרון הוא בגבול מערב וקרוב לארץ העמים. ובפנותנו שמה נמצא מול עינינו את העמק המהולל והפורח, את עמק

השרון אשר יכונה בכתבת אישמנעזר מלך צידונים המולך אחר ימי אלכסנדרוס המקדוני בתאר הכבוד "ארצות דגן האדרת", העמק הזה ישתרע מן הכרמל עד ישפלת יהודה ויחלק לחלקים רבים אשר כל אחד מהם יקרא בשם פרטי והידוע בהם עמק יזרעאל, אך עקר השרון הוא בסכיבות יפו ולוד ויבנה ואדמתו פוריה ודשנה ותצמיח כל דגן למינהו. הוא יגביל שם בין ארץ פלשתים ובין ארץ ישראל. בארץ הראשונה עיר הגבול היא עקרון ובארץ האחרונה היא עיר בית שמש. אל העיר הזאת באו לפי המספר בשופטים ה' ו', הפרות והעגלה הנושאת את ארון אלהים אשר השיבו הפלשתים מעקרון, ובתוך הדבר יגד לנו כי אנשי בית שמש קצרו אז חטים בעמק. אם לא אשגה במשפטי יש לחשב כי המקום הנקרא בראשונה עמק בית שמש אשר בלי ספק היה בו מעין מִכְנָה עין שמש הוא הנקרא לדעה בפני הרבנים בקעת עין סוכר לאמר "מעין הסוכר ועוצר הראיה" ובזאת השביתו מפיהם את שם השמש אלחי האור והראיה אשר היה להם לתועבה. השערתנו זאת תמצא עזר לה במחסר שם בית שמש או עיר שמש (יהושע י"ט, מ"א) בכתבי התלמוד, אף כי לא יתכן לחשב כי היתה מחוץ לגבול ארץ ישראל.

פרוגיתא ודמוסית.

שני המקומות האלה נזכרו בשבת קמ"ז ע"ב : "אמר ר' חלבו חמרא דפרוגיתא ומיא דדמסת (לפי גרסת הערוך) קפחו עשרת השכמים מישראל ; אלעזר בן ערך איקלע להתם ואימשיך בתרייהו (אחר היין והרחיצה, רש"י) איעקר תלמודא כי הדא אתא קם למיקרי בספרא בעי למיקרא חחדש הזה לכם (שמות י"ב) אמר החרש היה לבם בעו רבנן רחמי עליה והדר תלמודיה והיינו דתנן רבי נהוראי אומר הוה גילה למקום תורה". כל המפרשים החדשים השוו פרוגיתא לארץ פרוגיא (Phrygie) אשר באזיא הקטנה ובכל זאת נקל להראות כי שגיאה גדולה היא

כידם יען אשר לא העמיקו היטב לתכן המאמר ונמהרת משפטם נראה יותר בהעתקה האשכנזית לאדון וינשי (Wünsche) אשר לא רק תביא אל תוכה את ארץ פרוגיא האמורה כי גם תכתב את המלים החרש היה לבם באותיות למניות hacharasch ובלשון אישכנו Ihr Herz ist taub geworden. אמנם המעתיק הזה חושב את האמר "חרש בלב" תחת חרש באזניו הנהוג, כצורה יפה ונשגבה, ולא נצא לריב עמו על דברי טעם, אך על זאת נתפלא כי מעתיק התלמוד כלו ישגה פי שנים במלה אחת כי התמונה hacharasch אין לה ידים, ויש להיות hachêrêsch (החרש בשני צירי) אולם הקריאה הנכונה היא החרש (בשני סגול ובשין שמאלית) ומגמת הספור היא כי ר' אלעזר הקל בלי דעת בכבוד החכמים באמרו: "החרש היה לבם" לאמר לבם היה קשה כחרס.

ועתה נשקד להתבונן על השגיאה הגדולה המדברת. שם עיר דומה לפרוגיאתא איננו ידוע בא"י על כן חשבו כי הוא שם ארץ מארצות העמים ובהחפזם עפה רוחם כרגע עד ארץ פרוגיא. אולם מעצר אחד התייצב בדרכם: קשר עשרת השבטים עם הארץ הרחוקה ההיא, ולהסיר אותו בקשו בספרי יוסף וימצאו כי אנמיוכוס הגדול הגלה שמה אלפים נפש מן היהודים אז נח לבם ויגזרו אמר כי על היהודים הגולים האלה חשב ר' חלבו וכי המאמר קפחו עשרת השבטים מישראל יקלע אל התהפך יהודי אזיאת הקטנה לאמונת הנוצרים. רק אחת שכחו להגיד: מאין נודע להם כי גולי פרוגיא היו מעשרת השבטים ולא מיהודה ומבנימין. גם בדבר דמסית תעו במשפטם החכמים האלה מלבד החכם רפפורט אשר הכיר בצדק כי היא עיר חמת השוכנת על המעינות החמים (יהושע מ"ט: ל"ה) כמרחק שלשים וחמשה דקים מטבריא אשר ישווה התלמודים אל בַּקַת הנזכרת בכתוב ההוא. מרבית דורשי זמננו יקראו במסכת שבת מ"א דיומסית להפך מנרסת הערוך אשר ימצא משען גדול וחזק כאבות דר' נתן (פרק

י"ד בסופו) המספר בדברים אחרים את מעשה ר' אלעזר בן ערך :
"כשיצא מלפניו (מלפני ר' יוחנן בן זכאי) הוה אומר אלך
לדמסית למקום יפה ומים יפים ונאים והם אמרו נלך ליבנה
למקום שתלמידי חכמים מרובים אוהבים את התורה, הוא שהלך
לדמסית למקום יפה ומים יפים ונאים נתמעט שמו בתורה, הם
שהלכו ליבנה למקום שתלמידי חכמים מרובים אוהבים את התורה
נתגדל שמם בתורה". ואחרי המירס גרסות טובות ברעות יבראו אחרים
מהם שם מקום יומסית אשר ישכחו להגיד מה הוא ואיפא יקצא,
ואחרים מהם יקימו את השם דמסית אך ישלחו אותו עד רחוק
באמרם כי יבנה את המעינות החמים אשר בארץ פרוניאה.

אולם הכאור הזה לא יתכן מכמה טעמים :

(1) זר ומזור להאמין כי ר' אלעזר בן ערך בבחרו מקום טוב
לשבת שם לבריאות נפשו ירחק ללכת עד אזיאה הקטנה הלא
יכל למצא בנקל מושב גם בארץ ישראל ובפרט בארץ הגליל
אשר צחות אורה וטוב מעיניה לרפואה הללו מאד בימי התלמודים.

(2) המאמר בשבת ידבר ברור בעשרת השבטים אשר נכרתו
מקהל ישראל מרב התענגם ביין טוב ובמים מבריאים (ראה רש"י
שם) ויוצא מזה כי המקומות פרוניאה ודמוסית בנחלת עשרת
השבטים הם ולא בארץ נכריה ורחוקה.

(3) הדמסית האמורה נזכרה בנטרא איזוה שורות לפנים ועליה
אמר ר' חייא בר אבא אמר ר' יוחנן "אסור לעמוד בקרקעיתה של
דמסית (בשבת) מפני שמעמלת (משפשת ומחממת) ומרפאת".
והנה המאמר הזה מוסב על דברי המשנה העוסקים במי טבריא
ואלה הם : "הרוחץ במי מערה ובמי טבריא ונסחפג אפילו ב"י
אלונטיות לא יביאם בידו וכו' אבל לא מתעמלין (לשפשף בכח.
רש"י) ולא מתגרדין וכו', מוזאת נראה כי הענין כלו יוסב על חמי
טבריא או מעיני חמת הנזכרים למעלה ולא מעינות אחרים.

מוצא דבר : העיר דמסית אשר הלך ר' אלעזר לגור
שמה היא מקום מרחצאות המים החמים (דימוס יא ביונית מרחץ
לתועלת העם) אשר בעיר חמת הקרויכה לטבריא כשלשים וחמשה

דקים, והעיר הזאת לא התאחדה עם סבריא כי אם בימים אחרונים ולפנים היתה לבדה ומעולם לא נחשבה כעיר מטאה כאשר היה הדבר בסבריא על כן יכלו גם הכהנים והפרושים לשבת בה במהרה.

הדבר מובן מעצמו כי גם פרוגיתא הנזכרת יחד עם דמסית בארץ הגליל היא, אך תאר הכבוד אשר קנתה לה כמקום יין טוב לא די לנו להגביל הדק הישב את מושבה, כי באין ספק רבו מספר הכרמים בגליל ולא נדע מי היה הנבחר בהם, רק מפתרון השם פרוגיתא אשר אין להפריד מן המלה פרגיות המורה צפרים או תרנגולים צעירים נוכל לקדם השערה קרובה לאמת והיא: כי יש להשוות את העיר הזאת אם לעיר הידועה צפורי היושבת בתוך הגליל, אם לעיר תרנגולא הנזכרת בירושלמי בתרגום המיוחס ליונתן, אשר החכם ניבואיר (שם 19) יטה לאחדה עם העיר הנקראת ליוסף Gabara מן גבר הוא התרנגול. דבר אחד יטה דעתנו למוכת צפורי והוא כי בין העיר הזאת ובין סבריא כמעט כל היושבים היו מבני ישראל ועל כן מספר כי ר' חנינא מצא גדי שחוט בין סבריא לציפורי והתירוהו לו (ב"מ כ"ד, ע"ב), ולהלאה נאמר ר' אמי אשכח פרגיות שחומות בין סבריא לציפורי ואמרו ליה זיל שקול לנפשך. במאמר האחרון הזה המלה פרגיות מקבלת אל ציפורי ואולי לא מקרה הוא. אך יהי מה והבוחר יבחר כי אין לנו מופת נאמן לחרוץ משפט. רק זאת נדע אל נכון כי אין לבקש את העיר פרוגיתא גם במדרך כף רגל מחוצה לארץ הגליל.

אפולוניה.

העיר הזאת ישבה על שפת הים ונזכרת ליוסף הכהן ולסופר הרומי פליניוס (Naturalis Historia v, 14) אשר יכתוב תמיד Apollonia. עד ימינו אלה לא נודע מה היה שם העיר בימי קדם כי אין לה זכר לא במקרא ולא בתלמוד. אולם זה

מקרב הצליח רעי ועמתי האדון קלירמוֹן־גנו במקסם שכלו החד להוציא את התעלומה לאור ואקוה כי יכספו הקוראים להכיר את הליכת חקירתו אשר נהלתו למצא דבר אמת. ידוע כי המלה Apollonia היא תאר נקבה נגזר משם האליל אפולון אלהי הקשת והנגינות והמחרשת ליונים ולרומים ופתרונה היא עיר אפולון. והשאלה הראשונה העולה על רוח החוקר היא : מה היה שם האלוה הזה בלשון הכנענים יושבי הארץ מעולם? השאלה הזאת תמצא מענה לה על ידי הכתבות הכנעניות אשר נגלו באי כתיים (Cypre, Chypre). שם מצאו מצבות רבות מזכירות את הנדרים אשר נדרו איזה אנשים לאלהיהם או לאלהותיהם אשר שמותם נודעו לפנים כמו מלקרת אלהי צה, עשתרת רבת צידון, אשמן אלהי הרפואה ואחרים כמותם. בין האלהים אשר לא נודעה היטב תכונתם נמצא לרכ האל רשף גלוח אל מלת מכל ולמשל אתן את הכתבת השנית אשר מצאו בעיר אדיל (Idalion) ושם נקרא: "מרקע חרץ אז אש יתן מלך מלכיתן מלך כתי ואדיל בן בעל־דם לאלי לרשף מכל באדיל בשנת ב' למלכי על כתי ואדיל כשמע קל יברך. ובעברית: "שלחן (?) הזהב הזה הוא אשר נתן המלך מלכיתן מלך כתי (Cition) ואדיל בן בעל־דם לאלהיו לרשף מכל באדיל בשנת ב' למלכו על כתי ואדיל כי שמע קולו ברך". אמנם בזה עוד תכונת האל רשף צפונה וממונה. אך לא כן הדבר בכתובת אחרת הכתובה כנענית ויונית (בכתב הישן אשר לכתיים) הנקראת האדילית הראשונה (C. I. S. № 89, p. 109). שם המלים לרשף מכל מתרגמות ביונית: To Apolloni to Amyclai "לאפולון מעיר אמוכלוס". ועתה נדע הדבר כי שם אפולון היה בכנענית רשף. הידיעה הכנענית הזאת העירה את לבב החוקר הנזכר לגזר אמר כי שם העיר אפולוניה היה מקדם (קרי"ת) רשף וימצא לו עדות טובה על זאת בשם רשף הנהוג בבני אשורים בדי"ה א' ז' כ"ה כי פעמים רבות שמות האנשים והערים לקוחים הם משמות האלהים, ואחרי מצאו את

אלה הוסיף האדון קלירמוֹן־גנו לדרש על השם הערבי אשר לחרכת העיר הזאת לדעת הנשאר זכר ושארית לשם הישן כפי היושבים החדשים ולשמחת לבבו מצא כי כאשר דָּמָה כן הוא כי הערבים יקראו לו ארסוף והוא שם אשר ישוב לתמונה הכנענית והעברית ארשף או רשף.

על דברי רעי החכם הנזכר לא אוסיף כי אם מלים מעט. פתרון רשף בעברית הוא "זיקים ונצוצות" וממנו : רשפיה רשפי אש שלהבת יה (שה"ש ח', ו') לאמר "נצוצי אש" וכן לחומי רשף וקטב מירי (דברים ל"ב, כ"ד) לאמר : "אכולי לחבת אש" וחכמי התלמוד עוד שמרו את האגדה הישנה אשר הכירה את הרשפים כרוחות רעות ומזיקות ויקראו להם, רשפי, ומפרש אמרו על הכתוב ובני רשף יגביהו עוף (איוב ה', ו') "איך רשף אלא מזיקים (כרכות ה') ובפסחים קי"א נאמר : דבי נגרי (השדים אשר במקום דרכים רבים) או לנוסח אחר דבי אנרי (השדים אשר על הגגות) רשפי (שמש רשפים)". וידוע כי הנחשבים לאחרונים כשדים היו לקדמונים לאלהים גדולים, ולפי הנראה מאיזה כתבות המצריים המזכירות את הרשפים בין אלהי כנען היו אלילי חמה וכעם ממין מלאכי החבלה הנזכרים באגדות ודמו אל המלאכים אף וחמה אשר ידבר עליהם במדרשים. משפסם היה ללכת לרגלי האלהים הגדולים לירות בחצים ולהשחית את כל החי אשר יפגעו, ומזאת נולדה המליצה : לפניו ילך דבר ויצא רשף לרגליו (חבקוק ג', ה'). השתוות רשף הכנעני אל אפולון היוני נוסדה על תכונת רובי קשת אשר לשניהם ואולי היה אפולון אל רע ומשחית בראשיתו ולא נהפך לאל טוב ונעים כי אם בימים אחרונים.

נְצֻפָּת או נְסֻפָּת ?

העיר הקדושה לנוצרים כמולדת אבות ישוע נמצאת היום בתוך הגליל בהר הקרוב לעמק יזרעאל. סופרי האונגליון יכתבו

תמיד את שמה Nazareth או Nazaret וחוקרי קדמוניות יגידו פה אחד כי העיר הזאת לא תזכר לא במקרא ולא בתלמוד ולא בספרי יוסף הכהן. הדבר הזה מוזר מאד. בדעתנו כי כמעט כל הערים אשר התהלך שם ישוע ידועות וגלויות היו בספרים ההם ולמה יגרע גורל הנכבדה מגורל הקלות? את השאלה הזאת שאלתי לנפשי ובהשתוממי עבר עלי רוח לחשב כי לא מצאו אותה יען אשר לא בקשונה היטב.

בטרם אחל הקירתי אעיר על הזכרון אשר חשבו אחרים למצא לעיר אשר אנחנו דורשים אליה בקינות אלעזר הקלרי, באמרו: וּבְקִצְוֵי אֶרֶץ נְצֻרָתִי מִשְׁמֶרֶת נְצֻרָתִי. אין ספק אצלי כי יש לקרא יְצֻרָתִי תחת נְצֻרָתִי ודעתו על משמרת הלויים מבית יְצָרִי הנזכרת בדברי הימים ב' כ"ה, "א. ידענו כי הפיטן הזה שולט בלשון ורודה בה בלי פנות אל חקי הדקדוק וישר הדבור ויען אשר עשה מן נְצֻרָתִי, עֲשָׂה מִן יְצָרִי, יְצֻרָתִי למען החרוז. במשורר הזה לא נוכל למצא את אשר קוינו.

נפן כרנע אל סופרי הכנסיה. הירונימוס הוא הראשון אשר יחזה דעתו על פתרון השם נצרת. דבריו אלה ידועים *Ibimus ad Nazareth, et juxta interpretationem nominis ejus florem vidibimus Galileae* (הלכנו לנצרת וכפי פתרון שמה ראינו את גֵן הגליל. פה ברור כי המפרשה הוא ראה בשם נצרת מלה מחברת מן גֵן אֶרֶץ לאמר "פרח הארץ" פתרון כזה נראה לעינים כמשחק מלים נאה אשר אין להשען עליו למען הוציא ממנו דבר לתועלת חקר הלשון. הבאור הרצוף הזה נשאר ימים רבים בין מפרשי הנוצרים וגם החכמים אשר ידעו להבין בכתובים כמו ניקולס די לירה, ואחרים אחזו בו ולא נמשוהו לבלתי השחת את הקבלה. רק בימים האחרונים ערב היגנסטינבירג אל לבו להשמיע ברבים כי נְצֻרָתִי אשר נבנה ממנו נצרת לפי מתיא ב', כ"ג פתרונו "שריג ופארה" ולא "פרח".

מן האמור למעלה יצא לנו דבר אחד: הכתיבה נצרת

בצד"י המקבלת ביד הנוצרים נוסדה על הנאמר במתיא שם : וילך
 אל גלילות הגליל ויבא וישב בעיר הנקראת נצרת למלאות
 את אשר נאמר ביד הנביאים : "כי נצְרִי יִקְרָא", ויען אשר אין
 דבר דומה לזה כי אם בישיעה י"א, ה' "ויצא חטר מגוע ישי ונצְר
 משרשיו יפרה" אשר דרשוהו הרבנים על המשיח, לכן עשו להם
 לחק לקרא נצרת בצד"י למען יוכל נצְר לרמוז עליה. אמנם זאת
 דרך פותרי חידות ומפרשי תעלומות לישר הדורים כאשר יוכלו,
 אך לב החוקר לא ינוח בה ותכליתו להגיע עד חסין הכותב
 הראשון לדעת הבאמת היתה מגמתו כי מושב ישוע בנצרת מלא
 דבר הנביאים, והנה בהביטנו הישב אל המלים כי נוצרי יקרא
 נראה אותם בסרח עורף סרוח על קצה הפסוק באין קשר עמו.
 ואם נסיר אותו יהיה הכתוב כלו תמים ומובן היטב, וחסין הסופר
 להגיד כי ישוע הנולד בבית לחם אשר ליהודה הלך אל הגליל
 וישב בעיר מערי הגליל למען ימלא דברי הנביאים, והדברים ההם
 המובאים במתיא ד', ט"ו, ט"ז לקוחים מישיעה ח' כ"ג, ט' י"א :
 "ארצה זבלון וארצה נפתלי (והאחרון הכביד) דרך הים עבר הירדן
 גליל הגוים, "העם היושבים (צ"ל ההלכים) בחישך ראו אור גדול
 יושבי ארץ צלמות אור נגה עליהם", וגם חשב הסופר על שני
 כתובים אחרים, האחד הוא הכתוב "נפתלי אילה שלוחה הנותן
 אמרי שפר (בראשית ט"ט, כ"א)" אשר לפי דעתו הם אמרי
 הבשורה אשר בשר ישוע בגבולו, והשני הוא תהלים ס"ח, כ"ח המונה
 בין האנשים אשר ראו הליכות אלהים "בנימין הצעיר ושרי
 זבלון ושרי נפתלי", על כן אמר נביאים ברכו ולו היתה מגמתו
 על נצרת כי עתה אמר נביא ביחיד, מלבד זאת תעיד
 מלת המעם "כי" על היות המאמר כי נצרי יקרא נתח
 מאוחר ונוסף ביד אחר, כי הסופר הראשון היה כותב : לאמר
 נצרי יקרא או נצרי יקרא לבד כאשר יעשה פעמים רבות
 בהביאו מאמר מן התורה או מן הנביאים, בקצור דברים : האומר
 כי נוצרי יקרא הוא מעשה ידי מפרש קדמון אשר בשפטו כי

לבחירת עיר מושב ישוע יש להיות מעם נכון בדברי הנביאים. כתב על ספרו הערה זאת להראות דעתו כי תכלית דברי הנביאים להודיע כי גוֹצְרֵי יקרא בחשבו על ישעיה י"א. א. אחרי ימים בא הנתח הנוסף אל תוך הספר ויולד את הנסח אשר לפנינו אשר שנה את מעם הפסוק כלו וגם לחץ את הקוראים לחשב כי שם עיר מולדת אבות ישוע נכתב נצרת בצדי.

עוד אעורר בדרכי כי הרעיון אשר הבאתי בענין מגמת מתיא אל הפסוק בתהלים ס"ח המובא למעלה לא רק השערה רחוקה כי היא קרובה לאמת מאד וזה טעמי: השליח שאול או סאול אשר הוא האחרון בשלוחי ישוע התגאה פעמים רבות בכתביו כי לא רק שוה הוא להולכים לפניו כי גם גדול הוא ונעלה עליהם בהנתן לו שליחות מיוחדת לקרא את הגוים לברית החדשה, ודומה לזה מאמר סאול המודיע ברוח שמחה וגאון כי הוא משכב בני מין (רומים י"א. א') ומי גלה לו את היחש הזה? הן בימים ההם כל שבטי ישראל היו נערבים איש באחיו, אם לא חישב על הפסוק האמור, אשר תחלתו שם "בנימין צעיר רַדָּם" לאמר רודה אותם ושולט בם והוא הסבו על נפשו ועל גדולת שליחותו. זה לאות כי בקהל כותבי הברית החדשה פסוק תהלים האמור הוסב על ענין המשיח, אף כי לא אמרוהו ברור היטב.

ועל דבר הפסוק בכרכת יעקב את נפתלי (בראשית מ"ט. כ"א) אשר אמרתי למעלה כי דרשוהו על ישוע משיחם יש לי עד נאמן כי צדק דברי, והוא המספר ביוחנן א' מ"ד—מ"ו: ופלפוס היה מבית צידה. . . וימצא את נתנאל ויאמר אליו: את (האישי) אשר כתב (עליו) משה בתורה והנביאים (בספריהם) מצאנו: את ישוע בן יוסף מנצרת, ויאמר אליו נתנאל: "המנצרת יוכל להיות דבר טוב"? ענין השיחה הזאת יסב על המקום אשר יגלה בו המשיח, פלפוס יאמין כי לפי התורה והנביאים הוא נצרת, ונתנאל ישתומם על זאת, ויותר יבאר יוחנן את תכנן דבריו כ"ז מ'—מ"ב ושם נקרא: "ורבים מן העם השומעים את הדבר אמרו זה הוא הנביא ואחרים אמרו האם מן הגליל יבא המשיח? הלא אמר הכתוב כי מזרע

דוד ומכפר בית-לחם אשר היה שם דוד יבא המשיח, מזאת נבין כי ספק נתנאל נגע בגליל כלו אשר הוא איננו הארץ הנכונה לכא ממנה דבר טוב כביאת המשיח, ולא הזכיר את שם נצרת בפרט, רק יען אשר זכר אותו פלפוס הדובר אליו, ופלפוס יחשב להפך כי ביאת המשיח מן הגליל נאמרה בתורה ובנביאים, והנה כתובי הנביאים המגידים זאת לפי מאמיני הכשורה ראינום במתיא כמובא למעלה, אולם איפה הכתוב בתורה אם איננו הפסוק נפת לי אילה שלוחה הנותן אמרי שפר הנזכר, אם בפרשו אמרי שפר אשר בנסח העברי על דברי הכשורה, ואם בפרשו לפי נסח היוני: "אילה שלוחה הנותן אַמְרֵי שפר" (האמיר הוא הענף הנכוה בעץ) על המשיח וגדולתו אשר עתיד להגלות בחלק נפת לי. לפי ידיעתי אין פסוק אחר בתורה אשר יסכל דרשה כזאת. ועתה נלכה ונשובה לראשית חקירתנו, אם הכתיבה נצרת בצדי אין לה משען אחר מלבד הנתח הנספח בישגה על קצה פסוק ב', כ"ג למתיא, עלינו לתור מה העיר אשר יזמו עליה כוחבי הכשורה בנפשם, אם היה שמה העברי או הארמי נצרת בצדי, נזרת בזין, או נסרת בסמך, כי אין לנו רעיון קבוע ומקדם על דבר זה ונכונים אנהנו לקבל את כל אשר תוציא החקירה הישרה.

נבחן נא בראשונה את התמונה המקבלת כיום, נצרת, ונאמר: לו היתה התמונה הזאת באמת למול עיני הכותבים הנזכרים, לפלא גדול יחשב כי לא דרשו עליה בדרך רמז כאשר דרשו על שם ישוע כי יושיע את ישראל מחטאתיהם (מתיא א', כ"א). אמנם בדרשתו זאת העיד הכותב בנפשו כי רוח העברית זרה לו ולא בא עד תכונתה, כי על החטאים והעונות לא ידבר מעולם בפעל הושיע כי אם בפעל פדה, נשא, כפר ודומהו, לכן עוד יותר יפלא בעינינו למה לא אמר למשל: "וישב בעיר נצרת כי נוצר חסד הוא לאלפים (שמות ל"ד, ז)" וזה היה מתאים כראוי עם רעיון פדיון ישוע ועם המלים "נשא עון ופשע וחטאה" הבאות אחריהם, רמז כזה טוב אלף פעמים מן הרמז הנ"ל אשר

נספח על מתיא ב', כ"ג במלים כי נוצרי יקרא, יען אשר הפסוק ישעיה י"א, א', גם איננו מדבר בעיר בארץ הגליל כי אם בארץ יהודה לכד.

התמונה הישנית נזרת בזין תוכל למצא משען לה בכתיבה היוונית והרומית Nazaret או Nazareth באות z-z. אולם מלבד כי עיר כזאת איננה ידועה בארץ הגליל, עוד ישאר לנו לענות על שאלה דומה לאשר בסעיף הקודם כי נקל היה מאד לכתב: וישב בעיר נזרת למלאות את הנאמר בתורה "כי נזיר אחיו יהיה (דברים ל"ג, מ"ז)" ואף כי הפסוק הזה נאמר ביוסף הלא היה יכל להדרש כרב מעם על עיר אשר בממלכת בית יוסף הוא אפרים תחת אשר הרמז הנזכר על נצרת נמצא בכתוב המדבר במלכות בית דוד.

אחרי הדברים האלה לא נשארה בידנו כי אם התמונה השלשית נסרת בסמך. בה תסור כרגע השאלה הכבדה אשר רבצה על התמונה הראשונה. השרש נסר לא נשאר בכתבי הקדש כי אם בלשון המאוחרת אשר נשמרה שאריתה במשנה ובתלמוד. מלה גזורה משרש כזה לא תוכל להדרש מעולם ולא יעלה בה כל רמז לדבר אמור בתורה ובנביאים, ובנקל נבין מדוע שמו כותבי הכשורה מחסום לפיהם ולא השמיעו עליה דבר גדול אם קמן.

אך ענה ענינו על שאלה אחת והנה שאלה אחרת מתיצבת לפנינו וזאת היא: היתכן להראות כי עיר נסרת נמצאה באמת בארץ הגליל ואיפה מקומה? ולו היה חפצנו רק להנצל מטצר כי עתה נחמנו במענה זה כי גם עיר נצרת לא בא זכרה בספרי הקדמונים, ובכל זאת נמצאת היא בגליל גם במרם היתה לעיר קדושה לנוצרים. אולם תהלה לאל איננו נלחצים לנוס ולהמלט מפגע כי להפך יש לאל ידינו להוכיח כי העיר נסרת היתה ונמצאה וגם נודע שמה בערי הגליל לכל הכותבים אשר דברו בארץ ישראל מימי המכבים עד ימינו אלה, ואם לא נגלתה ברור הישב, זאת קרה לה יען חבר שמה בשם אחר ויהי לאחדים עמו עד אשר לא עלה על רוחם להפריד בין איש ובין רעהו.

השם המשלֵב הזה הוא שם ים הגליל אצל האחרונים.
 ידוע כי הים ההוא הנקרא בספרי המקרא יָם גַּגְרֵת נקרא
 לאחרונים ים גִּגּוֹסָר או גִּגְיָסָר ולפעמים גם מְבַרְיָא (במקומות
 רבים בתלמוד ובספרי הברית החדשה) או ים גדרה Gadaritis
 (סמראבון 764). כל הכנויים האלה נוסדו על שמות ערים השוכנות
 על שפת הים הזה כַּנְרֵת היא עיר בנפתלי (יהושע י"ט, ל"ה)
 ומבריא וגדר ידועות הן לכל. שלשה אלה יתנו עדותם כי גם
 בכנוי גִּגּוֹסָר צפון שם עיר. והנה נקל לראות כי המלה גִּגּוֹסָר
 לא תוכל להיות שם פשוט כי אם מחבר מן גִּי־גִיָסָר והכתיבה
 הישרה לפי חקות העברית גִּי־גִיָסָר לאמר גִּיא או עמק נָסָר.
 ויוצא מזה כי היה קרוב לים ההוא גִיא ועמק אשר עמדה שם עיר
 הנקרא בשם נָסָר או בתמונה נקבה נָסָרֶת ואין ספק אצלי כי
 היא העיר Nazaret הנזכרה בספרי הבישורה כמקום אשר ישבו בו
 ישוע ואבותיו. אך בזאת לא כלתה מלאכתנו כי עלינו להבין את
 פתרון השם נָסָר או נָסָרֶת, ולשמחת לבנו המלה נָסָר נמצא
 להרכבה במשנה ובתלמוד להורות נתח כרות מקרש במגרה או
 במעצד. כן נקרא למשל: המוכר את המרחץ לא מכר את הנסרים
 (ב"ב, ס"ז) לאמר את לוחות העץ אשר יציגו עליהם הרוחצים את
 רגליהם בעלותם מן המקוה. הנקבה נסרת נמצאת במשנה ב"ק ק"ט:
 יאף הנסרות של בעל הבית לאמר נתחי הקרש הדקים. הפתרון
 הזה אין כל ספק בו ואין צריך להרחיב עליו דברים.

ברור לעין כי המקום האמור בנה בשם זה יען אשר שכנו בו
 חרשי עץ ועושי קרשים אם לבנין הבתים ואם לבנין האניות
 והספינות כאשר ידענו מספורי השלוחים ויוסף הכהן כי אניות
 רבות היו לדיגים בים הגליל, וגם אספסינוס בנה שם אניות
 לגרש את אנשי בית-צידה (Tarichea) אשר נמלטו אל תוך
 דגותיהם. ומזאת נדע בנקל כי שפת הים הזה היתה שתולה עצים
 גדולים וחזקים הנכונים למבנה האניות. וכמעט נוכל להגביל את
 מין העצים ההם, כי לפי הידוע מתכונת ארץ ישראל העצים אשר

צמחו בעמקים ובשפלות היו לרב עצי שקמים (Sycomorīs) כאמר
 "כשקמים אשר בשפלה לרב" (מ"א, י', כ"ז) העץ אשר עלה בו
 זכי לראות את ישוע היה עץ שקמה (לוקס י"ט, ד'). ולפי
 הגלילי הזה, באמונה קמנה כגרנר חרדל ויכל האדם לצוות את
 השקמה להעקר ממקומה ולהשליך את נפשה אל תוך הים ותשמע
 בקולו (שם י"ז, ו'). המלים להשליך את נפשה אל הים
 יודיעו היטב כי קרובים לים היו.

בהגיענו עד הנה יגלה לעינינו דבר אשר כסהו אפל מקדס.
 כל איש יודע כי פרי השקמה מתוק, וקרוב למעס התאנה, והוא
 הנקרא לרב בשם רימין ותות (mora mrúe). ונשוה לזאת את
 מאמר הגמרא במגלה ו': "כנרת זו גניסר ולמה נקרא שמה כנרת
 דמתיקי פיריה ככנרא" ופירש הערוך "כפרי של כנרת" הנסח
 והפרוש הם לבדם טובים, כי באמת כנרא יבא פעמים רבות
 בתאר עץ עושה פרי דומה לרימין (ראה בערוך), ואחרים הגיהו בלא
 דעת "דמתיקי פיריה כקלא דכנרא" ואין לסמך עליהם. וגם
 יעיד על צדקת פתרון זה תמונת הרבוי כנרות אשר לשם הים
 העיר ביהושע י"א, ב', ובמלכים א', ט"ז, כ', ואשר לא יתן אותנו לחשב
 על דבר אחר זולתי העצים הנמצאים הרבה יחד, ויצא מזה כי
 העיר הקדומה כנרת אשר כנה בה ים הגליל עמדה במקום אשר
 צמחו בו עצי כנרות או שקמים להרבה.

ולחסיר מלב קוראי שמץ ספק על דעתי זאת אביא מאמר
 יקר מאד מן הירושלמי אשר לא היבן כראוי עד היום, מאמר אשר
 לא רק יחזק פרושי על המלה כנרת כי גם יראה לנו באצבע
 את מקום העיר והשתותה לגנסר, ואלה דבריו: "הערבה ועד
 ים כנרות מעתה שני גניסריות יש? או לא היו אלא שתי
 אבטניות (ערים) בית ירח וצנברי שהן מגדלות כינרים וחרב
 הכרך ונעשה של גוים". בנסח הנדפס יש כגון בית ירה וכי.
 ואנכי מחיתי את המלה כגון הבאה שמה ביד סופר לא חכם
 כאשר יעיד המאמר במדרש בראשית רבה (צ"ח): "כנרת ר'
 אליעזר אמר ירח, ר' שמואל בר נאמי אמר בית ירח, ר' יהודה

בר סימון אמר סנבראי ובית ירה". נקל לראות כי לפי הירושלמי כנרת וגניסר עיר אחת הן ויבאר את תמונת הרבוי כנרות מהתחברה משתי הערים בית ירה וצנברי. אמנם הבאור הזה לא קבלוה התנאים אך בהוגד כי סביבות הערים האל' מגדלות כי נרים הושם כפינו המעם האמתי לשמש הכולל כנרת או כנרות אשר הוא עין עושה פרי. ועל מושב העיר המחברת הזאת אין כל ספק כי צנברי או סנברי היא הנקראת Sennabris ביוסף והיא מהלך שלשים אצמדיות (Stades) מטבריא (מלחמת היהודים III, 9, 7) על דרך בית שאן Scythopolis, והשם צנברי נגזר מן צנבר המזכיר את הערבי צנובר "מין אילן (Pin d'Alep) וצנבר "דקל ישן". לא ידענו את פתרון השם הארמי הנזכר, אך זאת נודע לנו נאמנה כי היא מין עין עושה פרי מתוק, ומוב למלאכה.

היוצא מחקירותנו הוא כי העיר הקדומה כְּנָרֶת כְּנָתָה בימים האחרונים לפעמים בשם צנבר ולרב בשם נָסָר או נְסָרֶת. שני הכנויים הראשונים נגזרו משם העצים הצומחים בסביבות העיר, והכנוי השלשי יתאר בפרט את מלאכת הקרשים והנסירות אשר עסקו בה וישביה אשר מרכיבתם היו חרשי עץ. בעיר הזאת ישב גם יוסף אבי ישוע, וכרב בני עירו היה גם הוא חָרֶשׁ (מתיא י"ג, נ"ד. מרקוס ו', ג'). משם נָסָר ונְסָרֶת נבנה התאר נְסָרִי (Nazoraeus, nazarenus) אשר נתנו בראשונה אל ישוע ואל מאמיניו אשר בחרו בשם משיחים יען אשר היתה מלאכת הנסרים לבח ולחרפה בעיני העם. והירנימוס יעיד בעצמו על דבר זה אף כי לא ידע טעמה, וכה יאמר : Nazareth ממנה נקרא אדוננו nazaraeus, וגם אנחנו הנקראים משיחים נקראנו לחרפה אצל הקדמונים nazareni, ודבריו אלה יתנו לנו מופת חדש וחזק כי התאר הזה לא היה לא נצרי ולא נזרי כי השמות נצר ונזר יתנו פתרון כבוד ויקר ולא יעוררו רעיון חרפה וקלון, לא כן השם נסר או גסרת המזכיר דבר קל ומלאכה בזויה

מלאכת חוטב עצים, הוא לבדו נותן יד לשחק וללעג בקרב ההמון. ועתה נבין הדק היטב את קריאת נתנאל אשר בארתי למעלה : "הַמְנַסְרֵת יוכל להיות דבר טוב" ? וחפצו לאמר : הן הגליל כלו איננו ראוי להגלות המשיח ואף כי בעיר נְסָרֵת אשר יושביה חוטבי עצים ועושי קרשים וחסרים מכל דעת כתורה ובנביאים. חקירתנו באה עד קצה, ולא נשאר לנו כי אם לבאר הכתיבה היונית והרומית nazaraeus, Nazareth או naza-renus באות z לא יעתיק לעולם אות צדי ולא אות סמך תחת אשר היה להִקְרֵתב nasaraeus, Nasareth או nasa-renus. פתרון החידה הזאת נמצאת בדברי הירונימוס הנזכרים לפנים. התמונה Nasareth באות S תזכיר כראיה ראשונה את שם הים גנסר או גנסרת אשר סופרי הכשורה יכתבו כראוי Gennesar או Gennesareth, ועל ידו גם את העיר נָסֵר או נְסָרֵת אשר תעורר מחשבת חרפה ובוז בלב יודעיה היהודים, ולהסיר מכשול זה מלפני המאמינים שנו את תמונתה ויכתבוה באות Z למען הבדיל בינה ובין שם ים הגליל. ועתה ברור הדבר כי הנסח הקדום במתיא ב' כ"ג היה כן : "וילך אל גלילות הגליל ויבא וישב בעיר הנקראת נסרת למלאות את אשר בידי הנביאים" ויתר הפסוק הוא תוספת סופר מאוחר.

חוני המעגל.

כל איש אשר לו היך מכין כאגדות חכמינו ז"ל בעלי
התלמוד והמדרשים, יבין כי ההגדה המסופרת על חוני המעגל כי
ישן ישב עינים שנה (ירושלמי תענית פ"ג הלכה י', בבלי
שם דף כ"ג) נאמרה רק בדרך משל וחיידה, ותחת מסוה
מליצתם הצפינו רעיון מוסרי מקורות העת הזאת כדרכה, ולכן
אמרתי אנסה להפיץ אור על ההגדה הזאת, והיה אף אם לא
יעלה בידי למצוא את הרעיון אשר הצפינו ממציאיה בה, למצער
תצא ההגדה הזאת מגדר הזרות וההזיות.
והנה כטרם אבוא לכאר את הרעיון הצפון בההגדה הזאת,
עלי להביא את נוסחתה בשני התלמודים.

בירושלמי (תענית פ"ג) נאמר:

"אמר רבי יודן גוריא, הדין חוני המעגל (ר"ל זה שהתפלל
על הגשמים בימי רבי שמעון בן שמח) בר בריה דחוני המעגל
הוי, סמוך לחורבן בית מקדשנו, נפק לטורא לגבי פעלא, עד דו
נחית מטרא, על ליה למערתא מן יתיב נם ודמך ליה, ועביד
שקיע בשנתיה שבעין שנין עד דחרכ בית מקדשא ואתבני זמן
תנינית. לסוף שבעין שנין אתער מן שנתיה, נפיק ליה מן מערתא
וחמא עלמא מחלף, זויי דהות כרמא עבידא זייתון זויי דהוי
זייתון עבידא זרעו, שאל ליה למדינתא אמר לון מה קלא
בעלמא? אמרין ליה ולית את יודע מה קלא בעלמא? אמר
לון לא, אמרין ליה מאן את? אמר לון חוני המעגל, אמרין
ליה שמענן דהוי עליל לעזרה והיא מנחה עאל ואנחרת, וקרא
על גרמיה: בשוב ה' את שיבת ציון היינו כחולמים."

והנה בהגדת חוני המעגל חמסופרת בהירושלמי, לא נמצא כלל דבר נמיעת החרוב, ומספר ההגדה הזאת רבי יודן בן גוריא, ספר אותה כהגדה ידועה בפי כל, וחוני המעגל נושא ההגדה בירושלמי, חי בימי חורבן הבית הראשון וראה את הבית השני בהכנותו.

אולם בבבלי מסופרת ההגדה הזאת על חוני המעגל הידוע אשר חי בימי אלכסנדר ינאי, ונהרג במלחמת האחים הורקנוס וארסמוכלוס (מלחמת היהודים ליוסף הכהן), וה"ל הבבלי תענית דכ"ג:

"אמר ר' יוחנן כל ימיו של אותו צדיק היה מצטער על מקרא זה: "שיר המעלות בשוכ ה' את שיבת ציון היינו כחולמים", אמר איכא דניים שבועין שנין בחלמא? יומא חד הוה אזיל באורחא חזייה לההוא גברא דהוה נטע חרובא, אמר ליה האי עד כמה שנין טעין? אמר ליה עד שבועין שנין, אמר ליה פשיטא לך דחיית שבועין שנין? אמר ליה האי (גברא) עלמא בחרובא אשכחתיה, כי היכי דשתילי לי אבהתי שתלי נמי לבראי. יתיב קא כריך ריפתא, אתא ליה שינתא ניסו, אהדרא ליה משוניתא איכסי מעינא וניס שבועין שנין, כי קס חזייה לההוא גברא דהוה קא מלקט מינייהו, אמר ליה את הוא דשתלתיה? אמר ליה בר בריה אנא, אמר ליה שמע מינה דניימי שבועין שנין וכו'. משתי הנוסחאות השונות האלה, יראה כל איש בעליל, כי הגדת הירושלמי והבבלי, שתי הגדות שונות הנן, אישר לא על איש אחד ולא בעת אחת ולמטרה אחת חוברו. הגדת הירושלמי חוברת על איש בשם "חוני המעגל" אשר חי בסוף ימי הבית הראשון, ויישן כל ימי גלות בבל, והתעורר משנתו כאשר שבו גולי בבל ירושלימה; והגדת הבבלי חוברת על חוני המעגל הידוע, אשר חי בסוף ימי הבית השני.

עתה נבוא לחקור אחרי הרעיון הצפון אשר הצפינו ממצאי האגדות באגדותיהם אלו.

חוני המעגל הראשון חי בעת חורבן הבית הראשון,

זכראותו את צרת הבת ירושלם כי גדלה, וכי בית מקדשנו נשרף, ועיר קדשנו נחרבה עד היסוד, ובניה הנלו לכל רוח, גמר בדעתו להנזר מחברת האדם ולשבת בדד וגלמד באחת המערות לתנות ולבכות על ישבר עמו וארצו, עד-העת אשר ירחם ה' את עמו, וישיב את שכבתם (כי זמן גלות ככל היה נודע לכל), ואיש לא ידע מקומו איה. לסוף שבעים שנה כאשר שבו הגולים לארצם, יצא ממחבואו, וכצאתו לא הכיר את המקומות אשר לפניו, כי נשתנו במשך הזמן, וכאשר הגיד להשואלים אותו: מי הוא? כי חוני המעגל הוא, לא האמינוהו עד אשר נתן להם אות. זה הוא המאורע האמיתי אשר קרה לחוני המעגל הראשון, וחכמי הזמן אשר אהבו לדבר במליצה וחידות, ולברוא הגדות המושכות את לב ההמון, המציאו מיד את ההגדה: "כי חוני המעגל ישן שבעים שנה", כי בהנזרו מחברת האדם ולא הועיל מאומה לתיקון העולם בחומרי או ברוחני, נדמה כי ישן, וליפות את ההגדה הזאת ולשכללה, הוסיפו ספורים צרדים בראשה ובסופה, כנהוג, ומעתה הזאת נודעה ההגדה: "כי חוני המעגל ישן שבעים שנה".

משפחת חוני המעגל הזה נמשכה כל ימי הבית השני, ובימי ר' שמעון בן שמח היה איש מצוין מהמשפחה הזאת אשר נקרא ג"כ בשם "חוני", והוא הוא חוני המעגל הנודע בתפלתו על עצירת הגשמים, והוא הומת במלחמת האחים כאשר הזכרנו.

והנה בסוף ימי הבית השני היה מצב ארץ ישראל רע מאד, מצד אחד עשו הרומאים הרג ואכזרין נורא מאד, ומצד השני קם שאון בין אחים, ויושביה נתפרדו למפלגות וכתות שונות, וכל אחת הרעה את רעותה, ותחת מסוה קנאת ארץ מולדתם שפכו דם נקיים, ומה גם אחרי אשר קמו הסקריקים, איש בחרב הצמודה מתחת למדם רצחו נפשות נקיים בעד בצע כסף (סוטה ד' י"ג ע"א. — גרעין קה"י כרך ג' צד 48). בעת הרעה הזאת לא האמין איש בחייו, ורבים מיושבי הארץ חדלו מלעבוד את אדמתם

ולעסוק בתקן העולם, בפחדם כי עוד מעט, או למחר יפלו לפי חרב, ולמי כל העמל הזה? בעת הרעה הזאת, לקחו חזמי ומלצני הדור את ההגדה הידועה: משנת הונגריה מעגל (הראשון), אשר היתה ערומה בלי כל לבוש, וילבישוה מחלצות, לפי חפץ העת, להלהיב ולעורר בה את לב ההמון הנדבגה, לשוב לעבודתו ולפעלו, מבלי שים לב להמות המרחף מעל ראשו, כי אף אם יפול הוא שדוד לרגליו, תשאר עבודתו לבניו אחריו, וכאשר עמלו ויגעו אבותיו למענו, כן עליו לעמול וליגע (אף אם לא יאכל פרי עבודתו) לטובת בניו. זאת היא כונת ומטרת ההגדה המסופרת בכבלי, כי חוני המעגל הצטער על כונת הפסוק: "בשוב ה' את שיבת ציון היינו כחולמים", כי איך יוכל להיות אשר משך זמן שכעים שנה יהיה כחלום עובר? עד אשר נתברר לו אמיתת הדבר הזה, כי בלכתו באחד הימים בדרך, ראה איש נוטע חרוב, וישאלהו: העץ הזה אחרי איזה זמן נותן את פרו? וישיבהו האיש: אחרי עבוד שבעים שנה, ויוסיף לשאלהו: האם בטוח הנך כי תחיה עוד שכעים שנה? והאכר הפשוט השיב לו תשובה נצחת: "עולם בחרובים מצאתי, כאשר נטעו אבותי למעני, כן אטע גם אנכי לבני אחרי". וחוני המעגל ישב לו לסעוד את סעודתו במקום הזה ויישן, ובהקיצו והנה איש מלקט חרובים מהחרוב אשר לפניו, וישאל את המלקט: האתה שתלת אותו? ויענהו: בן בנו של הנוטע הנני....

זאת היתה תכלית מחדש נעורי-ההגדה הזאת, וגם הוא הוסיף ספור צדדי "מביאת חוני המעגל לבית המדרש" וכו', למען השוותה אל ההגדה הישנה של חוני המעגל הראשון, כמבואר למעלה.

לקורות עדת האשכנזים בירושלם

(בהמאה החמשית להאלף הנוכחי).

מאת

ד"ר דוד קויפמאן.

מי כעם ישראל נדיב בארץ, כי איה סופר איה מונה איה שוקל את כובד המשא ונטל המסים אשר העמיסו על שכמו, ועול הקרבנות אשר לא בטלו, בהקריבם חילם ומאודם תמור חלבם ודמם, עד אשר תם לריק כחם ונפשם עיפה לנוגשים, הנוגשים בהם והמעבידים אותם בפרך מאין הפוגות. אמת אמרו: כי לבם של ראשונים כפתחו של אולם, כי יותר שנשאו וסכלו בעול צרת נפשם בארציהם למקומותם בכל מושבות פזוריהם, עוד היו עיניהם פקוחות על כל עמל אחיהם הרחוקים, ולא אטמו אזניהם לשועתם לרוחתם, ובפרט חמלו על עניי ארץ הצבי, ואם לא זכו להעלות את ירושלם על ראש שמחתם, לא שכחו את העיר הקדושה ויושביה הנודפים בלי חשך, ובכל צרותיה גם להם צר, ולא חדלו להתענות באשר התענתה, כי דרשו לציון וחלו על משכתה.

כעומת שבאו פורענות על עיר כלילת יופיה כן התנדב העם כלו בפרוע פרעות כאשר נדבה רוחם אותם, ובלב מלא דגשי אהבה לאדמת הקדש, קמו בכל קהלות ישראל לעזרת אחיהם היושבים בצרה ובצוקה, לקרא לשבויים דרור ולאמר לאסירים צאן, וישכחו את רישם ואת ענים ואת עול הקשה על שכמיהם, וירבו להביא ולשחד בעדם לגאלם מיד צר. אבל

לא היו ימי רעה לשארית פליטת עמנו אשר בירושלם, צפת וחברון. כחצי המאה החמישי לאלף הששי, כי מאז והלאה תקפה עליהם עקת גוגשיהם, וכל השמועות אשר הביאו משם היו רק זועה חרדה ובהלה, וחייהם היו תלויים להם מנגד. ותתחלחל, כל הגולה לקול הקורא כרעם בגלגל כי יגרשו את השארית הנמצאה מהסתפח בנחלת ה' אם לא ישלמו את נשים, וגם יחללו ויטמאו את מקדשיהם אם לא יזהרו לפרוע את חובם. פרי מעשקות שונאיהם אשר ישתו מצצו את דמם. כענן נורא המקדיר את השמש בצהרים, כן היה לנגד עיניהם כל היום המשא הכבד הזה אשר לא יכלו שאתו, ומה יעשו ליום פקודה כאשר ירד אש מן הענן ויאכל על ימין ועל שמאל, וישרף את נזיהם ואת מחמדיהם, ולא יותר להם עוד מאומה כי אם מקלם בידם לעזוב את העיר אשר בצלה חיו, ואשר לשמה ולזכרה תאות נפשם. קרן החוב המוטל עליהם, כבר עלה לראש ארבעים אלף זהובים, והפירות דכאו את חיתם. כי ארבעים וחמשה למאה שאלו מידם¹). עד אשר כשל כח הסבל לשלם הפירות למען לא יעלה הקרן לאין חקר. בעיר הקדש כבר נשבר כל מטה לחם, ולא היה ביניהם עוד איש אשר יפנו אליו לעזרה, כי העשירים המעטים אשר היו בין הספרדים כבר עשו כאשר היה לאל ידם, ולא יכלו מלט לנפשם מאומה מכל אוצרותיהם, כי גבעו כל מצפונייהם, והשרים שואלים כל היום והשופט בשלום, ורק קול האבדון קורא באזנם: הב הב. לשוא תקנו תקנות ועשו הסלמות, וצוו על כל מצוה מחמת מיתה ההולך בלא בנים שלא ינחיל דבר לחברו, כי כל דבריו יהיו בטלים ומבוטלים, וכל אשר לו יהיה לטובת הכלל, להקל העול ולהרים משא המסים²), הלא כשחק

¹ עיין מה שהוצאתי לאור מתוך אגרות כ"י בירושלים שנה שלישית

צד 109.

² עיין נוסח החסמה אשר העתקתי מתוך כ"י ד"ר יעליניעק בווינא. ואם

כי תתאים ברב דבריה ומרטיה עם נוסח הדפוס בס' החקנות (ירושלים תרמ"ג) דף כ"ח

במאזנים נחשב כל הכסף הבא להם מעבר מזה לעומת פרשת
הכסף הנדרשת לרוות צמאון המעול והחומץ אשר פער פיו
לבלי חק לבלעם חיים, אם לא יוכלו מלט משא. ויהי בימים
הרעים ההם, ויזכרו את אחיהם שבגולה ואת כל חסדם אשר
גמלו אתם מאז, וישלחו שלוחים למען ידברו על לבם ויעוררו
את רחמיהם, כי יתארו לפניהם את מצוקותם, ואת הצרות
הנוראות המתחדשות לבא עליהם בכל יום, והמתרגשות להדפם
ממצבם ולדחקם מעל נחלתם, עד אשר לא יותר מקום עוד לעלות
ולראות לפני ה', ולחונן את עפר ציון ולהשתטח על קברות
האבות. עוד נודע לנו שמות שני שלוחי מצוה, אשר התגברו
כאריות לעשות את רצון אחיהם שבירושלם, לשוט בארץ
ולהתהלך בה להעיר לבות בני ישראל בכל מושבות נפוצותיהם
ה"הר' אייזיק מס לוצק הנקרא ר' אייזיק ירושלמי, והר"ר משה
מפראג, וד' שלח את מלאכיו לפניהם, ובכל מקום אשר באו
שמה מצאו און קשבת ולב נדיב, ותהום כל הקריה לקול
השערוריה אשר נעשה, ולשמע כל העברה והזעם אשר
מצאו את יושבי העיר הקדושה ואחיותיה האומללים וכל
הקהלות הקדושות אשר בארץ, שתו עצות בנפשם ויקהלו ויקראו
עצרה, ויצברו ויאספו לקמצים, ויכתבו אגרות אשה לאחותה
להודיע את פרשת הכסף אשר התנדבו להביא על המזבח ההרוס,
למען יראו גם כל הנשארים וילמדו לעשות כתבניתם אשר הראו
להם. בראש קהלות אשכנז מתנוססת בימים ההם עדת פראנקפורט
דמיין, כי היא היתה התל שהכל פויגים אליו ראשונה לכל דברים
שבקדושה, מבורכת ד' ממעל, הן ועושר בקרבה, ונדיבי רוח
בראשה, אשר צדקת פרוגם מודעת בארץ, וגם הפעם לא עמדו
מנגד, ויהי כאשר הגיע אליהם דבר השלוחים גדבה רוחם אותם
לתת מתנות כיד ה' המובה עליהם, ובמתכנתם ראו ועשו שאר

ספחתי סה לתת לה מקום בסוף מאמרי כי יסוד התקנה נמצא בכל הרעות והצרות
האלה אשר מצאו לעת כזאת את העיר הקדושה.

קהלות הקדש באשכנז וביתר הארצות, וגם עדת מיין בצרפת לא אחרה מלכוא בקהל ה' ולתמוך בידי אחיהם השרויים בצער ובמטח נפש, ובתחלת שנת תע"א אחרי אשר עמד על ראשם בתור מעלת רב ואב"ד הגאון הנודע ר' אברהם ברודא מפראג³⁾, קיימו וקבלו עליהם להיות מוכנים ומזומנים לשלם סך עשרת אלפים ליורא או חמשת אלפים זהובים כסף על יד הסוכן אשר יקבץ את כל הכסף המובא מקצוי ארץ, לעזרת עניי א"י למלמס ממלתעות צריהם ושריהם הנוגשים בהם עד אשר לא נותרה בהם נשמה. ואשר ראו על ככה להתמהמה עוד ולשמור הכסף באמתחתם, לא יחשב להם לעון אשר חטא, הלא נהפוך הוא כי הם צפו בכליון עינים לקראת פדיון השבויים האלה, אבל נזהרו מאד מאד לאבד ממונם של ישראל מבלי אשר פרי ישוה לו, ולשלח מעותיהם על קרן הצבי ולים המלח, בעוד אשר לא נודע ברור אם נתפשרו עם אויביהם, ואם תשבות המדהבה וקץ כל המשטמה יבוא, אחרי אשר יפרעו החובות, הקרן והפירות גם יחד.

אבל בדברים קשים כאלה לא תבא תשועה ברכ יועץ, כי אם על ידי יחידי סגולה אשר נתן ד' חכמה בלבם והעמידם על מרומי תבל, למען יהיו להם מהלכים בין הרמים והגשאים, שרי ארץ והפרתמים, המה השתדלנים אשר בדורות החולפים, אשר הצילו את ישראל מיד רודפיהם ומשופטיהם, וגם הפעם הזאת לריק היו מכלים את כחם, וכל תרומתם וכל התנדבותם נשארו מעל, לולא העיר ה' את השתדלן הגדול נשיא ארץ ישראל וגאונה, ה"ה השר מווינא הר"ר שמישון ווערטהיימער העומד לגם לבני עמו, אשר ידיו רב לו ויתר שאת ויתר עז היה לו בחצר הבריה, וכל פקידי הקיריה סרו למשמעתו ופקודתו שמרה רוחם, עד אשר זכה להיות כתרים בפני הפורענות לאחיו המדוכאים ולהיות להם למגן ולצנה נגד רודפיהם ונוגשיהם, וגם בנו בכורו ד'

³⁾ עיין [את כתב הרבנות אשר הדפסתי מחיד סנקס ק"ק מיין במ"ע אשר

לאחינו בני צרפת הנקרא *Revue des études juives* כרך י"ט צד קכ"ד והלאה.

שמעון וואלף היה מזרע המשרה ושאר רוח בו, וגם הוא
אזר כגבור את מתניו לקום לעזרת עמו, ולהיות להם לפה
ולמליץ יושר נגד מלכים ושרים, ועם כל כבוד עשרו ותקפו
ורוב עסקיו אשר הרימוהו לראש כנעני ארץ, ועם כל יקר תפארת
מסחרו אשר פרץ בארץ ועלה למעלה למעלה, נתן לו ה' לב רגש
אשר לא בזה לחנות עני, כי אם חמל ורחם לכל קול ענות
חלושה המגיע אליו, והוא גם הוא נכמרו רחמיו בעת הזאת על
אחיו יושבי ארץ הצבי אשר ראו שבט עכרת ה' כי קשתה וחרי
אפו כי גבר מאד, תקפם ועוצם ידם של שני הנגידים האלה,
עשו להם גם הפעם את החיל הזה, להציל את יושבי ירושלים,
מהחרב המעוטה אשר חשבה לכלותם כרגע, ומחזרוע הנמויה כל
היום לעשות בהם שפטים, ולקיים את כל דברי הגזרות אשר
הרכו לאימם ולהחרידם בהם כי מאת שתי צנתרות הזהב האלה
היתה נסבה ולא רדפו את עניי העיר הקדושה עד חרמה, כי אם
האמינו להבטחתם שבוא יבא הכסף הנדרש מאחיהם בני הגולה,
וגם חכו לו אף כי יחלו עד בוש ולא בא השלום, כי ציר
ממשלת אוסטריא היושב בקאנסטאנטינאפל מטעם הקיר"ה עמד
לימינם והושיעם, כאשר הבטיח לעשות להשר מווינא ולכנו
השליט, בהמצירם בו להראות את ידו החזקה לטובת אחיהם בא"י.
ובאמת לא היו ההבטחות ריקות להבריה הנוגשים, כי כל נפשם
של מטיביהם היה לפרוע את החוב ולהסיר מצוארי אחיהם
את עול סבלם, וגם הראו לפעמים אותותיהם אותות אהבה,
בשלחם כסף לא מעט לנציב מלכות אויסטריא, אשר חלקו
הפיצו בין הפחות והסגנים מלויהם ונוגשיהם של היהודים
האוטללים אשר בירושלים. ולהיות שנודע בחוצות קהלות אשכנז
הוד גדולת בית ווערטהיימער וכל הכבוד והיקר אשר גדלו המלך
על כל יהודי מלכותה, לא נמנעו מלשקול את כסף הנדרים
והנדבות אשר קבצו במקומותם, על יד עושי המלאכה הנכבדה
הזאת, ויהיו כל הנחלים הולכים אל הים אשר בבית הנגידים הרמים
בווינא, ושם בית מועד לכל אשר מרכים העם להביא, עד אשר

נותרו בשנת תפ"ד כ"ד ר' וואלף אחרי מות אביו השר ר' שמשון⁴ כ"ה אלפים זהובים כסף, ועוד בשנת תפ"ח אחרי כל ההוצאות נשארו כ"א אלפים, אשר נצברו ימים רבים בבית ווערטהיימער לפדיון שכויי ציון העטופים בצמא, בכצרת הצרות אשר לא נתנו השב רוחם. ויהי כאשר ראה ר' וואלף כי מרה תהיה באחרונה, ולא יוכל לכוּשש ולהתמהמה עוד ולהבטיח הנוגשים ולהתל בהם יותר, כי לא רצו לחכות עוד, וכבר כלתה הרעה על יהודי ירושלם לגרשם מעל אדמתם ולחלל את מקדשיהם ויחגור בעוז מתניו ויקנא לאלהיו, ויכתוב אגרת בת מחלת במרי שיח ומגנת לב לכבוד גיסו הרב ר' משה אשר אור יקרו זרח בק"ק פראנקפורט למען יתמכהו בימין צדקו, ויעיר את לב הפרנסים שישלחו מכתבים בכל קהלות אישכנז להעביר קול במחנה העברים, למען יקהלו ויעשו ויעצו נדיבות ויאספו די השג ידם, לא יחסר כל בפרשת הכסף הנדרש לשכך את חמת אויבי ציון, ולהעביר זעם מראש יושביה השדודים. ענוה יתרה היתה בר' וואלף, כי בכל תקפו וגבורתו לא סמך על דעתו, כי אם שאל את פי גיסו ר' משה וראשי קהלת פראנקפורט, כדת מה לעשות אם לכתוב את מקדשי ה' בירושלם, על שם נציב ממשלת אויסטריא כאשר התנדב לתתו הוא בעצמו ובכבודו, למען לא יחולו בו ידי זרים, ולא יוכלו נוגשיהם לדחקם עוד מעל נחלתם, ואם יתפשרו וישאו ויתנו בדבר הזה בירושלם, ואז ישלחו איש כשר וישר וחכם, למען לא יוכלו לו הנושים בנכליהם ובתחבולותיהם, ולא תהיה ידם עוד בעורף הנקיים בנפשותם, ואם לחדש חדשות בארץ ולתקן תקנות למען לא ינהרו עוד עניים ואביונים לירושלם, אשר יהיו לעול ולמשא להקהלה עד אשר לא יוכל הצבור לעמוד לרוב צרכיהם, כי אם אלה אשר ברכם ה' בעושר ובנכסים, ובאו לציון ברנה ושמחת עולם על ראשם, למען לא ירעו ולא ישחיתו עוד שונאיהם בהר הקדש, וישבו בני יהודה על אדמתם שאנגנים

(4) עיין ספרי על ר' שמשון ווערטהיימר צד 110.

ושלום ושקטים באין מחריד. עת רצון היה הזמן הזה, וחוט של חסד היה משוך על ראש ר' וואלף, אשר מצא את חנו בעיני השרים, ובפרט בעיני השלוחים והצירים אשר בקאנסטאנטינאפל, אשר שמרו מוצא שפתם וקיימו את הבטחתם אשר נתנו לו, לגונן על היהודים הנדרפים, וגם מטעם יועצי המלך אשר כל עניני מלחמות אויסטריא היו נחתכים על ידיהם היה הנקראים Hofkriegsrath היתה שומה בפיהם לתמוך בידי עניי א"י האומללים, ולגאלם מכל צרה וצוקה. וגם הנצנים נדאו בארץ, וקול התור נשמע מבשר שלום משמיע ישועה, כי השכילו בני ירושלם להתפשר עם אויביהם, ובזאת נאותו ולהם אם יפרעו להם ארבעים אלף זהובים כסף, והוא רק שלישי הסך העצום העולה למאה ועשרים אלף זהובים המגיע להם, כי הפירות ושבח הכספים נתוספו וצמחו למעלה מראשם, ויש תקוה לאחריהם, כי עתה אחרי שבאו לעמק השוה לא יראה עוד שוד וחמס בגבולם. ועצת ר' וואלף היתה, לצוות מטעם ממשלת תוגרמה שכל הישמעאלים והאומות היושבים בירושלם, שלא ילכו עוד ליהודים, וכל העובר על מצות המלך ישא עונו, ויפרע קנס כבד וגדול אל גנזי המלך השולטאן וכספו אשר נתן בנשך יאכד ולא יושב אליו עוד.

ויותר שידע ר' וואלף את כל הנעשה מאחזת מרעיו הסרים למשמעתו בחצר המלכות, עוד היה לו מרוצת מכתבים עם אנשים רמים ונשאים בארצות המזרח, ובראשם עם ר' טוביה הרופא, בנו של הרב הגאון ר' משה נארול, אשר עזב את מקום מושבו ותור מעלתו בקאנסטאנטינאפל הבירה, לשכון בחצרות ה' ולבקר בהיכלו בעיר הקדש ירושלם, והוא שתה את קבעת כוס התרעלה עם אחיו המיוסרים, וכמעט כל אשר לו נגול ונגנב, כאשר יספר לנו במכתבו לר' אלעזר הכהן היושב בליווארנא⁽⁵⁾, והוא היה כבן ע"ה שנה בעת אשר הריץ את אגרותיו

(5) עיין נוסח האגרת אשר הוצאתי לאור מתוך כ"ו אשר לו במ"ע דמ"ל כ"ך

לד' וואלף. בדבר הפישר אישר הגיעו אליו בענין עול חובותיהם. וגם בעיר ואם במלכות התוגר בקאנסטאנ' הבירה, היו לו לר' וואלף אנשים חכמים וידועים כר' יונה המדפיס⁶⁾, וכנצר העולה מגזע תפארה הרב החכם ר' חיים קמחי⁷⁾ אשר התיעצו עמו, וכל הדבר הקשה הביאו אליו, ועל ידם נודעו לו כל קורות אחינו בני ישראל בארצות המזרח, ועיניו היו צופיות על תהלוכות האומללים אשר בארץ הצבי, כאלו היה באמנה אתם, מתענה בענים, מנוגע בנגעם, ומוכה במכותם.

אבל אם ה' לא בנה בית לשוא שקד שומר, ועל כן לריק היו כל עשתונותיו ומאמצי כחו של הגבר המצוין הזה, כי ה' חפץ דכאו, ולא ארכו הימים וכבוד עשרו וכל תקפו היו כחלום יעוף, והאיש אשר עשה עצות בנפשו לשלם את נשיי אחיו הרחוקים מיישע, ולפרוע חובות המדוכאים בקצוי ארץ ובימים רחוקים, נפל משמי רום לארץ תחתית, כי מכל חילו והונו אשר חננו ה', לא נותר לו למלא חסרונו ולהשיב לנושיו את כספם אשר נשו בו, עד אשר נאלץ בשנת תצ"ב לגלות את מצבו ברבים ולהודיע לעיני השמש את המקרה הנורא אשר קרהו, כי אין בידו לקיים את הבטחותיו כי כל כספו וזהבו אשר הלוח לנסך ארץ בייארן לא הושב אליו, ויועצי המשרה הפילו את דבריהם ארצה ולא קיימו דבר מכל אשר דברו, והוא היה נע ונד בארץ הולך ונוסע פעם בביתו בווינא ופעם במינכן⁸⁾. עד אשר נפתחו לו שערי רחמים וזכה לגדולה ולכבודו הראשון, כי לא היה איש בארץ אשר לא שלם לו במיטב כספו כיד ה' הטובה עליו, וגם את עניי ירושלם וארץ הצבי זכר ולא שכח, כי הוא

6) הוא הח"ר יונה בכמהוד"ר יעקב מואלויץ אשר בנבול לבוב המדפיס הנודע

בקונסטאנטינא בשנות ת"ע עד תק"ב עיין ברשימת רמ"ש על דפוסי אקספורד 2946.

7) הוא אשר מת בקונסט' בשנת תצ"ה; עיין מאמר ידידי המניח סראנקל במ"ע.

נרעץ ל"ג 554 ודברי סימאנסן שם ל"ד 525.

8) עיין כספורי הג"ל על ר"ש ווערטהיימר צד פ"א והלאה.

ידע את נפשם הנענה אשר יחלו אליו כאל מלקוש עד אשר הוביש מבטם ותקותם נשארה מעל כהושבר משה עוזו, וכל הכסף אשר צבר בעדם ואשר שלחו לידו קהלות הקדש אשר בארץ אשכנז השיב לבעליו כאשר החזיר לקהלת פראנקפורט את כספם אשר נדכו לעזרת אחיהם בני א"י וכל הנשאר בידו אשר הוסיף עליו עוד¹) עד לקרן קיימת למען יעמוד דור דורים, וכאשר שלח בחייו לשליח ממשלת אויסטריא את הפירות למען יחלקם בין אביוני ארץ הצבי, ויקל עול קהלות ירושלים, צפת וחברון, כן יהיה וכן יקום בדורות הבאים אחריו, ובשנת תקס"ח חמל ורחם הקיסר פראנק על שארית הנמצאה, בזכרו את כל הטוב אשר גמלו ר' שמשון ווערטהיימר ובנו הגדול ר' וואלף עם ממשלתו, וקיים את האגרת וכל דברי ר' וואלף ווערטהיימר קבל עליו, להיות דמי קרן הקיימת לטובת עניי ארץ ישראל היהודים נגזרים בגזי המלך, והפירות יהיו נחלקים מטעם הממשלה ע"י שליחי אויסטריא בבירת ארץ תוגרמה. אכן כן יבורך גבר ירא ד' אשר חלה לעמל אחיו האומללים ולא שכח את ירושלים, ויקיים בו מה שכתוב: והיו מלכים אומניך מקימים את דברו ושומרים את הבטחתו, ועל כן לא יסוף זכרו מקרב הארץ, ושמו הטוב יהי גודף למרחקים מעתה ועד עולם.

ועתה אנידה נא עוד דבר אודות המעינות אשר מהם שאבתי את דברי ימי הקרן הירושלמי אשר לא נודעו עד עתה. הסכמת קהלת מ"ץ אשר התנדבו לתת חמישת אלפים זהובים לעניי א"י, הלא היא כתובה על פנקס הקהלה הנמצא כעת בידי ר'

1) כפי החשבון משנת תצ"ג עלה סך הכסף הנאסף בעד עניי א"י ביד ר' וואלף בצרוף עשרת האלפים מפרנסים ס"ם לכ"ב אלפים זהובים, והי כאשר השיב את עשרת האלפים האלה לעדת ס"ם ביום י"ב כסליו שנת תק"ד, הניח בכל זאת כ"ב אלפים זהובים שלמים בלי מנרעת בעד עניי א"י, לשלם להם הפירות אשר לא קבלו בשנות בצורת תצ"ג עד תק"ג. כאשר נודעתי מתוך דבריו צואתו אשר כלה אומרת כבוד לבעלה המלאה לה חכמה ויראה ורגשי אהבה לכל עמו.

ש ל מ ה ש ל א ס ב ל א נ ד א נ , והוא הטיב עמי בשלחו את המטמון
הזה לידי למען אשים עיני בו, ואעתיק מתוכו כל הנדרש לחפצי
להרבות ידיעות קורותינו ותולדות אחינו בית ישראל, ואת אגרת
ר' וואלף ווערטהיימר לגיסו ר' משה. כן מצאתי בין חבילות
כתבים המסומנים בסי' 100 אשר נגנזו באוצרם של פרנסי ק"ק
פראנקפורט, ואם כי לא נמצא בכתב ידו ממש כי אם בהעתקה
אשר יחסרו בה איזה מלות זעיר שם זעיר שם, ויהי בקראי איזה
דלתות ותאורנה עיני כי חמותי ראיתי אור, אור שמש של האי
גברא רבא ויקירא בנן של קדושים אשר הראה בה את רוחו
הנדיבה ולבו הרחב, ולמען הראות כי למרות כל תהפוכות קורותיו
אשר עלו והשתרגו על ראש ר' וואלף לא יגע לריק בעד עיני
ארץ הצבי, כי זכרו בארץ יבורך, ושם עולם ושארית נצח קנה
לו ביסוד הירושלמי אשר כונן, אציג הנה גם את פתשגן הכתב
הזה אשר נכתב ונחתם מטעם הקיסר פראנץ כאשר נדפס בספר.

אל מלכי ארץ ורחנים, קצינים וסגנים, חורים
 ואפרתוטי, יקרים מסו ומפנינים, ומזהב ואדרכמונים,
 היושבים מלכות ראשונים, ה"ה אחינו בני ישראל
 לובשי שריונים, האלופים רחני פרנסי המונים, הודפי
 צדק ושלמונים, מנהיגי הקהלות תהלות תפארת
 ישראל וכל דבר שבקדושה נמנים, ואשר חיל צבא
 דגליהם חונים, ה"ה גאוני ארץ הרבנים, אבות
 ובתי דינים, על בני דורם מנינים, ישמרו לנצח
 האל שוכן מעונים, ויזכו לעלות לציון ברננים
 ב"ב אכ"ר.

חכימי דארעא ישראל חזינא הכא גברי רבירי מיקירי
 קרתא קדישא דירושלים תוב"ב, תרי מינייהו דסלקו מהתם
 להכא, שלוחי מצוה צירי נאמנים, ה"ה הרבנים מופלגים חסידי
 ופרישא כבוד מוהר"ר אייזק מסלוצק והחסיד כבוד מוהר"ר משה
 מפראג יצ"ו עברו פה קהלתינו יצ"ו ובידיהם מגילות קינות
 הנכתבים בדמע ובכי תמרורים כאשר קרינו ושנינו הכתבים אשר
 העלו והביאו בידיהם מירושלים עיר הקודש תוב"ב ויותר ממה
 שקרינו בענין המאורעות הרעות אשר חלפו ועברו על ראשם
 שמענו מפי מגידי אמת האלופים התורני המשולחים הנ"ל אשר
 סיפרו לנו את כל התלאות אשר מצאתהו וכמה הרפתקאו דעדו
 עליהם בשנים האלו ובודאי כל דבריהם היוצא מפייהם ומפי כתבם
 שניהם צדקו יחדיו ושום עולה לא נמצא נביהם אוי לאזנים שכך
 שומעות ועל זה ידוה כל לב וכל עין יזל דמע מגודל הצרות
 תכופות וצרורות זו לזו על אחינו בני ישראל השרוין על אדמת

קודש בדאגה ותגיון ובכל יום ויום הולכים ומדלדלים ומוכים ולוקים מכל צד עד כי שחה לעפר נפשם ותקצר רוח בקרבם וישוחו מעוצר רעה ויגון מפני חמת המציק וקול צפעון מר נחש הנושך בעקבי צאן קדשים בנשך ובמרבית אשר רבו ופרצו ועלו למעלה ראש וכשל כחם מסבל העול המדהכה ומשא הכבדה אשר עליהם לשלם הנשך והרבית לא מיני ולא מקצת וגלל זה הרחיבו פיהם לבלי חק הבעלי חובות והגונשים אצים לאמר הב הב ונמסרו בידי אדונים קשים ואכזרים והמה נכלו מזימות רעות עליהם כלשון מדברת גדולות ועתק יוצא מפייהם להשחית ח"ו עם ה' אלה שארית נחלת ישראל שרידי יושבי עיר הקודש הזאת ולגרשם חלילה מהסתפח בנחלת ה' וליקח מהם את הדרם החצר הקודש ובית ה' אשר בנו לשם ולתהלה וכמעט שאין תרופה למכתם להיות להם תקומה ביניהם כי למיחש בעי פן יחללו ויטמאו זרים את מקדשינו לתועבות העכו"ם ח"ו ר"ל. והי כאשר באו האלופים התורני' המשולחים צירי נאמני הנ"ל לקהלה מפוארה ק"ק פ"פ יצ"ו העיר ה' את רוח נדיבי עם קודש ונתן בלבבם לבקש תחבולות להמציא חובש וצרי למכתם ולהיות מרגוע לנפשם בכדי שישבו במח ושאנן באין מחריד. עלה במוסכם אלופי קציני' פרנסי עדת קודש פרנקפורט יצ"ו עם שארי גאוני ארץ ופרנסי הדור דבני הגולה יצ"ו לעשות גדרים ונדבות גדולות בכל קהלות קדושות לאסוף ולכנוס סך עצום עד שיהא המלאכה דים לשלם ולפרוע כל החובות עבורם. מה שהיו חייבים מעולם ועד עתה עד גמירא. ולפדות אותם מכור השעבוד של הבעלי חובות שלהם כאשר מכואר באר היטב בהכתב שבידיהם מק"ק פ"פ יצ"ו ושם נאמר בפרוטרוט הנדבה אשר התנדבו לכם להביא לפרעון חובותיהם ע"פ הפרטים והתנאים המפורשים בהכתב דק"ק פ"פ יצ"ו. ובכך גם אנחנו פה קהלתנו נתוועדנו יחד אלופי קציני' פרנסי הקהלה יצ"ו בצירוף יחידי סגולה קרואי עדה אנשי השם, ועמרת תפארת ראשינו הגאון הגדול המפורסם נר"ו אב"ד זר"מ דקהלתנו יצ"ו. והסכמנו ג"כ כולנו פה אחד לדעתם ועצתם

ועצת ה' היא תקום לעשות כל הפעולות והמצדקאות דאפשר למעבד כדי לשלם ולפרוע כל החובות עבורם עד גמירא כפי העצה היעוצה בכתב שבדיהם הנ"ל והמקום יהא בעזרם להוציא מחשבתם אל הפועל ולגמור הדבר לטובה לקיום מעמדם במנוחה והשקט עד ישקיף וירא ה' מן השמים וניחם את ציון וחרבותי ב"ב. ובכך אנחנו פה קהלתינו יצ"ו נדרנו ונדרכנו לתת וליתן סך חמשה אלפים זהובים לתשלומי פרעון חובותיהם ומלכד הנדרים והנדבות אשר דרכינו תמיד לשלוח מדי שנה בשנה תמדין כסדרן לעניי ארץ ישראל לצורך פרנסתיהם כן יהי' וכן יקום לא יוגרע שום דבר מחמת המתנה הנ"ל. וזה יהי' דוקא אחר שיתברר ויתודע לנו בבירור גמור שהוציאו מחשבתם אל הפועל ונתקיימו ונעשו כל הפרטים והתנאים המכוארים תוך כתב של קהל פרנקפורט יצ"ו אזי עלינו לקיים נדרינו ולשלוח נדבתינו חמשה אלפים זהובי הנ"ל לפי ערך הזמנים אשר ירחיב להם המלך יר"ה. והמעות הנ"ל נשלחה אנחנו אל המקום אשר ישלחו גם הגזברים הכוללים מק"ק פ"פ כדי שיכונו ויבואו אל מקום אחד כדי שיבא לידי תיקון גמור. ונוסיף על זה קבלנו עלינו באם ח"ו לא תשיג ידם להביא הדבר לידי גמר עם הנדרים והנדבות אשר ירימו ואשר יניפו מאחינו בני הגולה לעת כזאת ויהי' מן ההכרח והצורך עוד לאיזה סך מעות לטובת קיום מעמדם כנ"ל אזי עוד ידינו גמוי' להטיב עמם ולהוסיף עוד על הנדבה הנ"ל כפי ראות עינינו וכיד ה' הטובה עלינו ולפי צורך השעה שיהי' בעת ההיא. וכן יראו וכן יעשו אחינו בני הגולה הרחמנים בני רחמנים בכל קהלות קדושות גדולות וקטנות ועיר ועיר ומדינה ומדינה בכל מקום אשר דת המלך מלכו של עולם מגיע לשום עין החמלה להשיגח אותם לרחמה, ומי אשר בשם ישראל יכונה איש את אחיו יעזורו לאמר חזקו ואמצו ואזרו-חיל והתעוררו לכבכם המהור וקומו נא לעזרת ה' בגבורים להביא נדבתם אל המקום אשר יבחר ה' ולשלוח ג"כ את נדבתם אל מקום אחד כדי שיבא לידי תיקן מעליותא כנ"ל. ועל הגאונים הרבנים היושבים על כסא

ממשלתם בכל קהלה ומדינה עליהם לעורר את לבב קהל עדתם הסרים למשמעתם לחוס ולרחם על פליטת שאריתנו להציל נפשות רבות ונקיות מישראל בפרוע פרעו"ת בהתנדב עם ברכו ה' בנדכות הגונות וסיועת שיש בהם ממש כדי לגמור הדבר לטובה בעזרת האל ית'. וכאם המצא ימצא באיזה מדינה איזה יחידים עשירי עם ברוכי ה' וימאנו ויסרכו מלתת וליתן די נתינה הראוי להם ולא יהא להקהלה הסמוכה להם ידיהם תקיפא עליהם לכוף ולנגוש אותם אזי נהי(ו)ה[ה] אנחנו סניף לשארי קהלות גדולות לצאת נגד המסרבים האלה בחזקה עד שידינו מגעת כדי להוציא מתחת ידם נדבות ראויות כי כופין על הצדקה כזו. כ"ד אלה המעתירי' היו' יו' א' כ"ה תשרי תכנה עיר אלקיננו לפ"ק. הועתק מגוף הכתב שחתום ביד הגאון אב"ד נר"ו עם חתימת נאמני קהלה כנהוג ולראיה מהימנא באנו על החתום תוך פנקס הקהל

נאם יצחק אהרן ווירמייזר — נאם הקמן אורי לייבש כ"ץ
ממיץ תע"א — געטשליק לוי — יעקבן מוהר"ר ירמיה
זצ"ל הלברשטט — נפתלי הירץ במהור"ר יוסף יהודא
זצ"ל — שלמה זלמן כהן תע"א — הירץ בר יוסף הלוי
שליט

אמת וצדק שהאלופי הקציני' פ"ו דק"ק מיץ יצ"ו אשר אני להם לאב"ד ומ"ץ. הניחו בידי ח"כ [חילוף כתב] בחתימת ידם מסך של שלשה אלפי' ושלושה מאות ושלושים ושלושה ליווער צרפתי ששה סי' ח"ד לשלם לכל המביא מתי שירצה כדי להיות מוכן ומזומן השליש ממון מסך הנדבה של עשרת אלפים ליווער דהיינו חמשה אלפים זהובי' שהתנדבו הקהלה קדישא הנ"ל כהרש תשרי שנת תע"א לפ"ק על אופנים ותנאים המבוארים שם בכתבים בכך מיד שיבואו כתבים אמתיים מק"ק פרנקפורט מחכמי העיר ומנהיגים נר"ו שכבר נגמר הפשר של עניי א"י (המאוללים) [האומללים] היושבים בירושלים עם הנושים ובעלי חובות שלהם ע"י השתדלן גדול המופלא כמהר"ר יוסף רופא מומחה נר"ו

מק"ק קונשטנטינא, שהשיג הכל כתוב וחתום מן המלך יר"ה בכל תוקף ועוז היותר מועיל הכל ע"פ תנאים ואופנים המוזכרים ושגם ק"ק פרנקפורט כבר שלחו שלישי מן הנדבה גדולה שהתנדבו לעסק זה ביחוד בלבד שארי נדבות שביד האלופים הגובי' במזומנים את הכל שלחו לק"ק ווינא או למקום אחר שמצאו טוב כדי לפרוע חתולת הפרעון ובעלי חובות, ויתן קיום מחיזוק לפשר אזי רשאי אני ח"מ להמציא פרעון בלי דחוי זמן מן הח"כ הנ"ל המשולש בידי בכל אוות נפשי מיד תוך שמונה ימים אחר שתבעתי מהם לפרוע הסך של ח"כ הנ"ל ולהדריך המעות מידו מה שאוציא מן הח"כ הנ"ל לק"ק פרנקפורט בשביל פרעון חלק שלישי מהנדבה הנ"ל והשלישית יהי מהיום ותוך שני שנים אבל אם יעברו ח"ו שני שנים ועדיין לא יהי נגמר הפשר בכי טוב ח"ו אזי מחויב אני ח"מ להחזיר להאלופי' הקצינים פ"ו יצ"ו הח"כ הנ"ל אבל מ"מ חוב הנדבה ישאר עליהם כמקדם כמשמעות הקבלה שקבלו עליהם בחדש תשרי תע"א לפ"ק.

לעדות ולראי' ביד ה"ה פ"ו יצ"ו כתבתי וחתמתי היום יום כ' י"ג מנחם תי"ו עי"ן בית לפ"ק פה ק"ק מיץ יצ"ו הק' אברהם ברודא מרפאג

העתק מגוף הכתב שהי' בידינו מן הגאון האב"ד נר"ו שהחזרנו לו היום יום ו' כ"ג תמוז תעד"ל אמת הדבר שהגאון אב"ד נר"ו החתום הנ"ל החזיר הכ"ח של סך שלשה אלפי' ושלושה מאוי' ושלושים ושל[ל]שה ליווער ו' ס"ז ח"ד שהיה מושלש בידו להאלופי' הקציני' פ"ו יצ"ו ומנו כמשמעות הכתב שלישיית הנ"ל היום יום

ב.

גיסי מו"ה רמב"ן נרו

אין יו"ד י"ב תשרי אף גם זאת [צ"ל אף גם זאת] יגמי' לפק

שלו' לאהוי' גיסי כלבי תלי' ה"ה הראש והקצין
הרב המאור הגדול אב"ד ור"מ ורה"י פ"ו כש"ת משה
נר"ו י"א ק"ד.

ענדליך בין איך אמאהל עם גי"ה מן ער"ה עברה אשר
בשולי היריעה היו איזה שורות מכתובת ידו ממש קאנסיליהרטי¹⁾
ווארדין, וגילי ברעדה מצאתני בשמעתי מחליו ועל אשר ה' הטוב
נמור בעדו לטובה, בריך רחמנא דיהבי לו ולא לעפרא. ויה"ד
שלא יהי' עוד ברחובותינו פרץ וצוחה ונסו יגון ואנחה אמן.
דיא לירושל'י לסיועת פרנסי' האחים העניי' האומלל'י צו
איבר מאכין און[ר]דיניהרטי 26 : fl. 1875 : בנכוי דער אשתקד
מיר רעמיטיהרטי ב' מאות דאן אנדרי 324 fl. , אונ' 180 fl :
הבי עש"ק העבור מיר ואהר גשריבנר מאהכין ע"י אדון רעזידענט
דיהרלינג איבר מכת אל'יין אהוי' גיסי חביבי שיי' דיזיז איזט רק
לקינוח סעודה לקצת הספקה ולא נצרכה אלא לחיי שעה, רק
לדורוי' מייני גומי וארזאריג²⁾ פֿאהר צו ביהגן הוט מכת לגמרי
קייני מעלדינג גיטאהן וואו איך דאך בשביל זה שון י"ב אדר
ראשון רפ"ו אל אלופי' קהל שיי' דשם ואיזה חדשי' אחריו
ממינכין אויז אל מכת דאן ערשט ווידרום ה' שבט דהאי שתא
אן מכת נר נאהך טריקליך אונטר ביקליידינג³⁾ גר ביוואגליכין
בייא לאהגין אינצוואהרן דארינדר איינין וואופון איך ליתר שאת
היא בייא איין טופליקאט בייא שליס' אינדר נו' ו' וואז איך י"א
יוליא 1727 לאדון רעזידענט דיהרלינג בדבר אחינו שבעי'

1) Concilürt. 2) Vorsorge. 3) Begleitung.

תוב"ב גישריבין, אונ' אומכשמענדיגליך דו שולד ווערקס אבלעהזונג
 מאחינו העניי' שבירושלים תוב"ב אונ' וויא העכשט ניטג זייא.
 דעם זעלביגין איינו מאהלש אב צו העלפין, אונ' צו ביהערציגין
 ואהר גישמעלט הכי. אונ' אלופי' קהל ש"י דשם איהר אסיסמענין
 ראהט אונ' מאהט אהן גיאכט. נון איז בין כך מאדון דיהרלינג
 הנ"ל איין קייסירש' דאלמאטשיר⁽¹⁾ אונ' אגא לירושלי' מיט
 גינגזאמי הוצאות אונ' אינסטרקסיהנין גישיקט ווארדן. וועלכר
 אפילו גר לנג על הדרך צו גיבראכט. אונ' גרושי סכנות גילימין
 הכין, זיינט משונה אויז גיווארפין ווארדין. ענטליך דאך בשלו'
 אן קומין. אונ' כפי נוי' ב' אורינאהל כתב של אדון דיהרלינג אן
 מיר מ"ג יוליא 1728 נעכשט ביאלאג, הכין זיא זיך ווירקליך
 עם הב"ח דהיינו ישמעאלים ושאר אומי' חוין מן ב"י משה
 גיוועזין על השליש וועלכין לערך מ' אלפי' ר"ט ערפארדין
 וירט. החובי' מן הב"י בילנגטי איזט אויך איין גיטיקייט זיך
 עמהם משה צו זיין. דאן ראשון איזט עו דיא ביליכקייט אן זיך
 זעלכשטיין, דו מאן זיא ניט ארגר אלו שארי אומי' טראקמיהרן
 גיהערט. שנית דש אים ווידריגין פֿאל, זיא מפקח [צ"ל מקפח]
 פרנסת אחינו שבירושלים זיין, אונ' וואן מאן מעו' פרנסה שיקמ.
 זאלכין אויף פֿאנגטיין. ולידם לתשלום חובם. מעכמיין. ושלישית
 מאן פראכין⁽²⁾ הוט. וואן איינר מאחינו ב"י נפטר ווארדין, זיא
 העובן אן זיך נעמיין. ומי יאמר להם מה תעשה. או בואו חשבון
 ולא חשבי בירושלי' לשעו' ולימי' רק לשני' עד שנשתקע
 ונשתכה הדבר כמו את כל ונוכחת. מיט מעהרן אויז בייא
 קומינדין אורינאהל כתבי' מאחינו שבירושלי' תוב"ב כהג' מהחכם
 ר' טובי' דשם, דאן מהתורני מ' יונה מדפיס בקונסדאנדינה.
 ואחרון הכביד בכבוד חכמי' הגביר והרב מ' חיים קמחי גר"ו צו

(1) שם המליץ אשר שלח ציר אויסטריא בחצר מלכות תונרמה. נודע עוד כי

היא הזכר אצל האממער בשם Momars עיין הלאה עמוד 48 הערה 3.

.Beweise (2)

ערועהן איזט. וועלכר ארינאלי צו מיינר בדינונג צו ריק ערווארטי.
 נאך דעהמי אלופי קהל שי' גיטיגו דרויז בליביג ערועהן הבין.
 נון הב איך שון צום עפטרין להאלופי קהל שי' דשם. אויך אן
 מכ"ת גישריבין. אלופי קהל שי' מעכטין מיך סעקונדיהון אונ
 לשארי קהילות משום זה ערנשטליך צו שרייבין. אליין איך ווייז
 גיט אוב זולכיז גישעהן. און וואו וואר עפעקטי פראקוריהרט הומ
 כי אורחי רחיק וזוודי כבידא. כנראה למעלה מוז מאן לסיועי
 ב"ח משארי אומי קרן $40 \text{ fl. } 1/m$ הבין. חובו דבי ווערדין אויך 15
 $\text{fl.}/m$ ערפארדריין. הוצאות כסדרן ושלא כסדרן הבנין בה"כ שבירושלי
 דאן מתנה לאדון דיהרלינג דער זיידר אדון פֿורמינט¹ ארויז
 קומין איזט אלזו שון דורך יי שנים אין דער זאך קורעשבאנד
 דיהרט אונ זיך אייסירשט טרחה גימכט הוט. צוואמין עכ"פ ה'
 אלפים זהו זעצין וויל. הייסט אליז יחד $70 \text{ fl. } 1/m$ נון מאין יבוא
 עזום. בידי זיינט גיוועזין כ"ה אלפי זהו אלז $10^1/m$ מהאלופי
 קהל פֿרנקפורט יצ"ו. אונ $15/m$ מהעזבון א"א מ"ו ז"ל היא פֿון
 האבי שון איזה אלפי על הוצאות אהער געבין. אויך כמה שני
 לסיועי פרנסת רעמיטיהרט. דו זיך בידי לא יותר אלז לערך
 $21 \text{ fl. } 1/m$ פֿינט. אלז וואלי מכ"ת אלופי קהל שי' העסק ואהר
 שמעלין. אונ דער גישטאלטין אן גין. שיאזרו כגבור חלצם.
 דאמיט זיא כילד[ה' הטובה עליהם אלי מעגליכי או ערוזינליכי

(1) הוא Graf Damian Hugo von Virmondט ראש המשלחת אשר שלח

קיסר אויסטריא בתפארת והוד מאין כמוהו להראות את יקר גדולת מלכותו בחצר
 ממשלת תוגרמה בשנת 1718 אחרי אשר כרתו יחדו ברית. עיין בדברי ימי תוגרמה
 להבלשן האמער כרך ז' צד 249 והלאה. ובמשלחת ההיא נראה כבר את האדון
 דיהרלינג בתור מעלת מזכיר אשר היום ואשר הגוף בסודר של משי כולו מרוקם בוחבי
 את פתשנן הכתב אשר יותן ליד השולטאן מיד בעל בריתו הקיסר אשר בווינא הבירה.
 ומן העת ההיא והלאה כ"י שנים רצופים לא חדל האדם הרם והיקר הזה להחליף
 מכתבים עם מיודעי ומכירי ר' וואלף וו"ה למוכת עניו ארץ ישראל. אשר נאלם
 מיד צריהם ומבקשי רעתם.

קרעפֿטין אן שפאנין מעגינן כדי מה שמונח וצבור ונידר ונידב
 כבר משנים קדמוניים דערי מאהל איינשט איין קאסיהרן ולכאן
 רעמיטיהריט מעכטי ווערדין. דען ורמעהג היאכייא קומינער אונ
 בירייטז ב' כסליו תפ"ג למעלתם גישיקט ומהמשולח החסיד
 המנוח מ' אייזיק ירושלמי ורפאסטיר רשימה הוט זיך בקהלתכם
 שמה איבר די יעניגה 10 fl./m שנדכה קהל שי' בירייטז בשנת
 תע"ה אויך אנדרי 12 fl./m, אונ fl. 3482 קרן מוכן גיפֿונדין. זא
 על רווחי אהן גילינט גיווארין. צא וחשוב וואז זולכר עד עתה
 נושא פירות גיווזין. מלכד הנדרי' והנדכו' שנידכו ונידרו משך
 אותן י"ג שני'. ומלכד וואס בכה"כ תוך הקופה גיפאלין איזט.
 דאן איך גישטיה אונ' זאגי פֿראנשימאנג¹⁾ דו משם אויז דער
 מעהרירשטי אונ' זיכרשטי פֿונדוס הער פֿליסין מוז. דאן פֿיהם
 מארין שלעסי איזט בלאו הכי ניט אליין במעמד גרוע ובדיוטא
 התחתונה ומוכבד במסי' ובארנוני' והוצאות שלא כסדרן, זונדרין
 זיינט איהנין אויך מן ה' ²⁾ ביהמישי הוף קונצילייא דיא הענד
 גיבונדין זא דו זיא זיך צו איינר עקסטרא נתיגה צו ביקוועהמין
 אויסר שמאנד גיזעצט זיינין. וואהל אבר קענדי דו וועריק
 ערלייכטירט ווערדין וואן אלופי' ראשי קהל יצ"ו דשם אן דעהנין
 תוך בייא קומינדי רשימה ענהאהלטיני קהילות אונ' מדינות..
 הדבור ווערין. ולא סגי בלא"ה דו אוכ שון עז בלא"ה ממני
 גישיכט. מעלתם עז קונפֿערמיהרן אונ מך מאנטיניהרן אונ סע
 קונטיהרן מוזין וויילין מיר באל"ה דיא הענד גיבונדין זיינין.
 גישטאלטין. רוב גוף הכתבי' וההתחייבי' זיך בידם או ביד ר"א
 יאניוור ביפֿינדין ובשעת פטירתו מסתמא לידם הרמה גיקומין זיין
 וירט. כאשר נרשם בצד הרשימה ביד מי זיך ההתחייבו' בפֿינדין
 ממדינות אובר אונ אונטר עלזו ומק"ק מענגן ומק"ק בינגא זיינט
 ההתחייבו' אונטר ההתחייבו' מק"ק פֿאור"ט אינסערירט. וועלכע
 איך למעלתכם בייא ארליגונג דער fl. 10/m אריענאליטר ³⁾ הב

1) franchement. 2) hoke. 3) originaliter.

מחזיר זיין מוזיק, ולא זו בלבד אף גם להמבורג אמשטרדם מעין
ברליהן הלבד שמט פֿפור"ט דאודר מוזיק מיך קהל פֿפור"ט שי' עם
כתבם אסימטיהרן אונ דיא צו ביפֿערדרונג העסק אנימיהרן. אונד
באר היטב ומפורש שרייבין די זיא נדרי' ונדכו' שנדכו הם
ברייטו לכאן רעמיטיהרט הבין. כי כבר כתבתי לאיזה מקומות
של שבחי' רעגוליהרט זיך אליז אחר קהילתכם שי' והוא תל
שהכל פוגי' אליו. און וואן איכש שון שרייבי שכבר נהי' הדבר
ומעלתם נדבתם מיר רעמיטיהרט הבין. גיבטו בייא ווייטום גיט
אזו פיל אויז אלז וואן עם מעלתם זעלכר אן כל הקהילו' שרייבין
ומי ראה אילו יצאו ולא יצא אחריהם. ומהם יראו וכן יעשו גם
המה בערמה ערום ביראת ה' היא אשר בייא זולכר בישאפֿינהייט
ווערדין גיט אליין דיא fl. 49 / m זא לערך נאך אב גענגיג זיין
בשופי קענין בייא גיבראכט ווערדן אנדרין דערפֿמי לדעתי פיל
יותר פֿאלין. וועלכיו לקרן קיימת רעסיניוהרט ווערדן קאן צו
פֿערנירר סוכסימטענין ומעמד ומצב של העניי'. אף גם אנחנו
ויחידי סגולה מכאן ווערדין זיך אויך גיט אויז שליסן. מלבד
הנדרי' ונדכו' זוא ברייטו בשנת תע"ג כאן גיפֿאלין אונ אזו עד
עתה ערליטינה הוצאות וסיוע' פרנסה ובפרט בשעת חירום זיך
קונסימיהרט הבין. להשיב עוד כיד ה' הטובה. מכ"ת וואלי גון
באסיפו' קהל שי' דשם מיט ערנשטי הנד אהן ליגיין. כי לא כל
יומא מתרחש גיסי'. וואן עכשוו הדבר גיט לסוף טוב קומט כמעט
שלא אכדה תקותם של אחינו שכירושלי' טוב"ב, ומקו' המקדש
יהי' נהפך לזרי' חלילה, בכך מה שיעשה הזמן יעשה השכל.
אונ בימי עוד פעם מיך עם כתבי' לשאר קהילו' באיזה מקומו' של
שבחי' צו סעקונדיהרן, כי לא סגי בלא"ה כי איך אישא לבדי
(א) [מ]ורח ומשא כאלה. בכך מן הראוי לתומכני בתמיכו' חכמי'
זכודאי כל איש הירא וחרד לדבר ה' יציית לדברי' המביא אחרית
טוב לאחינו ב"י והמושך ידו יהי' הקולר תלולין] בצוארו ואנחנו נקיי'.
מכ"ת בליבי מיר אויך דעתם הרמה מעלדין צו לאזין,
אויב גיט וואל גיטאן וועהרי וואן מאן ממדינה הלז אויז משולחי'

שיקן מעהמי לכל הקהילי ותפוצו ישראל באשכנז לדבר על לב העם כי אינו דומה שמיעה לראי' בייא זעלכי פֿאלי מיזמי מעלתם קהל איהרי כתבי' למשולחי' ההמה פשיטה דז בעשמי טוהן. כי המה חכמי' כמלאכיאלקי' ויודעים לכלכל דבריהם במשפט ובהשכל לרכך הלבבות וויאעז דיא אומב שדענדין ערווארדין. אבוזגדרליך און ביטראכטונג וואס איבלי פֿאלגיהרונגין זיך עראייגינין קענדין, באם שיעוכב הדברי, כי האנשי' ההמה אחינו העניי' שכירושלי' טוב"ב יהיו ממש כהפקר לנגד נוגשיהם, ומקו' בה"מ יהי' לנחלת זרי' חלילה, בכך מוז מאן דעס עסק ואהר קומין¹⁾ מקדם שלא תועיל החרטה למען לא ירדו מטה מטה. מתנות קמנות און פון קיין אימבורדאנף²⁾ בשמין ווערמי מוזמי מאן זעהן איין נאמן בוחר צו זיין, פֿראגי אלזו אהן אוב מכ"ת ניט הירצו איין טיגליכין מאן, דער העסק מיט אייפֿיר און פֿלייס געטרייאליך אבווארטן קענדי וואלסט, וועלכין קהל יצ"ו זא גלייך צו גיווינין דער צייט עם כתביו ורעהן קענט.

ושננות מדברי סופרי' למדנו באם הב"ח שכירושלי' ניט על קונשדאנטינס צוא ברענגין ווערין שם אויזוועקסילונג צו פֿלעגין, זוגרדין אלי ריכטיגקייט בירושלי' צו גישעהן וואו פון בעת כמשמעו' כתב הנ"ל מן אדון רעזידענט דיהרלינג ניט ווייכין אדר אבשטין וואלין ור הארין מעכטין. אוב מאן היא' צו איין וויליגין זאל, און וואן גלויבט זיכער נגוג צו גיהן זולכי בירושלי' גישעהן צו לאזין, כי כמעט אין ברירה בייא דיזר בישאפֿינהייט, אבר ווער מייני עראכטיני גוט און ניטיג איינין קאכאבלין³⁾ מאן מיט לירושלי' צו שיקין, דער אלי גיטיגי פֿרעקוויציאנין בזוגין קענטי, וואן נון קהל שי' דשם עמי איין שטייג ווערין די מאן איין כאן לענדישין מיט לירושלי' שיקין זאלטי אונ' מיזמי, ווערי עבין דיא פֿראג וואו מאן היא צו איין ערפֿאהרנין און טיגליכין מאן פֿינדין טומ, או אוב זיך שם עטווא

1) zuvorkommen. 2) Importanz. 3) capabeln.

איינער פֿינדיטי. עו' בה שלישי' האדון רעזידענט איזט מיינוג
 למען שלא יחזיקו הישמעאלי' את ידם במקדש ה' זולטי מאן
 ורמערקין לאזן, אלז וואן איין קייסירל' רעזידענט לעניי' אשכנזי'
 דרויף גליהן העמי, מיט הין נחלת ה' על-שמו של רעזידענט זול
 איין בראטאקיהלט¹⁾ ווארדין אים גרונט בוך, אך לפום . . .
 איך ניש מסכים היא צו מקו' קדוש כזה על שם יחיד כמוהו איין
 טובוליהרן צו לזוין, ובפרט זוא בכתבו זאלכיז בידעת החצר ק'
 יר"ה כאן נישעהן מיזטי. וועלכיז לדעתי אפילו הארט הלטיין
 דערפֿטי איה המלכות יר"ה זולכיז רעואלפֿיהרן מעטי, לדעתי
 בעסר וועהר וואן זולכיז רמערקינג עלשם מעלת קהל פֿ"צ'ו נישעהן
 מעטי מכמה מעטי' לשבחי כי שאני מרובי העושי' מצוה, וזכות
 רבי' שאני וועלכיז בכל תוקף ועוז קענדי אהן גיריכט ווערדין,
 דז עז הישמעאלי' ניש מעהר אן זיך ברענגין או היראן תפיסה
 בעקומען קענין זאלין.

פֿערנר ערווארטי ממעלתם גר"ו צו ורנעמין וואס עטווא צו
 קינפֿטיג רעגלימאנג ממעמד ומצב אחינו העניי' הנ"ל ור ברעקויציאן
 מיזטין און קענדין גינומין ווערדין למען לא יאסרו אחינו המדוכי'
 עוד ולא ישלמו עוד כס ידי זרים רק זיא עבודו' ויראת ה' ללמוד
 תורתו ולשמור מצותיו בלי פניי' אחרת, הואיג און אוהן גיהינדירט
 אב ווארטין קענין, אף גם צריך גדר לגדר שלא כל הרוצה ליטול
 זכו', רק אייני איין ריכטונג על מספר הנפשות וועלכיז איהרע
 אונטער הלט ופרנסתם בשופי הבין קענטי מיזטי גימכט און
 שטאכיליהרט ווערדין. ועו' ב"י על אותו המספר לא יבוא איש
 ליטם, כי אם מי שהוא משופע בנכסים ויש לאל ידו להפקיע
 את עצמו בלתי מתנות ב"ו, על הכל יעמידני על הנכון באר היטב
 וואו לדעתי דער ערשט און רעשבקטיבע הויכט פונקט מן
 התיקון אל הבא זיין מיזטי, בשטינד אין דעמי דז מאן מן קיסר
 תוגרמ' איין שארפֿו' ביפֿעהל אויז ווערקין מיזטי, ור מאעג זא

1) einprotokollirt.

בקנס גדול ורבאמין זיין די זיך הן ישמעאל'י או שארי אומי'
חזין כ"י הספרדי' נישט אונטר שמיין זולין לאחינו העניי' אשכנזי'
אף פרוטה א' מכ"ש יותר צו לייאין מעתה ועד עולם, און וועהר
דיין ביפעל צוויידר לעגין מעכטי איזט החוב נוליהרט און קאסיהרט,
מלבד בקנס גדול זוא ער לקיסר יר"ה צו צאלין הבין ווירטי.
יודיעני דעתו הרמה בזה, און ערוורטי איך מגיסי שי' זוא וואל
אלו מן מעלת קהל שי' דשם מיר אינשטרוקסיאנין זוא וואל
וויא עז בייא דיור אבמאכונג אלו פערנר תיקון כפי דעתם הרמה
זול גיהלטיין זיין. אום זוא ורלעסליכר אלו די וואן זיא דערמיט
עז רוקהלטיין מעכטיין איך אויך ווירקליך מושך די דער פֿון זיין,
און ניקש ווינגרש אלס די מיד עטוואז מלבי טון, און אייני ור
אנשווארמונג עלי נעמיין ווערדי זונדריין עצת מעלתם הרמה ועצת
שארי קהילות פֿירדא וק"ק המבורג ועצת אמ"ו וש"ב אב"ד
מפראג¹ דעגין איכש הי' יוסט אזו שרייבידיא זיא מיר געביני
אינשטרוקסיאנין. ור איין גיזאן ווער דינין און מיד אין דער זאך
באמונה לכבוד ה' ולסיועת אחינו המדוכי' ביסורי' אוהן ערמיהמיט
וויל גיברויכין לחן והמעכב על ידי יהי' הקולר בצוארו ואני נקי
מה' ומישראל, און איז דיא ביפערדירונג דעס וועריקס אום 'זו
ניטיגה, אלס די ערשטליך עכשיו הירצו די בעשטי מעמפא וווילין
אדון החסיד קיסר יר"ה עם החצר תוגר שלו' האבין,² ומי יודע
מה יולד יו' וה' יתן שלו' למלכות, ברינציבאליטר אבער די אדון
רעזידענט מיהרסינג³ לכאן קומט, און וואל תוך ב' חדשי'

(1) הוא מחותנו אבי ניסו בעל אחותו הנאון ר' דוד איסנהיים.

(2) הקיסר והשולטאן כרתו יחדיו ברית שלום הנידע בשם Der Friede von

Passarowitz ביום 21 Juli, 1718.

(3) הוא מטיבם ואיש חסדם של היהודים האימללים אשר בארץ הצבי

Joseph von Dierling, ובזאת יודע איפוא מדוע קינן וגם התאבל ר' וואלף על אשר
קרא החצר ביוונא את הצור הזה הביתה. כי נמצא הרוח על לוח דברי ימינו את
כל הטוב וכל צדקתו אשר עשה עם ישראל, כאשר יעידו למדי דברי סופר קורות

כאן איין טרעפֿין ווערט, ונגד זה דער יונגי הער דאלמאן בחריקאו קומט, וועלכר אויך אתמול שון ווירקליך לקונשדאנטיני אב גירויזט איזט¹, אני עשיתי את שלי אונ קודם נסיעתו אצלי גיוועזין, העסק רעקאמנדירט, מיר אויך כל הטובו איהנין ווידר פאהרן צו לאזין, אום זוא זיכרי ורויכירט אלו דו עז איהם אויך אין דער איהם גיגעניי אינשטרוקסיאן מן ההאוף גריגש ראהט געבין ווערדין היהודי שבירושלי צו בראמעקמיהרן מיט היז זיא זיין שוין להבא בייא עטוואן זיך עראייגינין אהן שמוס כמו לעבר צו גיניסין הבין, אליין שיינט דיזר ניט זוא מסוגר און אייפריג היצו צו זיין כמו אדון דירלינג ובפרטות וואו ער דיא אינפֿורמציאן ניט הוטי זונדרין ערשט זולכי איין הולין מוזין, וועלכיו דער גלייכין, הארין אויך לפעמי ודריסליך אונ' זויטועליג מאכט, בכך החכם יבון את זאת ווארט הנט גרייפֿליך פֿיגדין העסק עי"מ היותר אפשרי אינ' אויך אין גיגין ווארט אדון דיהרלינג אב צו העלפֿין

Geschichte der Toleranz הנודע Joseph v. Hammer בחלק השביעי מספרו osmanischen Reiches : 343 Dierling hatte sich eifrigst sowohl der Franziskaner, als der Juden in Jerusalem, angenommen, und durch den nach Jerusalem abgefertigten Sprachknaben Momars einen vergleich dortiger angesehenen Jüdischer kaufleute mit ihren türkischen Glaubigern bewirkt.“

(1) כאשר נדע מדברי האממער בספרו הנ"ל (שם) נשלח Leopold von Talman

בנו של Michael von Talman אשר היה ציר אויסטריא בחצר תורמה קודם על מקומו ביום 17 December 1728.

ולחיות שנדע ע"ם השבון של האגרת הזאת אשר נכתבת ביום 51 September

1728, שנפיעת טאלמאן מווינא היתה ביום ג' 14 Sept. על כן נשער שדברי האממער ירמוז על יום בואו לקאנסטאנטינאפעל. ויש לנו בזה ראיה מוכחת על אשר בדרגו לנבון את זמן האגרת ע"ם הפרט הנשחת בחסרון הנקודות אשר היו עליו בתחלה. ונגד הציור הזה לא האריך ימים על כנו. עיי' Würzbach, Biographischer Lexicon der kaiserthums Oesterreich 44, 1491.

אייני אוהן אום גענבליכין נימיגקייט איזט, ווילין דיא דז מירקיש
מי(ג) [נ]יסטעריום שון דערגיששאלטין אויף זיינר זייט ביקומין,
דז איהינטר⁽¹⁾ אין א' רמי' עטוואז אויז ריכטין קאן. אלו איין גיאר
אין כמה חדשים. צנועי' המושכים את ידם מדבר מצוה כזו
אשמם בראשם. איך ערווארטי גון עבין תשובתם הרמה עיי"ט
היותר אפשרי ע"ז פאלנט אויך היא בעתק מכתבו של
מחותני הקצין ר"מ רייגאנום⁽²⁾ מר"ח אב תפ"ד און מייני איהם
דעם פאלס גיטאהני עראינרונג ורמעג וועלכין ער כמו אחרים
מיך וודזיכירט וואן העסק צום טרעפין קומט והאלופי קהל פ"פ
שי' נדבתם ווערדין לכאן רעמיטיהרט הביין, ער נדבת דודו המנוח
הר"ר לעמלי רייגאני ז"ל⁽³⁾ מסך 3000 fl. אויך אויז צאלין וויל.

(1) eher (ehnder)

(2) במזכרת נפשות ק"ק מנהיים מצאתי : "יאא"נ האיש הישר וכשר ה"ה פ"ו
כה' מענדלי בן ה"ה כה' מאיר ריינגאנום ענאי"ו בעבור שחי' עוסק בצרכי הצבור באמונה,
וצדקה נתן במטמונה, והי' אחד מן הוריון כחברא קדישא דגמ"ה בכל מצות הי'
מדקדק לעשות כשורה, וקבע עתים לתורה, והתנבר כארי לעבורת הבורא, ויורשיו נתנו
צדקה עבורו, בשכ"ז הנצב"ה ענשצ"ו כנ"ע אמן. נפטר ונקבר בש"ט יום ה' פורים תקי"א
וקרא בפכ"א הר"ר מענדלי ריינגאנום".

(3) ולמען הקם שם האדם המצוין הזה על נחלתו אציג הנה מה שנמצא כתוב
במזכרת נפשות ק"ק מנהיים, להזכרת נשמתו הטהורה :
"יאא"נ פ"ו ושתדלן הקהלה החבר ר' אשר בר משה ענאי"ו בעבור שהקים
"והעמיד בית המדרש גדול לתורה ובית הכנסת לתפלה, והניח אחריו ברכה סך רב ועצום
"ק"ן קיומת להחזיק עשרה דבנים מוסלנים בבית המדרש למען למען יחזיקו בתורת יי'
"לילות וימים, ולהשיא בני עניים ויתומים, ולשכור שלשה מלמדים ללמוד את נערי בני
"ישראל מקרא ומשנה וזמרי עם פירוש תוספות להגדיל ולהאריך תורות תמימים, וביום
"מיתתו להלביש ערומים, כן יעשה מדי שנה כשנה ער עמוד הכהן לאורים ותומים, וכל
"היותו חי על האדמה היה פועל צדק והולך תמים צדק לפניו הלקר, ובשכר זה הנצב"ה
"עשצ"וה שבנ"ע אמן.

"נפטר ביום שבת קודש ר"ה ניסן תפ"ד לפ"ק.

ויילין איך זוכאנירע וואן איך איהם אויך שרייבין מעכט וכאשר
זלכיו לכאן צו שיקין לא מפי הוא חי. כי יאמר נואש לדבר
און וידרום מיט לעהרי אויף צוק מיך אב ווייזן מעכטי, אלזו
ואלגט היא בייא כתב אן איהם, ושם נאמר ער זאל זולכי 3000 fl.
להאלופי קהל שי' דשם רעמעטיהרן, וועלכיו איהם קהל שי' אויך
בליכיג עראנירין און קונפארמיהרן וואלין, ובפרט דא זיא בלא"ה
גוף התחייבו מר' לעמלי ז"ל בידם הבן. אלזו צווייפלי ניש ער זולכי
זוא גלייך לידם רעמיטירין ווערט. ולדעתי וואן איהם מצד קהל
שי' קצת דריבר צו נישפראכין ווירט. ביקוועהמיטי וער זיך אויך
היא פון הרווחי עצ"ה צוא צאלין, וויילין איך נון ניש ווייז וועהר
עם מכ"ת מחובר לטהור און מיט גבאי זייגי אלזו ווירט מיך מכ"ת
בליבין אצלם צו עקסקוסיהרן, דז איהנין ניש מיט הבין צו שרייבין
קענין. וזכרון א' עולה לכאן ולכאן כולם כל טובים ווערדן זיך
האפינדליך דיזע זאך מריפטיגי אהן גילעגינהייט וויא זי עם
ערפארדירט אהן גילעגין זיין לאזין, וזכותם יעמוד להם ולזרעם
עד סוף כל הדורות ויזכו לגמר חתימה טובה ויבלו שנותיהם
בנעימי ובשיבה טובה..

הק' גיסוד"ש מוכתו כל הימי

שמעון וואלף ווירטהיים.

זנקבר למחרתו ביום א' וקרא בפי כל ר' לעמלי ריינאנום .

ולהיות אשר אנה ה' לידי את צואתו נכתבת כליל בהדרה על קלף, אעתיק

הנה מה שנובע לעניי עיר הקודש :

מחמת נדבות ירושלים שנדרתי

"לסיועת עניי ירושלים סך שלשת אלפים זהובים ריינש וחתמתי בח"י בסנקס

ירשלוהי ירושלים".

טופס הסכמה

הנמצאת בעה"ק ירושלם ת"ו מרבנים גאוני
עולם הקדמונים אשר בארץ המה זלה"ה
משנת תצ"ז.

להיות כי זה ימים אשר יסד בציון מ"י ת"ו אשר
גבלו ראשונים קדושים אשר בארץ המה שכל איש ואשה העולים
ובאים לזכות בקבורה בעיר אלהינו הר קדשו ולעת מצואו זו מיתה
לא נמצא להם תוככי עה"ק יורש מן התורה אז כל עובון אשר
ימצא כסף ושוה כסף וכל מה דמתקרי נכסי מחוט ועד שרוך נעל
הכל יהי לכוללת עה"ק ירוש' ת"ו לכונן את ירוש' ת"ו. ויהי היום
הקול נשמע כי בעת פטירתן מצוים מחמת מיתה ומניחים סך מה
לאשר יכשר למעבד להו נוה נפש אחר פטירתן, וההסכמה מזמן
קדמון היתה כי כל צואת ש"מ אשר לא תהיה לפני פרנס
העומד לשרת בקדש ולפני סופר העיר מבוטלת היא תבטל. וכן
קימו וקבלו עליהם ועל הדורות הבאים אחריהם עד היום הזה.
וזן היום שרי יאודה ראשי עם קדש שבעה הנה עיני ה' אשר בעיר
ואם בישראל קושמא יע"א אשר העיר ה' את רוחם ועשו והצליחו
להטיב את ירושלם ולשים אותה תהלה בארץ המה ראו דאכתי
אין בהסכמה הנז"ל קיום ממש לעיר האלהים סלה. ואנן בדידן
ראה ראינו כי האמת אתם דנפק מינה חורבא וביותר צריך לזה
במקום שיש חסרון כים ועינינו הרואות שכל מגמתם לשם שמים
לתיקון עה"ק ירוש' ת"ו, אי לזאת נתועדנו יחד רוב בנין ורוב מנין
ובהסכמה עלינו כתוקף כל ההסכמות הנעשות מימות יאושע ז' גון
עד היום. שמהיום והלאה לא יעשה שום איש ואשה קודם שיפטר
פעה"ק ירוש' ת"ו בלי שום יורש הראוי לירש מד"ת לעשות שום
צואת ש"מ ולא לתת שום מתנה לשום גברא שבעולם יהיה מי
שיהיה הן יחיד או רבים ואפי' אם הצואה ההיא או המתנות ש"מ
תהיה בפני הפרנס וסופר העיר הרי היא בטלה ומבוטלת לא

שרירא ולא קימא, והרי היא כחרס הנשבר שאין בו ממש, ואפי' אם תהיה המתנה החלפית כדין שאפי' אם יעמד אינו חוזר בשום אופן כלל, כמלה כנו' ודבר זה יהיה במשך העשר שנים הללו. ונתחיבנו אנו והבאים אחרינו להעמיד ולקים הסכמה הלזו במשך העשר שנים הללו. וכל העובר על הסכמתנו זאת מלבד שעובר ע"ד חכמים ואין רוח חכמים נוחה הימנו, גם מחויבים אנחנו לרדפו לענש נכסין כאשר ישת עליו כי היכי דתהוי ליה כפרה ושומרו ישכון במח ושאנן מפחד רעה ועליו תבא כל חותמי ברכה ולהיות מכתב לחזקיהו באנו על החתום פעה"ק ירושלם ת"ו כ"ח מרחשון מש' התצ"ז ליצירה.

אליעזר נחום.	הצעיר יצחק זרחי אזולאי.
ישראל (ע) [א] ליה מזרחי.	מנחם חביב.
הצעיר יצחק ערוך.	עובדיה משה גואקיל.
הצעיר יעקב אשכנזי.	אברהם אלמוזניני.
הצעיר יאודה בכר עמרם	דוד יקותיאל הכהן.
דיוואן.	נסים חיים בכר משה
מיוחס בכר שמואל.	מזרחי ס"ט.

פתשנן כתב "הקרן הירושלמי" המקויים מאת הקיסר יב"ה. הדפסנו בהחלק האשכנזי של הברך הנוכחי.

העורך.

עוֹלֵי רִגְלֵי

מאת

חיים אפפענהיים (ז"ל)

אב"ד דקהל טהארן.

בספר שנתי "ירושלים" (כ"ג) העיר החכם המופלג ר' יעקב דייפמאנן נ"י השאלה: "הגם ראייה במצות התלויות בארץ?" ואחרי שגשש ונתן בענין זה אמר: "ששאלתו עוד תצפה לתשובה". ואם אמנם שאין לאל ידי לעיין בכל הספרים שהעתיק החכם, מפני שקצתם אינם כעת תחת ידי, עכ"ז אמרתי אחזה דעי אף אני. הנה אין ספק שיש ללמוד מן הקרא (פ' תשא) "כי אורישי גוים מפניך והרחבתי את גבולך ולא יחמוד איש את ארצך בעלתך" וגו' שלא נאמרה מצות ראייה רק על יושבי א"י או על יושבי ארצות שכבשו והחזיקו בהן, ועוד הנה בספרי (דברים פ' ע"ז) דרשו את הקרא: "רק קדשיך אשר יהיו לך תשא ובאת" וגו', שאינו מדבר אלא בקדשי חוצה לארץ שחייב בטפול הבאתו עד שיביאם לבית הבחירה, ואם איתא דיושבי חו"ל חייבים מן התורה לעלות ג' פעמים בשנה, למה לי קרא, הלא כבר נאמר: "אלה תעשו לה' במועדיכם" ודרשו בספרא (פ' אמור) הכתוב קבעם חובה שיביאו ברגל כולם, יכול איזה רגל שירצה, ת"ל ובאת שמה והבאתם שמה וכו' זה רגל ראשון שפגעת בו. וכדרך זה דרשו בר"ה (ה') ובאת שמה והבאתם שמה לעשה, בשלמא אי אמרינן דבני חו"ל אינן צריכין לעלות לרגל שפיר צריכין הך דרשה מן תשא, ובאת להורות דמ"מ מחויבים להביא

נדריהם ונדבותיהם ושאר קרבנות שנתחייבו בהן לבית הבחירה, אבל אי אמרינן שגם עליהם נאמרה מצות ראייה, ואין חילוק בזה בין יושבי א"י ליושבי חו"ל, קרא יתירה למה לי, ובפרט שהרמב"ם מנה (עשין פ"ה) הך שבני חו"ל מחויבים להעלות קרבנותיהם לבהמ"ק למצוה בפני עצמה. אמנם החכם השואל אמר, דאף שבעלי תוספות החליטו דבני חו"ל אינם מחויבים במצות ראייה, מ"מ יש ללמוד הפוכו מן הכלל שאמרו בקידושין (ל"ז) דכל מצוה שהיא חובת הגוף נוהגת בין בארץ בין בחו"ל. אבל לדעתי אין זה טענה, דכבר אמרו שם (ל"ד) על הך כללא כל מ"ע שהזמן גרמה נשים פטורות שאין למידין מן הכללות אפי" במקום שנאמר בו חו"ל, וביותר כאן שלא נאמר חוץ רק על רישא דכללא כל מצות התלויות בארץ אינן נהוגות אלא בארץ, ועוד דבר הדבר שכלל זה כל מצוה שהיא חובת הגוף וכו' הוא מן אותן כללות שאין למידין מהן, דהא מצינן דכמה מצות יוצאות מן כלל זה, כגון מצות הבאת בכור כהמה מהורה לכהן כדי שיקריב דמה וחלבה למזבח דאמרינן בתמורה (כ"א) יכול יהיה אדם מעלה בכורות מחו"ל לארץ, ת"ל ואכלת לפני ה' אלהיך מעשר דגנך וגוי ממקום שאתה מביא מעשר דגן אתה מביא בכורות, מחו"ל שאי אתה מביא מעשר דגן אי אתה מביא בכורות, ולדעת ר' עקיבא אפי" בדיעבד אם הביא מחו"ל אינן קריבין, וכמו כן מצות הבאת מעשר בהמה לכהן שאינה נוהגת בחו"ל כדעת ר"ע בבכורות (ג"ג), ומשמע מן הגמרא שגם סתם משנה לא פליגי עליו ושתי מצות הללו חובת הגוף הן, וכיוצא בזה ראשית הגז, דקיימא לן שאינה נוהגת בחו"ל (חולין קל"ו), ודלא כסתם משנה שם, וכן פסק הרמב"ם בהלכת בכורים (פ"י ו"א). אמנם אף שמצות ראייה לא נאמרה על יושבי חו"ל, רובם החמירו על עצמן לעלות לרגל אם היה אפשר להם, וגם אחר חרבן הבית היו רגילין לעלות קודם הרגל לבית המדרש מושב הסנהדרין, ובפרט אם נסתפקו באיזה הלכה או בדבר חדש שאירע להם ולא ידעו לחתוך את הדין, כמבואר בחולין (מ"ח) זה היה

מעשה ועלו בני אסיא ג' רגלים ליבנה ולרגל שלישי התירוהו להם, וכן מצינו בתוספתא מקואות (פ"ד), כי אין ספק שגם בזמן שבהמ"ק קיים השתדלו עולי רגל לדרוש תורה מפי גדולי הדור או מפי הסנהדרין, ושאלו את פיהם אם נעלמה מהם איזה הלכה או אם נפלא מהם דבר למשפט, וגם אחרי שפסקו הסנהדרין היו הולכים לבתי מדרשות ברגלים או לכה"ס להקביל פני רבם ברגל (סוכה כ"ז), ומדברי רש"י ביבמות (קכ"ב) יש ללמוד שגם בימי האמוראים שבבבל היו עולין למתיבתות שהיו שם, וכן משמע מן הגמ' בע"ז (נ"ו) שברגל היו מחתכין את הדין בשאלות שנתחדשו להם, ולפעמים המתינו ג' רגלים עד שהורו הלכה למעשה בענין זה, ואפשר מפני שברגל באו ג"כ למתיבתא אותן תלמידים אשר שמשו חכמים בבתי מדרשות שונות, והם אמרו מה ששמעו מרבותיהם, ומזה נתפשט המנהג שגם שאר אנשים היו עולין לרגל זכר למקדש, כדאיתא בנדרים (כ"ג) מעשה באחד שהזיר את אשתו מלעלות לרגל וכו' ובא לפני ר' יוסי והתיר את נדרו, והכי איתא במדרש קהלת (פסוק ילח לחמך על פני המים) במעשה שאירע לר' אלעזר בן שמוע שאמר גברא דיתיב על קורשא דספינה וכו' עראת ענתא דישראל סלקין לרגלא לירושלים, רק שאפשר דהך לירושלים הוספה היא מן תלמיד טועה, דעוד בימי ר"א בן שמוע לא היו רשאים לבוא לירושלים, וענין זה יאיר לנו נתיב לפרש מתני' בכ"מ (כ"ח) "עד מתי חייב להכריז עד שידעו בו שכניו דברי ר"מ, ר' יהודה אומר ג' רגלים" וכו', דהנה החכם דערענבורג העיר במכתב חדשי להחכם גרעץ (משנת 1880) שנוסחת המשנה שלפנינו משובשת היא, דמה היה לו לר"י ליתן קציבת זמן כמה שלא היה נהוג בימיו, ובפרט דכפי נוסחת המשנה "ר"י אומר" וכו' משמע שהוא חולק על ר"מ, אמנם מתוך דבריו אין ללמוד עד כמה חייב להכריז בזמן שאין בהמ"ק קיים, לכן אמר שיש להוסיף בדברי ר"י המלה "בראשונה", ונוסחת המשנה כך היתה: אמר ר"י בראשונה היו מכריזין ג' רגלים וכו', כמו שהיא בכרייתא השנויה בגמרא

ובתוספתא, ולפ"ז לא פליג ר"י על ר"מ רק שאמר שכך היה נהוג בזמן שבהמ"ק קיים. כי כך היתה דרכו של ר"י להזכיר דברים שהיו נהוגים בימים הקודמים לתכלית עיוני בלכד, אבל לא כדי להורות הלכה למעשה או כדי לחלוק על חביריו, ור"מ מיירי בשעת סכנה. אמנם על פי זה יש לפקפק דבשעת סכנה לא היו מכריזין כלל, ומתני' אמרה עד כמה חייב להכריז, והנה החכם העיר שיש ללמוד ממתני' בפרה (פ"ז ה"ו) שבאמת היו רגילין לעלות לרגל למקום מושב הסנהדרין, רק שלפי דעתו נתבטל המנהג בזמן לא כביר וגם לא נתפשט הדבר כל כך, ובוזה לא כיון יפה דלפי מה שהוכחנו, כמעט היה הדבר נהוג בכל דור ודור, וגם בימים מאוחרים עוד לא נתבטל המנהג. אבל פירוש המשנה יבורר לנו מתוך הברייתא, דבברייתא שבכבלי נאמר: "משחרב בהמ"ק התקינו שמכריזין בכתי כנסיות וכבתי מדרשות" אבל לא נאמר עד כמה מכריזין, וברור הדבר שהתנא סבר שהתקינו להכריז ג' רגלים, רק שהוא לא חש להכפיל את דבריו, ומעמו משום דהיו רגילין לעלות לרגל לבתי מדרשות, וכמו שהתקינו בזמן הבית להכריז ג' רגלים משום עולי רגל כך התקינו אחר חרבן הבית להכריז ג' רגלים בכתי מדרשות מפני שאספו שם ברגל. ובתוספתא נאמר "משחרב בהמ"ק התקינו להכריז ל' יום" אבל לא פירש באיזה מקום מכריזין, ואפשר לאמר או דתנא תוספאה חולק על הברייתא שלפנינו או שהוא מיירי אם נאבד החפץ במקום שאין שם בתי כנסיות ובתי מדרשות קבועות, ומאחר שלא עלו לרגל לשם דיו אם מכריז שלשים יום — או כפי גירסת הירוש' ג' יום. — והנה ר"מ סבר אחרי שבשעת סכנה אינו צריך רק להודיע לשכניו, א"כ גם אחרי שעברו השמדות דיו אם מכריז עד שידעו שכניו, ור"י סבר כמו שהתקינו אחר חרבן הבית להכריז ג' רגלים בכתי מדרשות מפני עולי רגל, גם עתה אחרי שפסקה הסכנה יחזיר התקנה ליושנה מפני שעוד היו רגילין לעלות לרגל וצייב להכריז ג' רגלים.

באורי מזמורי תהלים

אשר יסודם במאורעות ארץ אבותינו.

מאת

מאיר איש שלום

מורה בבית המדרש בווינא.

אמר מאיר איש שלום: במקרה ארץ אחת כן מקרה ארץ
אחרת, וארבעת השפטים הרעים מתהלכים ושטים בארץ על סביבותיה
ולא נמלטה ארץ אבותינו מפני טבע שאר הארצות, אם לא היו בה
עיני ה' לטובה, ויהיה מהנפלא שלא ימצאו בספר תהלים מזמורים
שנתיסדו על צרת הצבור, כיוצא באלו אמרו עליהם במשנה שמתרועעין
ומתענין עליהם, ונתתי את לבבי על זאת וזה היותי אספרה.

מזמור מח.

שיר מזמור לבני קרח.

יסוד המזמור הזה על מאורע של רוח סערה מפרק הרים
ומשכר סלעים ומחריב ערים נושבות, והוא נקרא ברח"ל על עולא,
ובל"א ציקלאָנען, (וראה שהוא בלשון מקרא גלגל¹). והעלעל

¹ ונזה, "אלהי סיתנו כגלגל" (תהלים פ"ג י"ד), כלומר
שישלו צתהו ויאצדו, ודוונה לו צחיוצ "אס יעלה לטניס טיאו

הזה שדבר עליו המשורה בא מפאת קדים והשחית ארץ ויבולה
סביב לארץ ישראל. אך בא"י ובירושלם נמלטו ולא הזקו
בחסדי ה'.

גדול ה' ומחלל מאד
בעיר אלהינו הר קדשו.
יפה נוף משוש כל הארץ
הר ציון ירכתי צפון
קרית מלך רב.
אלהים בארמנותיה
נודע למשגב :

אמר בתחלה שראו גדולת ה' בעיר הקדש, וכי הוא נודע
למשגב בארמנותיה. והואיל והזכירה ספר בשבחה שהיא קרית
מלך רב. ואח"כ הולך ומספר ממה שאירע :

כי הגה המלכים נועדו
עברו יחדו.

המה ראו כן תמהו

גבהלו נחפזו.

רעדה אחזתם ישם

חיל ביולדה.

ברוח קדים

תשבר אניות תרשיש.

וראקו לעצ יגיע כגללו לכח יאצד ראיו יאנרו חיו" (כי ו' ז'),
שנלח כגללו הוא כדף עם ס י ח, קפוא ונתגבל ועולה
כלפי ונעלה. ונזה חנרו "להתגולל עלינו ולהתנפל עלינו" (צרחות
ו"ג י"ח), שחרגו חונקלוס לחתרצח עלנח ו ל ח ס ת ק פ ח
עלנח שענינו להתנשא עלינו ואח"כ לנפל עלינו, ושרש ס ק ק הוא
כדף עם ס ג ק ועם ס ק צ, ש ה ע ל ע ו ל הזה הוא עולה
לרום ונעלה עמו עפר, עלים ואצנים, ואח"כ נופלים ונלונעלה
וושחיתים חת ונה שנופלים עליו.

כאשר שמענו כן ראינו

בעיר ה' צבאות

בעיר אלהינו

אלהים יכוננה עד עולם, סלה :

עתה יספר מגדל המאורע עד שנועדו המלכים, ליעץ על אדות השמות אשר נעשו בארצותם ועברו יחדו מהמהומה אשר ראו כגבר עברו יין (כי מלת עברו הוא מענין התעבר שמורה על הערכוב והוללות אם מנעם או מחרדה. או על ידי יין²). ועברתם היתה כי נבחרו מאשר ראו, ואחזתני חיל כילודה לחזות איכה השמה הארץ כרוח קדים אשר תשבר אניות תרשישו. ואמר כי כמו ישמענו מה על עול הנורא בארצות הגוים, כן ראינו גם כן בעיר אלהינו אלהים יכוננה עד עולם, אמנם עבר בלי נזק ומכשול.

דמינו אלהים חסדך

בקרב היכלך.

כשמך אלהים

כן תהלתך על-קצווי-ארץ

צדק מלאה ימינך.

ישמח הר ציון

תגלנה בנות יהודה

למען משפטך :

יאמר כי אנחנו דמינו, כי לא עשית חסד להציל מנזק ומכשול רק בקרב היכלך, אמנם באמת צדק מלאה ימינך בכל קצווי ארץ נחלתך, וכל בנות יהודה ועריה תגלנה עם הר ציון

² ונזה אונרו (ונשלי כ"ו) כסידצר על הכסיל רצ ונחולל כל וסכר כסיל וסכר עצרים, שהכסיל הוא רצ צחיצי לשונו ונחולל ונוזיק את הכל, וכסם שאי אפשר לסבור רוח העצרים כן אי אפשר לסבור פי הכסיל, ואמר שם (פקוק י"ז) צנצנ העוצר הזה שהוא ונעצר על ריצ לא לו והוא כנוחזיק באזני כלל.

שלא פגעה בהן מדת משפטך ושמך גדול ומהלל בכל הארץ.

סבו ציון והקיפוח

ספרו מגדליה.

שיתו לבכם לחילה

פסגו ארמנותיה

למען תספרו לדור אחרון.

כי זה אלהים

אלהינו עולם ועד

הוא ינהגנו על־מות :

עתה יכונן המשורר את פניו אל בני ציון, ויאמר להם :

שילכו ויביטו כחל וחומות ירושלים ובמגדליה וארמנותיה, ויראו שלא

הגיעום שום קלקול ונזק למען יספרו הפלא הזה לדור אחרון.

יכירו כי זה אלהים, והוא אלהינו עולם ועד והוא ינהגנו בעלמות

ובחוק יד, ופי' עלמות הוא חזק ואמצות והוא מלשון ארמית

ובדחז"ל החליפו העי"ן באל"ף לומר אלים. והמתרגם תרגמו כיומי

טליותנא, והוא ג"כ מזה הענין כי השמות עלם ועלמה הם ג"כ

מענין גבורה וחזק.

מזמור מו.

למנצח לבני קרח על עלמות שיר.

השיר הזה נמסר למנצח על המשוררים שישירו חסדי ה'

מקדם בנבלים על עלמות המוזכר בדהי"א (מ"ו כ'). ועל ענין

המזמור נעמוד כשנשים עין על מה שיראה בו מן הזרות בתחלת

ההשקפה. בהמאמר : נהר פלגיו ישמחו עיר אלהים קדש משכני

עליון, איזו היא עיר אלהים אשר פלגיו נהר ישמחוה ? וכן

המאמר : משכית מלחמות עד קצה הארץ, איזה מלחמות היו

בכל הארץ מקצה ? וכן המאמר : קשת ישבר וקצץ חנית עגלות

ישרף באש, ואנו לא ידענו כעין זה רק בזמן יהושע כמסופר

שם (יהושע י"א ו' ט'). שזוהי השם על כך ואם שלא נזכרו שם רק הסוסים והמרכבות, ושכירת הקשתות, וקיצוץ החניתות לא נזכרו יתכן שלא הזכיר הכתוב שם בצווי רק על עקרי כלי המלחמה ולא הזכיר הדברים המפלים, וכאן הזכיר לגודל ההפלגה שאפילו אלו הדברים קצין ושכר, הן אמת שמסופר במלחמת דוד את הדדעור, ויעקר דוד את כל הרכב ויותר ממנו מאה רכב (שמואל ב' ח' ד') אמנם לא נזכר ששרפם כאש רק שעקרו, כלומר שהשבתם מתשמישם לפי שלא נצרך להם ולא הותיר מהם כי אם מאה רכב. ואחרי הערותי על כל זאת אומר : כי מדרך המשוררים להתפעל במאורעות שנעשו בימי קדם וכמו שאמר אזכור מעללי יה כי אזכרה מקדם פלאך והגיתי בכל פעלך ובעלילותיך אשיחה (תהלים ע"ז י"ב, י"ג). וחברו ע"ז מזמורים כדי ללמד את בני דורם כמה שיכוונו עליו אם לבטחון ואם להתאמצות וכיוצא באלו הפעולות הנפשיות (וכעין שמצאנו המזמור בצאת ישראל ממצרים בית יעקב וגו' (תהלים קי"ד) שעניניו הם מאורעות קדם), ועל דרך זה אומר : שאף המזמור הזה יסודו על מאורע שאירע בימי יהושע.

והנה ידענו שכל זמן כיבוש הארץ בימי יהושע היו ישראל והמשכן חונים בגלגל וכמו שמוזכר בשליחות הגבעונים ליהושע לעזור להם (יהושע י' ו'). וחנה המשכן שם עד אחר חלוקת הארץ שנקהלו אל שילה והשכינו שם את אהל מועד (שם י"ח א'). ובאותו הזמן בעת כיבוש הארץ אירע בארץ רעש גדול מפרק הרים ומשבר סלעים. וראיה לדבר שבמזמור בצאת ישראל וגו' הנזכר אחר הים ראה וינס הירדן יסב לאחור ההרים רקדו כאילים גבעות כבני צאן, הנה הזכיר אחר מאורע הירדן מרקידת ההרים והגבעות, וזה ראיה שהיה אז רעש בארץ³. ועל יסוד המאורע הזה יבוארו דברי המזמור :

³ ואולי טכלפי נאורע זה הוא ונה טכאור (טופטיס צ')
 ויעל נלאך ה' ון הגלגל אל הצבים ויאור וגו', ונה זאת עשיתם

אלהים לנו מחסה ועז

עזרה בצרות נמצא מאד.

על כן לא נירא בהמיר ארץ

ובמוט הרים בלב ימים.

יהמו יחמרו מימי

ירעשו הרים בגאותו, סלה :

ידבר על חוזק במחונם בה' ביום הרעש אשר תמיר בו

הארץ את פניה והרים ימוטו בלב ימים ומימיהם יהמין ויכנסו

חמרים חמרים וההרים ירעשו בגאות ה'.

נהר פלגיו ישמחו עיר אלהים

קדש משכני עליון.

אלהים בקרבה בל תמוט

יעזרה אלהים לפנות בקר.

המו גוים

ממו ממלכות

נתן בקולו

תמוג ארץ.

ה' צבאות עמנו

משגב-לנו אלהי יעקב, סלה :

הנהר הנזכר כאן הוא הירדן שמשכו ממנו פלגי מים

הגלגלה, כדי שיהיו להם מים (וכענין שאמרו במכילתא דבשלח,

ויחנו שם על המים, לעולם אין ישראל חוגין אלא על המים דר"י),

וקרא לגלגל קדש משכני עליון ששם היתה חניית אהל מועד,

והרעש אירע בלילה וע"י נדנוד הארץ נתמלאו הפלגים וירבו

להם המים, ואולי באו מיד אחרי הרעש קולות וברקים ומטר סוחף

וגם אנרתי לא אגרש אותם וגו', וישאו העם את קולם ויזכו וגו',

שחרדו העם ונחרכן הרעש ואנור להם הנציח צטליחות העם

שחנאם גרם להם את כל זאת, והוסיף להוכיחם וליקרם צאנורו

„וגם אנרתי לא אגרש" וגו'.

כאשר יארע זה למריבה, ונתן קולו, יתפרש אם על קול הרעש
שבמעבה האדמה או על קול רעמים שהיה כמו כן.

לכו חזו מפעלות ה'

אשר שם שמות בארץ.

משבית מלחמות עד קצה הארץ

קשת ישבר וקציץ חנית

עגלות ישרף באש.

הרפו ודעו

כי אנכי אלהים

ארום בגוים

ארום בארץ.

ה' צבאות עמנו

משגב לנו אלהי יעקב, סלה :

עתה המשורר יאמר לנו, שילכו ויראו השמות שעשה ה'

בארץ, כי המו הגוים ממו הממלכות ולא יוסיפו לעמוד עוד

במלחמה, וישראל עושה חיל לישבר ולקציץ ולשרף את כל כלי

מלחמת אויביהם, ומסיים איך ישמיעם ה' בקולו אשר נתן, לאמר :

הרפו ודעו כי אנכי אלהים וגו'.

מזמור מז.

למנצח לבני קרח מזמור.

אף השיר הזה נמסר למנצח להשמיע תהלות ה' בקהל

ועדה, ואם שאין ענינו על מאורע ט ב ע י, בכל זאת חברתיו

הנה וענינו ג"כ במעללי יה מקדם להזכיר אשר עשה מלפנים

בתחלת כבוש הארץ.

כל העמים תקעו כף

הריעו לאלהים בקול רנה.

כי ה' עליון גורא

מלך גדול על כל הארץ :

כל העמים הם השבטים, וכמ"ש ונתתיך לקהל עמים
(בראשית מ"ח ד'), כי כולם יריעו כי מלך ה' על כל הארץ.

ידבר עמים תחתינו

ולאמים תחת רגלינו.

יבחר לנו את נחלתנו

את גאון יעקב אשר אהבו סלה :

הנה ידבר על תחלת כבוש הארץ, וקרא נחלת הארץ גאון

יעקב שהוא בחיר האבות.

עלה אלהים בתרועה

ח' בקול שופר.

זמרו אלהים זמרו

זמרו למלכנו זמרו.

כי מלך כל הארץ אלהים

זמרו משכיל :

ידבר על מה שמסופר מכיבוש יריחו שהיו הכהנים הולכים

הלוך ותקוע בשופרות, ואמר עלה אלהים, כלשון המקרא שם

ועלו העם איש נגדו (יהושע ו' ה'), ואמר שם ויעל העם העירה

(שם שם כ'), ואח"כ יכונן פניו אל בני דורו ויעוררם לזמר

לאלהים שיר משכיל שהוא מלך כל הארץ, וחוזר אח"כ לספר

במלכותו של אלהים.

מלך אלהים על גוים

אלהים ישב על כסא קדשו.

נדיבי עמים נאספו

עם אלהי אברהם

כי לאלהים מגיני ארץ

מאד נעלה :

ויאמר גוים כנגד השבטים, כמ"ש גוי זקהל גוים וגו'

(בראשית ל"ה י"א), ואמר נדיבי עמים וגו', כענין שאמר משה והי

בישרון מלך בהתאסף ראשי עם יחד שבטי ישראל (דברים ל"ג ה')

כי אלה המגינים הם לאלהים והוא מאד נעלה על ידיהם שהם עם אלהי אברהם.

מזמור ע"ו.

למנצח בנגינות מזמור לאסף שיר.

כבר פרש"י שיסוד זה המזמור הוא על מפלת סנחריב. אמנם להבין מלצת המזמור צריכים אנו להאריך ולכאר הענין מה שאירע שם. הנה ישעיה נבא : כה אמר ה' אל מלך אשור לא יבוא אל העיר הזאת ולא יורה שם חץ וגו', בדרך אשר יבוא בה ישוב וגו' (מ"ב י"ט ל"ב), ומסופר שם ובישעיה (ל"ז ל"ג) : יהי בלילה ההוא ויצא מלאך ה' ויך במחנה אשור מאה שמונים וחמשה אלף וישכימו בבקר והנה כלם פגרים מתים וגו', ובדה"ב (ל"ב כ"א) נאמר : וישלח ה' מלאך ויכחד כל גבור חיל ונגיד ושר במחנה מלך אשור וישב בבשת פנים לארצו ויבא בית אלהיו ומיציאי מעיו שם הפילוהו בחרב. וענין זה האחרון מסופר ג"כ במלכים ובישעיה שאדרמלך ישראלצר בניו הרגוהו. והנה כיצד יתקיימו המקראות האלו שסותרים זה את זה בענין המומתים? גם קצרו הכתובים ולא הודיעו לנו מי היה זה המלאך, ומה עשה? ואם נאמר במקום אחר וישלח מלאך ויוציאנו ממצרים (במדבר כ' ט"ז) פתחו לנו הכתובים במקום אחר וספרו ענין יציאת מצרים בארוכה מה שנעלו במקום זה, אבל כאן בענין סנחריב נעלו ולא פתחו, ואין אנו יודעים מה היה המאורע, ואין לנו אלא לדון ממקום אחר. והנה מצאנו מאורעות ע"ד הפלא, ד"מ במצור של שומרון נאמר : ואדני השמיע את מחנה ארם קול רכב וקול סוס קול חיל גדול וגו' ויקומו וינוסו בנשף וגו' (מ"ב ז' ו', ז'), וכן מצאנו במלחמת גדעון שנאמר שם : וישם ה' את חרב איש ברעהו ובכל המחנה (שופטים ז' כ"ב), ומאנשי מואב מסופר שחשבו על שלשת המלכים כעין זה, כמ"ש ויאמרו דם זה קָחַרַב נַחַרְבו

המלכים ויכו איש רעהו (מ"ב ג' כ"ג). ועוד מצאנו דרך פלא בענין המלכים שלחמו על גבעון, שנאמר וה' השליך אבנים גדולות מן השמים עד עזקה וימתו רבים אשר מתו באבני הברד וגו' (יהושע י"א). והנה יראה שכעין אלו המאורעות אירע במלאכות השם במחנה אשור, ואירע כך כשהיתה מחנה אשור כנגב לבא ירושלימה, כמ"ש עוד היום כנגב לעמוד ינוסף ידו הר בת ציון וגו' מסעף פארה במערצה ורמי הקומה גדעים וגו' (ישעיה י"ל"ב ל"ג), ואמר זה כנגד כל גבור חיל ונגיד וישר שנפלו, שמרדו אנשי החיל על שריהם ומנהיגיהם, ועל זה נאמר לכן ישלח האדון ה' צבאות במשמניו רזון ותחת כבודו יקד יקד כיקוד איש (שם שם ט"ז) והיא איש המרידה, ואולי שסבת המרידה היתה שלא מצאו למו די אוכל במקומות שעברו שם, והנה היתה חרב איש ברעהו, וע"כ נאמר שם (שם שם כ"ו) ועורר עליו ה' צבאות שומט כמכת מדין בצור עורב ומטהו על הים ונשאזו בדרך מצרים. וכאשר אמר הנביא בדרך אשר יבוא בה ישוב, שהרי בא ממצרים ממלחמת תרהקה ובא שם. אמנם בשוכם נתקיים בהם מה שנאמר ונקף סבכי היער בכרזל והלבנון באדיר יפול (שם י' ל"ד) שאחר שהרגו את אדיריהם ושכו המחנות בדרך אשר באו אירע להם שהוממו בקולות וברקים ואבני ברד, והוא שאמר: והשמיע ה' את הוד קולו ונחת זרועו יראה בועף אף ולהב איש אוכלה נפיץ זרם ואבן ברד כי מקול ה' יחת אשור וכו' (שם ל' ל"ול"א), ונתקיים בהם מה שנאמר, נשבע ה' צבאות לאמר אם לא כאשר דמיתי כן היתה וכאשר יעצתי היא תקום לשכר אשור בארצי ועל הרי אבוסנו וגו' (שם י"ד, כ"ד וכו'). והוא למדת שמחנות אשור נשכרו והוב סו על הרי ארץ ישראל, ולמדנו ג"כ שלא ע"י מגפה מתו. והנה אין סתירה במקראות ואלו ואלו דברי אלהים חיים, שבתחלה נכחדו השרים כמ"ש בדה"י ולבסוף הומתו כל המחנות כמסופר במלכים, ובני סנחריב בעצמם היו ג"כ בקהל המורדים בו עד שנהרג לבסוף על ידי יציאי מעיו.

ואחר הקדימי זאת אבוא לסדר המזמור ולכארו :

נודע ביהודה אלהים

בישראל גדול שמו.

ויהי בשלם סכו

ומעונתו בציון.

שמה שבר רשפי קשת

מגן וחרב ומלחמה, סלה :

אומר נודע ביהודה וגו' כענין שנאמר נודע ה' משפט עשה בפעל

כפיו נוקש רשע (תהלים ט' י"ז) ועי"כ בישראל גדול שמו שכולם

יפנו עתה אל ציון, כי יראו כי בשלם סכו שלא נתקיימו דברי

האויב שאמר כאשר עשיתי לשמרון וגו' כן אעשה לירושלים וגו',

כי מעונתו בציון אשר שמה שבר רשפי קשת וגו'.

נאור אתה

אדיר מהררי מרף.

אשתוללו אבירי לב

נמו שנתם

ולא-מצאו כל-אנשי-חיל ידיהם.

מגערתך אלהי יעקב

גדרם ורכב וסוס :

יפה פרש"י נאור מלשון נאר מקדשו ועל שם מעשיו

נקרא נאור והוא שם התואר כמו קרוב ורחוק, אך הוא פועל יוצא

וכן פי' הראב"ע. ועי' אמר שיותר אדיר אתה מהררי מרף. ואח"כ

מספר ענין המרידה שהיתה, כענין שנאמר רגע ימותו וחצות לילה

יגעשו עם ויעברו ויסורו אביר לא ביד (אויב ל"ד כ'), וכעין שתרגם

כאן המתרגם אשלחון מעלויהון זייגי קרבא גברי לבא אתנמנמו

בשנתהון ולא ספיקו כל גברי חילא למחד זיניהון בידיהון. כי

בלילה כאשר נמו הגבורים והשרים בשנתם, שללו אנשי חילם

את כלי זייגם מהם, ועי"כ גברו עליהם והמיתום. ואמר מגערתך

אלהי יעקב ספו תמו גדרם ורכב וסוס, הגרדמים ומרכבותיהם

וסוסייהם, ותחסך הפעולה המובנת מעצמה.

אתה נורא אתה
ומי יעמד לפניך מאז אפך.
משמים השמעת דין
ארץ יראה ושקטה.
בקום למשפט אלהים
להושיע כל ענוי ארץ, סלה :

ועתה יספר מהמאורע שבא אחר זה שהומתו בקולות
וכרקים ואבני ברד, וכנגד מה שאמר קודם לזה נאור אתה, פתח
ואמר כאן אתה נורא אתה וגו'. ואמר ומי יעמד וגו' שכך דרכך
מעולם בחרות אפך, וגם עתה השמעת דין וגו'. ואולי היא חילוף
אל"ף בעי"ן וענינו מעו אפך. ואמר ארץ יראה וגו', שע"י המורא
הזה שהשמעת דין שקטה הארץ ממלחמות תנופה כי קם אלהים
למשפט ולהושיע כל ענוי ארץ שעינו אותם מלכי אשור.

כי חמת אדם תודך
שארית חמת תחגר.
נדרו ושלמו לה' אלהיכם
כל סביבו יובלו שי למורא
יבצר רוח נגידים
נורא למלכי ארץ :

ואמר כלפי ה' כי חמת וגו' כי חמת האדם הוא הגורם
שמביאים לך תודה (וכמו שפירשו רש"י יפה), כי אתה תחגר
חרב לשארית הפלטה הנשארה מחמות הרשעים. ומלת תחגר
הוא פועל יוצא כמו ויחגר אותו וגו' (ויקרא ח' ז') כלו' תזיין
אותם שחגירה זו היא חגירת החרב וקיצר במוכן.

ואח"כ ישים המשורר פניו אל מביאי התודה ואמר נדרו
ושלמו וגו', ואמרו כל סביבו וגו' הוא כמו שתרגם המתרגם כל
דיתבין חזור חזור למקדשיה ייתון קורבניא לבית מוקדש דחיל.
יזער גסות רוחהון דרכרבניא דחילא על כל מלכי ארעא, כלומר
הנורא על כל מלכי ארץ הוא יבצר רוח נגידים.

מזמור ד.

למנצח בנגינות מזמור לדוד.

המזמור הזה נמסר למנצח בנגינות לפרסמו בתוך העם, ויסודו הוא על מאורע הרעב של שלש שנים שהיה בימי דוד כמסופר בס' שמואל, ואם שהדברים מראים מטיב ענין הספור וענין המזמור שאירע זה בימי תחלת מלכותו על כל ישראל. הנה אחרי המוקדם כנודע שאין מוקדם ומאוחר בכתובים למעם ידוע להם ולא לנו, וכשם שספרו הענין אחר מעשה אבשלום כך נסדר המזמור כאן, ואחר שנעתר ה' לארץ סדר את המזמור הזה.

בקראי ענני אלהי צדקי

בצר הרחבת לי

חנני ושמע תפלתי.

בני־איש עדימה כבודי לכלמה

תאהבון ריק תבקשו כזב, סלה :

פתח את דבריו אל ה' בתפלה שיענהו תמיד כשם שהרחיב לו תמיד בצרתו, ואח"כ שם פניו לדבר כנגד העוררים עליו ותולים בו כל מכות הארץ ותחלואיה ושהם נענשים על ידו ונותנים בזאת כבודו לכלמה בדברי ריק וכזב.

ודעו כי־הפלה ה' חסיד לו

ה' ישמע בקראי אליו.

רגזו ואל תחטאו

אמרו בלבבכם על משכבכם ודומן, סלה :

אמר שיכירו וידעו כי אשר הפלה ה' לו הוא איש חסיד ושישמע ה' בקראו אליו וירגזו ויפחדו מהעונש שיגיעם ע"י כך ואל יחטאו עוד. ועל משכבם בלילות יתנו זאת על לבבם וידמו מדברי ריק וכזב.

זבחו זבחי צדק

ובטחו אל ה'.

רבים אמרים מי יראנו טוב

נסה עלינו אור פניך ה' :

ויאמר להם בדרך עצה ותוכחה שיוצחו זבחי צדק ויבטחו
בה' כאשר יעשו גדולים ורבים אשר יחסרו מוטוב ומתפללים
שישא ה' להם אור פניו, ופ"י נסה כתרוממו נשא עלנא. ולשון
הראב"ע ונכון הוא להיות זה"א כמו האל"ף והסמ"ך כמו השי"ן
ע"ד ישא ה' פניו אליך.

נתתה שמחה בלבי

מעת דגנם ותירושם רבו.

בשלום יחדו

אשכבה ואישן

כי אתה ה' לכבד

לכמח תושבני :

שב לשים פניו אל ה' להודות לו כי נעתר לארץ, כי מעת
אשר דגנם ותירושם רבו שבה השמחה גם בלבו, כי הכל בשלום
יחדו, ומעתה ישכב באין מחיר וישן באין מפריע ולא יצטרך עוד
לחילות של שומרים מפחד בלילות, כי לכבד ה' יושיבחו לבטח.

מזמור ט' ומזמור י'.

ב' המזמורים האלו הם דומים בסגנון לשונם ומליצותיהם,
ומראים שנתייסרו על מאורע אחד, אמנם אין מוקדם ומאוחר
בהם כנראה, כי מזמור י' ענינו תפלה בעת צרה, ומזמור ט' ענינו
הודאה אחר כלות הצרה. והנה על המפרש הוא להפך הסדר
ולבאר תחלה המאוחר ואח"כ המוקדם. אולם בענין המאורע גילו
לנו חז"ל שהוא כנגד מפקיעי שערים, אמרו (מגלה י"ז ב') ומה
ראו לומר ברכת השנים בתשיעית? א"ר אלכסנדרי כנגד מפקיעי
שערים, דכתיב שבור זרוע רשע (תהלים י' ט"ז), ודוד כי אמרה
בתשיעית אמרה. ולשון רש"י שם, שבור זרוע רשע ורע אלו
המייקרין את התבואה ומפקיעין את השער, וממאי דכמפקיעי
שערים כתיב? דכתיב בההיא פרשתא יארב במסתר כאריה בסוכו

אֲרוֹב לְחַמּוֹף עֵינַי, וְכִי הִלַּסְמִים אֹרֵב אֶת עֵינַי? וְהֲלֹא אֶת הָעֵשִׂיר
הוּא אֹרֵב, אֲלֵא בַמִּפְקֵיעֵי יְשָׁעִים הַכְּתוּב מְדַבֵּר, שְׂרׁוֹב דַּעְתָּם
לְעֵגִיִּים הוּא, וְקֹא בְעֵי דוֹד רַחֲמֵי עֲלֶה דְמִילְתָּא שְׂבוֹר זְרוּע רִשְׁע
וְתָן שׁוֹבַע בְּעוֹלָם וּבְכַךְ זְרוּעוֹ שְׂבוֹר. וְרַע תְּדַרּוֹשׁ רִשְׁעוֹ בַל תִּמְצֵא.
וְזֶה שֶׁהִיָּה בְדַעְתּוֹ לְהִיֹּת רִשְׁע כְּשֶׁתְּדַרּוֹשׁ רִשְׁעוֹ לֹא תִמְצֵא עוֹלָה
שְׁלֵא הַסְפִּיק לַעֲשׂוֹתָהּ. וְהִנֵּה דְבְרֵי רִשְׁי אֱלוֹ דְבְרֵי טַעַם הֵם.
וְלִבִּי אֹמֵר לִי שְׁלֵא מַעֲצָמוֹ אִמְרָם אֲלֵא מֵאִיזָה הַגְּדָה הֵם וְהַעֲתִיקָם
(וְאוֹלֵי הַסְּרִים לְפָנֵינוּ הַמְּלוֹת "וְאִמְרִינָן בְּהַגְּדָה"), שְׁאִין הַסְּגָנוֹן
כְּסָגְנוֹן לְשׁוֹן רִשְׁי אֲלֵא כְּלִשׁוֹן הַבְּרִייתוֹת וְהַמְּדְרָשׁוֹת. וְעוֹד שְׁאִין
דְּרָכוֹ שֶׁל רִשְׁי לְהַבִּיא מַעֲצָמוֹ רֵאִיה לְדְבְרֵי הַגְּמָרָא, שְׁאִין דְּבִרְהֵם
צְרִיכִים הַזּוֹק וְרֵאִיה. וְעוֹד שְׁרִשְׁי בְּפִירוּשׁוֹ לְתַחֲלִים לֹא פִירֵשׁ כֵּן
אֶת הַמְּזִמּוֹר, אֲלֵא פִירֵשׁוֹ כְּנֶגֶד עַמְלָק וְיִשְׂרָאֵל עֵי"ש⁴).

⁴ (ז"ה צַרְפָּטָה תְּסִיעִית אֲנִי: וְהֵם הַאֲנֵר שְׁוִייתִי הִיא
אֲשֶׁרִי וְלֹנָה רִגְסוּ גוֹיִם תְּרַחֲמֵי פְרַשְׁתָּא הִיא, כְּנוֹסֵךְ צִוָּה לְסִימְתוֹ דְּעַבְל
וּוֹת לְצָן וְלֹנָה תַעֲמוּד חֲדָא כְּנֵסוֹ, סָבֵךְ פִּירְשָׁם צְפִירוּשׁוֹ לְתַחֲלִים
כְּנֶגֶד עַמְלָק וְיִשְׂרָאֵל. וְרִי אֲלֶכְסַנְדְּרִי פְּלִיג אֲהֵנִי אֲנוֹרָאֵי דְּוָסִי צְרִכּוֹת
(ט"ו ע"ב), דְּגַרְסִינָן הַתָּם וּבְדִי הֵאֵי יִהְיוּ לְרָצוֹן וְכוּ', אַר"י צְרִיָּה
דְּרִשָׁא בְּן פְּזִי הוֹאִיל וְכוּ' הֵי י"ח י"ט הוֹוִיין אֲשֶׁרִי הֵאֵי וְלֹנָה
רִגְסוּ חֲדָא פְרַשָּׁה הִיא, דְּאַר"י צְרִיָּה דְּרִשָׁא בְּן פְּזִי וְכוּ', הֵי ק"ג
ק"ד הוֹוִיין, אֲלֵא ע"ו אֲשֶׁרִי וְלֹנָה רִגְסוּ חֲדָא פְרַשָּׁה הִיא, דְּאַמְר
רַשְׁצ"ג אַר"י וְכוּ', וְהַתּוֹסְפוֹת חֲלָקוֹ עַל רִשְׁי עַפ"י הַגְּמָרָא דְּצְרִכּוֹת,
וְפִי דְּעַבְל וּוֹת לְצָן וְלֹנָה תַעֲמוּד תְּרַחֲמֵי כְּנֵסוֹ. וַיֵּשׁ וַיִּי שֶׁהִגִּיה צְבֻלִיִּין
עַס, וְחַ"ת עֲשִׂירִית הִיא וְכוּ', וְאִינוּ כְּכוּן סְצֻחֹת רִשְׁי צְפִירוּשׁוֹ
לְתַחֲלִים פִּירְשָׁם כְּחֲדָא. (וְעִיין צַח"י וְהַרְשָׁ"ל וְצְרִי"ף צַע"י עַס.
וְאִגַּב אֲשֶׁרִי דְּגִמְרָא דְּצְרִכּוֹת לְרִיכָא פִי קֶלֶת דְּמִייתָא סִייעֲתָא וְדְר"י
צְרִיָּה דְּרִשָׁא צ"פ וּנֵן דִּידִיָּה אֲדִידִיָּה, אֲלֵא הֵי פִירוּשָׁא, דְּלֹא תִיּוּחַ
דְּס"ל דְּעִיקָר הַתְּפִלָּה י"ט כִּינְסוּ אֲשֶׁרִי אֲנֵר כְּנֵי ק"ג פְּרַשִׁית אֲנֵר
דוֹד, אֲלֵא טַעֲמִיָּה דְּרַשְׁצ"ג אַר"י דְּהִנְסוּ כְּחֲדָא הֵן. וְרִי אֲלֶכְסַנְדְּרִי
פְּלִיג אֲדְרַשְׁצ"ג אַר"י וְכַטְטוֹ יתְקִיִּינוּ ג"כ דְּצְרִי ר"י צְרִיָּה דְּרִשָׁא).

ובפירושו של ר' אלכסנדר הכהן הרד"ק (ירמיה י"ד א') על דברי הברכות ו"ט זה לעתות בצרה הבי"ת שרש ופירושו יוקר המאכל והוא הרעב ובמשקל אחר ובשנת בצורת ענין מניעה כי הרעב מפני מניעת הגשמים ונאמר בלשון רבים בצרות ד"ל יוקר מעות ויוקר פירות, עכ"ל⁵. ובאבות פ"ה הזכירו ג' מיני רעבון זו רעה מזו והם רעב של בצורת רעב של מהומה ורעב של כליה, ופי' רעב של בצורת שחלקה אחת תמטר וחלקה אחת לא תמטר, ורעב של מהומה פי' הר"מ שמתעסקים במלחמות ותשמש הארץ ולא תזרע בעת הזריעה לחרדת העולם, עכ"ל. ופשוטו של דבר שבכלל זה היא ג"כ, אם הארץ משובשת בגייסות ואי אפשר להביא תבואה ממקום למקום, ובכלל זה ג"כ יוקר המעות שאי אפשר להשתכר בשום דבר וכהא דר"י, וכן בכלל זה כשתבא העיר במצור כמסופר בשמרון (מלכים ב' ו'), ויש שבאים כאחד בצורת ומהומה כמ"ש במשנה שם רעב של מהומה ושל בצורת באה. ורעב של כליה הוא הקשה שבכולם, ופי' הר"מ שהשמים כברזל והארץ כנחושה, ואין ספק שבכלל זה הוא ג"כ עיר נצורה שכולם מתים בה ברעב.

והנה מציאותן של אוצרי פירות ומפקיעי שערים תתכן אם ברעב של בצורת או ברעב של מהומה שהוא רעב של בצרה לדברי הרד"ק, או בזמן ששניהם כאחד שנקרא בצורת לדברי הרד"ק. ובאמת בזמנו של ירמיהו היו שניהם כאחד כמ"ש (י"ד ד') בעבור האדמה חתה כי לא היה גשם וגו', ואמר שם (שם שם י"ח) אם יצאתי השדה והנה חללי חרב ואם באתי העיר והנה תחלואי רעב וגו'. והנה אלו אוצרי הפירות ומפקיעי השערים הם כמלוי ברבית ומקמיני אפה כמו ששנינו (ב"ב צ' ע"ב) אוצרי פירות

⁵ ונ"ס יוקר מעות הוא כענין שאמר ר"י (צ"ג ל"א ע"ג), כהירכא כד הוי קיינין ד' סאין צל"ט, והווי כפיטי כפיחי כפן צעבריא נדלית איסק. ור"י כהירכא כד לא הווי נוסגין פועליא למדנח קתחא נריח פיתח נוייתין.

ומלוי ברבית ומקמיני אפה, ומפקיעי שערים עליהן הכתוב אומר
לאמר מתי יעבר החדש וגו' וכתוב נשבע ה' בגאון יעקב אם
אשכח לנצח כל מעשיהם⁶ .

ואחר הקדימי זאת אומר דמזמור י' שנתייחד כנגד מפקיעי
שערים אירע הרעב ע"י מהומה וע"כ נאמר בו אבדו גוים מארצו
(ט"ז) ועל דרך זה אפשרוהו :

למה ה' תעמד ברחוק

תעלים לעתות בצרה.

בגאות רשע ידלק עני

יתפשו במזמות זו חשבו.

כי־הלל רשע על־תאות נפשו

ובצע ברך גאון ה' :

פתח בשאלת למה ? ע"ד למה ה' יחרה אפך (שמות
ל"ב י"ב), ואמרו תעלים ר"ל העלמת העין, והרשע בגאותו ידלק
את העני, כלומר ירדף כמו כי דלקת אחרי (רש"י). ואמר רשע
עני יחיד במקום רבים ע"ד ויהי לי שור וגו' עבד ושפחה
(בראשית ל"ב ו'), והנה ראוי הוא שיתפשו הרשעים במזמותם
אשר חושבים ואתה עומד מרחוק ומעלים עיניך, ואמר יתפשו
וגו' ע"ד שאמר אליפו כשידבר במפקיעי שערים ; הנתן מטר על
פני ארץ וגו' ליטום שפלים למרום וגו' מפר מחשבות ערומים
וגו' לכד חכמים בערמם ועצת נפתלים נמהרה וגו' ותהי לדל
תקוה ועולתה קפצה פיה (איוב ה' י' — י"ז) וע"ד שאמר במזמור ט'
וְיִשְׁמַח אֱלֹהֵינוּ בְּעַדְךָ יְיָ וְנִשְׂמַח בְּעַדְךָ יְיָ וְנִשְׂמַח בְּעַדְךָ יְיָ

⁶ חז"ל האריכו טס צוה טהוא נותר וצוה טהוא חסור, ולאנו טס : וצטני צורת חפי קצ חרובין לא חלר ופני טוכניס
נחרה צעעריס. ולאנו טס חלרי פירות כגון וואן, חר"י כגון צצתי
חלר פירי. ופרש"י טס כדי לזכור לענייט צוקר וכו'. וסיה צצתי
זס ופורקס צינייהס לרשע ופקיע שעריס עד ססיפרו וואנו (יווא
פ"ג ע"א) דלרחח ציוה"כ וכו' ולא חלחשא וקרי עליה זורו רשעיט
נרחס דנפק מינה צצתי חלר פירי.

ברשת זו טמנו נלכדה רגלם וגוי, וראוי הוא אותו רשע לכך כי
הלל רשע וגוי ובצע הזה הוא מחרף ומנאץ את ה'.

רשע כגבה אפו כל ידרש

אין אלהים כל מזימותיו.

יחילו דרכיו בכל־עת

מרום משפט־ך מנגדו

כל־צורריו יפיה בהם.

אמר בלבו כל אמוט

לדר ודר אשר לא ברע :

רשע כגבה וגוי, תרגומו בגסות רוחיה לא יתבע אלהא,

והביא במנחת שי דיש נוסחאות כגבה בכי"ת, וענינו שבגאתו

איננו דורש את אלהים ואין אלהים כל מזימותיו ואעפ"כ יחילו

דרכיו וגוי, כמו שתרגם המתרגם מצלחין אורחתיה בכל עידן

רחיקין דינך מן קבליה בכל מעיקוי יזעוף בהון, שבחפחת רוחו

הם נופלים לפניו (רש"י) ומתוך כך יחשוב כי יכון לדור ודור.

ופי" אשר לא ברע, שאין רע בא עליו וע"ד אתה ידעת את

העם כי ברע הוא (שמות ל"ב כ"ב).

אלה פיהו מלא

ומרמות ותך

תחת לשונו עמל ואון.

ישב במארב חצרים

במסתרים יהרג נקי

עיניו לחלכה יצפנו.

יארב במסתר כאריה בסכה

יארב לחטוף עני

יחטף עני במשכו ברשתו.

ידכה ישח

ונפל בעצמותיו חלכאים.

אמר בלבו שכח אל

הסתיר פניו כל ראה לנצח :

המשורר יתאר אותו אצר פירי בדבוריו במעשיו ובמחשבותיו,
כי כל דבוריו מרמה ותך ועמל ואוק, ועל הכל הוא נשבע בשבועות
האלה והוא יושב במארב חצרו להרג נקי עני וחלכה. ופי' במסתר
במסתרים בפתחות הבי"ת הוא אוצר התבואה שמסתירה שם,
ופי' בסכה מענין כגן שכו (איכה ב' ו') וסמך במקום שי"ן,
ואמר במשכו ברשתו כל' כשהעני מושך ברשתו, והוא כדרך
הצידים שכיון שהוא מרגיש שהרשת נמשכת, ידע כי ציד בה,
ואמר ידכה ישח כל' שהוא מחניף ללוקחי התבואה ומקטין
ומשפיל עצמו בעיניהם עד שיפלו בעצומיו, ולפי שהוקדם הפעל
הוא בלשון יחיד וענינו הוא ונפלו, ולשון הראב"ע בעצומיו ידיו
ורגליו שיש להם כח עצום, וחתם המשורר את הציוור במאמר
אמר בלבו כענין שחתם למעלה אמר בלבו כל אמונו,
ואחר שתאר מחשבותיו של אותו רשע ישים פניו אל ה' ויאמר:

קומה ה'

אל נשא ירך

אל תשכח ענוים.

על־מה נאץ רשע אלהים

אמר בלבו לא תדרש.

ראיתה

כי אתה עמל וכעס תכיט

לתת בידך עליך יעזב חלכה

יתום אתה היית עוזר.

שבור זרוע רשע ורע

תדרוש־רשעו בל־תמצא :

זו היא סיום התפלה, וענין תדרש רשעו וגו' הוא ע"ד
הפלגה שכיון שיכלה הרשע רשעתו אינה נמצאת, וכענין ושחרתני
ואינני (איוב ז' כ"א) ואבקשהו ולא נמצא (תהלים ל"ו ל"ו).
אמנם אירע אחרי הדברים האלה שפסקה המחומה ואבדו
גוים מן הארץ וחדל הרעבון, ואז הוסיף המשורר אל תפלתו
סיום טוב.

ה' מלך עולם ועד
אבדו גוים מארצו.
תאות עגוים שמעת ה'
תכין לבם תקשיב אזנך.
לשפט יתום ודך

בל-יוסף עוד לערץ אנוש מן הארץ :

פי' שלא יוסיף עוד שום אנוש להיות עריץ ורשע, ואמר אנוש
מן הארץ ע"ד גנאי שאינו אלא אנוש מן הארץ, ומלת תכין היא
שם משובש כ"ן במשקל תפיל, וענינו תפלה בהכנת וכונת הלב.
והנה אחר שבארתי ענין מזמור י' אבוא לבאור מזמור ט'
הדומה לו בסגנון הדבורים והמליצות, וזה המזמור ענינו הודאה
וכמו שמתחיל אודה ה' וגו', והיתה ההודאה הזאת אחרי מות לבן
כמ"ש למנצח על מות לבן וגו', ומאמר מזמור לדוד מוכיח שמחברו
היה משורר מבית דוד שנקרא על שמו, ומלת למנצח מוכחת
שמסרו למנצחים על השיר וקבעה לדורות, אמנם עיקר יסוד
המזמור היה על מות לבן. ולפי דרכנו למדנו ש לבן הוא שם
איש פרטי שהיה מפורסם לאצר פירי ומפקיעי שערים, וכעין
שבתי אצר פירי, ואחר מותו חבר המשורר הודאה זו וקבעה
לדורות. ולהלן אחזה דעתי והשערת לכבי בענין לבן זה מי היה
ובאיזה זמן נתחברו אלו המזמורים. ועב"פ אירע מיתתו של אותו
האיש, אחר שפסקה המהומה ואבדו הגוים מן הארץ.

למנצח על מות לבן מזמור לדוד :

אודה ה' בכל לבי

אספרה כל נפלאותיך.

אשמחה ואעלצה בך

אזמרה שמך עליון :

היא הודאת המשורר על מה שאירע בהפלגת שמחת הלב

על הנפלאות אשר יספרם.

בשוב אובי אחר

יכשלו ויאבדו מפניך.

כי עשית משפט ודיני
ישבת לכסא שופט צדק.
גערת גוים אבדת רשע
שמש מחית לעולם ועד :

כי פסקה המהומה ושבו האויבים אחור ונכשלו ואבדו כי
גער ה' בהם, וגם הרשע הזה המפקיע שערים נאבד ונכרת ונמחה
שמו לעולם ועד.

האויב

תמו חרבות לנצח

וערים נתשת

אבד זכרם המה.

וה' לעולם ישב

כונן למשפט כסאו.

והוא ישפט תבל בצדק

ידין לאמים במישרים.

ויהי ה' משגב לדרך

משגב לעתות בצרה.

ויבטחו בכך יודעי שמך

כי לא עזבת דרשיך ה' :

המשורר שם פניו כמדבר אל האויב ומגיד לו אל פניו
אשר עשה, שהחרבות אשר חרב תמו לנצח באין תקומה להם
וגם הערים אשר נתש אבד זכר, אך מיד ה' היתה זאת כי הוא
לעולם ישב וגו', וכענין שאמר ישעיה : הלא שמעת למרחוק
אותה עשיתי למימי קדם וגו' ותהי להשות גלים נצים ערים
בצרות (מלכים ב' י"ט כ"ה), ומלת המה לחזק ולהבדיל הענין.
ואמר והוא ישפט תבל וגו' שבכשלוך האויב עמדה הצלה אף
לשאר יושבי תבל, והמאמר ויהי ה' משגב לדרך וגו' הוא כנגד
מיתת לבן, וסיים בשימת פניו אל השם ואמר ויבטחו בכך וגו',
ובזה תשלום החלק האי מהמזמור.
זמרו לה' ישב ציון

הגידו בעמים עלילותיו.

כי דרש דמים אותם זכר

לא שכח צעקת עניים.

חננני ה'

ראה עניי משנאי

מרוממי משערי מות

למען אספרה כל תהלתך

בשערי בת ציון

אגילה בישועתך :

עתה ישים המשורר פניו אל יושבי ציון ואמר זמרו וגו',

ומחזיר פניו אל השם ואמר חננני כמו מחוננני, והנה רוממתני

משערי מות אך ראה עניי אשר גבר ע"י האויב והושיעני מהעוני

למען אספרה כל תהלתך וגו'.

טבעו גוים בשחת עשו

ברשת זו ממנו גלכדה רגלם.

נודע ה' משפט עשה

בפעל כפיו נוקש רשע

הגיון סלה :

ועתה יספר תהלות ה' איך הודיע שמו על ידי מה שעשה

בגוים וברשע הזה, ולגודל הרעיון ומעלתו הוא קורא אל המנצחים

הגיון סלה שישירו בכל עוז.

ישובו רשעים לשאולה

כל גוים שכחי אלהים.

כי לא לנצח ישכח אביון

תקות עניים תאכד לעד :

כי כן דרכי ה' להשיב לרשע כרשעתו ואת ענייו ירחם,

זבוח מסיים עוד בתפלה.

קומה ה' אל-יעז אנוש

ישפטו גוים על פניך.

שיתה ה' מורה להם

ידעו גוים אנוש המה סלה :

טו ר ה תרגומו ד ח ל ת א ולשון הראב"ע כתוב בה"א
ומעמו באל"ף, והתפלל שלא יהינו עוד הגוים להלחם בנחלת ה'.
והנה המזמור הזה הוא הודאה אחרי אשר שפט ה' את
הגוים ואת הרשע ופסקה המהומה, וסדר המשורר הזה עם הודאתו
את התפלה אשר התפלל בעוד גבר האויב והרשע הזה למען
תהיה לו לכלימת עולם, והיא התפלה למה ה' תעמוד וגו',
ואולי שקיטעה בסוף ולא העתיקה כולה, אמנם הוסיף בסופה
הספור וההודאה ה' מלך עולם ועד אכדו גוים וגו'. והנה אלו
ואלו דברי אלהים חיים, מי שחושב אלו המזמורים לשנים לא
משתבש ומי שיחשבם כאחד לא משתבש, שבתחלתם נתחברו
בעתים שונים ואח"כ נתאחדו להיות כאחד.

עתה נשאר לנו לבקש בדרך השערה כאיזה זמן מן
הזמנים אירע המאורע אשר נתייסדו עליו אלו המזמורים, ואומר :
סעניני של המזמורים מוכח שעיקר הצרה היתה ליושבי ציון
שהרי הוא אומר : זמרו לה' ישב ציון, ולא אמר בית יעקב או
ישראל וכדומה, ועל כן דעתי נוטה שאלו המזמורים נתייסדו
בעת שהצר סנחריב את ירושלים, שסנחריב הוא אשר נתש
ערים הרבה והרבה חרבותם, ואז היתה רעב של מהומה, כמ"ש
זה לך האות אכול השנה ספיח וגו' כי מירושלם תצא שארית
וגו' (מ"ב י"ט כ"ט), ונאמר שם ובשנה השלישית זרעו וקצרו וגו'
לפי שלא זרעו ולא נטעו ממחומת המלחמה, ובנבואת ישעיה על
אותו הזמן אמר : והארץ חנפה תחת ישביה וגו' אבל תירוש
אמללה גפן וגו' (ישעיה כ"ד ה' ו'). ובנחמותיו ע"ד המאורע
אמר : ונתן ממר זרעך אשר תזרע וגו' (שם ל' כ"ג), למדנו
מדבריו שהיה אז רעב של בצורת ורעב של מהומה, ואותו הרעבון
נמשך זמן רב, כמ"ש ימים על שנה תרגזנה בטחות כי כלה בציר
אסף בלי יבא וגו' (שם ל"ב י'), ובאותה הנבואה הוא אומר :
לא יקרא עוד לנבל נדיב ולכילי לא יאמר שוע כי נבל נבלה
ידבר ולבו יעשה און לעשות חנף ולדבר אל ה' תועה להריק נפש

רעב ומשקה צמא יחסיר, וכלי כליו רעים הוא מזמות יעץ לחבל עניים באמרי שקר ובדבר אביון משפט (שם ל"ב ה' — ח'). למדנו מדבריו שהיה באותו הזמן איש גודע להם שעשה חנף והיה מראה עצמו כנדיב ושווע, ובאמת היה נבל וכלי והוא יעץ זימות להריק נפש רעבים ולחבל עניים באמרי שקר. והנה יתכן שאותו ל' בן ששר המשורר על מיתו, הוא הנבל והוא היה מאצר פירי ומפקיע שערים. ואוסף עוד בהשערה זו כי זה הנבל לכן הוא שבנא, שהיה מתחלה על הבית והורידוהו להיות סופר (מ"ב י"ח ו"ח ול"ז, ישעיה ל"ו ג' ונ"ב), שעליו נבא ישעיה ואמר: כה אמר אדני ה' צבאות לך בא אל הסכן הזה על שבנא אשר על הבית, מה לך פה וגו', קלון בית אדניך והדפתך ממצבך וגו' (ישעיה כ"ב ט"ז—כ"ה), וזכר דבר המלים אל הסכן הזה שלא היה המקרא חסר, לאמר "לך בא אל שבנא אשר על הבית", אלא שהזכירו לגנאי בדבר שנתגנה בו, ומהו גנותו שהיה סוכן ואוצר במס כננות להפקיע השערים להריק נפש רעב ולחבל נפש עניים⁷.

מזמור ס"ה.

למנצח מזמור לדוד שיר.

המזמור הזה נתייסד אחר העצר השמים ולא היה מטר, ורחם ה' אותם ופקד את ארצם והקרינו את תודם ושלמו את גדרם.
לך דמיה תהלה
אלהים בציון
ולך ישלם נדר.

---

⁷ וצויקרא רצה (פ"ה) יש וכן החכמים שאנרו סגר הים, וכן הוא משונעות הנקרא, שנאמר לו "ונוי לך פה כי הלצת לך פה קצר". גם השם שבנא אינו נלסון עצרית ונשתנה שמו צעצרית לשם לכן כענין השם לצני והוא נבל צהיפוך אמתון.

שמע תפלה

עדיך כל בשר יבאו.

דברי עונת גברו מני

פשעינו אתה תכפרם.

אשרי תבחר ותקרב ישכן חצריך

נשבעה בטוב ביתך קדש היכלך :

פי' דמיה מענין דום לה' (מזמור ל"ז ז') שהיא התקוה והבטחון העז בנפשו, דכל מה דעביד רחמנא לטב עביד, וכמ"ש טוב ויחיל ודומם לתשועת ה' (איכה ג' כ"ו), ואותה הדומיה היא התהלה לאלהים, וכמ"ש אך אל אלהים דומיה נפשי ממנו ישועתי (מזמור ס"ב ג'). ואמר עדיך כל בשר יבאו, כענין שנאמר עיני כל אליך ישברו וגו' (מזמור קמ"ה ט"ו), ופי' דברי עונות הם העונשים הבאים בעקב העון שהעונש הבא בעקב החטא הוא דבר ה' כענין שנאמר למען תצדק בדברך (מזמור נ"א ו'), וכה"א אז ידבר אלימו באפו (ב' ה'). ואמר גברו מני, שאשמת העם וענשם תלוי בראש המנהיג והפרנס, ואמר שאותה הצרה והבצורת היתה לכפרת פשעיהם, ופשעינו אתה תכפרם, וכסוף הודה על חלקו שנבחר להיות לראש ואמר אשרי תבחר וגו' שמלכי בית דוד יושבים בעזרה ישם יושבים על כסא ה', ומסיים בשבחו של מקום, כי בטוב ביתך ובקדושת היכלך נשבעה כולנו.

נוראות בצדק תעננו

אלהי ישענו

מבטח כל-קצוי-ארץ

וים רחקים.

מבין הרים בכחו

נאזר בגבורה.

משביח שאון ימים

שאון גליהם

וחמון לאמים.

וייראו ישבי קצות מאותתך

מוצאי בקר וערב תרנין :

פי' נוראות הם חסדי ה' ונפלאותיו לבני אדם, ע"ש ויראו
ישבי קצות מאותתך, ואותן הנוראות תעננו בצדק שאתה הוא
אלהי ישענו ומבטח כל קצוי ארץ וים הרחקים. ואח"כ מסדר
בשבחו של מקום : מכין הרים וגו' ועי"כ יראו ישבי קצות ובוה
אתה מביא יושבי מזרח ומערב לידי רגה שירצנו את שמך.

פקדת הארץ ותשקקה

רבת תעשרנה

פלג אלהים מלא מים

תכין דגנם

כי כן תכינה.

תלמיה רוח

נחת גדודיה

ברכיבים תמגנה

צמחה תברך.

עמרת שנת טובתך

ומעגליך ירעפון דשן.

ירעפו נאות מדבר

וגיל גבעות תחגרנה.

לבשו כרים הצאן

ועמקים יעטפו בר

יתרועעו אף ישירו :

מעתה הולך ומסדר חסדי המקום, כי פקד את הארץ ונהרות
ישוקקו בה והעשירה עד למרבה, כי הרוה את תלמיה וגדודי
המחרישה נחתו ע"י הרכיבים, ונאות מדבר ירעפו דשן, הכרים מלאים
מצאן והעמקים מכוסים מתבואת בר והכל יתרועעו בשמחה אף ישירו.

מזמור פ"ה.

למנצח לבני קרח מזמור.

המזמור הזה גתייסד מעולי הגולה בתחלת בית שני, וכמ"ש

הראב"ע רצית ה' ארצך בזמן בית שני, והוסד בעת עצירת
גשמים שאירע להם בתחלת שבתם בארץ. ויראה שהמאורע
הזה היה בזמן חגי הנביא שאמר : על כן כלאו שמים מטל וגו'
ואקרא חרב על הארץ וגו' (חגי א' י'), ואמר הנביא שאירע
אותם כך לפי שנתרשלו בבנין הבית (שם א' ט'), וחזק בדבריו
את זרובבל ואת יהושע ובשר אותם : גדול יהיה כבוד הבית וגו'
ובמקום הזה אתן שלום וגו' (שם ב' ט'), ובאותו הזמן נבא זכריה
ג"כ ואמר : כי לפני הימים ההם וגו' וליוצא ולבא אין שלום וגו'
ועתה לא כימים הראשונים וגו' כי זרע השלום הגפן תתן פריה
והארץ תתן יכולה (זכריה ח' ט'—י"ב). וכשנסתכל בתוכחותיו
של זכריה נמצא שהזהירם במדות האמת והשלום, אמר שם (ח' ד')
על האלה היוצאת, ובאה אל בית הגנב ואל בית הנשבע בשמי
לשקר. ואמר בצוי לזרובבל ויהושע, ועצת שלום תהיה בין שניהם
(שם ו' י"ג), ואמר משפט אמת שפטו וחסד ורחמים עשו איש
את אחיו וגו' (ז' ט'), ואמר ונקראה ירושלים עיר האמת (ח' ג'), ואמר
ואני אהיה להם לאלהים באמת ובצדקה (שם שם ח'), ותחת אשר
היה מן הקלקול וליוצא ולבא אין שלום ואשלח את כל האדם
איש ברעהו (שם י'), הזהירם אלה הדברים אשר תעשו דברו
אמת איש את רעהו אמת ומשפט שקום שפטו וגו' (שם ט"ז וי"ז),
וסיים את דבריו במאמר והאמת והשלום אהבו (שם י"ט), ובאותו
הזמן נתייחד זה המזמור.

רצית ה' ארצך

שבת שבות יעקב.

נשאת עון עמך

כסית כל חטאתם, סלה :

פתח בהודאה על שעבר, שהשיבם ה' מהגולה וכסה על

חטאותם מקדם.

אספת כל עברתך

השיבות מחרון אפך.

שובנו אלהי ישענו

והפר כעסך עמנו.
הלעולם תאנף בנו
תמשך אפך לדר ודר.
הלא אתה תשוב תחיינו
ועמך ישמחו בך.
הראנו ה' חסרך
וישעך תתן לנו :

יאמר שאף שאחר שובם מהגולה עדיין היה עמהם בעברה עד שנת שנים לדריושו, הנה כעת אסף כל עברתו. ויאמר בהודאה כי לא בצדקתם וביושר לבכם עשה ה' עמהם כל זאת, רק עפ"י מדותיו שלא יאנף לעולם כי הוא יך ויחבש ימחץ וידיו תרפאנה. ואמרו שובנו וגו' והפר וגו' הוא שם הפעל מהמקור, ופ"י שובנו כמו שתרגם המתרגם טוב לותנא, וענין המקראות שובך אלינו אדחי ישענו והפרת כעסך עמנו עפ"י מדתך הלעולם תאנף וגו', הלא אתה תשוב תחיינו כדי שישמחו עמך בך. וסיים זה החלק בתפלה על העתיד הראנו ה' חסרך וגו', ואח"כ ישים המשורר את פניו לדבר על העתיד וכענין שאמר זכריה : ועתה לא כימים הראשונים אני לשארית העם הזה.

אשמעה מה ידבר האל ה'
כי ידבר שלום אל עמו
ואל חסידיו
ואל ישובו לכסלה
אך קרוב ליראיו ישעו
לשכן כבוד בארצנו.
חסד ואמת נפגשו
צדק ושלום נשקו.
אמת מארץ תצמח
וצדק משמים נשקף.
גם ה' יתן הטוב

וארצנו תתן יכולה.
צדק לפניו יהלך
וישם לדרך פעמיו :

אמר אשמעה וגו', כלו' אשר יבשר לנו ע"י נביאיו חגי
וזכריה כי ידבר שלום וגו', ואל חסידיו ידבר, ומה ידבר אליהם ?
שאל ישובו עמו לכסלה, ואל חסידיו נמשך אל מה ידבר, ואל
ישובו הוא נמשך למלת עמו, שכשיהיו ישראל דוברי אמת יפגש
בהם חסד מן השמים כפרש"י, וכשיהיה שלום למטה יגיע להם
צדק מלמעלה ויהיו צדק ושלום נושקים זה את זה, וכשתצמח
אמת מהארץ אז יהיה צדק נשקף משמים, וה' יתן גם את הטוב
והארץ תתן את יכולה, והסיוס צדק לפניו וגו', הוא כפרש"י
שישים המקום את הצדק בדרכי פעמיו להתנהג במדה זו עם בניו.

מזמור ס"ה.

למנצח בנגינות מזמור שיר.

שנמסר למנצחים לשיר של הודאה על השובע אשר היה
בארץ, ועפ"י סגנון לשון המזמור אומר שאף הוא מתחלת בית
שני אחר בנין הבית שנתקיימו דברי הנביאים ונתייסד עפ"י
סגנון ברכת כהנים.

אלהים יחננו ויברכנו

יאר פניו אתנו, סלה :

לפי שתלו השובע בבנין ביהמ"ק יסדו המזמור על ברכת
כהנים על הפסוקים : יברכך ה' וישמרך, יאר ה' פניו אליך ויחונך.

לדעת בארץ דרכך

בכל גוים ישועתך.

יודוך עמים אלהים

יודוך עמים כלם.

ישמחו וירננו לאמים

כי תשפט עמים מישר

ולאמים בארץ תנחם, סלה :

בתחלת בית שני נודע שם ה' בגוים, ומלכי מדי ופרס
החזיקו את בית ה', ועל אותו הזמן אמר זכריה : ובאו עמים
רבים וגוים עצומים לבקש את ה' צבאות בירושלים ולחלות את
פני ה' (זכריה ח' כ"ב), וכן ישעיה אומר : כי ביתי בית תפלה
יקרא לכל העמים (ג'ו ז'), וע"כ ידבר המשורר בענין עמים וגוים
כולם, ואמר : ולאמים בארץ תנחם, כענין שנאמר עמים הר
יקראו שם יזכחו זכחי צדק (דברים ל"ג י"ט).

יודוך עמים אלהים

יודוך עמים כולם.

ארץ נתנה יכולה!

יברכנו אלהים

וייראו אותו כל אפסי ארץ :

וסיים וייראו אותו וגו' לענין סיימה של ברכת כהנים
שהיא וישם לך שלום, שלא ייראו משכניהם שלא יחמדו את
ארצם, שתתקיים בהם : וראו כל עמי הארץ כי שם ה' נקרא
עליך ויראו ממך (דברים כ"ח י').

מזמור מ"ט.

למנצח לבני קרח מזמור.

המזמור הזה מיוחס לבני קרח ונמסר למנצח לשיר אותו
במקהלות כדי ללמד את העם. ויסוד זה המזמור לדעתי בשעת
דבר ומגפה שאירעו בימים ההם.

שמעו זאת כל העמים

האזינו כל ישבי חלד.

גם בני אדם

גם בני איש

יחד עשיר ואביון.

פי ידבר חכמות

והגות לבי תבונות.

אמה למשל אזני

אפתח בכנור חדתי :

שם את דבריו אל כל מין האדם בכלל וקרא אותם ישבי חלד והוא כענין ישבי חלד (ישעיה ל"ח י"א) כחילוף כשב וכבש ושמלה ושלמה שכל יושבי הארץ חללים ועוברים החשובים והפחותים העשירים והאביונים. והודיע שידבר דבריו במשל וחדה. והיא פתיחת השיר :

למה אירא בימי רע

עון עקבי יסובני :

המקרא הזה שם ואבן פנה ויסוד אל ענין השיר, ואמר כי היראה בימי הרע כמו בשעת הדבר והמגפה היא העון הכרוך בעקביו שכל מגמתו ליהנות בעוה"ז ולו חזקה אמונתו כי צפון הוא לשוב לו בעוה"ב אין מקום ליראת המות.

הכמחים על חילם

וברב עשרם יתחללו.

אח לא פדה יפדה

איש לא יתן לאלהים כפרו.

ויקר פדיון נפשם

וחדל לעולם.

ויחי עוד לנצח

לא יראה השחת :

ויאמר כי החון והעושר שהאדם בהול אחריהם הבל המה שאינם חשובים להיות לכופר ולפדיון להנצל מן המות. והמאמר אח לא פדה הוא נרדף עם איש לא יתן וגו', כפי"ר יונה שענינו כמו אחד. או ענינו איש ואחיו וכלו זה לא פדה יפדה וזה לא יתן לאלהים כפרו כי חלל פדיונם לעולם ואין איש אשר יחיה לנצח ולא יראה השחת.

כי יראה חכמים ימותו
יחד כסיל ובער יאבדו
ועזבו לאחרים חילם
קרבם בתימו לעולם
משכנותם לדור ודור
קראו בשמותם עלי אדמות.
ואדם ביקר בל ילין
נמשל כבהמות נדמו.
זה דרכם כסל למו
ואחריהם בפיהם ירצו, סלה:

אמר כי יראה הרואה איך כחכם כסכל יחד יאבדו, ואלה
אשר יחשבו כי בתימו לעולם, יעשו להם שמות עלי אדמות
כולם יעזבו לאחרים חילם כי אדם ביקר בל ילין והוא נמשל
לבהמות אשר נדמו. וחתם המשורר השקפתו זאת באמרו שאף
אם הוא דרך כסילות שבחרו להם הנה הבאים אחריהם ירצו
בפיהם ללכת גם הם בדרכם דרך כסל.

כצאן לשאול שתו

מות ירעם

וירדו במ ישרים לבקר

וצורם לבלות שאול

מזבול לו.

אך אלהים יפדה נפשי

מיד שאול כי יקחני, סלה:

עתה ישים המשורר פניו לדבר במשל וחדה כמו שהודיע
בפתיחת שירו. ופי' ש ת ו הוא מבנין הכפולים כמו מן סבב
סבו, וכלו' בתיהם ומשכנותם אשר שתו למו לא יסדום רק
שיהיו כצאן לשאול, והוא כענין שנאמר התקם כצאן למבחה
(ירמיה י"ב ג') וכיון שהמשיגים לצאן אמר מות ירעם כלו' שמלאך
המות הוא יהיה רועה אותם. ושם מות אשר בעיקרו על המיתה
חושאל אל מקום הקברות והוא גרדף עם שאול ועם אבדון ולו

חדרים ושערים מוקפים בנחלי בליעל אשר גליהם הם משברי
 מות כמוזכר במקראות. והושאל גם כן אל הממונה על המתים
 אשר נקרא בכור מות כלו' מושל המות (איוב י"ח י"ז) כמו אני
 בכור אתנהו (תהלים פ"ט כ"ח). ולו מוקשים וחבלים ללכוד בהם
 הבורחים ממנו ונקראו חבלי שאול חבלי מות ומוקשי מות. וכן פרש"י
 מות מלאך המות⁸). ואמר וירדו וגו' לבקרה - כי לעתיד לבא
 אשר יבטל מלאך המות מן העולם וניהגם כלה אז יהיו הישרים
 רודים בהם. כי אלו הרשעים גיהנם כלה והם אינם כלים. ופי'
 צורם כענין לא כצורנו צורם (דברים ל"ב ל"א) והוא הממונה
 שומר על אלו הרשעים. והוא נמשך אל מלת כם, וענינו כמו
 בצורם בחסרון הבי"ת שהוא מושך עצמו ואחר עמו כלו'
 כם ובצורם. וממשלת הישרים תהיה לבלות שאול מזבול לו.
 שיכלה הגיהנם ולא יהיה לו עוד לזבול⁹). ואמר אך אלהים וגו',
 פי' כי יקחני כענין כי לקח אותו אלהים (בראשית ה' כ"ד) וכלו'
 אך נפשי כי יקחני אלהים יפדה אותה מיד שאול :

⁸ ובגמרא דחגיגה סזרו (ה' ע"ח) שאמר ונלאך הנות
 לשלוחיה, זיל חייתי לי נורים מגדלך שער נשיא וכו' אמר דרעינא
 להו אלא עד דנולו להו לדרא וסדר נשליננא ליה לדוונה. ודוונה
 הוא בכור מות. ונלאכי אשר ישלח הוא ונלאך הנות והוא דרעא
 לאלו דלא נולי להו לדרא וכלסון רש"י קם אינו נוסקן לשומר הנותים
 ששנו דוונה אלא נחגלגלין עוני.

⁹ חז"ל אמרו (צ"ר פכ"ו), לדעת ריב"ל אין ניתה לע"ל
 לא צישראל ולא צעבו"ם. ואמרו קם לע"ל הקצ"ה עושה ונלאך הנות
 סצטיוור שלהם הה"ד וירדו קם ישרים וגו' ונלוד ששאל כלם ובוסן
 אינו כלם. ופי' סצטיוור רופה ועווד על הנלפה כלו' סיהיה סצטיוור
 של הישרים לשרת אותם כסירדו' על הרשעים. וצערוך עי' סצטיוור
 העתיק מן הילמודנו, אמר הקצ"ה חס יצא ונה"ע ויאמר לי על חס
 צדאת אותי צעולם אני אמר לו סצטיוור צדאתי אותך על או"ה
 אצל על בני אין אתה שולט.

אל תירא כי יעשר איש
כי ירבה כבוד ביתו.
כי לא במותו יקח הכל
לא ירד אחריו כבודו.
כי נפשו בחייו יברך
ויודך כי תטיב לך.
תבא עד דור אבותיו
עד נצח לא יראו אור
אדם ביקר ולא יבין
נמשל כבהמות נדמו :

אמר אל תירא וגו' הוא מענין יראת הכבוד שאם יעשיר
איש וירבה כבוד ביתו לא יהיה מוראו עליך לכבדו בשביל כך
כי עשרו וכבודו חולף ועובר ורק בחייו יברך נפשו. ואח"כ אמר
במאמר מוסגר ויודך וגו' כלו' אמנם אותך יודך הכל כי תיטיב
לך לעתיד שיפדה אלהים את נפשך. ואמר בנפש אותו האיש
כי תבא עד דור אבותיו אשר כולם עד נצח לא יראו אור. ופי'
דור, מדור ודירה כלו' שתבא נפשו לשאול שהוא דירת אבותיו.
וחתם המשורר את שירו במאמר אדם ביקר וגו'. כלו' נתון האדם
ביקר הכבוד המדומה ולא יבין זאת ויתהלל ברב עשרו וחילו
והוא נמשל כבהמות נדמו.

מעתה דבר לי אל הקורא, הנה בארתי י' מזמורים אלו
הם : ד' מ' י' מ"ו מ"ז מ"ח ומ"ט ס"ה ס"ז ע"ו ופ"ה. אמנם סדרתם
כענין המאורעות אשר לדעתי נתייסרו עליהם, ולא באתי לפרש
הדיבורים והמליצות אשר בהם כי זה הוא אשר כבר עשוהו רבים
שקדמוני אבל כוונתי לכונן השקפת הקורא על דרך חדש אשר סלתי
לי בביאור המזמורים כאשר כבר פרסמתי שבעה מזמורים עפ"י דרכי
בס' יכנסת ישראל, ואקוה שיהיו דברי מקובלים על לב הקורא
והיה זה שכרי.

אנשי מופת

אשר היו בירושלים ובארץ ישראל, מדותיהם ומאמריהם.
מאת יעקב רייפמאנן נ"י.

אנשי ירושלים.

א. ג' דברים אמר ר' יוחנן משום אנשי ירושלים.
כשאתה יוצא למלחמה אל תצא בראשונה אלא תצא
באחרונה כדי שתיכנס בראשונה. ועשה שבתך חול
ואל תצטרך לבריות. והוי משתדל עם מי שהשעה
משחקת לו (פסחים ק"ג א').

אנשי ירושלים. הוא כמו: ותיקי ירושלים, או:
חכמי ונבונים ירושלים, או: צדיקי ירושלים. כי
לדעת רז"ל יכוננו הותיקים והחכמים והנבונים והצדיקים בשם:
אנשים סתם. יעוין ספרי (פרשת דברים פסקא י"ג ד"ה
אנשים): אנשים, וכי עלתה על דעתנו נשים? ומה ת"ל אנשים?
ותיקים עכ"ל. ומדרש על ספר שמואל (פרשה ב' פסוק ונתת
לאמתך זרע אנשים): אנשים, חכמים, אנשים, נבונים, היך מה
דאת אומר (ישעיה ס') ועמך כלם צדיקים עכ"ל. והראיה מפסוק
ועמך כלם צדיקים היא בלי ספק מ"ס, כי לא נזכר בו "אנשים"
וברור אצלי שצ"ל תחתיו פסוק, בשני אנשים צדיקים (מלכים א' ב'
ל"ב) וכ"ה בפ"י רש"י על שמואל פסוק הנ"ל. — כשאתה יוצא
למלחמה אל תצא בראשונה כו' הוא בענין אחד
עם: אל תצא לריב מהר פן מה תעשה באחריתה בהכלים
אותך רעך (משלי כ"ה ח'). אך בלשון, שונים המה, ומלחמה
איננה מלחמה ממש כמשמעה כי אם מצה ומריבה,

ולשון "בראשונה" היא פה במקום "מהר" אשר במשלי, והאזהרה הזאת היא גם על ריב אשר הוא לשם שמים ולכבוד ד' כמו הריב את פועלי און ועושי עולה, גם בו נכון לבלתי ימהר איש להתקוטט עמהם ויוחיל עד אשר ידע ברור כי ריבו יעשה תושיה ויועיל להשיכם מדרכם הרעה, וכל עוד לא ידע זה ברור ישבות מריב וישביח שאון חמתו עליהם פן יכלמוהו וימלאו פניו קלון ויוסיפו עוד להרשיע. — עשה שבתך חול ואל תצטרך לבריות. הפרט הזה מלמד על כלל עניני האדם לעשות אותם באופן שלא יצטרך לבריות, ושיבור לו האדם למאכלו ולמשקהו וללבושו מינים אשר מחירם מצער, ועוד התורה הורה לנו את הדרך הזה באמרה: כי ירחיב ה' אלהיך את גבולך כאשר דבר לך ואמרת אכלה בשר וגו' (דברים י"ב כ'). ופ' רש"י למדה תורה דרך ארץ שלא יתאוה אדם לאכול בשר אלא מתוך רחבת ידים ועושר עכ"ל. ודברי רש"י אלה לקוחים מגמרא חולין (פ"ד א') בנוסחא טובה יתר מאד מהנוסחא אשר לפנינו "שלא יאכל אדם בשר אלא לתאבון". כי לשון "לא יאכל אלא לתאבון", לא תתכן רק באכילת מצוה באכילת מצוה. יעוין ראש פרק ערכי פסחים "סמך למנחה לא יאכל אדם", ופ' רש"י: לא יאכל כדי שתאכל מצוה של מצוה לתאבון משום הדור מצוה עכ"ל. וזה לא יתכן באכילת בשר חולין. — והוי משתדל [יותר נכון לגרום: משתתף]. עם מי שהשעה משחקת לו. כאשר בהדי הוצא לקי כרבא (ב"ק צ"ה א'), כן בהדי כרבא רבי הוצא, וכן בהדי איש מצליח יחילו דרכי אחזת מרעהו, וכעין זה אמור בב"ק (צ"ג א') מנא הא מלתא כאמרי אינשי כתר מרי נכסי משיב צירי? דכתיב (בראשית י"ג) וגם ללוט ההולך את אברם היה צאן ובקרואהלים עכ"ל, ובשבעות מ"ז ב': קרב לגבי דהינא ואודהן עכ"ל.

(ב). שלשה דברים א"ר יהושע בן לוי משום אנשי ירושלים אל תרבה בגנות, משום מעשה שהיה. בתך

בגרה שחרר עבדך ותן לה. והוי זהיר באשתך מחתנה
הראשון (פסחים שם).

אל תרבה בגנות וכו'. יעוין על זה פי' רש"י
ורשכ"ם וחדושי אגדות לרש"א, ולחץ פירושיהם גלוי וידוע לכל
אשר עינים לו לראות ולב לדעת. ולכבי יחזה לי כי כונת "אל
תרבה בגנות" היא : אל תרבה לגנות אדם עד בלי די ולדחותו
בשתי ידים ע"י חרפות וגדופים, ומשום מעשה שהיה רומז לשני
אנשים אשר נדחו בשתי ידים ע"י רבוי הגנות והבוז והקלון.
יעוין סוטה (מ"ז א'), ומנהדרין (ק"ז ב') : לעולם תהא שמאל
דוחה וימין מקרבת, לא כאלישע שדחפו לגחזי בשתי ידיו ולא
כר' יהושע בן פרחיה שדחפו לאותו האיש בשתי ידיו עכ"ל.
ולפני זה כתוב שם שאלישע חלה מחלה אחת בעבור שדחפו
לגחזי בשתי ידיו. — בתך בגרה שחרר עבדך ותן
לה. בפ"י דה"א (ב' ל"ה) המיוחס לרש"י על הכתוב : ויתן ששן את
בתו לירחע עבדו לאשה. מכאן אמרו בתך בגרה שחרר עבדך
ותנהו לה עכ"ל. ולי תמוה זה מאד, כי ששן חטא חטאה גדולה
בתתו את בתו לירחע עבדו שהיה מצרי ראשון, ככתוב בפ"י
דד"ק שם : ואע"פ ששיחררו עבר על התורה כשנתן לו בתו, כי
מצרי ראשון היה עכ"ל. ואיככה אפוא נוכל ללמוד דבר מעובר
עברה? — והוי זהיר באשתך מחתנה הראשון.
יעוין שם מעמי הגמרא על זה.

ג. אמר ר' יאשיה שלשה דברים סח לי זעירא
מאנשי ירושלים. בעל שמחל על קינויו קינויו מחול. וזקן
ממרא שרצו ב"ד למחול לו מוחלין לו. ובן סורר ומורה
שרצו אביו ואמו למחול לו מוחלין לו (סוטה כ"ה א',
סנהדרין פ"ח סוף ע"א וראש ע"ב).

צ"ל כי אנשי ירושלים אלה החרו החזיקו אחרי החכמים

אשר בקשו עצות וקנו תחבולות להכחיד משפט מות מישראל.
יעוין מכות (סוף פרק ראשון): סנהדרין ההורגת אחד בשבוע
נקראת חובלניות, רבי אליעזר בן עזריה אומר אחד לשבעים שנה,
ר' טרפון ור' עקיבא אומרים אילו היינו בסנהדרין לא נהרג אדם
מעולם עכ"ל.

יקירי ירושלים.

א. מיקירי ירושלים לא היו ישנין כל הלילה (של
יום הכפורים) כדי שישמע כ"ג קול הברה ולא תהא שינה
חוטפתו (יומא י"ט).

מיקירי ירושלים כו'. פה פי' רש"י מיקירי "מחשובי"
ובסוכה (ל"ז א' ד"ה ביקירי ירושלים) פי' מ"נכבדי ירושלים
העשירים" וזה הוא בעבור אשר שם כתוב שהיו אוגדין את
לולביהן בגיטונות של זהב, וזה מורה על היותם עשירים. והמ"ם
אשר כתוב פה בראש מלת מ"יקירי" מורה, כי אך מקצת יקירי
ירושלים לא היו ישנין כל הלילה ולא כלם, ויוכל היות כי אלה
אשר לא נהגו כן, היו זקנים ודלי כח ולא היו יכולים להעביר
שינה מעיניהם כל הלילה.

ב. מיקירי ירושלים היו מלויין אותו (את המוליך
את השעיר המשתלח לעזאזל) עד הסוכה הראשונה (שם
ס"ו ב' במשנה).

הנה מירושלים עד הסוכה הראשונה היא מיל שהוא תחום
שבת, יעוין פי' רש"י שם ד"ה תשעים ריס, ועד תחום שבת
הוא שיעור לויית חבר לחבר, ככתוב בסוטה (מ"ז ב') ולכן היו
מלויים אותו עד הסוכה הראשונה.

ג. מעשה ביקירי ירושלים שהיו אונדין את לולביהן בנימוניות של זהב (סוכה ל"ז א')

תחת ביקירי הכתוב פה כתוב במשנה (שם ל"ז ב') : באנשי. ונוסחת הגמרא נראית יותר, כי יקירי מורה יותר על עשירים (כנזכר בפ"י רש"י). ומלבד מדות יקירי ירושלים הנ"ל הובאה עוד מדה אחת יקרה מאד במדרש איכה רבתי (פסוק בני ציון היקרים) וז"ל : מה היתה יקירותן ? שלא היה אחד מהן הולך לסעודה עד שנקרא ונשנה עכ"ל. ואשרי האיש שיאחו כל מדותיהם ולא ירפן.

ד. היוצא ליהרג משקין אותו קורט של לבונה בכוס של יין כדי שתטרף דעתו וכו' ותניא נשים יקרות שבירושלם היו מתנדבות ומביאות אותן (סנהדרין מ"ג א').

נקיי הדעת שבירושלים

א. כך היו נקיי הדעת שבירושלים עושין לא היו חותמין על השטר אלא אם כן יודעין מי חותם עמהן. ולא היו יושבין בדין אא"כ יודעין מי יושב עמהן. ולא היו נכנסין בסעודה אא"כ יודעין מי מיסב עמהן (סנהדרין כ"ג א').

כך היו נקיי הדעת וכו'. נקיי הדעת הוא כמו ברי לבב (תהלים ע"ג א'), מְהַרְלֵב (משלי כ"ב י"א). — לא היו חותמין על השטר וכו' כל זה הביא הרמב"ם בספרו משנה תורה (הלכות סנהדרין סוף פרק כ"ב) בשם נקיי הדעת ושם (סוף פרק ב') הוסיף לתת טעם על אשר לא ישבו בדין אא"כ יודעין מי יושב עמהן. וז"ל ואסור לאדם חכם שישב בדין עד שידע עם מי ישב שמא יצטרף עם אנשים שאינן הגונים ונמצא בכלל קשר בוגדים ולא

בכלל בית דין עכ"ל. ועל אשר לא היו נכנסין בסעודה אא"כ יודעין מי מיסב עמהן כתב רש"י שם טעם: שגנאי הוא לתלמידי חכמים לישב אצל עם הארץ בסעודה עכ"ל. ולענין הכניסה בסעודה ג"ל שמותר לכל אדם לעשות את עצמו כתלמיד חכם ולא מיחוי כיוהרא, כי ההתרחקות מהישיבה אצל עם הארץ היא חובת כל איש, כאשר יוכיח האמור באבות (פ"ג מ"ו) ששיבת בתי כנסיות של עמי הארץ מוציאה את האדם מן העולם, ואדם כולל כל מי שנקרא בשם אדם, ועוד מלין למכביר יש עמדי על הענין הזה, אולם אין פה מקומם.

ב). כך היה מנהגן של נקיי הדעת שבירושלים. מכניסין לבעל דינין ושומעין דבריהן. ומכניסין את העדים ושומעין דבריהן. ומוציאין אותן לחוץ ונושאים ונותנין בדבר (סנהדרין ל' ע"א).

המנהג הזה חי וקים עוד היום ככל בתי דינין.

ג). כך היו נקיי הדעת שבירושלים עושין כשהיו מוציאין את התורה ומחזירין היו הולכין אחריה מפני כבודה (מסכת סופרים פרק י"ד הלכה י"ד).

גם המנהג הזה נהוג עוד היום, אמנם כי בימינו נקיי הדעת מספר המה ונער יכתבם. אולם רבו כמו רבו המבקשים להתראות כנקיי הדעת.

קהלא קדישא דבירושלים

ר' יוסי בן משולם ור' שמעון בן מנסיא התכנו בכבלי בשם: קהלא קדישא דבירושלים. בלי זכרון שמותם ובלי טעם על אשר התכנו בשם קהלא קדישא. יעוין ברכות (ט' ב'), ור"ה (י"ט ב'), ויומא (ס"ט א'), וביצה

(י"ד סע"ב כ"ז א') ותמיד (כ"ז ב'). אבל בירושלמי התכנו בשם :
 עדה קדושה ושמותם נזכרו עליו, יעוין מעשר שני (סוף
 פרק ב') : עדה קדושה ר' יוסי בן משולם ור' שמעון בן מנסיא
 עכ"ל. וכן הוא במדרש קהלת (פסוק ראה חיים עם אשה). ושם
 נוסף עוד מעם על כנוי : עדה קדושה הו"ל ראה חיים,
 עם אשה אשר אהבת. אמר רבי משום עדה קדושה קנה
 לך אומנות עם התורה וכו'. למה הוא קורא אותן עדה קדושה
 שהם היו ר' יוסי בן משולם ור' שמעון בן מנסיא ? שהיו משלשין
 היום : שלישי לתורה, שלישי לתפלה, שלישי למלאכה. ויש אומרים
 שהיו יגעין בתורה בימות החורף, ובמלאכה בימות הקיץ עכ"ל.
 צא ולמד מזה מה גדול ומה יקר היה העוסק במלאכה למען אכול
 יגיע כפים בעיני הו"ל. הן חכמים רבים היו בימיהם אשר עסקו
 כל היום בתורה ובתפלה ולא זכו לשם : קהלא קדישא,
 או : עדה קדושה ור' יוסי בן משולם ור' שמעון בן
 מנסיא בעבור אשר ספחו אל העסק בתורה ובתפלה העסק
 במלאכה זכו להשם הזה. ומהשם : קהלא או : עדה ג"ל
 אשר לא אלה השנים לבדם היו משלשים את היום שלישי
 בתורה, שלישי בתפלה ושלישי במלאכה. כי אם עוד רבים היו עמהם
 אם תלמידיהם ואם אנשים אחרים. הן על שני אנשים לבדם לא יתכן
 שם קהל ועדה וידוע כי קהל ועדה הם לא פחות מעשרה, אך ר'
 יוסי בן משולם ור' שמעון בן מנסיא היו ראשי העדה ומנהיגיה
 ולכן נקראה כל העדה רק על שמותם. הקהל הקדוש הזה מרוב
 קדושתו ומגדל פרישותו חדש חומרא גדולה בכלאים שאפילו עשר
 מצעות זו על גבי זו וכלאים תחתיהן אסור לישן עליהם, ככתוב
 בביצה (י"ד סע"ב) : אמר רבי משום קהלא קדישא דבירושלים
 אפילו עשר מצעות זו על גבי זו וכלאים תחתיהן אסור לישן
 עליהם עכ"ל.

רבנן קדישי דבארעא דישראל.

כה התכנו רב חנינא ורב אושעיא בעבור גודל קדושתם
וחסידותם וזהירותם, ככתוב בפסחים (ק"ג ב') : רב חנינא ורב
אושעיא הוו אושכפי (עושי נעלים) בארעא דישראל והוּ יתבי
בשוקא דזונות ועבדי להו מסאני לזונות ועילו להו, אינהו מסתכלו
בהו ואינהו לא מדלן עייניהו לאיסתכולי בהו, ומומתייהו [וישבועתם]
הם : בחיי הן דרבנן קדישי דבארעא דישראל
עב"ל.

עתה הנני אך מכין חמר ולבנים לבנין ואם יהי ה' עמדי
אבנה ממנו בית תפארה. אנכי העמוס תלאות למכביר

ש ע ב ר ש ין ה מ י ש י ל ח ר ש ש מ ב ר כ ין ב ו ב ש מ ח ה ה' ת ר נ א .

דוֹבב שפתי ישנים.

א.

פרק י"ג מספר אלכסנדרום המוקדוני (כ"י)

מכלל 5

ספור מביאת המלך אלכסנדר לירושלים.

ט א ת

אברהם אליהו (ד"ר) הרכבי.

§ 13. ויסע אלכסנדרוס מארצו¹ וישם את פניו דרך ירושלים כי הגידו לו את כח היהודים ואת עוצם גבורות שלהם. ויאמר המלך אם לא אנצח את היהודים אין כבודי נחשב לכלום, ויצא המלך משם וילך עשרים וששה ימים עם כל חילו ויבא עד דן. וישלח מלאכים אל ירושלים לאמר, בה אמר המלך הגדול אלכסנדרוס: כבר ישבתם כמה ימים ושנים אשר לא עבדתם אותי לא במסים ולא בגולגליות וארנוניות, ועתה כבוא מכתבי אליכם הקבצו ושלחו לי מס, וזהו המס ישאני שואל מכם כל אוצרות בית אלהים אשר עצרתם בבית מקדשו זה כמה ימים ושנים. וישמעו אנשי ירושלים וייראו מאד ויקראו אל ה' בחזקה ויתכסו שקים

1) בספר הקודם ידבר מארץ מלך הגר והספר הזה שלפנינו לקוח מדברי יוסף

בן מתתיהו (פלאוויוס) ויוסיפן באריות דברים וגם בנידעון באוזה מקומות. ופה לא אתן את הלוי הקריאה בכ"י. באורים וכו' כי כל זה יבוא במהדורתי מכל הספר בשלמותו.

ויקדשו צום, ויועצו יחדיו הזקנים והחכמים אשר בירושלים מה להשיב אל מלך אלכסנדרוס, ויכתוב ענני הכהן הגדול¹ מכתב למלך אלכסנדרוס לאמר, כה אמרו אנשי ירושלים: כבד מהם הדבר אשר שאלת כי לא יוכלו לעשות את הדבר הזה, כי האוצרות אשר בבית האלהים אין כח בידינו להוציאם משם ולשלוח אותם אליך, כי אבותינו הקדישום לצורך אלמנות ויתומים ולכושלי ברך ולמטי יד להחזיק בידם. ואם אתה חפץ הם ישלחו לך מכל בית ובית שבירושלים דינר זהב, אבל אוצרות שהקדישו אבותינו אין בידינו להוציא מבית המקדש. והי בקרוא המלך אלכסנדרוס את הכתב מאנשי ירושלים ויחר אפו מאד וישבע בתועבה שלו שלא יצא מן הארץ עד אשר ישים את ירושלים ובית המקדש למדבר שממה. והי בלילה ההוא וישכב המלך על ממתו וישא את עיניו וירא והנה מלאך האלהים עומד עליו וחרבו שלופה בידו. ויבהל המלך מאד ויאמר אל המלאך למה זה אדוני יכה את עבדו. ויען המלאך ויאמר לו הלא אני כובש העמים תחתך ולמה הרעות ונשבעת לעשות הרע בעיני השם להשחית את ארצו ואת עמו. ויען המלך ויאמר אל המלאך הדובר בו כי אדוני כל אשר תאמר אלי אעשה. ויאמר לו המלאך לכוש הבדים הישמר בנפשך לבלתי עשות רעה לאנשי ירושלים, אך בכואך לירושלים תשאל לשלום העיר והטיב תטיב להם ומאוצרותיך תאצר בבית האלהים, ואם תמרה את פי דע כי מות תמות אתה וכל אשר לך. ויצר לאלכסנדרוס ויען ויאמר אל המלאך לבוש הבדים: קשה לי מאד

---

1) יוסף בן מתתיהו יכנה את הכהן בשם יאדדוס (ידוע), ויוסיפון במקום אחד יקרא לו בשם חנני ובמקום אחר עד ואי ובתלמוד ומדרשים נקרא בשם שמעון הצדיק, וזה לא כבוד נדפסו במה"ע הצרפתי הנקרא: Journal Asiatique לשנת 1887 לקיטום מספור אלכסנדר בשפת נפטית ושם נזכר יהודי בשם יטייע כשר המדינה בעולם משרי אלכסנדר, והי מאספירוס ישם ישער כי השם הזה לקוח מיאדדוס, וכפי הנראה מצא מהבר הספור שלפנינו באחד מכ"ו יוספון ענני תחת חנני. גם נמצא השם ענני ביוסיפון בימי מלחמות טיטוס, והוא אבי אלעזר בן ענני.

לעשית את הדבר הזה להשפיל את כבודי, אבל אם רע בעיניך
אשובה לי ולא אבוא לירושלים. ויאמר לו המלאך השמר בנפשך
פן תשוב עד אשר תבוא לירושלים, ושם חתן מאוצרותיך בבית
המקדש. והיה בבקר ויסע המלך עם כל חילו לבוא לירושלים
ויבוא נגד ירושלים, וכאשר בא לפני שער העיר ויצא ענני הכהן
הגדול עם שמונים כהנים מלובשים בגדי קדש להקביל פני המלך
ולהתחנן לו ולבקש מלפניו על העיר לכלתי השחיתה. והיה
כראות אלכסנדרוס את ענני הכהן הגדול וירד מן הסוס ויפול
לפניו ארצה ויחבק את רגלי ענני הכהן הגדול וינשק להם. ויראו
גבורי אלכסנדרוס וירעו בעיניהם מאד, ויאמרו אל המלך מה זאת
עשית ותשפיל את כבודך בוקן כזה, הלא כל מלכי ארץ ודוכסים
ואפרכסים משתחווים לפניך ואתה זולת את כבודך לפני האיש
הזה והשתחווית לפניו וירדת מן המרכבה, ומעתה מה יאמרו העולם.
וען המלך ויאמר להם אל תתמהו כי האיש הזקן הזה אשר יצא
נגדי זהו דמות מלאך האלהים ההולך לפני בעת המלחמה וכובש
ורודד עמים תחתי, על כן כבדתיו את כל הכבוד הזה. וכשמוע
ענני הכהן הגדול את דברי המלך ויקוד וישתחו לאלהי ישראל
ויברך את השם בקול גדול. ויאמר אל המלך אם נא מצאתי חן
בעיניך אל תעש מאומה רעה לאנשי ירושלים כי הם עבדיך
לעשות רצוניך. ויאמר לו המלך עד שאתה מצויני על אנשי
ירושלים תצוה אותם עלי ועל אנשי מלחמתי, כי מלאך האלהים
הזהירני ויצויני לבלתי עשות להם רעה. ויבאו כל גבורי ירושלים
וזקניה וחסידיה ויביאו את המלך על הבירונה המעולה שכירושלים
ויהי שם ימים שלשה. והיה ביום הרביעי ויאמר המלך אל ענני
הכהן הגדול, הראני נא את בית האל הגדול הרודד עמים תחתי.
ויביאו את המלך וגבוריו בבית מקדש האלהים. וישא עיניו וירא
והנה מלאך לבוש הבדים עומד כנגדו, ויטהר המלך ויפול מלוא
קומתו ארצה וישתחו לפניו. וישא את קולו ויאמר: זה הוא בית
אלהים וכמהו אין בעולם. ויוציא המלך עלי כסף וכלי זהב ואבן
יקרה הרבה מאד ויתן באוצר בית האלהים. ויבקש המלך מענני

הכהן הגדול ומשאר כהני השם אשר יקחו זהב הרבה ויעשו תכניתו בבית המקדש למען תהיה לו לאות ולזכרון. ויאמר לו ענני הכהן הגדול והכהנים לא נוכל לעשות את הדבר הזה לחקוק פסל וכל תמונה בבית האלהים, אך שמע נא לעצתינו אותו זהב שאמרת לעשות ממנו פסל תכנית דמותך תן אותו לנו באוצר בית השם למען יתפרנסו בו ענני העיר וכושלי ברך, ואנחנו נעשה [לך] שם טוב וזכרון: כל הנערים הילודים בשנה הזאת כולם יקראו "אלכסנדרוס" על שמך. וייטב הדבר בעיני המלך ויאמר לעשות כן. וישקול ארבעים ככר זהב ויתן אותם ביד ענני הכהן הגדול ושאר הכהנים ויאמר להם התפללו בעדי תמיד, ויוסף עוד המלך ויוציא כלי כסף וכלי זהב ואבן יקרה לרוב ויתן לענני הכהן הגדול ויאמר לו אם נא מצאתי [הן] בעינך התפלל בעדי תמיד, ויאמר ענני לעשות כן⁽¹⁾.

ב.

מכתבים בורדים.

א.

אחד⁽²⁾ מאיר עיני חכמים, ולכל בני ישראל היה אור, הפותח יד בתשובה, דעות שלא ניתנו להשבון, הוא גלי עמיקתא ומסתרתא ויזרח אור, ידין [ידיד נפשי] החכם השלם והכולל, מקובל האלודי ח"ק [חסין קדוש] כמוה"ר שלמה מולכו⁽³⁾, נרו יאיר ויזרח, נר מצוה ותורה אור כיר"א.

עם פקודת משמרת החיים והשלום, נתונים נתונים המה

(1) הפרק הבא אחר הפרק הזה נדפס בזכרון לראשונים חלק ד' עמוד 874.

(2) שבעה המכתבים הבאים מצאתי באמתחת הכתבים של הרב המוסלא וכי

בקש"ת מו"ה ידידיה אבולאפיה זצלה"ה, רב וראש עדת חכמי הקבלה סעיה"ק.

(3) ר' שלמה מולכו זהו היה מחכמי וזכבדי איזמיר יע"א ואחד מנבאי

לו ברבות הטובה; עד שיכלו שפתות מלומר די. אותותי אלה בקרבך קרוש הם המדברים בצדקה לחלות פניו עתה באתי הוא הדבר כי בת היתה לי והן בעון ותמות אישה והבעל איננו וילך מנוח חל"ש [חיים לכולנו שבק] ונשארה לו בת ולא היו ימים מרובים בת קמה באמה, ויבואו אלי ריקם ריקם. האמנם זאת מצאתי כתובת בתי הפל כאשר לכל סך שלש מאות וחמשים אריות¹ ואחשבה לדעת מקום מנוחה לתת המעות הנז' בריוח היום ועלתה על דעתי להניחם לכוללות עה"ק חברון ת"ו ולא אחרתי הדבר ובה עשיתי, עוד עלתה מצודתי ומנכסי היתומה בת בתי לסך שבע מאות אריות והנחתים לריוח היום לכוללות עה"ק ירושלים ת"ו, והנה זה חמש שנים אני שואל מפקידי ירושלים ת"ו הכשר המעות ואין קול ואין עונה, והן עוד היום האלמנה זו בתי רוצה בתקנת ביתה כי גדלה והגיעה לפרק בתולה נשאת והיא ישנה בגסותה ורוצה אישה מהר וזמתן לתת לבעל וחליפות שמלות כמשפט הבנות ואין כל מאומה בידה זולת הש"ן אריות הנז' ומהת"ש אריות הנז' ואני זקנתי ושבתתי ולא אוכל עוד לרכוב אניות לצאת ולכא ובא עד כיסי אפנויי מופנה באפס דמים הלואי אעמוד בשלי לאכול פת במלח ומים במשורה ועמדו רגלי באתרא קדישא הדין וכבר קדמה ידיעה שכוללות פעה"ק ממה ידם ואין כל מאומה בידם אחזו בעקב מלפרוע הש"ן אריות הנז' הן עתה אחלי יכוננו לפני כבוד מעלתו יעשה עמי אות לטובה ואתו עמו הגביר ה"ר חיים הכהן חמצי נר"ו להשתדל בכל עיי [עוז ידם] לגבות המעות הנז' הן ממעות הנוגעים לכוללות עה"ק ירושת"ו הן ממעות הנוגעים לכוללות לפעה"ק בכדי שיבואו לידי

ארה"ק, והוא חבר שלשה ספרים "שמן משחת קדש" ו"שמן זית זך" ו"שמן המור"; ולעת זקנתו עלה לשכון כבוד פעה"ק ירושלים ובשנת תקמ"ח שבה רוחו אל על ויקבר בהר הזיתים, והחרות על מצבתו הדפסנו ב"הירושלים" ש"א מאמר "קברי ארץ הצבי" נ"י 241.

(I) בשם הזה יכנו הרבה מאחינו בארץ תוגרמה, מטבעת הברזש או הפיאסטער

(40 פרושות) ובלי ספק היה טבוע עליה בימים מקדם תמונת אריה.

ועם האלוקים הם עושים ויקבלו תוך זאת שטר הרשאה כתוב
וחתום וידעו נאמנה כי המצויה הזאת לא דבר כך הוא וצדקה
תהיה לו ולא לודים, הלא מן השם הוא כי אתן את נדבתי
לאיגיש דעלמא ולא אחלל את כבודי ומאת ה' תהיה משכורתו
שלימה הנה שפתי יעשו דרך בקשה קדם רכון עלמא ה' . . . . .

ב.

מעין שבע, מקור חכמה סוכר הרזים, וכל תעלומה
החכם השלם ח"ק כמוה"ר — אלף עולות יעלה —
שלמה אכ"ר !

מראש מקדמי אר"ש פריסנא שלמא לגכרא רבה עם מודעה
משלומינו כי טוב. כן מל"א באתי בשורותיים הללו לשנות את
הידוע איך קבלתי אישתקד כל מה ישלח ומהבורא עולם תהיה
משכורתו שלימה למלאת משאלותיו לטובה אכ"ר. אך כי שינו
המטבע בפחת רב בעונותי ודין גרמא לי שנצטערתי בשנה זו
תכלית ובפרט כי בחיי כת"ר מיום הצום של כיפור עד היום הזה
ממש נות ביתי ובני ברבעיות (קדחת) לבד המצוקות שעכרו עלי
ובפרט כי נתגרשתי משכתי¹ זו ופה זה הוא הפסד גדול כגודע למי
שבא פעם ק גם זו לטובה ולולי ה' שהיה עמי שמצאתי בהלואה
באמת כי חיי לא היו חיים אי לזאת באתי להתחנן לפני כת"ר
הי"ו למען ה' יאזור כגבור חלציו במצוה גדולה כזו כי רבה היא
מדיון שבויים ולא פעם אחרת ח"ו בצרה כזו כי תחילת עזרו
ית' על סמוכות שלו נשענתי בעלותי פעם ק ת"ו ולהיות כי ידעתי
כי מיריאו ית' הוא איני מאריך שפה. כי בזה..... גם לרבות

(1) אולי צריך לאמר "מישיבתי" וכונתו על האגדה הידועה שהוא ושנים מרעיו
בקשו לדחיק את הקץ ובאחרונה נגזר עליהם (עפ"י בת קיל) כי יפדו איש מעל אחיו.

כמעט רוב עליו רעים וממנו נקחה לה עת יק לוג, ואני וח"ר
 יוסף סאמה ג'ון מוכנים לעוד [לשים עין ודעת] שלם, גם
 לרבות שיכתוב איזה ספק או קושיא או איזה דבר שיהיה והנני
 מוכן לשרתו ולברך שמו, למר חמיו סקדהו לשלום רב, למר אביו
 ש"ר [שלום רב], לאחיו ש"ר, לכל יחידי סגולה ש"ר. ואהת שאלתי
 מאת ה' יהא רעוא שיאריכו ימיהם בטיב וישישו בשמחה. בבנים
 ובני בנים הגונים ויזכו לתקן גרין [נפש רוח ונשמה] כראוי,
 ולכת"ר לעילא מכל ברכתא.

נאם עבדו הצעיר חיים די רוזה ס"ט.

אחר שכתבתי זה הגיע לידי האיגרת כתב ידו וששתי בעל כל
 הון, וע"ד מה שכותב כת"ר לילך לצפת השתוממתי על המראה איך
 כתב לי כזה אחר שכתבתי באחרות הצרות שעוברים בכל רגע על
 בני צפת ת"ו וחוששני מחטאת לכתוב הענין, אך זה מה שאני יכול
 לנמול עמו חסד לצוות לשני בני כשרים שהלכו שם לזיהרא שלא
 בזמן אחד והם יגידון לו בכתב קצת דברים ממה שראו עיניהם ואם
 אמור יאמר מה לך ולצרה ידוע ידע כי כל מה שהבטיח לי באיגרתו
 לצפת אם ח"ו יתחילו לעבור הצרות על שונאי, כת"ר לא יוכל
 להשגיח עליו כ"ש עלי דידי, לכן אנא דאמרי אם כת"ר לא ישמע
 לעצתה אני איני זו ממקומי למסור עצמי ובני ביתי בידים למות
 ברעב ח"ו ולבטל עבודת הש"י, וכבר מר אחיו שם הבטיחני בש"ח
 [בשבועה חמורה] שהוא ישתדל בעניני כל זמן היותו באיזמיר
 ויכתוב לשני אהובים שלי שילכו אצל הרב כמוהר"י הכהן גר"ו,
 ויכתבו לאיזמיר שח"ר יצחק אדריטי הי"ו יעסוק וישתדל למלאת
 חסרוני גם עם מכון [ר"ל כונות עפי' הסוד] ישלח לי ואני אכתוב
 לו הכונות שרוצה כי נמצאים אצלי בס' נכון, וכבר באו לו בתוך
 הספרים שקניתי לו כמו פליגו [עלה במכטא הספרדית] מכונות
 ונתעצלתי מלשלחם מחמת שאיני יודע אם מכון, גם שישלח לנו
 בכתב מחילה על הנזק שגרמנו לו על ס' הגלגולים כי נשפך עליו
 שמן, גם שישלח לנו רשות כי כל דבר שאנו מעתיקים לו שיהיה לנו

רשות להעתיק ממנו אפי' אם יארע נזק הוגמא נדון דידן שהוכרחנו לשלוח לו הספר הנזק מחמת שהיתה כתיבה יפה. ואם ימצא איזה שעה של זכוכית של חול של ששה שעות או די"ב שעות למען יטפל במצוה גדולה כזו בשביל חצות ולא יניחני כחמור נוער, גם על השעה של אהובנו ח"ר יוסף יכתוב לי באורך. וא"כ ידעתי שאל"כ ח"ו מתעלפים ברעב והיום בחיי ובחיי כת"ר שאני מטופל בחובות לכן צריך כת"ר קודם שיסע משם להשתתף בצרתי ולקיים וחי אחיך עמך ואהבת לרעך, ויחשוב שאני אחד מאיבריו כמו שאמר מרן האר"י זלה"ה להשתדל, שזה ח"ר יצחק אדריטי הי"ו יהיה מהיום בכואו עמהם ושימלאו חסרוני ויחשוב כאילו הוא פרנסתו ממש שהיה עושה כל מצדקי שבעולם באופן שלא יסע משם עד שיראה בעיניו שאותו המשתדל הוא הגון כמו כת"ר, והשי"ת ישלם לו במיטבא כי במדה שאדם מודד וכו'. ולמר אחיו ש"ר וקובל אני עליו מדוע לא חשש לצערי הן שנה שעברה הן שנה זו שפחתו לי כמו שלישי, והן אמת שכת"ר כתב לו שיש מהחברים הי"ו שירדו מנכסיהם המקום ימלא את חסרונם אמן, מ"מ להשתדל מאחרים כי בכאן לית מאן דחיש אפילו עשירי עם אומרים "בכאן ירושלם" זה מענה פיהם, ובחיי שאיני חושש על צער ימות החול כי אם לא על שבתות וימים טובים לכן תקותי הוא שמהיום ישתדלו כבשלהם ממש וב"ע, שבהשתתף עמחם הח"ר יצחק אדריטי השי"ת יעזרם ויצליחם אכ"ר וש"ש [וישים שלום].

ב.

כ"ד מנחם ש' התקנ"ל.

הפותח וחחותם בתורה דיליה הוא סובר הרזים ויונק
מסוד תנחומיה ותלמודו בידו מלך שלם לתורה
ולתעודה את הדבר הסתום יגלה את סודו דין הוא

הדר הת' הש' והכולל המקובל האלודי, הן גבר
נשא ורם כמוה"ר שלמה זולברג נר"ו וכאור בוקר
זרח יציץ ופרח ישלח אלקים חסדו, כיר"ן.

קול דפרי"ש פריש"ה ודרישה, מרובה מדה טובה, שלומי
אמוני, וכל לשון אתי בעי ומתחנן ג' אבעיות ביום למען יאריך
ימים ושנים רבות יחיה בכל מידי מיטב גדול כבודו נס"ו. האותיות
אשר תבאנה על הלוחי הוד פני קדשו כי יעמוד לימין אביון
להושיע משופמי נפשו כי הן בעון יד עניי אנן מסובלי חולאים
תוככי ירושלם וחסרון כים קשה עד שכלתה פרוטה והשתא הכא
בארעא דישראל הרעב היה כבד מה שלא היה לעולמים כאשר
קדמה הידיעה מה צרה היתה שם בצ' עריך ירושלם וכל צנורי השפע
ננעלות תנן, ונפישו נפיהי כפן רבים ונכבדים טובים היו מחללי
רעב וזה כמה שנים לא בא לי מקויש' ומט"ק אפי' פ"ק, ודין גרמא
דעציראה שעול החובות השתרגו עלו על צוארי בנשך וכמרבית
את אילי הארץ גוים..... כאשר גיליתי טפח במכתב השלוח
מאתי ליריד נפשי ח"ר רפאל יעקב ווילנא היו ומשם בארה את
כל התלאה אחת לששים או לשבעים, ומכאן ראיה גדולה שהרי
אני ככנ ע' שנה מדוכה ביסורין חדשים גם ישנים ובע"כ שיב [שלא
בטובתי] הוכרחתי לצאת לח"ל להחיות את נפשי ולכלכל את שיבתי
בלחם צר ומים לחץ מה שלא השיגה ידי בתוככי ירושלם ובאתי פה
דמשק, וגם פה לא מצאתי מנוח כי שמו אותי בכור הני נשי דקו
וקימי על שתי כתפי אי לזאת הוכרחתי לשלוח למ"ק רץ מיוחד
בפוליסה¹ מסך אלף ומאה גרוש' והשיבותי מעלי חובות הגוים
חוץ מחובות היהודים. וכך אחלי יכוננו אנא בכח גדולת רחמי הוא
לי לישועה להשתדל בכל מאמצי כחו עם ידירנו הגביר החכם
המרומם כמוה"ר חיים די בוטון היו תכף ומיד לגדל פרע

(1) ר"ל "שער המחאה" (אננויוונט) והשם פוליסה מקורו בשפת איטלקית

זמנה לקהוהו גם הערכים.

זאת הפוליסה להציל עשוק, מהמעות המופקדים בידו טמה שגבה
מכוללות מ"ק, ואם לא יספיק מה שבירו כת"ר יעמוד בפרץ עם
כוללות מ"ק שיפרעו מה שחייבים לי, ולמען קדוש ישראל תהא
דא למצוה רבה פדיון שבויים להציל ד' נפשות מידי זרים אכזרים
לקוחים למות ומטים להרג ויעשה לכבוד ירושלם, כי אני שליה
מצוה לעבוד עבודת הקדש לירושלם. ועל ענותנותיה דמר קא
סמיכנא לפרוע פרעות הסך הנז' והרי הוא כאילו פרעו מכיסם
ומממונם. במחתי כה יעשה ועם האלודים הוא עושה, ובשכר זאת
אלודים משמים ישלח עזרו מקדש ומציון יסעדהו יסובכנהו יכוננהו
ינצרהו כאישון עינז, והעושר והכבוד והחיים והשלום המה יעלו
שמחת עולם על ראשו כחפץ נפשו הרמה והנשאה ונפש נעה
(רש"י ומתפלל בעדו תמיד) המר והנאנח מילדי הזמן בוגד, והוא

הצעיר נסים חיים ירוחם ווילנא' ס"ט.

ד.

כסליו ש' אמת מארץ תצמח סדר ואל ידוי יתן לבס דהמיכ.

המאור הגדול לי יאור, הח' הש' והכולל סוה"ר
המקובל האלודי כמו"ה שלמה מולכו גר"ו ביום
יאיר ויזרח כי"ר !

דברי שלום למר באהבה רבה הגדתי היום כי כן קרנו אלינו
זה כתב ידו של רבה ושם נאמר שהסכימה דעתו לעלות ולראות

1) הרב הכותב הוא מבני עדת האשכנזים בן הר"ר יעקב ווילנר (הנודע
בהערותיו לספר "תקוני הזהר" דסוס קושדנדינה) אשר עלה לירושלם בחברת העולים
עם ר"י החסיד, ובשנת תקפ"ח נמצא התימתו בראש המכתב אשר ערכו קהל עדת
האשכנזים להפקוא"ם בעי"ת מיץ יע"א [ראה ה"ירושלים" ש"ב צד 157].

אל הקדש פנימה על ארצנו ועל נחלת אבותינו ויאורו שתי עיני.
אני אמרתי ייתי ונחמני זיו יקריה ונגילה ונשמחה. מכאן מודעא
רבה שכבר שלחו לרום כת"ר פקידי ורבני עה"ק הי' השמר פשר
אשר נתפשר עמהם מאור עינינו הרב המופלא ח"ק כמהר"מ אלנאוי
נר"ו בעד רום כת"ר ואנשי ביתו היו כמדומה לי שנתפשר בעד
שבע מאות גרוש. והרב הנז' היו' ההוא אמר לי שכבר שלחו השמר
דרך ארם צובה. הנה כי כן אם היה תהיה שלא הגיע לידו השמר
לא מפני זה ח"ו יתעכב רו"ם כת"ר שהפשר כבר נעשה ונכתב
ונחתם בספר. ויהיו דברי אלה כמו השמר שכך אמר לי עמ"ד
כמוהרי"מ א נר"ו. חנותינו במדב"ר שיביא לי עמו שיעור בנד
לדולאמה [גלימא] מן הכנר האמצעי והמעות הנה הנם מוכנים,
וזוג א' גאסינים [סנדלים] לי, יעל ענותנותיה דמר סמיכנא לאמרוחי
רבנן, למדתנו רבינו גדולה אהבה וכו' רק אין דבר. ואני תפלה
שאל חי צורנו ינחהו במעגלי צדק ויבא ירושלם מושבע ועומד
ככל מילי דמיטב, שלם בגופו שלם בתורתו ושלם בממונו, כאות
נפשו נפש הישר, גם חסידו"ה בשמים, וכנסש נאמ' דש"ו והוא
הצעיר אביגדור עזריאל ס"מ.

ה.

עבש שיק סדר יולו אתן את הארץ ש' האקסיה.

ידיד נפשינו ומשויש לבנו דין הוא הר"ר היה החכם
השלם שלשלת יוחסין המקובל האלודי כמהר"ר
שלמה מולכו נר"ו יאיר אנס"ו !

אחדש"ו כל הימים פלב תמים. הדא אמרה קבלתי כתבו
הבהיר האחת אהובה, מאת פני המלך שלמה ושם ראיתי את
הלחיש מאשר מגיד לי מע' הספרים כתבי האר"י ז"ל שיתן לו
רשות למוסרם ביד למי שירצה שמכת"ר אינו רוצה בהם שימצא
ביד מכת"ר היו' הספרים הללו. יודע למכת"ר שלא הייתי רוצה

לשלחם על הספק אלא אחינו חר"א משגיל הי"ו שהוא אמר לי
שהמלך שלמה כי ברוך, הפך כס. הזרתי להגיד לו דוחקנו וצערנו
שרוצה למכור אלו הספרים כדי ליתן לאחותי כי בת מלך היא
150 גרוש, ובכל יום חיתה ככדה צרת עה"ק ויצאתי ממנה מפני
חמת המציק שר הצורר עלינו וישבתי בכפר שפר עם¹ ת"ו. שלש
שנים שלא יש לי שום הנאה משום אדם כי מיד הקב"ה ונוסף
עלי שבע"ה זאת השנה בחג הפסח הבע"ל צריך להכניס בתי לחופה
שבועונ"ה לא זכני ה' בבן ממלא מקומי אם יזכה בחתני השי"ת
יודע. בקיצור הוא שהספרים הללו הם ממעב"ת והחייני כאב את
בן ירצה כרחם אב על בנים שצריך לתת לחתני ג' מאות מדודים
בעין ושני מאות מלבושים ולא יש לי שום דבר, אשא עיני אל
ההרים מאין יבא עזרי עזרי מעם ה' וממעב"ת למכור אלו הספרים
או לשולחם למקום אחר כאשר ייטב בעיניו כן יעשה ורצוי ומקובל
עלי. לידיד נפשו גם לי לכב הגביר הח"ר יצחק מולכו הי"ו ש"ר
וממעב"ת יעשה משום יקרא דשכני. בני ביתי או' להסופר שלו
ר"ש, הבוטח באל ורומה סניא עבדא דרבנן.

הצעיר יצחק פראגי ס"ט.

ג.

כ"ה (בא סימן) הנני נתן לו את בריתי שלום.

ראשון לכל דבר שבקדושה אבן הראשה מר קשישא
מלי מאי מסנו מתקין כדובשא, תורה חתומה ניתנה לו
למורשה, מתרין תירוצא בשפה ברורה ובנעימה
קדושה, שייף עיל שייף נפיק מבי מדרשא, ווישר

(1) הוא הכפר "שפרעם" מקום מושב הסנהדרין אחרי הגלותם מאושא (אולי
עליהם כיון הכותב בקראו את שם העיר שפרעם), ובעת נקרא בערבית "שיף אמאר".
העורך.

דקותיו ושלימות מדותיו מכללא אתמר וכפרושיא
מלוה ה' חונן דלי פרים ליה פרופא לא פסיק ידיה
מן כיסא ה'ה הח' הש' והכולל ח"ק אפוטרופסא
נאמנה כמוה"ר גר"ו יאיר כתוקפא דשמישא בפלגו
יומא דתקופא דירחא דתמוז כיר"א.

אחרי קידה חמש מאות, כאשר יאות, לפני שר צבאות, ואלודים
צבאות ינשאהו וינטלהו וכסא כבוד ינחילהו ועל מי מנוחות ינהלהו.
מראש מקדמי אר"ש כפילנא שלמא רבא למר ניהו רבא תכון
תפלתי קמורת לפני אל חי שוכן מרומים יאריך ימיו כטוב ושנותיו
בנעימים ובגיו כשתילי זתים סביב לשולחנו והמה חכמים מחוכמים,
עם שלש אלה בני חיי ומזוני עם שלמים וברכות שמים מעל
יחדיו יהיו תמים, אות זה מדבר מטוב שלומי תל"ת.

גם להודיע ישמחתי מראות כתב ידו ומדעת מטוב שלומו
שלי"ת את קסת"י נתתי להודיעך איך הלך ח"ר אברהם די לאון
ה"ו אצל הפאשה שבכאן הממונה על המס מעיר קדשנו ותפארתנו
צפת ת"ו לדבר עמו אם רוצה שתבוא לכאן לחסות תחת כנפיו,
ואמר לי השר רצוני בכך וכל הבא ברוך הבא, צפת לפניכם היא
ולא יוכל שום אדם לדבר מקמן ועד גדול עמכם מטוב עד רע.
זולתי שאני אמר על עושה . . . ורחמן על הולכי בדרך הישר
וכבוד גדול עשה לו והחר"א הנ"ו הביא כתב לערל אחד מפראנקי"א
והוא עשיר מופלג ודבר עם השר ואמר לו שיכתוב לקוששא ואזמיר
ולכל המקומות שכל מי שרוצה לבוא לשכון כבוד בצפת"ו יבוא
ולא יקח מהם מס על שנה זו, והחר"א הנ"ו לא נתרצה בזה ונתפשר
עמו חמשה כיסים (אלפים וחמש מאות גרו"ו) לשנה ע"כ הוכרחתי
לכתוב למע"כ הכתב הזה שישלים מעשיו ויבוא לשכון כבוד בארצנו
ויוכני להיות מבעלי תשובה שעה אחת קודם, ואעלה אף אני
עמו שיש לי קרקע בצפת"ו ואבנה אותו, גם חלותי היא שישתדל
למרוח וליקח לי שמר על מעותי שבאזמיר שהם אלף גרוש' ובכאן
לא מצאתי מקום בטוח, אכן בטבריא ת"ו מצאתי, והריוח הוא מ'

למאה או יו"ד, וישלח השמר תוך הכתב ובטחתי שכה יעשה, ואין להאריך זולת ליתן יד על קץ ובמו פי אתחנן לאלד"א דשמיא אורך ימים ישביעהו כנפישו הרמה והנשאה, האחת אהובה והאחת צנועה, וכנפש קמינה דארעא העבד עברי הצעיר יאודה סוזין סי"ט.

(ז).

בעיה ותבדך איד ליום ו' עש"ק ו' שבט שנת התקע"ז

פעי"ק ירושלים תוכב"א

שלום וטובה וברכה וחיים ארוכים לראש יריד עליון ועמו ה"ה הגביר המפואר המופלג בתורה ויראת ה' המהורה גומל חסד לעשירים ולעניים כמ"ר יוסף רוזעת נ"י.

האמת באנו להודיע למר ידידנו כי ב"ה זכינו להתיישב מנין ויותר של אחינו קהל אישכנזים פה עה"ק ירושלים תוכב"א. ונקבעה ישיבה קבועה בחדר ה' ע"י עבדו הנאמן לו ולעמו הוא נשיא העיר ה"ה הרב הקדוש המפורסם בתורה וחסידות אשר לו עשר ידות בנגלה ונסתר מוהר"מ מענדל אשר כבר נודע בשמו הטוב בהיותו במחנהו בק"ק שקלאוו וגם פה הגדיל להיות זוכה ומזכה שע"י בה"י נבנית ירושלים בישיבת אישכנזים כמונו היום, בישיבה שהיתה קבועה ליד הגדול המערבי ה"ה רבינו הנאון בה"ס אור החיים על התורה, בה ב"ה יושבים אנחנו בחבורה להגות בשיעור קבוע ביום ובלילה במקרא ובק"מ פוסקים ואיש לדעהו יאמר חזק

¹ המכתב הזה והבא אחריו הניעו לידינו מאת הנכבד המרום וכו' כמ"ה

שה ברלין בעיר המלוכה פטרסבורג, כאמצעות ידידנו הרב החכם וכו' כמ"ה אברהם אליהו [ד"ר] הרבני.

ונתחזק בתורה ועבודה מה שלא היה זה בעיר קדשינו ותפארתנו
 מהרבה דורות שלפנינו וב"ה ששלום ושלוה והשקט ובטח יותר
 ויותר מח"ל פה עה"ק ובצפת ובכל אה"ק. אך זאת מגמתינו
 לשאול מהי ב"ה שיוזכנו לימי גאולת משיח צדקנו, וביני לביני
 יזכנו להתוסף קהל ישיבתינו בתורה ועבודה על הארץ הטובה
 וביחוד פה עה"ק ירושלים. אך בשביל מאמרם ז"ל אם אין קמח
 כו' וצונו לנו חכמי המשנה והעמידו תלמידים, ויוקר השערים
 נתעלה עד למאד בעו"ה עד שנצרך הרבה להעמדת רגלי התלמידים
 בפרט בחלישות כוחות החברים מגדול יגיעות הדרכים ולחכמת
 שינוי המקומות עד שבאנו לנחלה זו ירושלים עה"ק עד שכ"א
 מאתנו נצרך להוצאה רבה והי' בחסד ה' עלינו להיות ממרחק תבוא
 לחמנו ע"י נכבדי ארץ חורי וסגני מופלגי נדיבי עמנו ממחנו הק"ק
 שקלאוו ומכל מחנות ישראל יברכם ה' בכל מקום שהם. וביותר
 ע"י המשתדלים והמתעסקים בחיות נפשות יקרות ישראל אשר
 באה"ק בצפת ובירושלים הם האמרכלין והגזברין אשר בכל עיר
 ועיר הם הם המקיימים התורה והעבודה באה"ק יברכם ה' בכל
 הטובות בזה ולבא וישמע קול תפילתינו אצל קברי הנביאים וכל
 הצדיקים על שלימות נפשותם ונופותם בזה ובבא כאשר בחסד ה'
 ע"י הושב לנפשותינו ונופותינו בהעמדת רגלינו על התורה
 והעבודה פה אה"ק ומוכנים אנחנו בעו"ה להתפלל אצל כותל
 מערבי כלליהם ופרטיהם לשובת נפשותיהם ונופותיהם בזה ובבא
 לכלליהם ופרטיהם. ועתה אשר מקרוב שמעה אזנינו אשר בעו"ה
 רבים מגדולי מחוז הק"ק שקלאוו נלקחו למעלה מאשר נשלמו
 בשלימות תקונם לפני בוראנו י"ת ובוודאי מתוקה שנתם אם
 מעט וגוי' אך אוי לנו כי מגן גברים נגעל ואין לנו על מי להשען
 כ"א על אבינו שבשמים אשר ברחמיו וחסדיו לא עזבנו לא
 יעזבנו להעמיד לנו עזר מנבורי עמו לעמוס על כתפיהם עול
 הראשונים נוחו נפש ולצאות בעקבותיהם ולהחזיק בדרכיהם דרך
 ה' ב"ה ובפרט במצוה זו פקוח נפשות אשר היא נורשית בגדול
 ישראל ע"כ שמנו אנחנו ח"מ פנינו על מ"כ ידידינו בחיות שהרבה

מהגזברין האמרכלין שלנו אשר במחוז הק"ק שקלאוו אשר היו
עוסקים ביישוב אה"ק כגופם ומאודם לש"ש שבקו חיים ארוכים
וגעמים למר ידידנו, יחוס ויחמול נא על כבוד עיר קדשינו
ותפארתנו ועל העוסקים בה בקיבוץ כתורה ובעבודת ה'. ויכנים
עצמו בעובי הקורה להיות בעזרת הכולל שלנו אשר בירושלים ובצפת
להשתדל ולהתעסק בחיות נפשות ישראל אשר כל המקיים נפש
א' כו' ויקוים בו מאמר המלך החסיד נז"ל אם לא אזכרכי כו'
ירושלים וגו' ועלינו עם כל חברותינו אשכנזים, מוטל עלינו
להתפלל בתמידות אצל כותל מערבי וקברי התנאים ונביאים
שיאריך בוראנו ימיו ושנותיו ויזכה אף בתלתא מילי דבמזלא
תליא ויזכה לראות בבנין ירושלי' כאשר הוא מתעסק בכבודה וכבוד
בני' הדרים בתוכה בעת חורבנה כן יזכה לראות מנהלם לעתיד
בתעצומות טובות נפשות ישראל בזה ולבא, כנפשו ונפש החותמים
דש"ת ומוכנים להתפלל תמיד עברו כג"ל ובפרט כאשר יודע שכל
דברינו אלו לטובות הכלל, ושלום יקבל כנפשו ונפש החותמים

נאם שלמה בא"א אביד דק"ק . . . .

ונאם יהודא יודיל בלא"א מו"ה מ' יוסף מק' מאהליב.

ח.

ב"ה יום ה' כ"ו למב"י שנת התקע"ז לס"ק

פעיה"ק צפת תובב"א.

שלום לאהובי ידידי ה"ה הרב הנגיד המפורסם
חו"נ א"א כש"ת מו"ה יוסף ואחיו הנגיד המפורסם
המופלג מו"ה יעקב ג"י עכב"י.

הנה אחר הברכה באתי להודיע שקבלתי מה ששלחו לי
רומע"ת על נכון ובקשתי על להבא שכה יתנו וכה יוסיפו אומץ
כי כעת אני קבעתי דירתי בירושלם עה"ק וקבעתי ישיבה
והזמין לי מקום הישיבה הקב"ה ישיבה של הרב הגאון מו"ה חיים
בן עמר ז"ל ומתפללים אנחנו שם כל חשבווע לבד שבת כי

ע"פ דת הגוים אינם מניחים ס"ת בלתי רשיון
המלך. וידוע ששיבת כרכים קשה ע"כ בקשתי להתאמץ להיות
מן העושיין וגם מן המעשיין לדבר מצוה רבה כזו וגם אנכי חלילה
לי מחדול להתפלל בעדכם אצל כותל המערבי ושאר מקומות הקדוש'
שאנחנו הולכים מתפללים שם תמיד בכל ער"ח ושאר ימי תחנונים
כ"ד ידו הרש"ת ומתפלל תמיד עבורם.

מנחם מענדיל

בהר"ר מו"ה ברוך זל"ה מירושלם עה"ק תוב"ב.

הנני דורש באהבה א"ש רב לכבוד אהובי ידידי נפשי ה"ה
הרב המופלג הנגיד המפורסם חו"נ וי"ש שלשלת היוחסין כקש"ת
מוהר"ר יוסף נ"י ואחיו המופלג הנגיד המפו' ח"ו וי"ש כמו"ה יעקב
נ"י. והנני מודיעם שקבלתי נדבת לבכם המהור משנת תקע"ה, סך
חמשה רוביל סיג, וגם שמאד בחלה דעתי על זה הענין לבקש עלי
אמנם האמת זהו משלשה דברי' המעבירין את האדם ע"ד כו' כי
ההכרח ל"י אשר בעת שליחות בהמדינות רק על יסוד הכולל יגעת
ולא לעצמי. ומעט מעמדות שהי' לי מידידי ורחימי נחדפו ונשכחו
מהם, ושהדי במרום כי מעט שהי' לי כלה בשני הזעם כאשר
כתבתי ע"י השד"ר המופלג מו"ה יצחק נ"י, והראוי ליקירי יראי די
לעזרני כאלו הייתי באתריהו שהיו רחמים עלי תמיד וכ"ש בעת
שזכיתי להיות כמ"ק על התורה ועבודה, וזכרם לא ישוב מזכרוני
תמיד להתפלל עליהם תמיד על מקומות הקדושים, ומפני שהכל
ב"ש אף לתת רחמים למרחמיו כו', ולהמציא להם חיים צדקה כו'
לכן קצרתי וסמכתי עליו ית' שיגלגל זכות עי"ז שלא ישכחוני והי'
גדולים המעשים בכית משפחתו המהורה יהי שמם לעולם, וא"ש
רב יקבלו מאדה"ש ומאתי ירדם לנצח

(עפר ארץ) ישראל

במוהר"ש זל"ה מעה"ק צפת תובכ"א.

טוב מראה עינים מהלך נפש

ארץ ארבע מאת שקל כסף בני ובנדך מה היא.

(בראשית כ"ב ט"ז)

אופן וסדר המשא ומתן של קנית מערת המכפלה המוזרה במאוד בעיני בני ארצות המערב, לא יפלא במאומה בעיני האיש אשר התמהמה אף זמן מה בארצות הקדם ושם לבו אל דרכי יושביה ומנהגיהם, ועד היום רואים אנחנו את סדרי המשא ומתן הזה לכל פרטיו ודקדוקיו. כאשר יבוא הקונה אל בן ארץ הקדם לקנות ממנו דבר מה, לא יקצוב המוכר את מחירו, רק יאמר לו יתן כחפצך" מפחדו, אולי יש את נפש הקונה לתת לו יותר מאשר בדעתו לקצוב, וביחוד עם הקונה והמוכר הם שניהם מבני מרום עם הארץ והמוכר יודע כי החפץ המדובר דרוש במאד לחפץ הקונה, אז בכל אופן לא יהי' המוכר לקצוב את המחיר בראשונה, רק בשפת חלוקת וענות חן (הכל לפי מצב ומעלת הקונה, וחפצו ותשוקתו אל החפץ המדובר) יאמר לו יתן כחפצך" או יקח בחנם" ולא לפעמים רחוקות תקשבנה אזנינו את המלים אשר יצאו מפי עפרון החתי. גם מפי עפרוני דורנו בְּנֵי וְבָנָד מִן רֵר תִּקְלִיף לֵאמֹר : בני ובנדך מה היא, ורק אחרי אשר יקצוב הקונה את המחיר אשר הוא נותן, יחל המשא ומתן וגם אז לא יפרט המוכר את המחיר אשר הוא מבקש רק במכמאי כבוד וחנף כהנזכרים ישיב אחור את קצבת הקונה, והקונה המבין, אשר גפשו תבחל במשא ומתן כזה, יקצוב כבפעם הראשונה המחיר האחרון, אף אם יוצא הוא מגדר ההרגל (כאשר עשה אברהם אבינו ע"ה) אז יושם קץ לפתגמי הכבוד

והענוה, והמשאומתן יגמר. ועפ"ז נבין היטיב את הכתובים (בבראשית כ"ג, י"א—י"ז) המספרים לנו את אופן קניית מערת המכפלה.

ורחל לקחה את התרפים ותשמם בכר הגמל
ותשב עליהם וימשש לבן את כל האהל ולא
מצא וכו'.

(בראשית ל"א ל"ד)

עד היום נוהגים בני הקדם ההולכים לרגלי מסעיהם על הגמלים, כי כאשר תבוא הארחה למקום המחנה אשר שם ישו אהליהם, יורידו את כרי הגמלים וישימום בהאהלים והמה יהיו למושב להנשים הנוסעות עמם*.) ועפ"ז נבין היטיב את דברי הכתובים, המספרים את דבר חיפוש התרפים : "ויבא (לבן) באהל רחל : ורחל (לפני באו) לקחה את התרפים ותשמם בכר הגמל" (אשר עמד בתוך אהלה) "ותשב עליהם" וכו' ואחרי אשר חפש את כל האהל ולא מצא. פחדה רחל לבלי יבוא לחפש תחת כר הגמל אשר מתחתיה כאשר עשה בלי ספק באהלי בעלה ואחותה, לכן הקדימה לאמר לו תשובה מספקת : "לא אוכל לקום מפניך" וכו'.

חתמך ופתילך.

(בראשית ל"ח י"ה)

כסוי-הראש הנהוג עד היום אצל הכדואים הוא : מטפחת גדולה המכופלת כאלכסונה לשתיים, בה יכסו את ראשם ושלשת קצותיה יתלו מעל צוארם וקדקדם והיתה להם למכסה מחום השמש הבווער, ואת המטפחת יהדקו סביב לראשם כפתיל המגודל מפת ילי צמר ושני קצותיו מפותלים יחד כמכנת, (והוא נקרא בערבית אנאל), אך אם אין לאיש הפתיל הנזכר יהדק את המטפחת סביב לראשו בשתי קצותיה. כסוי-הראש הזה הוא היותר קדום, וגם העירוניים יכסו את ראשיהם בלכתם בדרך בהמטפחת והפתיל הנזכר, למען הגן מקרני השמש הבווערים. והחבל המפותל הזה הוא הפתיל הנזכר

(* את הכאור והמנהג הזה שמעתי מפי החכם מוהר"ם אדעלמאן אשר ראוהו בעיניו כעברו דרך ארם נהרים.

אצל מעשי תמר ויהודה, אשר נתקשו בו המכארים, מהם פירשוהו "אדרת" ומהם פירשוהו כי הוא הצניף אשר יצנפו בני ארץ הקדם סביב למגנכתם האדומה, והנה הפירוש האי מלבד אשר אין הוראתו במשמעותה של המלה הזאת, עוד לא יתכן לאמר כי תמר תבקש מיהודה להניח בידה את אדרתו אשר בלעדה לא ילך כל איש נכבד ובעל בעמיו, והאות כי גם שני החפצים האחרים אשר בקשה ממנו הם חפצים אשר גם בלעדם יוכל כל איש ללכת, וגם הפירוש הכי איננו מתקבל יען כי המטפחת אשר בני הארץ ירכו סביב למגנכתם איננה מפותלת ומדוע תקרא בשם פתיל? אולם הפתיל אשר אמרנו שמו נאה לו כי הוא מפותל מחבלים דקים (ולכן נקרא גם כלשון רבים "פתילים") וגם מפותל סביב ראש נושא, ולפי זה בקשה תמר מיהודה את הפתיל אשר גם בלעדו יוכל ללכת, בקשרו את שתי קצות המטפחת סביב לראשו כאשר בארנו.

כי תבוא בכרם רעך ואכלת ענבים כנפשך שבעך.

(דברים כ"ז כ"ה)

בחלק הארץ אשר בעבר הירדן מזרחה (אשר שם אין עוד להענבים ערך קבוע) נוהג עוד המנהג הקדום, כי לכל איש העובר על אחד הכרמים, הרשות בידו לבוא אל תוך הכרם ולאכול מענביו כנפשו שבעו^{*)}, ורק אם יקח מענבי הכרם ויתן בכליו, אז יתפש כגנב. מעם ההתר הזה הוא כי ידוע ידעו בעלי הכרמים כי אי אפשר להאיש ההולך בדרך בימי חום ושרב לעצור ברוחו לבלי לגעת בענבי הכרם אשר הוא עובר עליו להשיב נפשו העיפה משרב וצמאון, ולכן לבלי יכשלו בעון הנאת מנכסי אחרים שלא ברשות, התירו לכל איש לאכול כנפשו שבעו, אולם בעבר הירדן מערבה אשר ענבי הגפן זכו למחיר וערך קבוע בשוק, כי גם הכורמים המחמדים הגזירים מהיין ימצאו לענביהם קונים מאת יתר העמים שכניהם, (וגם בהמקומות אשר לא ייכינו יין, ייבשום לצמוקים אשר גם להם יש ערך קבוע) כבר במל המנהג הזה, וכל בעלי הכרמים יודעים

(*) את חמנה חיה שמעתי גם מהפרוסיסור אהלעסניצקי אשר עבר על פני כל עבר הירדן

וזוכרים את ההלכה הזאת, אך למעשה לא יקיימוה. כזה
 נבין היטיב את כונת הכתוב: כי תבא בכרם רעך ואכלת ענבים
 כנפשך שבעך (עפ"י המנהג הקדום והרשות הנתונה מאת בעלי
 הכרמים, אך ראה הזוהר כי) אל כליך לא תתן. וכן טעם וכונת
 הכתוב הבא אחריו בדבר קטיפת מלילות. וכן דעת חז"ל בספרי
 פ' תצא רס"ו (רק שהמה אסרו לגעת בהענבים לפני גמר מלאכתם
 מהטעם המובן כי אזיח"י רק מחסר ואינו נהנה) וז"ל: כי תבוא בכרם
 רעך, יכול לעולם בין נגמר מלאכתך בין לא נגמר מלאכתך (כפי
 פירוש ר"ה*) המוכא במאיר עין הוצ' מאיר איש שלום וזיען תרכ"ד)
 תלמוד לומר ואל כליך, לא תתן בשעה שאתה נותן לכליו
 של בעה"ב וכו'. אולם חז"ל בעלי התלמוד אשר בימיהם כבר
 נחלש או נתבטל המנהג הקדום הזה מפאת העלאת ערך הענבים,
 ראו כי מפני תיקון העולם ומפני גדר הנאה מנכסי אחרים
 שלא ברשות, ראוי ונכון לאסור על כל איש לבוא בכרם רעהו.
 ודרשו כי תבוא בכרם רעך בפועל הכתוב מדבר (ב"מ דף פ"ז), ועל
 פי זה פירש הרב בעל זית רענן את דברי הספרי, יכול לעולם
 וכו' (אפילו שלא בעת מלאכה) וכן נפסק הדין להלכה ולמעשה.

ולרש אין כל כי אם כבשה אחת קטנה וכו'
 מפתו תאכל ומכסו תשתה וכו' ויבא הלך
 ויחמול לקחת מצאנו ומבקר לעשות לארץ
 הבא אליו. (שמואל ב' י"ב ג' ד')

בהמשל הזה אשר נשא נתן אל דוד, רואים אנו עקבות
 שני מנהגים קדומים הגהוגים עד היום בארץ והם:
 א) בני ארץ הקדם יאהבו מאד לבלות זמן ולהשתעשע
 את הכבשה הקטנה ולכן מהם יגדלוה בכתיהם ירחצוה וינקוה
 למשעי, ויקחוה עמם בלכתם לשוח, מפתם תאכל, ומכסם

(* פירושו של רבנו הלל נזכר בתוספות סוטה דף ל"ה.)

תשתהו. והיא תהיה להם במקום כלב-החיק לבני ארץ המערב.
(ב) בימי קדם בעוד אשר מכירת בשר במקולץ לא היה נהוג
עוד, והאיש אשר אותה נפשו לאכל בשר, נאלץ היה לשחוט
מצאנו ובקרו, לא אכל גם העשיר בשר בכל ימי השבוע, ורק השמן,
החלב, והרבש היה עיקר מחיתם, (על פי דרך הזה יחיו גם
עד היום יושבי הכפרים) אולם כאשר בא ארץ להתארח בבית
איש, נאלץ היה בעה"ב לכרות בעדו כרה ולשחוט לכבודו (אם רק
איש נכבד הוא אף אם לא ידעו מתמול שלשום) צאן או בקר
ככל אשר תשיג ידו, ולסעודת-הארח הזאת יזמינו גם שכניהם
ומידעיהם לאכל עתם לחם. ע"פ שני המנהגים האילו אשר עקבותיהם
נשארו עד היום נבין יותר את נועם וחוזק דברי נתן אל דוד
אשר הבאנו.

וקסת הסופר במתניו

(יחזקאל ט' ב')

כלי הכתיבה העתיק והנהוג בארץ הקדם גם עד היום, עשוי
מנחושת קלל, ומורכב משני חלקים, חלקו האחד הוא תיק ארוך
ובו יושמו העטים העשויים מקנים דקים, וחלקו השני עשוי כעין
פך קטן בראש התיק ובו יתנו מוך לספוג את הדיו לבלי ישפך.
ואת קסת הסופר הזה יתחוב כל איש נכבד ובעל בעמיו,
אשר הכתב המכתב אינם מזורים לו, בצאתו החוצה מתחת לחגורתו,
אשר במתניו, למען תהיה לאל ידו לכתוב ולרשום את כל אשר
ידרש לו, ובוה נבין את המסופר ביחזקאל, ואיש אחד בתוכם
לבוש בדים וקסת הסופר במתניו, ויוכל להיות כי
השם קסת אשר אין לו גַע במקרא נגזר מהשם קשת אשר
הראתו קנה חלול, ואולי גם על זה כיון ר' מנחם בן סרוק באמרו:
"ואת קשות הנסך וקשותיו, ויתכן להיות מגזרת וקסת הסופר
במתניו." (לא כאשר חשב בעל אוצה"ש כי כונתו אשר שניהם מין
כלי). (ראה אוצה"ש ערך קסת).

הר ציון ירכתי צפון. (תהלים נ"ה ב')

מבארי כתבי הקודש הראשונים אשר תכונת עיר קדשינו נעלמה מהם. בארו את הכתוב הזה בפשטות. כחשכם כי הר ציון הוא בירכתי צפון של קרית מלך רב, (היא ירושלם), אולם המבארים החדשים כבר עמדו על הדבר הזה אשר הוא נגד המציאות, כי באמת עומד הר ציון בפאת דרום העיר כנודע. ולכן מהם השכילו לבאר כי מלות ירכתי צפון נמשך על "הר ציון" לאמר כי הירך הצפוני של הר ציון הוא קרית מלך רב, והנה מלבד הקושי בשיעור המאמר הזה והבנתו עוד לא הועילו בזה מאומה, כי חלק העיר אשר בצפון הר ציון היה קטן ומצער כל כך עד כי בשום אופן לא נוכל לכנותו "קרית מלך רב". אולם לדעתנו מלת הר ציון וירכתי צפון אינם נמשכים איש על רעהו, רק כוללים חלקים נפרדים של העיר כאשר נבאר.

נודע לכל כי עוד בימי הבית השני היתה עיר קדשינו ירושלם נחלקת לארבעה חלקים והם: הר המורה (במזר"ד) הר ציון (בפאת דרום"ע) אקרא (צפומ"ע) ובית צתא (צפומ"ז) והחלוקה הזאת לא היתה מלאכותית כי אם טבעית כי עמוקים עמוקים ורחבים יפרידו בניהם ועיד בימי המלך שלמה נבנה גשר לאחד את הר המורה ואת הר ציון יחד, וגם עד היום אחרי ההורבנות ההרסות והתקונים הרבים והשונים אשר נעשו בהעיר, תראה עוד החלוקה הזאת לכל מתבונן. והנה לדעתנו נקראו חלקי העיר אשר נקראו בפי היונים בשם "אקרא, ובית צתא" בימי הבית הראשון או למצער בפי המשורר, בשם "ירכתי צפון" כי המה נמשכו על פני כל צפון העיר, ועתה יבארו הכתובים על נכון במאד.

המשורר אשר אכה לספר את גדולת ד' ותהלתו בעיר קדשינו, מנה ראשונה את העיר כולה ואחרי כן את חלקיה אחד אחד, ואצל כל אחד מהם הוסיף לתאר במאמר צדד את מעלתו וקדשתו, ויהי לפי זה שיעור הכתובים:

כן :

גדול ד' ומהולל מאד :

בעיר אלהינו (כל חלקי העיר יחד)

הר קדשו (הוא הר המוריה אשר עליו עמד המקדש)

ועליו הוסיף :

(יפי נוף משוש כל הארץ)

הר ציון, ירכתי צפון, ועל ב' החלקים (או ג') האלו הוסיף

(קרית מלך רב).

ולפי זה לא יגדו הכתובים להמציאות מבלי כל דוחק וקושי.

מה־שמו מה־שם־בנו כי תדע.

(משלי ל' ד')

בני ארץ הקדם לא יקראו לאיש נכבד בשמו הפרטי כן
אם על שם בנו הבכור, כמו אַבְרָהָם (אבי דוד) להאיש אשר
קרא את שם בנו הבכור דוד, ולאיש אשר אין לו בנים, יקראו אותו
על שם אביו כמו אֶפְנָן דָּהוּד (בן דוד) להאיש אשר שם אביו דוד.
ועל פי זה נבין מליצת הכתוב מה שמו (אם איש פשוט
הוא) ומ־השם־בנו (אם איש נכבד ואין לפי כבודו לקראהו
בשמו הפרטי) כי תדע*.

גם (בחולין דף ל"ח עמוד א') איתא אקשי בה "אבנה דכר
אבוכרם", ואמרי לה אחזה דכר אבוכרם. "זרשי ז"ל פ' : אבוכרם,
שם האיש : אבנה דכר אבוכרם זהו אבוכרם עצמו ומכירין היו
את הבן ולא את האב והיו קורין אותו על שם בנו שעשו את בנו
סימן לו עכ"ל. והנה הפירוש הזה קשה מאד כי הלא שמו הפרטי של
בן אבוכרם לא נודע לאיש ולהיפך נקרא הוא על שם אביו "בר אבוכרם"
ואף אם נאמר כי הוא היה מפורסם על ידי מעשיו ופעולותיו הרבה

(* את ביאור הכתוב הזה שמעתי מפי הה"ש כמר סלימאן מני בן הר"ג

וכו' אליהו מני הי"ו רב לעדת הספרדים בעיה"ק חברון ת"ו.

יותר מאביו הלא ממילא נודע ומפורסם השם "אבוברם", ומדוע יקראו אלה אשר יאבו להזכיר את שם האב בשם "אבוה דבר אבוברם". אולם לפי דעתינו מלת "בר" פה איננה משמשת כהראת בן כי אם חלק מהשם הפרטי של איש הנקרא "בר-אבוברם" וכן מצינו בדחז"ל הרבה פעמים שם עצם פרטי בהוספת מלת בר, כמו בר חבו (בי"מ דף כ"ט ב') בר קמצא (גיטין ד' נ"ה ע"ב) בן ציון, בן קמצר (יומא ד' ל"חא) ועוד רבים דומיהם אשר השם בן או בר הוא חלק משמם הפרטי. (הרב בעל סדה"ד חשב באמת את השם בר או בן כהוראתו ולכן הביא גם את החלק הכי של השם הפרטי בערכו אך גם שם לא מצא כל מקור אחר מלבד המקור אשר בו נזכר השם כולו בשלימות), ואביו אשר היה איש נכבד נקרא לפי המנהג אשר הבאנו למעלה על שם בנו "אבוה דבר אבוברם".

סדין עשתה ותמכור וחגור נתנה לכנעני.

(משלי ל"א כ"ד)

בני ארץ הקדם יחגרו את מעילם בחגורה, והנשים תעטפנה בצאתן החוצה את כל גופן בסדין לבן ולכן כאשר אבה המשורר להציג לנו את סמל אשת החיל לארק בתור עקרת הבית, כי אם גם בתור עסקנית המועלת להכנסת הבית, יספר כי מלבד כל המלאכות העבודות הנחוצות לעבודת השדה והבית, תדע להכין גם הבגדים הנחוצים לאנשים ונשים מכני הארץ למכרם. ובמקום כחה וחפצה לעבודה שם הראה גם תוס דרכיה וצניעותה ויאמר: סדין (אשר הוא מעיל נשים) עשתה ותמכור (בעצמה לכל דורשת) וחגור (המיוחד אך לאנשים לא מכרה בעצמה רק) נתנה לכנעני כי הוא יסוכב עמהם למכרם.

חופר גומץ בו יפול ופריץ גדר ישכנו נחש.

(קהלת י"ה)

בשני אופנים יוגבלו ויסמנו הגבולות אשר בין איש לרעהו עד היום בארץ והם: א) חפירה קצרה ועמוקה (גמזי)

סכיב השדות והאחוות (הקנויות לצמיתות לבעליהם) אשר מפאת גדלם אי אפשר לגדרם כגדר אבנים. (ב) גדר אבנים, בסמיכות הבתים והאחוות הקטנות. אבני הגדר נתונים איש על אחיו מבלי טיט ועפר לחברם יחד ובהנקיקים והחורים אשר בניהם ישכנו על הרוב נחשים. על פי האמור נבין כונת הכתוב אשר הבאנו והמשכנו להכתובים אשר לפניו ואחריו. אחרי אשר ספר לנו קהלת כי ראה אשר הסכל נתן וכו' ראיתי עבדים וכו' שהוא בחינת צדיק ורע לו רשע וטוב לו יספר כי לפעמים, פועל אדם ישולם לו מעט בעולם הזה וגם ע"י העול בעצמו אשר אבה לעשות. ואחו את דבר השגת גבול אשר היה מצוי לרוב ויאמר: חופר גומץ (תוך גבול רעהו למען הרחיב ע"ז את גבולו) בו יפול (ויהרג) ופרץ גדר (אשר בינו לבין רעהו) ישכנו נחש השוכן בנקיקי הגדרים כנוכר וזה גם כונת הכתוב שאחריו: מסיע אבנים (מבנין רעוע של רעהו) יעצב בהם (ע"ז יגיע לו ע צ ב ורוגז) ובוקע עצים (מגן שאינו שלו) יסכן במ (יביא לנפשו סכנה על ידם).

צמחי ארץ הצבי

מאת

האגראנאם מ. מאיראווין.

(המשך מכרך ג')

23 דלעת. (קרע Cucurbita Pepo, Calabasse, Kürbis) צמח הדלעת ופריה מתפשט על פני האדמה כהאבטיחים והמלפונות אשר למשפחתם תחשב גם היא.

היא תגדל הרבה בכ"ז בארץ, ותזרע כעת זרעת שאר ירק הקיץ, ונאכלת הרבה בפנים הארץ. תמונתה כתמונת ביצה ארוכה, מראה צהוב, ובשתי אלה תפרד מהדלעת הגדלה בארופא. בתוכה נמצאים גרעינים גדולים לבנים וחלקים אשר יאכלו אחרי התיבשם לקנות סעודה. ארכה תגיע לשליש המעמער ומשקלה מעשרה עד עשרים קילא ויותר.

24 דַּנְדָּנָה. (נענע Mentha piperita, Menthe, Pfeffer- minze) הצמח הזה יגדל בהגנות, מראה עליו תכלת והם יוקחו לסמי רפואה לחיזוק הקבה, וע"י זכוך מורגל יוצאו ממנו שמן הנודע בשם "שמן דנדנה" (Oleum Menthae piperitae).

ד'

25 הדם (אס Myrtus communis, Myrte) העץ הזה יגדל באסיה ובאפריקא, בארץ ישראל ימצא לרוב בהגנות, וביחוד בארץ הגליל, (ואחינו יושבי צפת יכסו בענפיו את סכותיהם) עיקר גדולו הוא רק לענג ושעשועים, בכל זאת יביא תועלת רבה כי עליו ידרשו לעבוד עורות (כמו בעץ האוג), ומפרחיו יוציאו שמן מריח הנדרש בבתי מעשה סמים מריחים.

26 הירדוף (רפלה Nerium Oleander, Oléandre) העץ הזה הגדל בארופא רק בהגנות, יגדל מאליו בארץ ישראל

וביחוד בסביבות הנחלים והאגמים, פרחו האדומים מפיקים ריח נעים וחזק ומהם יוצאו שמן מריח אשר ערכו רב.

ז'

27 זית (זיתון *Olea europaea*, Olivier Oelbaum) הזית הוא

עץ אשר לא יפליא את עין רואהו לא בגובהו ולא במראהו ובכל זאת עוד בימים מקדם נמנה הזית בשבחי ארץ כנען, כי על מיץ פירותיו יחיה המון אדם רב, וכבר ראינוהו מתנוסס לתהלה בפי בן ירובעל לאמר: "החדלתי את דשני אשר בו יכבדו אלהים ואנשים" (שופטים ט' ט').

הזית יגדל בארץ פלשת וסוריא למכביר (ובדרום אירופא ובצפון אמעריקא) עד כי ימצא מהם יערות שלמים. עליו ארוכים וקצרים וקשים כעור, ומראיתם ירוק כהה, והם לא יפלו גם בימי החורף. פרוי נועד להוציא ממנו שמן, וגם יאכלוהו כבוש במלח. ערך השמן יקר בחיי האדם על כי ידרש למאכל, להאיר, ולעשית הבורית. כמות השמן האצור בהזיתים תלוי במיני העצים.

את השמן מוציאים מהזיתים באופן זה: בהגיע עת נקף הזית, יעלה האכר על העץ, ובמקל אשר בידו יחבוט את ענפי העץ, והזיתים יפלו ארצה, ומשם ילוקטו ויובאו אל בית הכד, כמעט כל בתי הכד אשר בארץ ערוכים באופן פשוט, ולא נשתנה בהם מאומה ממה שהיו לפני אלפים שנה. הזיתים יונחו בין אבני הרחים, ואחרי אשר יומחנו יובאו אל תוך המכבש. השמן היוצא מהם בפעם הראשונה הוא השמן היותר טוב, אחרי כן יובאו שנית במכבש, וכמוכן שמנם גרוע מהראשון, אך גם בשתי פעמים אין די כח בקורת בית הכד להוציא מהם את כל שמנם, ולכן יתנו אח"כ הזיתים זמן מה במים חמים, ויובאו בשלשית אל תוך המכבש, אך השמן הזה גרוע מאד, עד כי לא יוצלח לאכילה, רק להדלקה ולעשית הבורית, ובכ"ז ישאר עוד בהגפת שמן בערך 25% אשר יוכלו להוציא מהם במכונות הכד אשר בארופא. גם הגפת אינו הולך לאבד, רק ימכר להסקת התנורים.

בשנה שעברה נוסד ביפו בית הרושת להוציא מהגפת את השמן האצור בו, אך מסכות צדדיות אשר אינן תלויות במצב הבית סוגר על מסגר אחרי ימים מעטים להתיסדותו.

בשנת תרמ"ז יסד ה' ישראל נימצאוויץ, בית-כד אירופי בלוד, ואחרי מותו בא בית הכד ליד ה' פיינבערג המחזיק אותו עד היום ורואה ברכה בעמלו. ומלבד בית הכד הזה נמצאים עוד כעשרה בתי כד כאלו, בערים וכפרים שונים.

שמן טוב נוכל להוציא רק מהזיתים אשר עוד לא בושלו כל צרכן, והזיתים אשר כבר בושלו כל צרכן אם כי כמות השמן האגור בס מרובה על הראשונים, אך איננו טוב כל כך בטעמו ורוחו. רוב השמן הנעשה בארץ ידרש לצרכי יושביה, אך מעט ממנו יוצאו למצרים ולאיירוסא, וכבואו צרפתה יזכוהו וימכרוהו למאכל.

ח.

28 חבוש⁹ (ספּרְגִילִי *Cydonia vulgaris* Coing, Quitte)

העץ הזה דומה כמעט לקנה גומה, גזעו עקום מראה עליו ירוק מבהיק פרחיו נוטים לאודם, פריו כעין התפוח ועינו צהוב-כהה ומעמו מתוק אך מכויץ את החיך, החבוש לא יאכל חי רק מבושל או מזוגן בגופת. בארץ ישראל יגדל הרבה בגנות ילידי הארץ, והוא יוכל גם לערים הקרובות.

29 חבצלת (זמכאג *Lilium Candidum*, Lis, Lillie) הפרח

הזה ימצא במקומות רבים בארץ ישראל, וביחוד באדמת השרון. עליו ינתנו בשמן ויהיה אח"כ לצרי טוב.

⁹ השם העיקרי והראשי של הפרי הזה הוא לדעתנו "אספרנל". (ראה ערך אספרנל) כשמו הערבי, ואך עוד שני שמות לו בדר"ל והם: הבושין ופרישין. על האחרון נאמר מפורש כי הוא רק. שם כי נ"ו ו"לטה נקרא שמו פרישין? שאין לך פרי אילן הפרוש מלאכלו חי מלבד זה והשם הבושין יהיה גם הוא לדעתנו רק שם לוי על מעמו ה ח ו ב ש ומכויץ את החיך כהאכלו חי כמבואר בפנים.

30 חֲדָק (10) (חֲדָק Solanum sanctum.Sodomapfel) הַעֵץ הַזֶּה
גָּדֵל בְּסִבְיֹת יָרִיחוֹ, פְּרוֹתָיו דּוֹמִים לַתְּפוּחִים, וַיִּפִּים בְּמֵרָאיתָם
הַחֲצִינָה, אֹלֶם תּוֹכֵם מְלֵא רִקְבֹן וּבְאִשָּׁה עַד כִּי יִהְיוּ לַפִּיחַ
בְּכַף הַפּוֹתַח אֹתָם, וְתֵרֵי הָאָרֶץ יִקְרְאוּ לוֹ בְּשֵׁם "תְּפוּחֵי סְדוֹם".

31 חֲטָה, לְקָמָה, חֲנָמָה, Weizen, Blé, Friteum)
הַחֲטָה מְצוּיָה לְרֹב בְּאֵי וּכְמַעַט כֹּל אֲדַמַּת הַמִּישׁוֹר אֲשֶׁר בָּהּ
זֵרְעָה חֲמִים וּבִיחֹד תִּגְדֵּל הַחֲטָה לְמַכְבִּיר בְּסִבְיֹת עֵזָה, שְׂכָם,
וּסְלִכָה (בְּעֵבֶר הַיַּרְדֵּן). בְּאֲדָמָה שַׁחֲרָה וּדְשָׁנָה יִזְרְעוּ עֲלֶיהָ
כְּרֵאשׁוֹנָה תְּבוּאֹת הַקֵּיץ (כִּזְרַע הַדּוֹרָא וְהַשּׁוֹמֵשִׁינִי), וּבַחֹרֶף הַבֹּא
יִזְרְעוּ חֲמִים, אֹלֶם בְּאֲדָמָה פְּשׁוּמָה, הַשְּׂדֵה אֲשֶׁר נִזְרְעָה בְּשָׁנָה
הַזֹּאת תְּבוּאוֹת הַחֹרֶף לֹא נוֹכֵל לִזְרְעָה תְּבוּאֹת הַקֵּיץ, עַד הַשָּׁנָה
הַבֹּאָה.

זֶה סֵדֶר הָעֲבוּדָה בְּשֵׂדֵה : אַחֲרֵי אֲשֶׁר יֵרֵד הַיּוֹרָה הָרֵאשׁוֹן
בִּירַח מֵרַחֲשׁוֹן יֵצֵא הָאֶכֶר וּמַחֲרֵשְׁתּוֹ בִּידּוֹ לַפְתַּח וּלְשַׂדֵּד אֶת רַגְבֵי
אֲדָמָתוֹ, וּמִיד יִזְרְעָה וַיַּחֲרִישָׁה שְׁנִיתָ, וְאִזּוֹ אֵין לוֹ עוֹד כֹּל עֲבוּדָה
בְּשֵׂדֵה עַד עֵת בְּשׁוֹלֵם בִּירַח סִיּוֹן אִזּוֹ תִּמּוּז, אֲשֶׁר אִזּוֹ יִנְיָף עֲלֵיהֶם
הַחֲרָמֶשׁ וַיֵּאֲסֹפֶם הַגּוֹרְנָה.

הַגּוֹרֵן הוּא מְקוּם קֶשֶׁה וְחֶלֶק, כּוֹ יְדוּשׁוֹ הַשְּׂבָלִים בְּבִקְרִים
עַד אֲשֶׁר יֵרֵךְ וַיּוֹדֵק הַקֶּשֶׁ וַיְהִי רֵאשִׁי לְמֵאֲבָל הַבְּהֵמָה (אֲשֶׁר אֵין
לָהּ מַסְפּוֹא אַחֵר זֹלָתוֹ), וְאַחֲכַי יִזְוּרוּ בְּרַחַת. הָאֶכֶרִים אֲשֶׁר
יֵאֲצְרוּ אֶת תְּבוּאוֹתֵיהֶם עַד יְמוֹת הַחֹרֶף- יִתְּנוּם בְּבוֹרוֹת גְּדוֹלִים
רַחְבִּים לְמַטָּה וּקְצָרִים לְמַעְלָה, הַנִּקְרָאִים בְּעֵרְבֵית מִטְּמֹר.

32 חֲמֵי מֵירֶם. (דּוֹרָא פְּרַנְגִּיָּה Zea Mays Mais Mais)
מוֹצֵא הַחֲטָה הַזֹּאת מִצְפּוֹן אַמֶּרִיקָא, וּכְעַת יִזְרַע בְּאַרְצוֹת רַבּוֹת,
וּכְעֵלֵי הַשְּׂדֵדוֹת יִרְאוּ בְּרַכָּה רַבָּה בְּעַמְלָם כּוֹ. לְאַרְצֵי יִשְׂרָאֵל

(10) רָאָה מֵאַמֶּרִיקָא טֵיב מֵרָאָה עֵינַיִם מֵהַלֵּךְ נֶפֶשׁ (יְרוּשָׁלַיִם כְּדֶךְ ג' עַד 121)

הוכא זה לא כביר, כאשר יעיד עליה שם הערבי "דורא פראנג"יע
 לאמר : דורא האירופית, וכ"ז תרבה בגדולה שנה שנה, ביחד
 יזרעה בסביבות יפו וצפת, ומחנה יפו לכד יצא בכל שנה כמה
 אלפים קילא. החטה הזאת תחשב על זרע הקיץ, ואחרי אשר
 יחרשו את האדמה פעמים, יזרעה בשורות שוות הרחוקות זו מזו
 משלשים עד ארבעים סענטימעטער למען יוכל אח"כ לחרוש
 ביניהם עוד הפעם, ובגנות השלחין תגדל החטה בכל ימי הקיץ
 עד ימות הגשמים. גבעול החטה הזאת דומה לגבעול הדורא.
 ברכה רבה במאד תביא החטה הזאת לזרעיה, ולכן נתפשט
 זרעיה ונידולה ברוב ארצות אירופא, והיא : א) החטה התרסית
 נוכל לזרוע גם באדמה אשר כבר נס ליחה, וזרעים אותה שנים
 רבות בלי הפסק. ב) האכר במוח בזרעיה כי תעלה יפה, כי
 מחמשה ועשרים גרעינים אשר יטמן בחיק האדמה תוציא לו
 תחתם שנים עשר גבעולים טובים במאוד, ואחד עשר בינונים
 רק אחד או שנים גרועים. ג) תועלתה מרובה כי היא תמלא לנו
 מקום החטה לאכלה קלי, טחון, מבושלי, ואפוי. ובארצות רבות
 יוציאו ממנה יין שרף, וגם הגבעולים יוקחו למספוא לבהמות, והעלים
 למלאות כרים וכסתות.

33 חלגלוגית, (*Portulaca oleracea* Portulak) צמח
 אשר יגדל אך שנה אחת בדרום אירופא והדרו. זרע החלגלוגית
 יזרע רחוק איש טרעהו, וצמחו מתפשט לארך האדמה, עליו
 ירוקים או צהובים, וטעמו נוטה למתוק ויוקחו ללפת בהם הפת,
 בא"י יגדל אך מעט.

34 חנקל (הגדל¹¹) (*Cucumis, Colocytis, Coloquint*)

(11) אחדים ממפרשי המשנה קראו להחנטל בשם "סקועה" אך השם הזה לא
 יתאים את תמונת החנטל ואיכותו לכל פרטיו ולכן אמרנו לקרא אותו יותר טוב בשמו
 הערבי על משקל עברי, ואולי יבוא היום אשר יבורר לנו בירור נמור הוראת מלת סקועה

הפרי הזה אשר ימעהו הרבה במצרים, סוריא ואיי קפריסין גדל מעצמו למכביר באדמת אה"ק. תבנית הצמח הזה דומה לתבנית האכמיה, אך פריו קטן כתפוח הזהב, ולו גרעינים רבים ומעמו רע ומר במאד, ומהם יוציאו כבתי הכנת סמי מרפא מיץ המשלשל, וגם יותן בדבק של כורכים כאמצעי נגד העש וביחוד ישתמשו בו לצבע שחור. הערבים יקטפום ויביאום ליפו למכור להסוחרים ומשם ישולחו לאירופא.

35 חסא (חס) (*Lactuca foliosa, Salat*) הירק הזה הגדל בכל הארץ ימנה עד מאה מינים שונים. בארצנו יגדל בסכיבות יסו, ירושלים ועוד, והרבה ממנו ישולח לפארמז סאיר ואלכסנדריה.

36 חציר¹² (כראת *Alluim Porrum, Porei*) מין בצל ומעמו נומה יותר למתוק מהבצל הידוע, וישתמש לתבל המאכלים, באיי יגדל אך מעט. אופן זרעתו וגדולו הוא כהבצל הירוק אשר יזרעהו מיד אחר הגשם הראשון.

חרדל (חרדל *Sinopis-satica, Moutarde, Senft*) הצמח הזה יגדל מעצמו וגם יזרע, בגרעיניו נשתמש לתבל המאכלים וגם לרפואה.

החרדל יפרד לשני מינים והם : החרדל הלבן *Sinapis alba* והחרדל השחור *Br. nigra*. גרעיני הראשון יאצרו עד כדי 30% שמן ממראה צהוב הראוי להדלקה.

ומסוף המאמר הזה עוד נעיר על כל השמות והצמחים אשר עוד לא נתבררו כל צד כס.

ה ע ר ד

12 השם חציר מורה על כל מיין עשב הראוי למאכל בהמה כמו "אולי נמצא חציר" מ"א י"א ה' אך בשם הזה נקרא גם מין ירק ידוע והאותי, זכרנו את החציר ואת הבצלים בלשון משנה נקרא כרישו עיון אסלאה שבערבין ערך כרש. ה ע ר ד

37 חרוב (חרוב *Ceratonia siliqua*, Johannisbrot) העץ
היפה הזה יגדל למכביר בא"י וסוריה, וביחוד נמצאים ממנו יערים
שלימים בארץ הגליל. עץ חרוב יוציא פרי הרבה מאד, עד כי
במקומות רבים יוקח פריו גם למספוא לבהמות, וכן יוציאו ממנו
יין שרף, החרוב הטוב יעלה בארכו עד רבע המעטער ועינו
שחור ומכהיק ואוצר בקרבו מיץ מתוק ונעים, אולם החרוב הגדל
בארץ רע באיכותו ואיננו ראוי כמעט למאכל אדם ואחדים
מאחינו נסו להוציא ממנו מין שרף.

מ.

38 טיטון. (רוחאן *Nicotina Tabacum*, Tabac) מוצאו
מאמריקא וכעת יגדל כמעט בכל ארצות תבל והוא יגדל גם
בארצות פלשת וסוריא אך לא במדה מרובה, גם לא ימצאו
בה כל המינים השונים אשר לצמח הזה, כי הערביים לא ישיתו
לב להרחיב את גידול הצמח הזה אשר העשיר את העוסקים
בנטיעתו בכל חלקי התבל. ולכן לא יצא טיטון ארץ פלשת
לשוקי אירופא כי אם לצורך יושבי הארץ פנימה, וגם המינים
הגדלים בה גרועים באיכותם.

וזה סדר נטיעתו : לראשונה יזרעו את הטיטון בערונות
קטנות, ואח"כ יוציאוהו משם ונמטעוהו על השדה, ואחרי עבור
המשה או ששה שבועות כאשר יעלה הצמח מעשרה עד שנים
עשר עלים, יחתכו את הכותרת אשר בראשו, וזה יקרא אצל
האכרים "הסרת ראש הטיטון", וכאשר העלים יחלו להצהיב, או
יחתכו אותם ויחרוהו במחרוזות ויתלום להתיבש באויר.

בשנת תרמ"ד מכרה ממשלתנו הרוממה את מסחר
הטיטון לחברה אירופית, ומאז על כל אכר למכור את צמחי
הטיטון לידי פקידי החברה והיא תבין טיטון לעשן וגם לשאוף
בעד כל ארץ תוגרמה. ומעת הזאת הולך זריעת הטיטון הלוך
וחסור, כי האכרים אינם חפצים בהושכר אשר יביא להם ולא
בהתלאות הכרוכים בזריעתו.

ב

39 כמון (במון Carum Carvi Kümmel) הכמון יגדל
מאליו בארץ, פרא ונעזב וביחוד אצל הדרכים והתעלות,
והאכרים לא ישתמשו בו כלל. באירופא יזרעוהו למרבה
בהשדות כי הוא ידרש בכתי המאפה והתבשיל, וגם בכתי זיכך
יין שרף, וגם יוציאו ממנו שמן הנודע בשם "שמן כמון".

40 פסבר (כסברה Cerandorum Stivum, Koriander)
גם הוא יגדל בארץ זעיר שם זעיר שם פרא ונעזב, אולם
באירופא יזרע כי ידרש לתבל המאכלים, ובכתי בישול השכר, ובכתי
הרפואות בין הסממנין המחזקים את הקיבה.

41 כפר (חנא Lawsonia spinoso, Cyperblume) הקנה
הזה יגדל הרבה בארץ ישראל וככל ארץ הקדם, לו פרחים יפים
ואמוצים המסיקים ריח, וגדולים בתבנית אשכלות הענבים, והוא
יקר מפאת שרשו, אשר מעורו העליון יוקח צבע אדום-כהה ואשר
יפרד ממנו באמצעות אלקאהאל. בהצבע הזה ישתמשו לסמים
שונים וגם לצביעת משי וכדומה, ובארץ הקדם יעשו מאבק הצבע
הנז' כחל אשר בה יצבעו הנשים מכל המפלגות את צפרני ידיהן
ורגליהן, וראשי האצבעות מכפנים.

42 כרוב¹⁸ (כרנביט Brassica Botrylis, Chou-fleur, Blumenkohl)
הכרוב הוא אחד מירקי הקיץ ולגדולו דרוש להשקותו

¹⁸ בהוראת השם כרוב אין כל ספק, כאשר יעיד שמו הערבי הדומה להשם
העברי רק בהוספת נון ותיו כדרך השפה הוות ואחותה הארמית וגם מאמר ר"ש בן תחליפא
(כתובות דף ק"י ע"ב) קלח של כרוב הניח לי אבא והיה עולין עליו בסולם. יראה בעליל
כי רק על הירק הזה כיון אשר הקלח שלו גבוה, כמבואר בפנים והמטרנמים כרוב יקרויט
(בליא) טועים והירק הזה נקרא במשנה "תרובתור" והוא יבא במקומו א"ה.

תמיד, לכן יזרעוהו כגנות השלחין ואצל המעינות, וגדולו דורש אדמה טובה ומזובלת ועבודה רבה.

זה סדר זריעתו: בהתחלת הקיץ יזרעו את זרעוני הכרוב בעירונה אחת ברוחק, ואחרי אשר יציצו ויגדלו, יוציאום וינטעום במקום אחר רחוק איש מאחיו מששים עד שבעים ס"מ, יובכל ימי הקיץ דרוש להשקותם מים, ובאמצע החורף יבושלו. כלה הכרוב גבוה כחצי הרגל ויותר, ראשו יפה מאוד ומשקלו יגיע לשלשה קילא והוא ערב לחיך אוכלו ועל הרוב ימכר בפנים הארץ, ומעט ממנו ישולח לבארות ומצרים.

43 כרכום (פרפים *Croci sativus, Safran*) מקום

מכורתו הוא אסיה וצפון אפריקה, ואך גם פה בארץ ימצא למכביר על ההרים אשר אדמתם קשה, והוא יגדל מאליו פרא ונעזבו, ובחדש חשון יציץ ציץ, מכל הצמח הזה לא ידרש רק היד והאבק אשר בתוך הפרח פנימה. היד נחלק לשלשה מתרים או חוטים ארוכים ועינם כעין הדם והם הם הכרכום. הצמח הזה יגדל שתים או שלש שנים במקום אחד ובכל שנה ירבה מספר פרחיו. הפרחים יקטפו בכוקר לפני תגבורת השמש ויובאו הביתה ושם יוציאו' מהם המתרים הנזכרים ויניחום ליבש באויר. להוציא חצי קילא של כרכום-מוכן, ידרש 204000 פרחים, ולכן יקר מאוד מחירו כנודע.

סדר זריעתו פשוט מאוד: אחר הנשפ הראשון יזרעו את זרע הכרכום הדומה לבצלים קמנים, ומשך שתים או שלש שנים יוציא הזרע פרחים, ואז על הזרע להוציא את הבצלים ולתת אותם במקום אחר. בשנת תר"ן נסו לזרוע זרע הכרכום הצרפתי בהמשכה ראשון לציון והנסיון עלה יפה מאד אך לע"ע לא ההלו לנטוע אותו במדה מרובה.

44 כרפס (כרפס *Apium graveolens, Sellerie*)

יגדל בארץ כגנות השלחין ואצל המעינות, כי גדולו דורש

אדמה דשנה ומים רבים. הכרפס יזרעו ראשונה איש אצל אחיו ואחר הגשם הראשון יוצאו ויזרעו שנית במרחק ממוצע עלי הכרפס ידרשו בבתי התכשיל, ומגרעיני הזרע יוציאו בבתי הזיכוך שמן נודף.

46 כרפס שבנהרות (14) (בקדוני patikum, Petroselinum Petersilie) גם הוא יגדל רק במקומות אשר לא יחסר שם מים ושני מינים בו, מהא' יאכלו העלים ומהשני רק הישרשים, זוגם הוא ידרש בבתי התכשיל, ומגרעיני זרעו יוציאו מ"י הדרוש בסמי הרפואה
Oleum Petreslinum

46 כרשינה (כרסנה Vicia, Wicke) בארץ ישראל יגדלו הכרשינין למכביר במינים שונים, והוא נכבד מאד בכלכלת האכר כי הוא מספוא טוב לבהמות וביחוד לגמלים. הכרשינה יגדל בכל אדמה שתהיה, וביחוד יעלה יפה באדמת השיר, והוא יחשב בין זרע החורף יזרע ויקצר בעת ובעונה אחת עם החטה. באדמה לחה יכולים לזרוע את הכרשינה ולקטפו בעודו באביו והעקמאר אדמה טובה תוכל להוציא 20000 קילא מספוא ירוק או 4500 קילא חשש.

ל

47 לבנה (הואר Populus alba, Silberpappel) העץ הזה יגדל מהר והוא עושה צל גדול סביבו, עליו לבנים כלובן הכסף וגם קלפתו לבנה, עצו רך, ולכן ידרש רק למלאכות קלי הערך. בדרך העולה מבעל בכי לדמשק נמצאים יערות שלמים מעצי הלבנה המושכים אליהם את עין העוברים כלובן מראיתם והם יוקחו שם גם לבנין בתים.

48 למון (לימון Citrus Medica Citrone) עץ הלטון

(14) במסכתא שביעית ובירושלמי שם איתא מאי כרפס שבנהרות רבי הנינא

הכי נכבד במצב המטעים וביחוד בגנות השלחין, מוצאו ארץ אסיה ומשם הובא לארצות איטליא, צרפת, ועוד. פרי הלמון עגול-ארוך, ומראהו ירוק, קליפתו ספוגי ולכן מבפנים. ובשרו מרכב מגרעינים ומיץ חמוצי, והוא עובר לסוחר בשוקי אירופא, כי לכד נחיצתו בכלכלת הבית יוציאו מבשרו "מלח חמוץ" הנקרא על שמו, ומקלפתו שמן הנודע בשם "שמן למון", והוא ידרש גם בבתי עשית ממתקים. למוני יפו הם היותר טובים (אחרי למוני מעסינע) הם ישולחו לכל ארצות, חבושים מארבעה עד שמונה מאות בכל תיבה ומכורכים אחד אחד בניר משי.

מיני הלמון הם שלשה : א) המין המורגל אשר הזכרנו. ב) הלמון המתוק Limonien והוא עגול, קלפתו דקה ובשרו מלא מיץ מתוק. ג) לימון-קטן Limonehen הדומה בתמונתו להקודם, אך הוא קטן במאד ומיץ בשרו חמוץ, והוא יכבש במלח ושמן וזה סדר נמיעת הלמון פה : בראשונה לוקחים זרע או ענפים מעץ הלימון-המתוק, או תפוח-הזהב הנקרא Bigoradier ואחרי עבור שתים או שלש שנה לנגדולם ירכיבו בס ענף מהלימון החמוץ, ובשנה הבא יוציאו ויטעו בהמקום המיוחד להם. בירח תשרי יחולו פרי הלמון להתבשל והיותר טובים הם הנקמפים בראשונה בירחי כסליו ומבנת. ועל הגנן לשים עין לקטפם מרם יתבשלו כליל.

ל

49 לפת (15) (לפת Brassica Rapa, Rübe) הלפת אשר גדולו נהוג בכל ארצות אירופה ונכבד במאוד בתוצאת האדמה

(15) השם לפת כולל שתי הוראות הוראה כללית לכל מיני ירקות הנאכלים עם הפת כמאמר ד"ל "אוי לבית שהלפת עובר בתוכו" מיסב ואוכל פתו בלפת" ומה נבנה גם הפעל "לפת" כמו "ללפת את הפת" והוראתו השניה כילת מין הירק הנזכר בפנים אשר כן שמו גם בערבית והאות על זה מאמר ד"ל (בכתובות ק"י ע"ב) "ואל תחמה שהרי שועל כינן בלפת" וכי אשר מזה אנו רואים כי הוא מורה גם על מין ירק ידוע, וכן מאמר חז"ל בכורות ד' מ"ג "לפתן דרמיא רישיה לגרנלירא דליסתא" ופי' הערוך שראשו דומה ללפת שרחב למעלה מכל צדדיו, וכן הוא תמונת הלפת הגדל בארץ כמבואר בסנינים.

ה ע ו ר ך

של ארצות בריטניה ואשכנז בהיותו מספא טוב לבהמות, ונדרש בבתי התבשיל, יגדל פה אך מעט ותמונתו עגול שטוח. זמן זריעתו הוא מיד אחר הגשם הראשון בעת זריעת הנפץ או הצנון, והוא יאכל מבושל וגם כבוש במי מלח וחומץ עם סלפל ירוק לתבל את הבשר.

50 לפת האדום (שמנדר *Beta vulgaris, Rothe Rübe*)

הלפת הזה נכבד במאד בשוק המסחר באירופא, על כי ממנו יכינו את הצוקעה, לא נודע בארץ עד לפני שנים מספר אשר האכרים מכני אירופה החלו לזרעה, וגדולו עלה יפה מאד, וגם מחירו יקר יען הוא עוד יקר המציאות ונאכל לתאוה מאת הלועזים וגם מכני הארץ. זה אופן זריעתו: מיד אחרי היורה הראשון יטמנו את זרעו בחיק האדמה ואחרי אשר יגיע הצמח לגובה 15—10 ס"מ יוציאוהו וישתלוהו במקום המיוחד להם רחוק 40-50 ס"מ איש מאחיו והוא איננו דורש מים בימי הקיץ רק איזה עבודות קלות כפעם בפעם. כאשר אמרנו הובא הלפת הזה מקרוב לארצינו, וגם עד היום אך זעיר שם זעיר שם יגדל בגנות-פרי, אולם לדעתנו טוב מאד יהיה אם ננסה לזרוע אותו במדה מרובה כי הוא נותן שכר טוב לבעליו. שמח העקטאר אדמה יביא משש מאות עד אלף קילא שרשים ומשלש מאות עד ארבעה מאות קילא עלים.

51 לפת החלמות (קארע פראנגיע *Brassie napus*)

Steckrübe דומה בכל ללפת הפשוט, אך מאשר כי טעמו ערב לחיך יותר ממנו לכן יוקח אך למאכל אדם. פה בארץ הוחלו לזרוע רק בשנים האחרונות בני האירופים אך במדה מעטה בין ירקות החורף. לגדולו וכן לגדול הלפת הפשוט דרוש אדמה דשנה היותר טובה אדמת חומר המקבלת מים בשופי.

52 לפת הצהוב (גיזר *carota Cartter Djasar Daucus*, *Möhren*)

את הירק הזה החלו לזרוע בהגנות בשנים האחרונות, ונמצא אך מעט בא"י, כורע הירק ישתמשו בסמי רפואה.

על דבר ספר "אהבת ציון"

זיופו, ומזיפו.

בהמאמר הכיבליאגראפֿי Geog-raphie Palästina's להחכם ד"ר שמיינשניידער אשר בחלק האשכנזי מספרינו זה נומער 61 הערנו בקצרה כי בתוצאת הספר "אהבת ציון" המחובר מאת הר"ר שמחה בן יהושע (בשנת תקכ"ה בערך) נעשה זיוף זר ומשונה אשר היה נעלם מעיני כל המבקרים ורישמי הספרים עד היום, והוא: כי חלק גדול של הספר הזה נעתק אות באות ממכתב המסע של הקראי כהר' שמואל ב"ר דוד יעמשיל אשר נסע לארה"ק משנת ת"א עד ת"כ (קכ"ה שנה לפני נסיעת מחבר הספר הנוכחי) ומקצתו נדפס בהספר Bibliotheca hebraica להכיבליאגראף המצוין G. Wolf (ובשנת 1866 נדפס כולו מכ"י בספר "גנוי ישראל בס"ט פ"ב" להחכם ח"י גורלאנד ז"ל). ורק לבלי יכירו הקוראים מיד כי ממעי נוסע קראי יצאו הדברים, הרשה לו המו"ל להשמיט, לשנות, ולהוסיף במקומות רבים מהמכתב, וביחוד שם עינו להשמיט את מלות "אחינו הקראים הנוזכר פעמים רבות בהמכתב, וגם הרבה משמות חכמי הקראים הנזכרים בו. אך בכל זירותו היתירה נכשל פעמים אחדות להעתיק דברים אחדים אשר הקורא את הספר כולו בעין בקורת, יכיר כי לא ממחבר אחד יצאו כל הסיפורים, ומקצתם לא מעט יהודי רבני נכתבו, כאשר נוכיח הלאה. והנה מאשר כי הספר הקטן הזה הוא כעת יקר המציאות, והרבה מהקוראים לא ראוהו אולי מימיה, לכן אמרנו להעתיק ראשונה את שער הספר ואת ההקדמה הקצרה הנדפסת מעבר הישני של השער, אשר מהם ידעו הקוראים את תכונת הספר ומהות מחברו,

ואחרי כן נזכרה בהוכחות ברורות את אמיתת משפטינו עליו וידי מי חלו בזיפוף.

וזה נוסח שער הספר:

«ספר "אהבת ציון". ציון דורש אין לה מכלל דבעי דרישה גם מבלי באי מועד בשעריה, מצאנו עצמינו מחויבים לדרוש את דרכי ציון. בספר הזה מבוארים נתיבותיה ובקור היכליה, אשרי תבחר ותקרב בחצרותיה, עוז ותפארת במקדשו, הכ"מ נא הקורא ידיר בהקדמות הספר שם המחבר ואיכות החיבור גדולת שם המחבר לשכנו תדרישנו בספריו הנחמדים שיצא לאור הדפוס והוא איש אמת וירא את ד' ברבים, וכל דבריו כניכ, ומעוררים את לב ידיר הקורא על דברת שאהבת ציון לא ישכח לנצח».

ומעבר השני של הדף כתוב לאמר:

«ספורי ארץ הקדושה שחבר התורני המופלג בתורה ובחסידות מוהר"ר יהושע זצ"ל בעהמ"ח ספר בנין של שמחה הנקרא מקדם לב שמחה וספר נטיעה של שמחה אשר נסע לא"י בשנת תקכ"ד קודם חג השבועות ובא לעיר עכו עיר קצה גבולה בי"ב תשרי תקכ"ה ועלה לצפת וקבע דירתו שם כל ימות החורף קרוב לשבעה חדשים עד ז' אייר ואח"כ הוצרך להחזיר למדינתו לפולין, ונתקבל למגיד מישרים בק"ק כראהילוב ונפטר שם בערב פסח שנת תקכ"ח» . . . . .

והנה מדברי שער הספר והקדמתו נזכר להוציא ארבעה תוצאות אשר יועילו לנו בתוצאת החקירה הזאת והם: א) כי מחבר הספר הר"ר שמחה ב"ר יהושע התמחה באה"ק אך שבעה ירחים אשר ששה מהם היו ירחי החורף, וזאת יבין כל איש כי לפני קכ"ה שנה בעת אשר כל הדרכים בארץ היו בחזקת סכנה לא היו לאל ידי כל איש לעבור בימי החורף והגשמים אשר אין שיירות מצויות את ארץ ישראל לארכה ולרחבה וללכת לתור גם את דמשק וסביבותיה. ב) מחבר הספר היה אמנם איש גדול בתורה וביראה וגם דרישן מציון אך לא חכם וחוקר בגלילת הארצות ודברי ימיהם. ג) לא המחבר

הביא את ספרו לדפוס רק איש אחר אשר הספר הגיע לידו.
(ד) המו"ל ידע את המחבר היטב פנים בפנים וגם חפץ היה בכבודו
ויקרו.

והנה התוצאה הראשונה דיה להוכיח למדי כי המחבר אשר
כא לאה"ק דרך עכו והשתקע בצפת, לא ראה מלבד צפת עיר מושבו,
רק את עיר טבריה אשר בארץ הגליל, ואת תכונת הערים האלו ואשר
סביבותיהם העלה על ספרו וכן אמנם קרא הוא את ספוריו בשם
"ספורי ארץ הגליל" כי כן כתוב בסוף הספר, "חסל ספורי ארץ הגליל,
מזוקק שבעתים ונראה בעליל". ורק מוציאו לאור הוסיף בו סיפורים
גם מיתר ערי ארה"ק סוריה ומצרים אשר לקח ממכתב הנוסע
הקראי הנז', ובסופו (מצד נ"ח עד ס"ג) גם הקירותיו על דבר
קדמות ארץ אישליא וכו', ובאורים נכוחים בכתובים ובמגילות תענית
וכו', ושנה את שמו ליצם "אהבת ציון". ואך בשגגה שכח להשמיט
בסוף הספר את שמו העיקרי אשר קרא לו המחבר, ועל ידי זה
נישאר שם הספר רופף אצל רושמי הספרים. מהם קראוהו בשמו
הראשון "סיפורי ארץ הגליל", ומהם קראוהו בשמו החדש "אהבת
ציון", ומהם נקבוהו "סיפורי ארה"ק", (השם הנקוב בהקדמות הספר
אשר הביאנו).

והנה עצם הספר "אהבת ציון" כאשר יצא מעט מחברו הר"ר
שמחה ב"ר יהושע, יכלה בצד ל"ו שורה י"ז אשר בה כלה המחבר ליתאר
ולכאר את תכונת עיה"ק טבריה והמעיינות החמין אשר בקרבתה
וכפר חמין הסמוך לה, ומפה עדי צד ט"ז ומצד נ"ה עד נ"ח נעתק
מדברי הנוסע הקראי, רק שתכונת ארץ מצרים הכאה פה באחרונה
כתוב שם בראשונה (עוד לפני כוא הנוסע לארה"ק).

ולמען ברר עוד את דבר הזיוף הזה בטופתים חותכים, לבלי
יוכל כל איש למעון נגדו, אמרנו להביא פה קטעים אחדים מהספורים
הנוספים, כמו שהם כתובים בהספר הזה, ואצלם נוסח הספורים
האלו הנדפסים במסר "נגזי ישראל בס"ט פ"ב" הנז', ולהעיר על
ההשטמות והמגרעות אשר נגרעו ונשטמו טנוף הספר. ואז יראה
כל קורא לדעת כי לא שגינו במשפטינו.

אהבת ציון.

(צד ל"ו שי י"ח)... משם נסענו והלכנו ועלינו להר גבוה ותלול מאד ארץ הרים ובקעות ועלינו מהר אל הר הרים נפלאים, והלבנו עד בקר ובאנו אל עיר הקדש ירושלם תוב"ב בצהרים, ובאנו אל שער חברון והוא נקרא בלשון ערב סבו חליל ר"ל שער אברהם אבינו ע"ה¹) ועמדנו לפני השער כי אין לבוא אל שער העיר בלי רשות וגם עזבנו כלי מלחמתנו ביד בעלי הסוסים כי היה פחד וכי אין רשות ליהודים להכנס בתוך ירושלם בכלי מלחמה²) ושלחנו לאחינו להתבשר ובא איש אחד רבן שמו משה הנקרא (שיך יהוד) והוא על המס פקיד של שר ירושלם לראות כמה אנשים אנחנו ולקחת גם מאיש ב' כספים ואחר שראה אותנו ויאמר לנו באו ברוכי ה' ונכנסנו משער העיר אל

גנוי ישראל

(צד 12)... וכחצי הלילה ליל ג' נסענו משם (רמלה) והלכנו ועלינו להר גבוה ותלול מאד הרים ובקעות ועלינו מהר אל הר הרים נפלאים, והלבנו עד בקר ובאנו אל עיר קדשנו לעת הצהרים תוב"ב ובאנו אל שער חברון והוא הנקרא בלשון הערביים "בבו אל חליל" ר"ל שער אברהם ע"ה ועמדנו לפני השער כי אין לבוא בשער העיר בלי רשות וגם עזבנו כלי מלחמתנו ביד בעלי הסוסים ושלחנו לאחינו הקראים איש א' להתבשר ואח"כ בא איש אחד רבן משה שמו הנקרא שיך יהוד והוא על המס פקיד של שר ירושלם וראה כמה אנשים אנחנו לקחת כפר מאיש ב' כספים כי הוא חק להם ואחר שבא וראה אותנו ואמר לנו באו ברוכי ה' ונכנסנו משער העיר אל ירושלים בשמחה וטוב לבב. וכאשר עברנו מן השער מיד באו אחינו הקראים לקדם פנינו כמהר"ר דוד היקר והנחמד והנעלה

(1) צ"ל באב"א-חליל ותרומנו: "שער האהוב" ואברהם אבינו ע"ה מתואר אצל הערביים בשם חליל אלאה (אהוב ה') ולכן יקראו את עיר הברון אשר בה קבור אאע"ה בשם חלילי, והשער הזה הוא מול הדרך העולה חברונה. ולפי"ז ההוראה האמיתית של שם השער הוא "שער הברון".

(2) המ"ל שבה כי הספר מחיבר מתורני ודרשן ומה לו ולכלי מלחמה?

אהבת ציון.

ירושלם וקבלו אותנו בסבר פנים יפות ולקח אותנו הר' דוד לביתו והוא בנוי מאבני גזית מכוסה כנג נחושת והביא לנו לחם ויין ואכלנו ושתינו ואח"כ ירדנו לביהכ"ג והתפללנו תפילת הערב ובהכ"ג היא יורד במעלות עשרים⁽⁴⁾ ויש ג' ס"ת לבד מס"ת ישנים והרבה ספרים וספרי חכמי הערב⁽⁶⁾ ויש שמה מ"ו בתים להקדש⁽⁷⁾ וביום ד' אמרנו לכה"ר דוד שיש בידינו נדבות הקהילית וגם אנחנו נדרנו ג"א כספים⁽⁸⁾ וגם נדרו לשלח מדי שנה בשנה (שפי⁽⁹⁾) אחד וכל מה

בני ישראל.

יצ"ו וכ"ר משה הכהן וכ"ר ישועה הלוי ור' יפתח הבחור ור' יצחק הבחור⁽³⁾ אח אשת כה"ר דוד יצ"ו וקבל אותנו בסבר פנים יפות וכאהבה רבה והולחנו לחצר הקדש ולקח אותנו כה"ר דוד לביתו והוא בנוי מאבני גזית ועליו קובכא וישבנו שם והביא לנו מאכל ויין ואכלנו ושתינו. . . ואח"כ ירדנו לביה"ה והתפללנו תפלת הערב ובית הכנסת הוא יורד במעלת כ' פתח בית הארץ ויש שם ג' ס"ת לבד מהישנים וחומש אחד טוב ויפה מאד⁽⁵⁾ וגם יש הרבה תורות וספרי חכמי הערב ויש שם מ"ו בתים להקדש ויושבים שם... וביום ד' אמרנו להחכם כ"ר

(3) את שמות חכמי הקראים אשר באו לקבל פניהם השמימי כנראה, מפני השם "יפתח הבחור" אשר איננו נהוג בין הרבנים.

(4) גם עד היום ירדו בעשרים מעלות לביהכ"ג אשר להקראים.

(5) החומש הזה נמצא גם עד היום בביהכ"ג של עדת הקראים.

(6) המו"ל שבה ברנע העתיקי את הספר הזה, את קנאת אחינו היראים לחכמות הציוניות, והיאמן כי יוספר כי לפני ק"ל שנה (בערך) יתנו חו"ר עדת עה"ק ירושלם תנו מקום לספרי חכמי הערביים בבית הכנסת בעוד אשר כעת לא יניחו חו"ר עדת האשכנזים ללמוד את פניהם אף לשון ערבית.

(7) כמספר הזה בקירוב הם גם עד היום מספר בתי ההקדש אשר בחצר ביהכ"ג של הקראים.

(8) מנוף הספר נראה כי המחבר לא היה אמיד אשר יוכל לתת מכספו נדבה לכוללות עה"ק, ולהפוך יספר המחבר (עד נ"ה) כי בצאתו מעכו לשוב למדינתו "שבר בעדו סקיד העדה בעכו ספינה מקופת הקהל".

אהבת ציון.

בני ישראל.

שנדרו אחינו ומה שישלחו קצת אנשים לבד מהקהלות הכל עלו מאתים ועשרים כספים (אריסלנלי¹⁰) מהם נתנו ליושבי ירושלם ולשמן למאור וק"מ כספים לסילוק חובות העיר, וביום השבת הוציאו ס"ת וברכו את כל אנשי קהלותינו לאל עליון את כל הנודרים יקובל תשורתם כזבח וכקמורת...

(צד ל"ט ש' כ"א) ...
ואח"כ באנו אל עיר ציון והיא קרובה אל שער העיר סמוך לירושלם ושם קבורת דוד ושלמה ע"ה ושם העיר סמוך לירושלם כפול דוד¹¹)
ר"ל שער דוד ובעו"ה אינם עוזבים לי הודים להכנס

דוד יצ"ו מה שיש בידנו צדקות הקהלות יצ"ו וגם נדר כה"ר יצחק י"א כספים ור' שלמה לוי כ' כספים ואני הצעיר שמואל הנבזה כ' כספים וגם נדרתי לשלוח מדי שנה בשנה "שרי פיא"⁹) וכל מה שנדרו אחינו וכל מה שישלחו קצת אנשים לבד מהקהל, הכל עלה מאתים ועשרים כספים אריסלנלר מהם נתנו ליושבי ירושלם וגם לחכם כה"ר דוד למקמנם ועד גדלם לכל איש כ' כספים וגם לשמן המאור ומהם בעבור נישך ותרבות ומהם בעבור קרן החוב הכל קנ"ח כספים. וביום השבת הוציאו ס"ת וברכו כל אנשי קהלתנו עם ספר תורה את כל הנודרים... (צד 14) ואח"כ באנו אל עיר ציון והיא קרובה לשער העיר

⁹ המלה הזאת ערבית והוראתה "דורון ומנחה" והנוסעים הקראים. אשר ישבו בקרים הורגלו להשתמש תמיד במלות ערביות או תורקות בכל מקום אשר לא מצאו מלה עברית אולם המחבר של ניק הספר "אהבת ציון" משתמש תמיד במלות יהודית-אשכנזיות כמו "ראדריבסקען" וכדומה וכנראה. לא ידע גם המו"ל בעצמו הוראת מילת "שרפ" ולכן הניחה כמו שהיא.

¹⁰ המלה הזאת תורקית והוראתה "אריה" ע"ש תמונת ארי אשר היה טמוע על המטבעות בעת הזאת, והוא מטבעת הנויש או הפיאסטער הנהוג עד היום בארץ, ועד היום יקראו לה הרבה מאחינו בארץ הקדם בעברית בשם "אריות" וגם מחבר הספר בעצמו קורא אותם בצד "ט בשם "אריות".

¹¹ צ"ל כאב אל דהוד.

אהבת ציון.

ולהתפלל עליהם ועמדנו מקרוב נגד המגדל. והלכנו משם וראינו מערה אחד ובתוך המערה באר מים ואמרו אחינו ב"י¹²) שישם קבורת שמעון הצדיק ואשתו והבור היא טבילת אשתו, והלכנו משם מעט וראינו מער' גדול' ושם קבורות הרבה חצובות מהר ואמרו שהם קבורות של שבעים סנהדרין.

(צד ט' כ"ח)... וביום ד' כ"ז לחדש בו אחר התפלה לקחנו את כה"ר דוד ואת הבחור יצחק ורכבנו על הסוסים ללכת לחברון והלכנו ג' שעות ובאנו על קבורת רחל אמנו והוא בדרך חברון קרובה לבית לחם בדרך אפרת ועל מצבת קבורתה בנה עליה (מחמד בשא) בנין נאה מגדל יפה כיונה עפה וקראנו שם קצת פסוקים... (צד ט"א י"ג) ובאנו לחברון לעת ערב בו ביום, וביום ה' הישכמנו לקריאת סליחות והלכנו

גנוי ישראל.

סמוך לירושלים מחוץ לעיר ושם קבורת דוד שלמה ע"ה וכנו עליה קיבכא יפה ונאה מאד וסביבות הקיבכא מוגדרים קיר קמנה ושם העיר סמוך לציון "באב אלדוד" ר"ל שעיר דוד ע"ה אינם עוזבים ליהודים להכנס להתפלל עליהם ועמדנו מקרוב נגד הקיבכא וקראנו קצת ענינים השייכים להם, והלכנו משם וראינו מערה אחת ובתוך המערה באר מים ואמרו הרבנים שישם קבורת שמעון הצדיק ואשתו והבור הוא טבילת אשתו והלכנו משם מעט וראינו מערה ושם קבורות הרבה חצובות ואמרו כי הם קבורות של ע' סנהדרין.

(צד 16) וביום ד' י"ד לחודש כ"ז אחר התפלה סעדנו את לבנו כמנהג כל היום ולקחנו את כה"ר דוד ואת הבחור יצחק יצ"ו ורכבנו על הסוסים ללכת לחברון והלכנו ג' שעות ובאנו אל קבורת אמנו רחל והיא בדרך חברון קרובה לבית לחם בדרך אפרת ועל מצבת קבורתה בנה מחמד פשא בנין נאה קיבכא ויפה כיונה עפה

12) הנוסע הקראי אשר לא יקדיש את קבלת אנשי כנען והבאים אחריהם כתם "אמרו הרבנים" והמג"ל ברצונו להסיר את הברכה כתם במקום הרבנים אחינו ב"י אך כל איש יבין כי סננין כזה לא מידו יהודי רבני יצא.

גנוי ישראל.

וקראנו קצת פסוקים.

(שם) ובאנו לחברון בו ביום ונתנו לנו הרכבים בית אחד וחנינו שם במקום שדרים היהודים, שבח לאל ית' באנו לחברון בזכות אבותינו הקדושים אין שמן ואין פגע רע ושמחנו ביום ההוא שמחה גדולה על מה שזכנו השי"ת לכא לקבורות אבותינו הקדושים. וכיום ה' השכמנו בישעת קריאת הסליחות והלכנו אל בית לישמעאלים ויש על מערת המכפלה בנין יפה מאבני שיש ומאבני גזית שבנה אותו דהע"ה והחצר של הבנין קיר קטנה שבנו אותו הישמעאלים מאבני גזית ומכל משניות החמדה בנין יפה אמנם ב"ת אשר על מערת שדה המכפלה הוא מאבני שיש וסומקי ובעו"ה אינם עוזבים ליהודים להכנס בתוך ב"ת שהוא על קבורות האבות לבוא להתפלל, וספרו לנו ואמרו שיש חור ממעל בכית התפלה לרדת משהי זמן א' ירדו ג' אנשים לראות קבורות אבותינו הקדושים ומיד נשרפו שניהם ואחד מהם זעק זעקה גדולה ושאלו אנשים ממעל למה אתה תזעק השיב להם מה שהוקרה ואח"כ גם הוא נשרף ומהיום ההוא והלאה לא ירדו הישמעאלים להמערה ויש שם ב' מדריגות על מערת אברהם ויעקב ואומרים שבנו מדריגה ג' ע"ש יצחק ולא קבל ונפל ונהרס. ומחוץ לשער בהכ"ג שלחם יש מקום מיוחד ליהודים להתפלל והוא דבוק בכותל בהכ"ג ויש חור א' בכותל ההוא והוא מכיון נגד קבורת האבות והאמהות ז"ל. והדלקנו שם בלילה ההוא כמה נרות על החור ההוא ואמרנו איזה פרישיות עד התפילה ואח"כ התפללנו שם תפילת שחרית והלכנו ובאנו

אהבת ציון.

וראינו על מערת שדה המכפלה בנין יפה מאבני שיש וסומקי ובעו"ה אינם עוזבים ליהודים להכנס בתוכה לבוא להתפלל וספרו לנו ואמרו שיש חור ממעל בהכ"ג שלחם לרדת למערה, ופעם א' ירדו ג' אנשים לראות קבורת אבותינו הקדושים ומיד שניהם נשרפו וא' מהם זעק זעקה גדולה ושאלו אנשים ממעל למה תזעק והשיב להם מה שקרה ואח"כ נשרף גם הוא ומהיום ההוא והלאה לא ירדו הישמעאלים להמערה ויש שם ב' מדריגות על מערת אברהם ויעקב ואומרים שבנו מדריגה ג' ע"ש יצחק ולא קבל ונפל ונהרס. ומחוץ לשער בהכ"ג שלחם יש מקום מיוחד ליהודים להתפלל והוא דבוק בכותל בהכ"ג ויש חור א' בכותל ההוא והוא מכיון נגד קבורת האבות והאמהות ז"ל. והדלקנו שם בלילה ההוא כמה נרות על החור ההוא ואמרנו איזה פרישיות עד התפילה ואח"כ התפללנו שם תפילת שחרית והלכנו ובאנו

אהבת ציון.

בליל ו' והתפללנו שם והלכנו אל בית מלונינו ואכלנו ושתינו ושמחנו על שזכינו לראות קבורת אבותינו כן נזכה לראות פני אליהו הנביא ומשיח צדקנו אנס'ו ....

צד מ"ב) ושכנו אל בית מלונינו ושם ב' בת' כנסיות ליהודים יפים מאד ויושביה עניים מרודים ותורתם אומנתם. צ' מ"ג) וביום ו' חפצנו ללכת ולא מצאנו שיירה ויקח הרב שיך יהודי ד' שומרים משר חברון והלך עמנו והם חגורים כלי מלחמתם ועלינו מהר אל גבעה ובאו עמנו עד חבריכות אשר שם חימה לשמירת הדרכים ואכלנו שם וישבו השומרים לחברון ואנחנו הלכנו לדרכינו ....

שם שורה ז) ובאנו לעת ערב לירושלים וראיתי בירושלים שקל הקדש שהוא מזמן ישראל בארץ והוא כסף מזוקק והוא דרהם חסר דנקא

(18) המ"ל הבין מהסגנון 'לרבנים אחד' כי בה"ב שני יש לעדת הקראים ולכן שנה וכתב ב' בת' כנסיות ליהודים.

בני ישראל.

שם שתי מדרגות על מערת אבותינו ר"ל מינארא על שם אברהם ויעקב וספרו ואמרו גם בנו מדרגה ג' על שם יצחק אבינו ונפל ונהרס ולא קבל, ומחוץ לשער ב"ת יש מקום מיוחד ליהודים להתפלל והוא דבוק בכותל ב"ה ויש חור א' בכותל ההוא והוא מכון לקבורות האבות אברהם יצחק ויעקב שרה רבקה ולאה והדלקנו שם בלילה ההוא כמה נרות על החור ועמדנו וקראנו כל העניינים השייכים להם עד עת התפלה ואח"כ התפללנו תפלת חובה והלכנו ובאנו בליל ו' והתפללנו שם והלכנו אל בית מלונינו ואכלנו ושתינו ושמחנו על שזכינו לראות קבורת אבותינו וכן יזכה אליהו לראות פני אליהו נביאנו ומשיח צדקנו אנ"ס'ו ...

צד 17) ושכנו אל בית מלונינו. ואח"כ שלחו לנו גבאי הקהל מעט מנחה וגם אנחנו נתנו לעניים ולשמן המאור כ' וחצי כספים, ושם ב"ה לרבנים א' (18) והוא יפה מאד ויש שם ל' בעלי כתים דלים אבל אומנתם תורתם ...

וביום ו' רצינו ללכת ולא מצאנו שיירה ובאו הרבנים ואמרו אל תלכו יחידי אם תמצא שיירה

אהבת ציון.

א' ר"ל ג' משקלים ודנק א'
 והכתיבה על צד א' משקל
 ירושלים, צורת מטה אהרן ועל
 צדה השני שקל ישראל
 וצנצנת המן וגם ב' ר"ת והם
 שי"ן ומ"ם וכתיב בתורה עשירים
 גרה השקל א"כ יהי ו' גרות
 משקל א' אשר יעבר בזמנים
 האלה בכל הארצות. והכתיבה
 על השקל כתיבה שמרונים
 וראיתי בספר א' שחיבר ר'
 בנימין בכמר משה אונדי ז"ל
 שהכבר עשרת אלפים מעות
 והמעשה ששה גרות עכ"ל...
 שם שורה י"ח) ביום
 ב' כ"ה לשכב נסענו מירושלם
 תו"ב ולוו אותנו אנשים נכבדים
 ונצא משער חברון שהוא שער
 דוד המלך ע"ה הנק' בל' ערבי
 כפול דוד והלכנו ובאנו לעת
 ערב אל כפר א' בירא ושם
 מלון אורחים. וביום ג' קמנו
 ונסענו מימש ועלינו בהרים
 גבוהים רמים ונפלאים
 מי ימלל גבורות ה'. ומבירי
 עד שכס אילני זתים הרבה
 מאד שדות וכרמים. והלכנו
 ובאנו אל כפר הנקרא
 (נאבלוש) והיא שכס והעיר

בני ישראל.

תלכו עמהם או תקחו קצת אנשים
 מהשר ושמע שר חברון וגם הוא לא
 רצה. ואחר כך לקח הרבן שיך יהוד
 ד' שומרים מהשר והלכנו עמהם והם
 חגורים כלי מלחמתם ועלינו מיד
 אל גבעה ובאו עמנו עד... אשר
 שם חומה לשמירת הדרכים ועמדנו
 שם מעט. וסעדנו את לבנו והשומרים
 שבו לחברון. ואנחנו הלכנו לדרכנו.
 וראיתי בירושלים שקל הקדוש
 שהוא מזמן ישראל והוא כסף
 מזוקק ושקלתי אותו בידי והוא חסר
 מ"ה דירהם "דגב" אחד ר"ל ג'
 משקלות וא' דגב והכתיבה על שקל
 ירושלם צורת מטה אהרן ובצדה הב'
 שקל ישראל וצנצנת המן וגם ב'
 ראשי תיבות והם "שין ומס" וכתוב
 בתורה עשירים גרה השקל אם כן
 היה ו' גרות משקל אחד אשר יעבור
 בזמנים האלה בכל הארצות והכתיבה
 על השקל כתיבת שמרונית. וראיתי
 בספר "דינים" שחבר ר' בנימין ב"ר
 משה אונדי ז"ל וזה לשונו: ואם גואל
 הדם רוצה ליקח כפר יתן וינצל
 בעבור כי הדין הזה לא נגמרה על
 ידו לפיכך הרשות בידם אם רוצים
 הורגים ואם רוצים לוקחים כפר
 שנאמר אם כפר יושת עליו, כפר
 ההרוג או הנפקר כבר כסף הוא שנ'

אהבת ציון.

יפה ורחבת ידים מקומות יפות
 שדות ופרדסים ומרחצאות
 וחנויות מוכרים כל מיני
 מאכלים. וגם יבשלו שם
 בורית הרבה וטוב מאד כמו
 בורית הנעשה בירושלם.
 ואמרו לנו למה נקרא שכם
 נבלוש ע"ש כי נבלה עשה
 בישראל. והיא עומדת בין
 שני הרים ורמים. הר עיבל
 למזרח והר גריזים למערב ויש
 שם רק י"ב בעלי בתים ולהם
 ביהכ"ג ושמוננים עשרה בעל
 בתים ולהם ג"כ בהכ"ג וס"ת
 ואומרים כי הם אינם קוראים
 כ"ד ספרים כ"א חומש. הכתיב
 שלהם אינה כמו שלנו רק
 שומרונית ולהם מזבח א' על
 ראש הר גבוה ושם ישחמו
 בקר וצאן ואוכלים.

14 המזל השמים את הדין

הזה המנוד לקבלת הדל לבלי יכיר
 הקורא מד כי ר' בנימין הוא קראי
 והביא רק את סוף דבריו על משקל
 הכבר.

15 ראה למעלה הערה 8.

16 צ"ל בורית ועד היום יש
 בשכם בתי עשיה לבורית רבים. וחזי
 חיוני העיר כשעות על מלת בורית והוא
 מין תבשילי.

בנוי ישר אל.

והיתה נפשו תחת נפשו או כפר כסף
 תשקול¹⁴). והכבר עשרת אלפים
 מעות כל מעה ו' גרות. עכ"ל...
 כיום ב' כ"ו לחדש שבט
 הת"ב אחר התפלה סעדנו את לבנו
 ונסענו מירושלים תוב"ב ובאו עמנו
 כה"ר ר' דוד וכ' משה כהן ור'
 יהושע לוי ור' יצחק ויפתח¹⁵) ואחר
 צאתנו משער חברון שהוא שער
 דהע"ה הנקרא בלשון ערבי "באב אל
 דוד" עמדנו מעט ויברך אותנו
 והתפלל כה"ר דוד יצ"ו ויגשק איש
 את אחיו ואת רעהו. והלכנו ובאנו
 לעת ערב אל כפר א' בירא ושם
 מלון אורחים וחבינו שם. וכיום ג'
 קמנו ונסענו משם ועלינו בהרים
 וירדנו לבקעות הרים גבוהים ורמים
 ונפלאים מי ימלל גבורות ה'. מבירי
 עד שכם אילני זתים הרבה מאד וגם
 שדות וכרמים וגם הלכנו אל כפר א'
 הנקרא נב לוי והוא שכם....

צד 18 והעיר שכם רחבת ידים
 מקומות יפים שדות וכרמים ופרדסים
 וננים.... ושם מרחצאות וב"ת
 לישמעאלים וחנויות ושם מוכרים כל
 מיני מאכלים וגם יבשלו שם
 בורית¹⁶) הרבה וטוב מאד כבורית
 ירושלם והעיר שכם הנקרא נבלוש
 ואמרו על כן נקרא שמה נבלושי

גנזי ישראל.

בעבור המעשה כי נכלה עשה
 בישראל (מסכת דינה) והעיר שכם
 היא כתיב ב' הרים ורמים, הר הא'
 מזרחית שהוא הר העיבל והר הב'
 שהוא מערבית והוא הר גריזים ושם
 ב"ת לרבנים וקצת ב"ת... וגם יש
 שם י' ב"ב מהשומרונים ולהם ב"ת
 וס"ת, ואומרים כי הם אינם קוראים
 כ"ד ספרים כי אם חומש; הכתיבה
 שלהם אינה ככתיבתנו כי אם כתיבה
 שומרנית, ולהם מזבח אחד על ראש
 הר גבוה ושמה ישחמו בקר וצאן
 ואוכלים, וחנינו בלילה ההוא בשכם
 ושם יקחו מאיש ל"ב חתיכות.

והשכמנו בבקר והלכנו אל
 תמנת סרח ושם קבורת
 יהושע הנביא ע"ה.

צד 20. ביום ה' קמנו בבקר והלכנו
 מעמ ובאנו לעין המים הנקרא
 בלשונם עין יעקב ועברנו משם
 ובאנו לעת ערב אל כפר גינין
 ובדרך גינין זתים הרבה וגם ידות
 מקומות יפים ושם חומה קטנה ובתוך
 החומה למטה מלון אורחים ומלמעלה
 בתים שיושבים שם שומרי החומה,
 ובצדה קהה חנא ושם ימצא מאכלים
 ותבן ומספוא, וחנינו שם והשכמנו
 והלכנו ובאנו אחר הצהרים אל כפר
 עיני נייגי ומגינין עד עיני

אהבת ציון.

בלילה ההוא בשכם ושם
 יקחו מס מכל איש ל"ב
 חתיכות והשכמנו בבוקר
 והלכנו אל תמנת סרח ושם
 קבורת יהושע ע"ה...

צד מ"ה ש' ד... וביום
 ה' קמנו בבוקר והלכנו מעמ
 ובאנו אל עין המים הנקרא
 בלשונם עין יעקב. ועברנו
 משם ובאנו לעת ערב אל
 כפר גינין, ושם זתים הרבה
 וחומה קטנה. ובתוך החומה
 למטה היא מלון אורחים,
 ומלמעלה בתים שיושבים שם
 שומרי החומה וחנינו שם
 והשכמנו בבוקר ובאנו בעת
 צהרים אל כפר "עיני עוגר".

מגינין עד עיני עוגר מקומות
 יפות והלכנו משם ובאנו
 לעת ערב לכפר חיטין, ולא
 מצאנו שם שום מאכל רק
 תבן, ונשבות שם את יום
 השבת ואכלנו מה שנמצא
 אצלנו, ואומרים ששם קבורת
 יתרו וצפורה בתו (17) ולפני
 כפר חיטין ראינו את חומות

(17) בצד ל"ז שורה ט"ז הזכיר
 המחבר כבר את הכפר חיתין ולא הזכיר
 מאומה קברו יתרו וצפורה.

אהבת ציון.

צפת, ואמרו ¹⁸) ששם בתי
 כנסיות ליהודים י"ד, ושם
 קבורת הושע בן בארי ¹⁸).
 וממחרת חג השבועות הולכים
 על קברו ומתפללים שם. וקמנו
 ביום והלכנו מעמ ובאנו אל
 כפר עינא, והיא על שפת
 הירדן במקום יפה מאוד
 והלכנו משם ובאנו אל הבור
 שהשליכו שם את יוסף
 הצדיק עליו השלום ובנו
 עליו על פי הבור מגדל קמץ
 על ד' עמודי שיש. ושאבנו
 מים מן הבור ושתינו בשמחה
 גדולה, ולפני הבור ביהכ"ג
 שלחם ומלון אורחים א' .
 והלכנו משם ובאנו אל גישר

גנוזי ישראל.

ג י י ג י מקומות יפים ולא חנינו שם
 בעבור העוד היום גדול והלכנו משם
 ובאנו קרוב לעת ערב אל כפר
 ח ת י ן ואמרו שישם קבורת יתרו
 וצפורה בתו ומלפני התין ראינו
 את חומת צפת ואמרו כי
 שם בתי כנסיות לרבנים י"ד ושם
 קבורת הושע בן בארי, וממחרת חג
 השבועות מדי שנה בשנה הולכים
 הרבנים על קברו ומתפללים שם
 כה מנהגם.

וקמנו ביום א' והלכנו מעמ
 ובאנו אל כפר מ י נ א והיא על שפת
 הירדן במקום יפה מאד והלכנו משם
 ובאנו אל הבור שהשליכו שם את
 יוסף הצדיק ע"ה ובנו עליו על פי
 הבאר קובכא קמנה על ד' עמודי

18) אך מרחוק שם הגוסע הזה את עינו על העיר צפת ולא סר אליה כי מה
 לניסע קראי ולעיר צפת הנוכחית אשר איננה נזכרת פה"ק כ"א בדבר'
 גדל והשגחה אשר שנה המויל להשמיט את המלה הזאת תחשב לו כודון, כי על ידה
 יכיר כל איש כי הספר הזה לא מפי המחבר יצא, כי איך יתכן אשר מחבר הספר
 הזה אשר ישב בצפת כתשעה ירחים ועסק רק בתורע וידע את כל הכמיה רבניה מקרוה
 ומנהגיה כמסופר בתחלת קשרו, לא ידע אל נכון מספר בתי כנסיותיה וכתוב "ואמרו
 ששם בתי כנסיות ליהודים י"ד".

19) כה זכרנו של המויל בנר בו גם הפעם וישבח כי בעמוד כ"ט כתב
 המחבר בעצמו כי "האר"י ז"ל העיר ברוה קדשו שוה קבר רבנו יהושע (בן הנטיא)
 ומקדס אמרו שוה הוא הושע הנביא" (ראה מאמרנו קברו ארץ הצבי בהירושלם) ש"א

בני ישראל.

שיש ושאבנו מים מהכאר ושתינו
בשמחה ולפני הבור ב"ת ומלון אורחי'
והלכנו משם ובאנו אל "גשר יעקב"
ושם מלון אורחים וכתובה מעין א'
והגשר הוא במקום צר ומימיו מן
מימי הירדן... אמרתי בלבי אולי
הוא מעבר יבוק ע"כ נקרא שמו
"גשר יעקב" עד היום בלשון ישמע'
וחנינו שם ובבקר השכם והלך ממנה.
והלכנו ובאנו אל כפר אחד
סחסא ושם חומה קמנה יפה לא
ראיתי כמות בכל הכפרים ושם ב"ת
שבנה אותו סינן פשא ושם
אימרם ינתן לאורחים בכל יום ויום.
והנינו שם והשכמנו בבקר והלכנו
עד הצהרים ובאנו אל שאס והוא
בלשוננו דמשק, ומירושלם עד דמשק
מהלך מ' ימים, אנחנו באנו בעשרה
ימים בעבור שיש בתוכם שבת.

צד ²². מצרים גדולה מדמשק
כמה פעמים אלא דמשק יפה. בה
נהרים מים קרים ונוזלים על פני
הארץ וסביבותיה כרמים גנים
ופרדסים וכל מיני פירות יותר מכל
המקומות ושם ב"ת לישמעאלים
למאות ומרחצאות ע' ומלון אורחים
למאות והשוקים למאות והחנויות
לאלפים והשוקים מכוסים שלא יכס
שרב ושמיש, והבתים בנויים מיני

אדבת ציון.

יעקב ושם מלון אורחים.
ובתוכה מעין א' והגשר
במקום צר ומימיו הולכים
טהורין, אמרתי בלבי הוא
מעבור יבוק כי על כן נקרא
גשר יעקב עד היום בלשון
ישמעאלים — והלכנו ובאנו
אל כפר א' סתסא ושם
חומה קמנה יפה לא ראיתי
כמות בכל הכפרים וחנינו
שם והשכמנו בבוקר יהלכנו
עד צהרים ובאנו אל עיר
דמשק, ומירושלם לדמשק
מהלך מ' ימים. ובאנו בעשרה
ימים מפני השבת שהפסקנו.

צד מ"ו ש' כ"ד. מצרים
גדולה יותר מדמשק אפס
דמשק יפה יותר, היא כלילת
יופי ובה מעינות קרים ונוזלים
וסביבותיהם כרמים גנים
ופרדסים, וכל מיני פירות
יותר מכל המקומות וכמה
מאות בהכ"נ לישמעאלים
ושבעים בתי מרחצאות ושוקים
ומלון אורחים למאות, וחנויות
לאלפים והשוקים מכוסות
שלא יכס שרב ושמיש, והבתים
בנויים מאבני שיש כל מיני
גוונים, ובית רימון היא יפה

גנזי ישראל.

צבעים מאבני שיש ומאבני גזית
ובית רמון הוא מכל ב"ת
אין ערוך ליפיו ... וישבנו בדמישק
י"ז ימים בשמחה ושוב לבב....

אהבת ציון.

מכל ביהכ"ג ושני בהכ"ג
ליהודים. וישבנו בדמישק חדש
ימים וחזרנו לא"י⁽²⁰⁾ והלכנו
על קבר רשב".....

ואחרי אשר כלה המחבר לספר את תכונות הקברים
הקדושים ודבר צאתו מא"י לשוב לארצו ארץ פולין, הוסיף המו"ל
לספר ספורי ארץ מצרים מצד ג"ה שורה כ"ד עד עמוד ג"ח
שורה ט"ו, וגם הם נעתקים אות באות מספורו של הנוסע
הקראי הנז' (גנזי ישראל צד 78) בהשמטת המאמרים המראים
בעליל כי מעט יהודי קראי יצאו (כדרכו), גם הששה העמודים
האחרונים של ספר הקטן הזה הכוללים ביאורי מקראות
והגדות הנוגעים לכתיבת הארץ, כאשר הזכרנו למעלה, גם הם
לא מפי מחבר הספר, אשר היה רק תורני ודרשן יצאו, כי
אם מפי מוציאו לאור אשר היה איש גדול בתורה וגם
במדעים כאשר נוכיח.

והנה משתי הנוסחאות אשר הערכנו זה לעומת זה, מההערות
אשר העירונו, יראה כל איש בעליל את צדקת משפטנו, כי
הספר הקטן הזה "אהבת ציון" או "ספורי ארץ הגליל" חקר
והורכב משני ספורים שונים אשר האחד קדם לרעהו במאה
ועשרים וחמש שנה (בערך) ולא נשאר לנו איפוא כי אם לחקור
ולדרוש, אולי יעלה בדינינו לגלות ידי מי חלו בהרכבה והזיוף
הזר והמזור הזה, ואם אמנם כי ככד מאד להגיד בהחלט

(20) פה יכלה התייחסת אשר הוסיף המו"ל למכתב המסע של הקראי ולמען
אחד את הנספחים הוסיף המלות "וחזרנו לא"י והלכנו על קבר רשב"י" וכו' ופה יחיל
עוד הפעם סוף סיפור מחבר האמיתי של הספר אשר נפסק בצד ליד שורה ג' במילות
"הלכנו למירון והיינו שם עד יום ד'". והנוסע הקראי אשר ממנו נעתק הסיפור לא חזר
לא"י כ"א הלך בדמישק לארם צובה.

שם מו"ל הספר הזה ומרכיבו, אחרי אשר השכיל להעלים את שמו מכל וכל. בכל זאת אחרי התבוננות ועיון רב עלה בידינו לגלות את פני הלומה הזו ונוכל להגיד הישערה קרובה לאמת (ולמצער לא נהיה כמוציאי דבה) כי הרב החכם הנודע וכו' מו"ה שלמה מדובנא ז"ל בעל ס' "תקן סופרים" הוציא או לאור וידיו חלו בהרכבתו, השמטותיו והוספותיו. ואלה המה המופתים אשר עליהם אדני הישערתנו הטבעו :

א) הר"ש מדובנא היה חתן הרב ר' יהושע ב"ד שמחה מחבר הספר הזה והוא מזכירו בספרו תקן סופרים על פסוק וישכן מקדם לגן עדן (בראשית ג' ד'), ובלי ספק הגיע הספר הקטן הזה אם בחיי מחברו או אחרי מותו לידי חתנו והוא הוציאו לאור ובחפצו להגדיל את כמות הספר ואיכותו למען משוך עליו את עיני הקוראים הוסיף בו ספורים גם על אודות ארץ יהודה (מקומות אשר לא דרכו בהם רגלי המחבר) אשר מצא במכתב הנוסע הקראי שמואל ב"ר דוד יעמש"ל, רק שינה גרע והשמיט כאשר הוכחנו, לבלי יכירו מיד כי הספורים האלו מעט קראי יצאו, ובסופו הוסיף גם ביאוריו והשערותיו במקראות והגדות, ויקרא את שמו "אהבת ציון".

ב) מכתב הנוסע הקראי הנ"ל יצא לאור בספר מיוחד בשפת עברית רק בשנת תרכ"ד ע"י ח' ח"י ח"י ועד העת הזאת נדפס רק בהספר הלועזי Bibliotheca hebraica להחכם G. Wolf אשר היה כספר החתום לפני רוב בני עמנו בעת הזאת.

ג) ההערות והביאורים הבאות בסופו אשר רק מפי אחד מחכמי וחוקרי הדור ההוא נכתבו (כאשר הזכרנו כבר).

והנה דעתנו על דבר מו"ל הספר היא רק הישערה. אך הדבר הזה נעלה מעל כל ספק כי הספר הקטן הזה מחובר ומורכב מחיבורי שני נוסעים שונים הרחוקים זה מזה בזמנם והלך רוחם כרחוק מזרח ממערב, ועל הקוראים וביחוד על סופרי דה"י ומצב אה"ק לדעת זאת בכואם לקחת ממנו חומר לספריהם ומאמריהם.

הַגְּדוֹת הָעֲרָבִים

פְּדָבְרֵי יָמֵי עוֹלָם. (1)

מֵאִסָּף וּסְתָרְנָם מֵאֵת

דְּנֹד יִלְיָן.

א. הַבְּרִיאָה

בְּרֵאשִׁית בָּרָא אֱלֹהִים אֶת הַשָּׁמַיִם: וַיֹּאמֶר אֱלֹהִים יַעֲלוּ
הַשָּׁמַיִם עֵשֶׁן וְקִצָּף וַיְהִי כֵן: וַיַּעַל הָעֵשֶׁן מֵעֵלָה מֵעֵלָה
וַיִּקְפָּא וַיִּקְרָא לוֹ אֱלֹהִים שָׁמַיִם. וְהַקִּצָּף אֲשֶׁר עַל פְּנֵי הַשָּׁמַיִם
קָפָא וַיִּקְרָא לוֹ אָרֶץ: וַתִּשֵּׁט הָאָרֶץ עַל פְּנֵי הַשָּׁמַיִם וְהִגְהָ
רוּחַ גְּדוֹל וַחֲזָק בָּא מִן הַצָּפוֹן וַיִּסְעַר וַיִּתְחַלְחַל, וַתִּרְעַד
הָאָרֶץ וַתִּתְמוֹטֵט וַתַּחֲשֹׁב לְהִתְפַּיֵּס: וַתִּקְרָא אֶל הָאֱלֹהִים לֵאמֹר
יֹצֵר הַכֹּל הֵן בָּלָה אָנֹכִי וַרְפַּת כַּח, וְלָרוּחַ הַמְּטַלְטְלֵנִי מָה
אֲעֲשֶׂה בַיּוֹם: וַיֹּאמֶר אֱלֹהִים אֶל תִּירָאִי אָרֶץ, הִנְנִי אֵלֶיךָ
וַחֲזָקְתִּיךָ בְּמַסְמְרוֹת וּבִיתְדוֹת אֲאֻמְצֶךָ: עוֹדְנֵנו מְדַבֵּר וְהִגְהָ
בְּשֵׂאוֹ עַל פְּנֵיהָ הַהָרִים הַגְּבוּהִים, וַתַּכּוֹן הָאָרֶץ וַתִּשְׁקֵט:

ב. מוֹסְדֵי אָרֶץ.

וַיְהִי בְּשׁוֹט הָאָרֶץ עַל פְּנֵי הַשָּׁמַיִם, וַתַּחַג עוֹד וַתִּגְד

(1) באחרית הספר נדבר בארוכה ע"ד מקורי הגדות רבות מאלה בספרות

התלמוד ועל הברל סגנון וטעמן.

כְּנֹד הָאָנְיָה בְּלִבָּיִם : וַיִּשְׁלַח אֱלֹהִים מַלְאָכָו מִתַּחַת כְּפֹא
 כְּבוֹדוֹ וַיִּכְדוּ אֵל מִתַּחַת לְאָרֶץ וַיִּשְׁאַנְנָה עַל שִׁבְמוֹ וַיִּזְרוּ עֲזוֹתָיו
 פְּרוֹשׁוֹת קִדְמָה וַיָּמָה אוֹחֲזוֹת בְּכַנְפוֹת הָאָרֶץ : וְלֹא מָצָא
 הַמַּלְאָךְ מְנוּחַ לְכַפּוֹת בְּגִלְיוֹ וַיִּזְרַד אֱלֹהִים מִהַפְּרֹזִים אֲשֶׁר
 בְּשָׁמַי הַשָּׁמַיִם שׁוֹר פֶּר מְקָרִין אֲשֶׁר אֵלֶּפֶי קַרְנַיִם לוֹ,
 וַתַּעֲמִדְנָה כַפּוֹת בְּגִלְי הַמַּלְאָךְ עַל גְּבוֹ : וַתִּקְרַע הַשׁוֹר בּוֹלְטוֹת
 מִכָּל-אַפְסֵי הָאָרֶץ לְאַחוֹ אוֹתָם, וַתִּחִירְיוּ בְּפִיָּם : וְהָיָה מִדֵּי
 יוֹם כִּיֹּם וַנִּשְׁם הַשׁוֹר פֶּעַם אַחַת וְעַל וּ מִיָּמֵי הַיָּם מִנְשַׁמַּת
 אִפּוֹ, וַיָּשׁוּבוּ לְשִׂאֵף רוּחַ וַיָּשׁוּבוּ לְשִׁקּוֹ ע : וְלֹא מָצָא הַשׁוֹר
 מִדְּרָךְ לְבִגְלָיו, וַיִּבְרָא הָאֵל לִבְנֵת סַפִּיר גְּדוֹלָה מְאֹד וַיִּשְׁמְנָהּ
 מִתַּחַת לְכַפּוֹת בְּגִלְיוֹ : וַיְהִי הַסַּפִּיר תְּלִי עַל בְּלִימָה וַיִּצָּר
 אֱלֹהִים אֶת הַתַּנִּין הַגְּדוֹל הוּא לַוְּתָן, וַיִּשָּׂם אֶת הַסַּפִּיר עַל
 גְּבוֹ : וְהַתַּנִּין שׁוֹחָה בְּתֵהוֹם רַבָּה וּמִתַּחַת לְתֵהוֹם הָרוּחַ,
 וְהָרוּחַ מְרַחֶפֶת בְּדָבַר אֱלֹהִים :

ג. הַרְפָּאִים.

אֵלָה תּוֹלְדוֹת הַשָּׁמַיִם וְהָאָרֶץ. לִפְנֵי בְרֵא אֱלֹהִים אָדָם
 עַל פְּנֵי הָאָדָמָה : וַיִּבְרָא אֱלֹהִים אֶת הַרְפָּאִים וַיִּפְרוּ וַיִּרְבוּ
 וַיִּבְנִים יְלָדוֹ לָהֶם הֵמָּה הַנְּפִילִים אֲשֶׁר בְּאָרֶץ וּמֵאֵלָה יָצָא
 אַבְלִים⁽¹⁾ הָאָרוּר : וַיִּשְׁכֵּן אֱלֹהִים אֶת הַרְפָּאִים בְּאֹנִיָה, וְאֶת
 אַבְלִים וַיִּבְנוּ שָׁם בַּשָּׁמַיִם מִמַּעַל : וַיִּצְּוּ אֱלֹהִים עַל אַבְלִים

(1) בשם הזה יקראו הערבים ליצר הרע הוא השמן, ויזקרו הלשונות חושבים כי
 מזור הוא מהשם Diabolis ברומית, מהשם Diable בצרפתית, Teufel באשכנזית.

לאמר הִתְהַלֵּךְ לִפְנֵי נְהִיָּה דְמִים, וַיִּמְלֵא אֲבָלִים אַחֲרַי דְּבְרֵי
אֱלֹהֵיו : וַיִּתְּפָאֲרוּ בַשָּׁמַיִם לֵאמֹר הֵן עַבְדֵי אֱלֹהִים מִתְהַלְכִים
בְּתוֹבְנֵי וְהָאָרֶץ אַךְ תִּהְיֶה וְבִהְיֶה : וַתִּתְחַנַּן הָאָרֶץ לִפְנֵי הָאֱלֹהִים
לֵאמֹר יוֹצֵר הַכֹּל הַשִּׁבְחָתָא אַתְּ אֲמַתְךָ, וַפְחִשְׁךָ טַמְנֵי יִצִיר
בְּפִיךָ מִזְבִּיר בְּשִׁמְךָ : וַיִּקְרָא אֱלֹהִים הַרְגְעֵי אָרֶץ וְדָמֵי כִּי
עוֹד מְעַט וְהַשְׁבַּנְתִּי בָךְ יִצִיר גַּעְלָהּ, וְכֹל־יִצְוֵרֵי עוֹלָמִים לֹא
יִשׁוּרוּ לוֹ : וְנִקְחָה עָלָיו רוּחַ חֲכָמָה וְדַעַת וְלִשְׁוֹנוֹ תִּדְבַר צַחוֹת,
דְּבְרֵי אַנְיָד לוֹ וְעַל פְּנֵי כָל־הָאָרֶץ יִהְיֶה : וַיֹּאמֶר אֱלֹהִים
לְמַלְאָכָיו הִנְנִי בּוֹרֵא בְּאָרֶץ שְׁלִישׁ נְגִידָה, וְרִדְדָה בְּכֹל־צְבָאָה :
וַיַּעֲנוּ הַמַּלְאָכִים וַיֹּאמְרוּ אֲדוֹן עוֹלָם הִתְבָּרָא בְּאָרֶץ יִצִיר
מִשְׁחִית כִּרְבוֹ עָלֶיהָ וְשׁוֹפֵךְ דְּמִים : וַיֹּאמֶר אֱלֹהִים מַה
יְדַעְתֶּם וְלֹא אֲדַע, הֵן הַכֹּל גְּלוּי לִפְנֵי וְכֹל־דְּרָבֵי אֲדָק וּמִשְׁפָּט :

ד. יצירת האדם.

א.

וַיְהִי אַחֲרֵי הַדְּבָרִים הָאֵלֶּה, וְהָאֱלֹהִים אָנוּחַ אֶת גְּבֻרָאָל
מְלָאכָו לֵאמֹר : הַלּוֹךְ וְאִמְסַפְתָּ לִי מִכֹּל בְּנִפּוֹת הָאָרֶץ מְלֵא
חֲפְנִיךָ עֶפֶר וְהִבֵּאתָ אֵלַי, כִּי בְרָא אֶבְרָא יִצִיר כְּצִלְמֵי
בְּדַמּוֹתַי : וְאֲבָלִים יַדַּע אֶת כָּל־אֲשֶׁר אָמַר אֱלֹהִים לַעֲשׂוֹת
בַּיּוֹם אֵל הָאָרֶץ וַיֹּאמֶר אֲלֵיהָ : הִנֵּה אָמַר הָאֵל לְצוּר בְּאֲדָמְתְךָ
יִצוּר חֲדָשׁ, וְעַל פְּנֵי כָל־הַיְקוּמִים יִבְשָׁאוּהוּ : וְהָיָה כִּי יָרוּם לְכַבּוֹ
וְיִכְחַשׁ בְּאֱלֹהִים וְהִמְרָה אֶת־פִּיּוֹ, וְהָיָה אוֹתוֹ וַיִּסַּר אֱלֹהִים

וְגַם אֶת הַנִּקְהָה לֹא תִנְקִי : וַגְּבִרְיָאֵל יָרַד אֶרְצָה לַעֲשׂוֹת
כַּדְּבַר אֱלֹהִים וַתִּקְרָא אֵלָיו הָאָרֶץ. וַגְּבִרְיָאֵל וַגְּבִרְיָאֵל חַי אֱלֹהֵיךָ
אֲשֶׁר שָׁלַחְךָ אִם תִּקַּח מִכָּל אֲשֶׁר לִי מְאוּמָה : וַיִּפְחַד
וַגְּבִרְיָאֵל מִפְּנֵי הַשְּׂבוּעָה וַיָּשָׁב אֶל הָאֱלֹהִים וַיְדַוּ רִיקוֹת וַיִּשְׁלַח
אֱלֹהִים אֶת מִיכָאֵל מִלְּאָכּוֹ וַיָּשָׁב גַּם הוּא כְּרֹאשׁוֹן : וַיִּשְׁלַח
אֱלֹהִים אֶת עֲזַרְיָאֵל הַמִּלְאָךְ וַיְהִי כְּרִדְתּוֹ וַיִּמְעַד חֲנִיתוֹ בְּאָרֶץ
וַתִּזְבְּעֵזָע : וַיִּשְׁלַח יְדוֹ לְקַחַת מַעֲפָרָה וַתִּשְׂבִיעֶהוּ בְּאֶלְהָיו
כְּבִרְאשׁוֹנָה. וַיִּקְרָא עֲזַרְיָאֵל חַי אֱלֹהִים אֲשֶׁר שָׁלַחְנִי אִם לֹא
כְּאֲשֶׁר צִנֵּנִי בֶן אֲעֹשֶׂה : וַיִּקַּח מִלֵּא חֲפָנָיו מִכָּל אֶרֶבֶעַת
קִצּוֹת הָאָרֶץ מִהַרְיָה וּמִמְּקִיָּה מִרְמוֹתֶיהָ וּמִגְּאִיזוֹתֶיהָ. וַיָּבֵא
לִפְנֵי אֱלֹהִים : וַיֹּאמֶר אֱלֹהִים מַדּוּעַ לֹא שָׁמַעְתָּ בְּקוֹל הָאָרֶץ.
וְהִיא הִזָּן הַשְּׂבִיעֶתְךָ בְּשָׁמַי : וַיֹּאמֶר עֲזַרְיָאֵל הִזָּן אֶתָּה צְוִיתָ
יַדְבָּרְךָ יָקוּם אֲדוֹן כָּל : וַתִּבְרַךְ הָאָרֶץ לְעַפְרָא אֲשֶׁר לָקַח
מִמֶּנָּה. וַיֹּאמֶר אֵלֶיךָ הָאֵל הַנְּנִי מְשִׁיב אֲלֶיךָ אֶת אֲשֶׁר לָקַחְתִּי
מִמֶּךָ : וַלְעֲזַרְיָאֵל אָמַר אֶתָּה לָקַחְתָּ אֶת הָעֶפֶר מִן הָאֲדָמָה
וְאֶתָּה תִּשְׂיָבֵנוּ אֵלֶיךָ מִקֶּץ הַיָּמִים. כִּי לְמִלְאָךְ הַמָּוֹת נִתְּתִיךָ :

ב.

וַיִּצְוּ אֱלֹהִים אֶת גְּבִרְיָאֵל לֵאמֹר. שִׁים מִלֵּא חֲפָנֶיךָ מִן
הָעֶפֶר לִפְנֵי פֶתַח הַבַּיִת אֲשֶׁר בְּעֵדֶן : וְאֶת הַצִּוּן אֲשֶׁר עַל
הַבַּיִת צִוָּה לֵאמֹר. גָּבַל אֶת-הָעֶפֶר בַּיָּמִים הַחַיִּים אֲשֶׁר בְּתוֹךְ
הַבַּיִת וַיְהִי לְבִצָּה וַיַּעַשׂ בָּן : וַיִּצְוּ אֱלֹהִים וַיִּמְטִירוּ עֲנָנֵי חֶשֶׁךְ
וַתִּקְדְּרוּת עַל הַבִּצָּה אַרְבָּעִים שָׁנָה. וְעַרְפְּלֵי טַהַר הִמְטִירוּ

עֲלֶיהָ מִימֵיהֶם שָׁנָה אַחַת : עַל בֶּן רֵב אֲשֶׁר יָדָאג הָאָדָם
בְּיָמֵי חַיָּיו מֵאֲשֶׁר יִשְׂמַח בָּהֶם :

ג.

וַיְהִי בְּאֲשֶׁר יֵצֵר אֱלֹהִים אֶת-גּוֹף הָאָדָם עֶפְר מִן
הָאָדָמָה, וְרוּחַ חַיִּים עוֹד טָרָם נִפְחַ בּוֹ : וַיַּעֲבְרוּ עָלָיו
מִלְאֲכֵי אֱלֹהִים וַיִּשְׁתַּוְּמְמוּ לְהוֹד מְרָאָהוּ וּלְיָפְיוֹ, וַיַּעֲבֹד
עָלָיו גַּם אַבְלִים וַיִּרְאָהוּ וַיִּקְנֵא בּוֹ : וַיֹּאמֶר לְרֵאוֹת הַחֲלוּל
הוּא אִם עֲשׂוֹת, וַיִּדְפֹק עַל בִּטְנוֹ ⁽¹⁾ וַיִּרְא כִּי חֲלוּל הוּא :
וַיָּבֵא אֶל תּוֹכּוֹ וַיַּחְדֵּר אֶל כָּל-חֲדָרָיו וַיַּעֲבֹד בְּכָל-אַבְרָיו
וַיִּשָּׁל בָּם חֲמָתּוֹ : רַק אֶל חֲדָרֵי לְבָבוֹ לֹא בָּא, בִּי לֵב
הָאָדָם בְּיַת אֱלֹהִים הוּא :

ד.

וַיְהִי בְּאָמֹד אֱלֹהִים לְפַחַת רוּחַ חַיִּים בְּקֶרֶב הָאָדָם
וַיִּקְרָא אֶל הָרוּחַ, בְּאֵי הָרוּחַ וַנְּכַנְסֶהָ אֶל קֶרֶב הָאָדָם :
וַתִּמְאֵן הָרוּחַ וַתֹּאמֶר, אֵלֵי אֵלֵי אֵיכָכָה אָבֹא בְּמַעֲוֹן חֲשׂוֹךְ
וַאֲפֹלָה : וַיִּקְרָא אֱלֹהִים אֶלְיָהָ פְעַמִּים וְשָׁלַשׁ, וַתָּבֵא אֶל קֶרֶב
הָאָדָם : וַיֹּאמֶר אֶלְיָהָ אֱלֹהִים לוֹ שְׁמַעְתָּ בְּקוֹלִי וַתָּבֵאֵי אֶל
קֶרְבּוֹ בְּרִצּוֹן כִּי אֲנִי יִצְאָת מִמֶּנּוּ בְּרִצּוֹן, וַעֲפָה עַל כְּרִחְךָ
בָּאת וְעַל כְּרִחְךָ תִּצְאֵי ⁽²⁾ :

(1) ורשם הנקיטה הזאת נכר עד היום, לפי אנדרתם, בשרר האדם.

(2) ולכן כמות האדם יסרסר ויחרחר בגרונו הרבה עד צאת הרוח ממנו.

ה. האדם ומלאכי מרום.

א.

וַיִּלְבַּשׂ אֱלֹהִים אֶת הָאָדָם לְבוּשׁ יְבִקְרַק חֲרוּץ וַיְנַדֵּר זָהָב
מִשֶּׁבֶץ בְּאַבְגֵי יָקָר חֲבֹשׁ לְרֹאשׁוֹ, וְעוֹרֵי קָבָן וַיַּזְהֵר : וַיֵּצֵאוּ
אֱלֹהִים אֶת צְבָא הַמְּרוֹם וַיִּשְׂאוּ אֶת־הָאָדָם בְּכַתֶּף עַל כַּסָּא
כְּבוֹד, וַיִּשׂוּטוּ בְּכָל־שִׁבְעַת הַרְקִיעִים : וַיֵּצֵאוּ אֱלֹהִים וַיַּעֲרְכוּ
הַמְּלָאכִים בְּמַת זָהָב, וַיַּעַל הָאָדָם עַל הַכֶּמֶה וְשָׂרְבִישׁ הָאוֹר
בְּיָדוֹ וּמְלָאכֵי הַמְּרוֹם מִסְבִּיב־לוֹ : וַיִּסְתַּח הָאָדָם אֶת־פְּנֵי
וַיֹּאמֶר שְׁלוֹם עֲלֵיכֶם מְלָאכֵי עֲלִיּוֹן, יְהִי נָעַם אֱלֹהִים עֲלֵיכֶם :
וַיַּעֲנוּ הַמְּלָאכִים וַיֹּאמְרוּ עֲלֶיךָ שְׁלוֹם בְּחִיר יְיָ, יְבָרְכֶךָ אֱלֹהִים
וַיְחַנְּדֶךָ : וַיֹּאמֶר אֱלֹהִים לְאָדָם כֹּה יְבָרְכוּ וְרַעַךְ אִישׁ אֶת
אָחִיו עַד הָעוֹלָם ⁽¹⁾ :

ב.

וַצְבָּא הַמְּרוֹם רוֹאִים אֶת כָּל־אֲשֶׁר גַּעֲשָׂה לְאָדָם,
וַתַּצַּר עֵינָם כֹּה וַיְדַבְּרוּ כֹה לֵאמֹר : הֲזֵן מַצָּא בֶן־הָאָדָמָה חֵן
בְּעֵינֵי אֱלֹהִים יוֹתֵר מִמֶּנּוּ, אֲךָ טָח לְבוֹ מַדְבַּעַת וְאִין תְּבוּנָה
כֹּה : וַיָּבֵא אֱלֹהִים אֶת כָּל־הַיְקוּם אֲשֶׁר יֵצֵר לִפְנֵי מְלָאכָיו,
וַיֹּאמֶר לָהֶם קְרָאוּ לְאֵלֶּה בְּשֵׁם : וַיֹּאמְרוּ הֵן לֹא גִדַּע בַּק
אֶת אֲשֶׁר הוֹדַעְתָּנוּ יְיָ אֱלֹהֵינוּ : וַיֹּאמֶר אֱלֹהִים לְאָדָם הוֹדִיעַם
אֶת שְׁמוֹת יְצוּרֵי, וַיִּקְרָא הָאָדָם שְׁמוֹת לְכָל־אֲשֶׁר עַל פְּנֵי

⁽¹⁾ עד היום יברכו הערבים איש את דעהו לאמר : "השלום עליכם" — "ועליכם

השלום יחמו"האל וברכותיו".

הָאָדָמָה: וַיִּצְוּ אֱלֹהִים אֶת מְלָאָכָיו לֵאמֹר הַשְׁתַּחֲוּוּ לְפָנַי
הָאָדָם, וַיִּשְׁתַּחֲוּוּ גַבְרִיאֵל בְּרֵאשׁוֹנָה וְאַחֲרָיו מִיְכָאֵל וְשָׂרְפִיֵּאל
וַיִּתֵּר צָבָא הַמְּרוֹם: בַּק אֲבָלִים רָם לְבוּ וַיִּמָּאן לְכַרְנֵעַ לְפָנַי
הָאָדָם, וַיֹּאמֶר אֱלֹוֹ אֱלֹהִים מִדּוּעַ לֹא הַשְׁתַּחֲוִיתָ לִיצוּר כְּפִי:
וַיֹּאמֶר אֲבָלִים הֵן טוֹב אֲנִי מִמֶּנּוּ כִּי אֲנֹכִי נֹצְרֵתִי מִן הָאֹר
וְהוּא עָפָר וְאֶפֶר, וְאֲנֹכִי עֹבֹד עֲבַדְתִּיךָ יָמִים רַבִּים לְפָנַי
הַבְּרָאוּ: וַיַּחַר בּוֹ אֵף אֱלֹהִים וַיַּגְדִּישׁוּהוּ מֵעַל פָּנָיו וַיִּקְרָא צָא
מִלְּפָנָי, וּמִלְּאָה שְׂאוּל בָּךְ וּבְכָל-הַנְּגִלוֹת אֵלֶיךָ: עוֹדְנֹו
מִדְּבַר וּפְגַי אֲבָלִים שָׁנֹו וַיְהִי לְשֹׁטָן:

ו. הַשְׁטָן וְחַתְּנֵינוּ.

וַיְהִי הַיּוֹם וַיָּבֵא הַשְׁטָן אֶל הַפַּעַן הַגָּדוֹל הַרוֹבֵץ
בְּתוֹךְ הַתְּהוֹם, וַיֹּאמֶר אֱלֹוֹ הַתְּדַע לְוִיתָן אֶת כָּל-אֲשֶׁר תִּשָּׂא
עַל גַּבְךָ: הִנֵּה הָאָרֶץ וְכָל אֲשֶׁר עָלֶיהָ עָלֶיךָ נִתְּנֹו מִתַּמָּנוֹת
גְּבָעוֹת עוֹלָם עַד עַמְקֵי שְׂאוּל: וְעַתָּה לֹו שְׁמַעְתָּ בְּקוֹלִי
וְהִשְׁלַכְתָּם מֵעַל גַּבְךָ כִּי עַתָּה כּוֹחַ לָךְ: וַיֹּאמֶר לְוִיתָן לַעֲשׂוֹת
כְּזֹאת וַיִּמֵן אֱלֹהִים בְּרִיָּה קַטְנָה, וַתִּבְגַּם בְּנַחֲרֵינוּ וַתִּגִּיעַ עַד
מִזְחוֹ וַתַּחַל לְנַקְרְהוּ: וַיִּצְעַק לְוִיתָן מְרָח בְּאָזְנֵי הָאֵל עַל
אוֹדוֹתֶיהָ, וַיִּצְיָאָהּ אֱלֹהִים מִנַּחֲרֵינוּ וַיִּצְיָנְנָהּ מִפּוֹלוֹ: וְעַמְדָּה
לְפָנָיו כָּל-הַיָּמִים וְהִבִּיט אֵלֶיהָ, וְלֹא תַעֲלֶה עוֹד עַל לְבוּ
מִחֲשַׁבְתָּ אֲוֹן לְחַשְׁלֶיךָ אֶת הַיְקוּם מֵעַלְיוֹ (1):

(1) מעין ההגדה הזאת נמצא גם בדרו"ל (שבת דע"ו ע"ב) אימת כילבית על לויתן.

ז. יצירת האשה.

והאדם יבד מעל הבמה ויפל אֱלֹהִים עָלָיו פְּרֻדָּה
בַּיּוֹם וַיֵּרָא בְּחִלּוֹמוֹ אֶת חֲוָה בְּיִסְיָהּ וַיַּחְמְדָּהּ בְּלִבּוֹ: וְאֱלֹהִים
לָקַח בְּשׂוֹר מִצֵּלְעוֹ הַשְּׂמָאלִית וַיִּבֶן בּוֹ אֶת הָאִשָּׁה, וַיִּקְלַע
לָהּ שָׁבַע מַאוֹת קַוּצוֹת שֵׁעַר וַיַּעֲדָהּ עֲדָיִי הַגֶּן אֲשֶׁר בְּעֵדֵן
וּפְנֵיהָ אֹרֵז: וַיִּיקֶץ הָאָדָם מִשְׁנָתוֹ וַיֵּרָא אֶת הָאִשָּׁה יוֹשֶׁבֶת
בְּגִגְדוֹ בְּכִלְיֵי הַדְּרָה וּבַחֹשֶׁק נִפְשׁוֹ כֹּה: וַיֹּאמֶר אֵלָיו אֱלֹהִים
מַהר תִּתֵּן לִפְנֵי קַחְתִּיךָ אוֹתָהּ, וַיֹּאמֶר הָאָדָם וְמָה הַמַּהֲרִי יִי
אֱלֹהִים וַיֹּאמֶר כִּי לֹא תֹאכַל מֵעֵץ הַחַיָּה אֲשֶׁר הִצַּמְחָתִי:
וַיֵּשֶׂא הָאָדָם אֶת חֲוָה לֹו לְאִשָּׁה בַּיּוֹם הַשְּׁשִׁי אַחֲרֵי
הַצְּהָרִים¹: וּמִלְּאָבִי מְרוֹם אָמְרוּ לְנַפְוֹתוֹ לְרֹאוֹת הַיַּבֵּעַ לְקַרָּא
בְּשֵׁם גַּם לְאִשָּׁה, וַיֹּאמְרוּ לֹו מַה-שְּׂמָהּ אֲשֶׁר תִּקְרָא לָהּ
וַיֹּאמֶר חֲוָה כִּי מִן הַחַי לְקַחְתָּהּ:

ח. הַגֶּן בְּעֵדֵן.

וַיֵּצֵא אֱלֹהִים עַל רְצוֹן אֲשֶׁר עַל הַגֶּן כִּי יִפְאָר אֶת הַיִּכְלִי
הַחֲמֹד אֲשֶׁר בְּגֶן וַיִּשְׁכַּלְלֵם: וְלְאָדָם בְּרָא סוּם עֵץ בְּבִרְק
וַיְבִיאָהוּ לְפָנָיו וַיִּרְכַּב עָלָיו: וּלְחֲוָה הִבִּיא גִמְל מִיַּנְיָקָה
מִגִּמְלֵי הַגֶּן וְעָלְיָהּ מְרַכַּב מְרַגְלִיּוֹת וְכַל-אַבְנֵי יָקָר, וַתִּשָּׁב
עָלָיו: וַיִּקַּח גְּבִרְיָאֵל אֶת-רֶסֶן הַסּוּם וַהֲגִמַּל בְּיָדוֹ וַיִּלְךְ

¹ לכן מועד החתונה לערבים בליל הששי עד היום הזה.

לפניהם, ומיכאל הזלף לימינו ושרפיאל לשמאלו וישוש
 בשמי השמים : והיה כל אשר יפגש-בו האדם ממלאכי
 החרום וברכהו לשלום, והמלאכים הללוהו ויאמרו מה-
 יקרף מכל יצורי האל : ויהי בהגיעם לפני שערי הגן
 ויעמדו : ויאמר אלהים לאדם ולאשתו : זה גני והיכל חמדתי
 באו שעריו בשמחה ואכלו מפריו ככל אשר תאווה נפשכם
 אך אל העץ הזה אל תגשו פן תחטאו : ויבאו אל הגן
 וישוטו בו לארפו ולרחבו : ויהי בהגיעם אל הפרדס והנה
 לפניהם כסא פנינים ומצע לו מאבני השהם, ויאמרו לו
 המלאכים רדה פה אפה ואשתך : וירד האדם ואשתו
 וישבו על הכסא ההוא, ויביאו לפניהם שני אשכולות
 מענבי הגן ויאכלו וישתו ויקומו לשוים בגנים : והיה
 ככל-עת הגיע האדם אל עץ החטה וסר מעליו כי שמר
 את מצות האלהים אשר צוהו : ועץ החטה הוא הנקול
 בעצי הגן ושבליו רבות מאד, ונרתייהם מתוקים מדבש
 ולבנים מחלב :

מ. השטן והאדם.

והשטן ראה כי שם אלהים את האדם ואשתו בתוך
 הגן ולו לא נתן לבוא שערו, ותבער בו קנאתו כאשר
 נזם מזמות להרע להם : ויהי כי ידע כי צוה אלהים עליהם
 לבלתי אכל מעץ החטה, ויבא ויתנצב בפתח הגן מביט

לראות מי יצא השערה: והנה עוף גדול מלא נוצת הרקמה
הולך הלוך וטפוף ומתהדר בלבושו, ושם העוף טוס
והוא מלך כל-עוף הגן: ויהי בראות אותו השטן ויאמר
לו מה-שמך עוף-חמדות ומאין בואך, הן לא ראתה עוד
עיני כמותך ליפי: ויאמר העוף שמי טוס, ומפרדסי משכן
האדם באתי: ויבך השטן וישאלהו הטוס ומה-שמך
אדוני ולמה זה תבכה, ויאמר מן הפרובים אני ובכה
בכיתי בשורי אחריתך בסור מעליך יפיק וחללה יפעתך
ואתה לשחת תרד: ויאמר הטוס האף אמנם גם אני
אבלה ואכלה, ויאמר גם אתה גם כל-יצורי אלהים יראו
השחת: ויאמר הטוס האין כל-עצה ותבונה להנצל מידי
אבדון, ויאמר אם תאכל מעץ החיים אשר בתוך הגן וחיית
לנצח: ויאמר ומי יראני את מקומי, ויאמר הביאני אל
הגן והראיתיה אותו: ויאמר לא אוכל עשות הדבר הזה
פן יראוני שומרי דרך הגן ואבדתי: ויאמר השטן פרש
בנפיק ונחבאתי בצלם, ובאתי אל הגן בסתר ואיש לא
יראני: ויאמר הטוס גם זאת קצרה ידי מעשות, רק את
הדבר הזה אעשה לך: שלום אשלח אליך אחד מרעי אולי
תמצא ידו להביאך בסתר, כי נכבד הוא ואותו הפקיד
אלהים לעמוד לפני האדם לשרתו: וימהר הטוס ויבא לפני
הנחש ויאמר אליו הנה בשער הגן מלאך אלהים ודבר לו
אליך: ויצא הנחש השערה, וידבר אליו השטן בדברים

אֲשֶׁר דִּבֶּר אֶל הַטָּהוֹרִים : וַיֹּאמֶר הַנְּחָשׁ וַיִּמְדַּע בְּפִגְשׁוֹ
בְּנֵי רָצוֹן שׁוֹמְרֵי הַגֶּן וַיֹּאמֶר פָּתַח פִּיהָ וַיִּפְתָּחֻהוּ וַיִּבֹא
הַשָּׁטָן אֶל תּוֹכוֹ וַיִּבְיָאֵהוּ הַנְּחָשׁ אֶל הַדָּרֶךְ הַגֶּן וַאִישׁ לֹא
יָדָע : וַיַּחֲלֹה לָסֹב בְּגֵן וַיְהִי בַּהֲנִיעֵם לִפְנֵי עֵץ הַחַטָּה וַיֹּאמֶר
הַשָּׁטָן אֶל הַנְּחָשׁ פָּתַח פִּיהָ וַיִּפְתַּח פִּיהָ וַיֵּצֵא הַשָּׁטָן :
וַיִּשְׁעַן עַל גֹּזַע עֵץ הַחַטָּה וַיּוֹצִיא חֲלִיל מִחִיקוֹ וַיַּחֲלֵל הַלֹּדֶז
וַחֲלָל : וַיְהִי כְשִׁמוֹעַ הָאִשָּׁה אֶת קוֹל הַזְּמֶרֶה וַתִּקְרָא לְאָדָם,
וַיִּקְרָבוּ אֶל הַשָּׁטָן לְשִׁמוֹעַ זְמֶרְתּוֹ : וַיְהִי כְּנִשְׁתָּם אֵלָיו
וַיִּשָּׂא קוֹלוֹ וַיִּבְרַךְ וַיֹּאמְרוּ אֵלָיו לָמָּה זֶה אַתָּה בּוֹכָה וַיֹּאמֶר
בְּכֹה אֲבָכֶה לְאַחֲרֵיתְכֶם הַמֶּרְה בְּעֵזְבְּכֶם אֶת כָּל-הַטּוֹב
אֲשֶׁר הֵנִיכֶם מִתַּעֲנָגִים עָלָיו עַתָּה וַיְרַדְתֶּם דּוּמָה : וַיִּכְבְּלוּתוֹ
לְדַבֵּר דְּבָרָיו נֶעְלַם מֵעֵינֵיהֶם וַהֲמָה הָאֱמִינוּ לְדַבְרָיו וַיִּפְּלוּ
פְּגִיחָם וַשְׁמַחְתֶּם שְׂבֵתָהּ : וַיְהִי כִי רָאָה הַשָּׁטָן כִּי
דָּבְרָיו עָשׂוּ אֶת אֲשֶׁר חָפֵץ וַיִּשָּׁב אֶלֵיהֶם וַיֹּאמֶר לָהֶם הַאֲזִינֶנְכֶם
אֶת אֲשֶׁר תִּבְעֶשׂוּ לְמַעַן תַּחֲיוּ חַיֵּי גִצְחַי וַיֹּאמְרוּ נִמְצָא נָא
חַן בְּעֵינֶיךָ : וַיֹּאמֶר גָּשׁוּ אֶל הָעֵץ הַזֶּה וְאָכְלוּ מִפְּרִיֹו וַחַיֵּיתֶם
וְלֹא תָמוּתוּ : וַיֹּאמֶר הָאָדָם אָבֵל הֵן צִוָּה עָלַי אֱלֹהִים לְבַלְתִּי
גִּשְׁתׁ אֶל הָעֵץ הַזֶּה וַיֹּאמֶר הַשָּׁטָן כִּי יָדַע אֱלֹהִים כִּי בְיוֹם
אָכַלְתֶּם מִפְּרִיֹו תַחֲיוּ לְמַלְאָכִים וַחַיֵּיתֶם לְגִצְחַי וַיִּצְוּ עֲלֵיכֶם
בְּזֹאת : וַיִּסָּף עוֹד וַיִּשְׁבַּע לָהֶם כִּי לֹא תָאֻנָּה לָהֶם כָּל-הַרְעָה
בְּדַבֵּר הַזֶּה : וַחֲוָה מִשְׁתַּוְּקָקַת לְשׁוֹבַע גְּעִימוֹת גִּצְחַי בְּגֵן
וַחֲגֵשׁ אֶל הָעֵץ וַתִּקַּח מִפְּרִיֹו וַתֹּאכַל : וַיְהִי כִּי רָאוּ הָאָדָם
כִּי אָכַלָה אִשְׁתּוֹ מִפְּרִי הָעֵץ וּבַל-הָרְעָה לֹא אָנְתָה לָהּ וַיֹּאכַל

גַּם הוּא : וַיְהִי בְּהִגִּיעוֹ אֶת פְּרֵי הַחֹטֵה אֶל פִּי וְהִגִּחַ
פָּחַח גִּזְרַת הַזֹּהֵב מֵעַל רֹאשׁוֹ, וּבְגָדָיו נָשְׂרוּ מֵעָלָיו וְזָחַר
עִזְרוֹ הוּעָם : בַּקֵּן בְּרֹאשֵׁי אֲצָבָעוֹתָיו לֹא הוּעָם הַזֹּחַר
הַזֶּה וּתְהִינָה הַצְּפָרְנִים לְאָדָם לְזִכְרוֹן, וְרָאָה אוֹתָן וַיִּזְכֹּר
אֶת יְמֵי אֲשֶׁרוֹ בְּגֵן עֵדֵנִים וּגְנֹחַם עַל מְרִיו :

י. גְּרוֹשׁ הָאָדָם מִן הַגֵּן.

וְאֱלֹהִים אָמַר אֶל גְּבֻרִיאל מִלְּאָכּוֹ לֵאמֹר, אֲחֹזֶה
בְּצִיּוֹת רֹאשׁ הָאָדָם וְאֲשַׁתּוֹ וְהוֹצִיאָם מִן הַגֵּן : וְהָאָדָם
וְחֹהָה עֲרוּמִים וַיִּסְבּוּ עַל עֵצֵי הַגֵּן לְכַרוֹת עֲלִים מִמֶּעֲלֵיהֶם
לְכַסּוֹת מִעֲרוּמֵיהֶם, וְהָיָה בְּהִגִּיעַם אֶל עֵץ וּקְמָטוּ עָלָיו
וַיִּגְלוּ וַשְׂבוּ. רִיקָם : וַיִּנּוּעוּ פָּכָה עַל כָּל עֵצֵי הַגֵּן עַד
אֲשֶׁר חָמְלָה עֲלֵיהֶם הַתְּאֵנָה וּתְפָרֵשׁ לָהֶם עֲלֵיהָ וַיִּתְּכֶסּוּ
בָהֶם : וַיִּיטֹב הַדְּבָר בְּעֵינֵי הָאֱלֹהִים וַיֵּאָר פָּנָיו אֲלֵיהָ
וַתְּהִי כְּלָה לְמֵאֲכָל גַּם לְבָהּ גַּם קִלְפָתָהּ, וּפְרִיָהּ מִחוּק
וְכָל-פְּרָעִין אֵין בּוֹ וּפְעֻמִּים בְּשָׁנָה תִּתֵּן פְּרִיָהּ :

וּגְבֻרִיאל הַשְּׁלִיךְ אֶת הָאָדָם וְאֲשַׁתּוֹ אֶרֶצָה בְּיוֹם
הַשְּׁשִׁי בֵּין הָעַרְבָּיִם, וַיִּשְׁבֵּן אֶת הָאָדָם בְּאֶרֶץ הוֹדוֹ עַל
הַרֵי נֹד, וְאֵת חֹהָה הוֹשִׁיב בְּגִדָה אֲשֶׁר בְּאֶרֶץ עָרַב : וְעַל
רֹאשׁ הָאָדָם זָר עֲלִים מִמֶּעֲנָפֵי עֵץ הַגֵּן, וַיְהִי בְּרִדְתּוֹ אֶרֶצָה
וַיִּבְשׁ הַזֶּר וְעָלָיו נָשְׂרוּ : וַיִּזְרוּ עַל פָּנָיו אֲדָמַת הוֹדוֹ,
וּתּוֹצֵא הָאֶרֶץ כָּל רֹאשֵׁי בְשָׂמִים ^א : וְחֹהָה כְּלָתָה וּמְעַמָּה

(א) מרבית הבשם הטוב יגדל עד היום בארץ הודו.

פני, וְכֹל עֵדָנָה וְנֹעַם חֲלָפוֹ מִמֶּנָּה וְאֵף בְּנִיָּהּ לֹא יִקְרָאוּ עַל שְׁמָהּ (1) עֵקֶב אֲשֶׁר הִעֲרִימָה וְנִחַסְתָּ אֶת הָאָדָם לְהַמְרוֹתוֹ פִּי הָאֱלֹהִים : וְלִנְחֹשׁ אָמַר אֱלֹהִים כִּי יִלְךְ עַל גְּחוֹנֹו, וְתַחַת לְשׁוֹנוֹ שָׁם אֶת הַחֲמָה עַל אֲשֶׁר הִחֲבִיא שְׁמָהּ אֶת הַשָּׁטָן :

יא. לְבוּשׁ הָאָדָם וּמְאָכְלוֹ.

א.

וַיְהִי כִּי הִשְׁלַךְ הָאָדָם עַל הָאָרֶץ וַיִּפֹּל אֱלֹהִים עָלָיו מִרְדֵּמָה וַיִּשָּׁן : וְכֹל אֲשֶׁר בְּאָרֶץ הַחַיָּה וְהַבְּהֵמָה וְהָעוֹף כֹּל אֲשֶׁר רוּחַ חַיִּים בּוֹ יִשְׁנוּ גַם הֵם וַיִּנּוּחֻהוּ וַיִּקְרָא הַיּוֹם הַהוּא יוֹם הַשַּׁבָּת :

וַיְהִי בְּאוֹר הַבֶּקֶר, וַהֲשִׁמֵּשׁ זָרְחָה עַל הָאָרֶץ וּבֶרֶךְ עַל גּוֹ הָאָדָם, וַיִּתְּלֹנֶן בְּאֲזְנֵי גְבְרִיאֵל לֵאמֹר בְּמָה אֲתַכֶּסֶה מִפְּנֵי קִרְנֵי הַשֶּׁמֶשׁ הַלֹּחֲחִים : וַיִּקַּח גְּבְרִיאֵל כֶּבֶשׂ מִכֶּבֶשׂי הַגֶּן וַיְבִיאֵהוּ אֶל חַוָּה, וַיִּגְזֵן אֶת צִמְרוֹ וַיֹּרְקֵהָ לַטּוֹת הַצֹּמֵר וּלְאֲרָגָהּוּ : וַתַּעֲשֶׂהוּ חַוָּה מְעִיל וַיִּלְבִּישֶׂהוּ גְבְרִיאֵל אֶת הָאָדָם לְכַסּוֹת אֶת גּוֹז הָעֵרוֹם :

וַיֵּשֶׁב הָאָדָם יָמִים רַבִּים לֶחֶם לֹא אָכַל וַיְמִים לֹא שָׁתָה, עֵינָיו יָרְדוּ דַמְעָה וְאֵת רֹאשׁוֹ לֹא הָרִים הַשְּׁמִימָה כִּי בּוֹשׁ מִפְּנֵי הָאֱלֹהִים :

(1) ר"ל כי יקראו : "בני אדם", לא "בני הוה".

ב.

וַיְהִי אַחֲרֵי כֵן וַיִּרְעַב הָאָדָם וַיִּתְּלוּן בְּאֲזְנֵי גְבְרִיאֵל,
וַיֹּאמֶר לוֹ מַה-לָּךְ אָדָם : וַיֹּאמֶר הַמָּיָה וְרָגַשׁ הַגָּנִי חָשׁ
בְּקַרְבִּי, וּבֵין עוֹרִי וּבְשָׂרִי יִרְחַשׁ רַחֵשׁ כַּחַשׁ כְּרַחֲשֵׁת הַנְּמָלִים :
וַיֹּאמֶר לוֹ גְבְרִיאֵל לָמָּה יֹאמֶר רָעַב, וַיֹּאמֶר הָאָדָם וּבִטְחָה
אַרְגִּיעַ רוּחִי, וַיֹּאמֶר חַבְהַ וְהוֹרִיתִיךָ אֶת אֲשֶׁר תַּעֲשֶׂה :
וַיִּלְךְ גְּבְרִיאֵל וַיָּבֵא צֹמֵד פְּרִים אֲדָמִים מִן הַגֵּן, וּמִחֲרָשָׁה
עָשָׂה לוֹ וַיִּזְרְהוּ לַחֲרֹשׁ אֶת הָאֲדָמָה וַשְׁלֹשֶׁת גְּרַנְרֵי חֲטָה
הָבִיא לוֹ לְזֹרַע, וַיֹּאמֶר לוֹ שְׁנַיִם תִּקַּח לָךְ וְהֶאֱחָד לְחֵינָה
אַשְׁתֶּךָ (1) : וַיְהִי הָאָדָם הוֹלֵךְ אַחֲרֵי צֹמֵד הַבְּקָר הַחוֹזְרָשִׁים
וְהַגָּה עֵמֵד אֶחָד הַבְּקָרִים מַלְכָּתִי, וַיַּעַט בּוֹ הָאָדָם וְלֹא
הִלֵּךְ : וַיִּקְצַף הָאָדָם וַיִּגַּף עָלָיו אֶת מַרְדְּעוֹ וַיִּרְדְּהוּ בּוֹ,
וַיִּפְתַּח הַשּׁוֹר אֶת-פִּיו וַיֹּאמֶר לָאָדָם לְמַה-זֶּה הַכִּיתָנִי
וַיֹּאמֶר הָאָדָם עֵקֵב אֲשֶׁר הִמְרִיתָ אֶת-פִּי וְלֹא הִלַּכְתָּ :
וַיֹּאמֶר הַשּׁוֹר אֲכֵן טוֹב הָאֱלֹהִים הַמֵּאָרִיךְ אִפּוֹ לַפּוֹשְׁעִים
בּוֹ, הַהִגִּיף גַּם הוּא עָלֶיךָ שִׁבְטֵ אִפּוֹ בְּהִמְרֹתְךָ אֶת-
פִּיו : וַיִּבְרַךְ הָאָדָם לְדַבְּרֵי וַיֹּאמֶר אֵלֵי אֵלֵי הַגַּם
בְּהַמּוֹת שְׂדֵי תַיִסְרָנִי : וַיַּחְמַל אֱלֹהִים עַל הָאָדָם,
וַיִּצּוּ אֶת גְּבְרִיאֵל וַיַּעֲבֵר אֶת-יָדוֹ עַל לְשׁוֹן בְּהַמַּת הַשְּׂדֶה
וַתֵּאָלֵם וְלֹא יִסְפָּה לְכַבֵּר עוֹד :

(1) לואת יקח האיש סי שנים בירושה עמי חקי הערכים.

ג.

וַיְהִי כִּי זָרַע הָאָדָם אֶת הַזֵּרַע וַתּוֹצֵא הָאָרֶץ צִמְחָה
בַּיּוֹם הַהוּא, וַתִּגְמַלְנָה הַשְּׂבָלִים : וַיִּלְמְדוּהוּ גְבַר־יֵאֵל לִקְצוֹר
אֶת הַקֶּמַח וַיִּקְצֹר הָאָדָם וַיִּדָּשׁ וַיִּזְרַח, וַיִּשְׂאֵל אֶת גְּבַר־יֵאֵל
לֵאמֹר הָאֵבֶל, וַיֹּאמֶר חֲכֵה עוֹד מָעַשׂ : וַיִּלְךָ גְּבַר־יֵאֵל
וַיַּחְצֵב בְּהָר שְׂטֵי אֲבָנִים גְּדוֹלוֹת לְרַחֲסִים, וַיִּטְחֵן בָּהֶן אֶת
הַחֲטִיִּם וַתִּהְיֶינָה לְקֶמַח, וַיֹּאמֶר הָאָדָם הָאֵבֶל, וַיֹּאמֶר לוֹ
חֲכֵה עוֹד מָעַשׂ : וַיִּלֵּשׁ אֶת הַקֶּמַח וַיִּלְךָ וַיָּבֵא גְּחָלֵי יָאֵשׁ
וַיֹּאפֶה אֶת הַבָּצֵק עֲלֵיהֶן וַיְהִי לֶלֶחֶם, וַיֹּאמֶר הָאָדָם
הָאֵבֶל, וַיֹּאמֶר גְּבַר־יֵאֵל חֲכֵה נָא עַד בֹּא הַשֶּׁמֶשׁ וְשִׁלְמָה
עִת צוּמָךְ וְאָכַלְתָּ : וַיְהִי כְּבֹא הַשֶּׁמֶשׁ וַיִּמְהַר הָאָדָם
וַיִּשֶׂם אֶת הַכֶּכֶר לְפָנָיו, וַיִּשְׁלַח אֶת יָדוֹ לְבָצוֹעַ מִמֶּנּוּ
פְרוֹסָה : וְהִנֵּה נָפַל הַכֶּכֶר מִיָּדוֹ וַיִּתְּגַלְגַּל מֵרֹאשׁ הָהָר
עַד שְׁפוֹלוֹ, וַיִּרְץ הָאָדָם אַחֲרָיו לְהַרְימוֹ : וַיֹּאמֶר אֵלָיו
גְּבַר־יֵאֵל לֹא הָיִיתָ אֵין לֶאֱכֹל וַתִּחַכְּכָה עַד אָמְרֵי אֵלֶיךָ בָּא
לְחֶמֶךָ עֲדִיךָ מִבְּלִי כָל-עֵמָל וַיִּגִּיעָה, וְעַתָּה בְּזַעַת אַפְּךָ
תֹּאכַל לֶחֶם לְמַן הַיּוֹם הַזֶּה :

וַיֹּאכַל הָאָדָם אֶת חֲצֵי הַכֶּכֶר בַּיּוֹם הַהוּא, וַחֲצִי
הַשְּׁנִי הוֹתִיר לְמַחֲרָתוֹ : וַיֹּאמֶר אֵלָיו גְּבַר־יֵאֵל לוֹ בְּטַחְתָּ
בְּאַלְהֶיךָ כִּי יִשְׁלַח לְךָ לְחֶמֶךָ דָּבָר יוֹם בְּיוֹמוֹ לֹא דָאָנוּ
בְּגִיד דָּאָגַת מְחָר, וְעַתָּה רָגוּ וּדְאָגַה מְנַת בְּנִיךָ
יַד הָעוֹלָם :

יב. הַחֲגִיגָה (1).

וַיִּמְשַׁל אֱלֹהִים אֶת הָאָדָם עַל כָּל־אֲשֶׁר בְּאָרֶץ, עַל
הַחֲזִיָּה וְעַל הָעוֹף וְעַל כָּל צֶבֶא הַשָּׁמַיִם : וַיְהִי כִסֵּב הָאָדָם
בְּכָל הַחֲבֵי הָאָרֶץ וְלֹא מָצָא בָּהּ כָּל־אִישׁ, וַיֹּאמֶר אֶל
הָאֱלֹהִים חֲאִין בְּכָל־הָאָרֶץ אִישׁ מִזְכִּיר בְּשִׁמְךָ וּמְתַלְּלֶךָ
מִבְּלָעָדַי : וַיֹּאמֶר אֱלֹהִים הִנְנִי מוֹצִיא מִתְּלַצִּיךָ בְּנִים,
וְהוֹדוּ לְשִׁמִּי וְהִעֲרִיצוּנִי, וּבְנִי לִי מִקֹּדֶשׁ וְשִׁבְנָתִי בְּתוֹכֶם :
וְעַתָּה שָׂא בְּגִלְיָךְ וְלִדְי, וְחַגּוֹתַי לִי בְּבַיִת אֲשֶׁר הִכִּינוֹתִי
לְשִׁמִּי וְשִׁבְתָּ : וַיִּקָּם הָאָדָם וַיִּלְךָ וַיִּמְלֹאךָ הָאֱלֹהִים הוֹלֶךָ
לְפָנָיו לְהוֹרוֹתוֹ הַדְּרֹךְ, וַיְהִי כָל־הַמְּקוֹם אֲשֶׁר דָּרָכָה עָלָיו
בְּרַף רֶגֶל הָאָדָם לְמָקוֹם יָשׁוּב וַיִּתְרוּ חֶרֶב וְשׂוֹמֵם עַד הַיּוֹם :
וַיָּבֵא עַד עֶרְפַּת אֲשֶׁר בְּאָרֶץ עֶרֶב וַיֵּשֶׁב שָׁם לְהִנְפֹּשׂ,
וְהִנֵּה חֲזִיָּה יוֹצֵאת מִבְּנֵי לִקְרָאתוֹ הִיא וּשְׁנֵי יְלָדֶיהָ קִנָּן (2)
וְאֶקְלִימָה אֲחֹתוֹ אֲשֶׁר חִבְּלָתָם בְּקִנָּן : וְתַפְנֹשׁ־בּוֹ שְׁמָהּ
וַיִּוֹדַע הָאָדָם לְאִשְׁתּוֹ, וַיִּקְרָא שֵׁם הַמְּקוֹם הַהוּא עֶרְפַּת (3)

(1) שרש חננ בערבית הוראתו : קנה אל מקום קבועי קלך אל המקום הזה
פעם אחר פעם, ומאנו השאלה אחרי כן ההוראה : עלה לרגל אל בית ה' במועד קצוב
בשנה. את העולה לרגל יקראו בשם : "חוננני" ואת העולה יקראו בשם : "חננ". ולפי
הנראה היתה גם בעברית ההוראה הזאת לשרש חננ, ומזה : וחוננו לי במדברי, לאמר :
קבעתי להם מקום קדוש במדבר אשר אליו יבואו לשמי. וכן : המון חוננני, לאמר :
עולה לרגל.

(2) סופרי הערבים יקראו לקין קביל.

(3) השם ערפת בערבית נגזר משרש ערף, שפרושו : ידעי, על כי שם התודיעו
אדם וחוה יחדיו, והוא שם מקום דרך מיל מהעיר מכה.

עד היום : וישמח האדם לקראת אשתו ובניו אשר ילדה
לו, ויבאו עד הבית אשר אמר לו האלהים ויחגו שם,
וישובו אל האלהים ויבפר להם חטאתם : ויקח האדם את
חנה וילדיה וישב ארצה הודו, והיה מימים ימימה ועלה
בית אלהים לחג שם ושב למקומו :

יג מנחת קין והבל.

ויהי מקין ימים ופתח חנה ותלד גם הפעם
הואמים את הבל ואת לבודה אחותו¹, ואחרי כן ילדה
לו עוד בנים ובנות : ויהי כי גדלו הבנים ויתן האדם
לקין בכורו את האדמה לעבדה, ולהבל אחיו נתן את
הצאן לרעות : ואלהים אמר אל האדם הן את אקלימה
בתך הבכורה להבל לאשה, ואת לבודה תתן לקין בנדך
בכורך : ואקלימה יפת תאר, ויפת מראה כי אותה
חבלה חנה בגן עדנים ואת לבודה ילדה בעצבי, ויטאן
קין לקחתה לו לאשה : ויאמר לא כי את-אקלימה
אקח כי בת-זוגי היא ושגינו מבני עדן, ואותה אהבתי
מאחות הבל : ויאמר האדם בני אל נא תמרה את
מצות האלהים אשר צונו, ויאמר קין ובמה אדע כי גן
הדבר : ויאמר האדם צא אתה ואחיק, והקרבתם
קרבן לאלהים ממיטב רבושכם, והיה האיש אשר ירצה

(1) וכן גם דעת חז"ל במד"ה בראשית ע"פ והאדם ידע וכו'.

קָרַבְנוּ לִפְנֵי הָאֱלֹהִים הוּא יִקַּח אֶת אֲקֻלִּימָה לְאִשָּׁה :
וַיַּעֲלוּ שְׁנֵיהֶם הַהֶרֶה וַיִּקְרַב הֶבֶל קָרְבָן מִמִּיטֵב צֹאנוּ,
וְקַיִן אָמַר בְּלִבּוֹ אִם יִרְצֶה קָרְבָּנִי וְאִם אֵין אֶת אֲקֻלִּימָה
לֹא אָתֵן לְהֶבֶל, וַיִּקְרַב מֵלֹא חֲפָזִי חֲטִיִּים אֲשֶׁר לֹא בְשָׁלוֹ
עוֹד : וַיַּעֲמֵדוּ לִרְאוֹת וַהֲגִה עֲנָנָה לְבָנָה וְאִשׁ מִתְלַקַּחַת
בְּתוֹכָהּ יוֹרֶדֶת מִן הַשָּׁמַיִם וַתַּגַּע עַד מְנַחַת קַיִן וַתִּסַּר
מֵעֲלֵיהָ, וַתִּפֹּן אֶל מְנַחַת הֶבֶל אָחִיו וַתִּשְׁאַנְנָה וַתַּעֲלֶנָה
הַשָּׁמַיִמָה : וַיִּגְדּוּ שְׁנֵיהֶם מִן הַהֶר וּפְנֵי קַיִן זֹעֲפִים וְלִבּוֹ
מֵלֹא רִגְזוּ וְקִצְפוּ, וַיִּקְרָא לְהֶבֶל אָחִיו הַשֹּׁמֵר-לָךְ מִקַּחַת
אוֹתָהּ בִּי לֹא אֲנַקְדֶּה, אֶת אָחוֹתִי הִיפָּה לֹא אָתֵן לָךְ וְאֶת
אָחוֹתְךָ הַבְּעוּרָה שָׁנֵאתִי :

יֵד. הַרְיִנַת הֶבֶל.

א.

וְקַיִן לֹא נָח וְלֹא שָׁקַט וַיַּחֲשֹׁב בְּלִ-הַיּוֹם מַחֲשָׁבוֹת
עַל הֶבֶל אָחִיו : וַיְהִי הַיּוֹם וַיֹּאמֶר הָאָדָם לְעֹלוֹת אֶל בַּיִת
הָאֱלֹהִים לָחֵג וַיִּקְרָא אֶל הַשָּׁמַיִם שָׁמְרוּ אֶת בְּנֵי מִקְל-
רָעָה, וַיִּמְאַנּוּ הַשָּׁמַיִם לְסֹף עָלֵיהֶם, וַיִּקְרָא גַם לְאָרְצוֹ גַם
לְהָרִים וַיִּמְאַנּוּ : וַיֹּאמֶר בַּדָּבָר הַזֶּה אֶל קַיִן בְּכוֹרוֹ וַיֹּאמֶר
לוֹ קַיִן אֵל תִּירָא אָבִי אֲנֹכִי מִגֵּן לְאָחִי, וַיִּלְךָ הָאָדָם
לְדַרְבּוֹ : וְקַיִן עֲזָן עוֹד אֶת הֶבֶל אָחִיו וַיִּפְלֵא מִמֶּנּוּ לְדַעַת
אֵיךְ יַהֲרִגְהוּ : וַיִּתְחַפֵּשׂ הַשָּׂטָן וַיְהִי כְּאֶחָד מִבְּנֵי הָאָדָם

וַיַּעֲבֹר לִפְנֵי קִיָּן וַיַּצַּד צִפּוֹר וַיְשִׁימֶנָּה עַל רֹאשׁ הַצִּוּר
וַיָּבֵא אֶבֶן וַיִּדֹךְ בָּהּ עַל רֹאשׁ הַצִּפּוֹר וַיְרוּצְצֵנּוּ : וְקִיָּן מִבֵּית
לְרֵאזָת אֶת אֲשֶׁר הוּא עוֹשֶׂה וַיֹּאמֶר בְּלִבּוֹ הֲלֹא אֲעֲשֶׂה
כְּזֹאת לְהִבֵּל אֶחָי וְנִקְמָתִי : וַיִּקָּם קִיָּן וַיָּבֵא אֵל אֶחָיו וַהֲגִה
הוּא עוֹמֵד בְּתַחְתִּית הַהָר רֹעֵה בְּצֹאן וַיַּעֲקֹד סֶלַע וַיִּשְׁלַךְ
עַל רֹאשׁוֹ וַיִּהְרָגְהוּ וַיָּמִיתָהוּ :

ב.

וַיְהִי כִי רָצַח אֶת נַפְשׁ אֶחָיו וַיִּפְלֵא מִמֶּנּוּ לְדַעַת
אֶת אֲשֶׁר יַעֲשֶׂה בְּנִבְלָתוֹ וַיְשִׁימֶנָּה בְּשֶׁק וַיִּשְׁאַדָּה עַל שְׂכָמוֹ
וַיִּסָּב בְּאַרְצָא, וַחֲתִיתּוֹ שָׂדֶה וְעוֹף הַשָּׁמַיִם גָּסְפוּ עָלָיו
כְּכַל־מְקוֹם לְכַתּוֹ מַחֲכִים עַד אֲשֶׁר יִשְׁלִיכֶנָּה וַאֲכַלֶּיהָ :
וַיִּשְׁלַח אֱלֹהִים שְׁגִי עוֹרְבִים לִפְנֵי קִיָּן וַיָּמַת הָאֶחָד אֶת
הָעֵהוּ וַיְהִי כִּהֲרִגוֹ אוֹתוֹ וַיִּחַפּוּ בְּאַרְצָא בְּמִקְוֵוֹ וּבְצִפְרִנְיוֹ
וַיְשִׁימָהוּ בַּבּוֹר אֲשֶׁר כָּרַח וַיִּכְסְהוּ בְּעֶפֶר : וַיְהִי כִּי רֹאזָת
קִיָּן אֶת מַעֲשָׂהוּ וַיֹּאמֶר בְּלִבּוֹ, הֲיִכּוֹל לֹא אוֹכַל גַּם אֲנִי
לַעֲשׂוֹת כְּמַעֲשֵׂה הָעוֹרֵב וְהִסְתַּרְתִּי נְבִלַת אֶחָי מֵעַל פְּתִי :
כִּי נָחַם נַחֵם קִיָּן עַל הָרְגוֹ אֶת אֶחָיו וּלְבוֹ הִכְהוּ עַל
מַעֲשָׂהוּ :

וַיְהִי כִּתְרַג הַכָּל וַתִּסְפַּג הָאֲדָמָה אֶת דַּמְיוֹ
וַיֹּאמֶר אֱלֹהִים לְקִיָּן אֵי הֲבֵל אֶחִיךָ, וַיֹּאמֶר לֹא יָדַעְתִּי :
וַיֹּאמֶר אֱלֹהִים הִנֵּה דָמִי אֶחִיךָ צוֹעֵקִים אֵלַי מִן הָאֲדָמָה,
וַיֹּאמֶר קִיָּן וַאֲיִה דָמִי יי אֱלֹהֵי : וַיְהִי לָמֵן הַיּוֹם הַהוּא
וַיִּצּוּ אֱלֹהִים עַל הָאֲדָמָה כִּי לֹא תִבְלַע עוֹד כָּל־דָּם וְלֹא

תבססה עוד על הרויגיה : ולקין אמר עקב אשר עשית
זאת גע ונד תהיה בארץ ולבך לא ישקט ולא ירגיע
לעולם וחרדת מפני כל-רואיך :

ג.

ויהי ביום הרג קין את אחיו ופרעש הארץ והשמש
קדרה, וכוכב השקט נראה על פני הרקיע : ופצמה
האדמה קוצים ודרדרים, וכל-מתוך בפריה הנה למר
וטעם המים הפך מליח : והאדם עודנו בבית האלהים
ויפג לבו בראותו את כל-המפוכות האלה, ויאמר אין
זאת כי אם חדשה נהיתה : ויצא בארץ להתבונן ויבא
עד ארץ הודו וירא והנה מת הכל ויבך בכי גדול
ויחאבל על בנו כל הימים : וקין לקח את צאנו ואת
אקלימה אחותו ויברח מפני האדם כי ירא ממנו, ויהי גע
לנד בארץ : ויגיע עד עדן אשר בארץ ערב ויבא אליו
השטן ויאמר אליו אכן רצתה האש את קרבן הכל אחיק
כי עבוד עבדה וישתחוה לה : ועתה בנה גם אתה בית
לכבודה ועבדתה אתה ויבניך ושוב לכם כל-הימים :
ויעש קין בן ויהי הוא אבי כל-עובדי האש :

מו. אחרית האדם.

והאדם לא חדל מהחאבל על הכל בנו, ויאמר
לו אלהים אל תבך אדם כי הנני נותן לך זרע אחר פחת

הַבֵּל בְּנֶגְדִי, הוּא יַעֲבֹדֵנִי וְקָרָא בְּשֵׁמִי : וַתִּלְדוּ חָוָה לְאָדָם
 אֵת שֵׁת בְּנוֹ, הוּא הָיָה צַדִּיק בְּאֶרֶץ :

וַיְהִי מִקֵּץ יָמַימִים וַיֹּאמֶר אֱלֹהִים לְאָדָם צֵא לְבֵיתְךָ
 כִּי עוֹד מְעַט וּבְבֹאֶךָ הַמָּוֶת אֲשֶׁר מִגִּיתִי עֲלֶיךָ מִיּוֹם הַמְרוֹתְךָ
 אֶת־פִּי : וַיִּרְא הָאָדָם מָאֹד וַיֵּצֵא אֵת בְּנָיו אַחֲרָיו, וּבְיַדִּי
 שֵׁת בְּנוֹ הַפְּקִיד אֵת הַמְּשִׁים סִפְרֵי הַחֻקִּים וְהַנְּפִיעַת
 אֲשֶׁר הוֹרִיד אֱלֹהִים אֵלָיו מִן הַנֶּזֶן וְצִוְהָ צִוְהוּ לְהִנְגָם מִקֵּץ
 עַל הַדָּם הַנִּקְי אֲשֶׁר שָׁפַךְ : וַיְהִי בְּהִגִּיעַ עֵתוֹ לָמוֹת וַיִּשְׁלַח
 אֱלֹהִים אֵלָיו אֵת חֲנִישׁוֹ¹ וְאֵת תַּכְרִיבָיו מִן הַנֶּזֶן בְּיַד
 מַלְאָכָיו : וַיְהִי בְּרֵאוֹת חָוָה אֵת מַלְאָכָיו אֱלֹהִים בָּאִים
 וַתֹּאמֶר גַּם הֵיא לְבוֹא אִתָּם הַחֲדָרָה : וַיֹּאמֶר לָהּ הָאָדָם
 עֲזֹבֵנִי לְבֵדִי אֵת מַלְאָכָיו יוֹצְרֵי כִּי כָל־הָרַעָה אֲשֶׁר תִּמְצָאֵנִי
 אַךְ מִיָּדְךָ בָּאָה לִי : וַיָּמָת הָאָדָם וַיִּרְחַצוּהוּ הַמַּלְאָכִים
 וַיַּחְנְטוּהוּ וַיִּקְבְּרוּהוּ מִקְדָּם לְנֶזֶן :

וּסְפָר יַסְפְּרוּ לְאֹמֵר : וַיְהִי בְּבֹרָא אֱלֹהִים אֵת הָאָדָם
 וַיִּקְרָא אֵלָיו פֶּתַח יְדִידֵי, וַיִּסְפְּחוּ וַיִּרְא וְהִנֵּה עַל פֶּה יְדוֹ
 הַיְמָנִית חֻקִּים צִוְרָתוֹ וְצִוְרַת כָּל־בְּנָיו אַחֲרָיו : וְלִפְנֵי שָׁם
 אִישׁ וְאִישׁ חֲרוּתִים מִסְפָּר יָמָיו עַל הָאֶרֶץ, וַיְהִיו יָמֵי
 הָאָדָם אֶלֶף שָׁנַיִם : וְהִנֵּה הַמּוֹן אֲנָשִׁים וּפְגִיחִים מְאִירִים
 וּמְזֹהֲרִים, וַיֹּאמֶר הָאָדָם מִי הַמָּה אֵלֶּה : וַיֹּאמֶר אֱלֹהִים
 אֵלֶּה הֵם נְבִיאֵי וּשְׁלוּחֵי אֲשֶׁר אֲשַׁלַּח אֵל בְּנֵיךָ לְהוֹרֹתָם

¹ כן יקראו בערבית לסמים אשר יחנטו כם את גופת האדם.

בְּרָפִי : וְהִנֵּה בִּינֵיהֶם אִישׁ תְּמוּדוֹת וּפְנֵי מִזְהִירִים כְּזוֹהַר
הַרְקִיעַ וּמִסְפַּר שָׁנָיו אַרְבָּעִים שָׁנָה. וַיֹּאמֶר אֱלֹהִים לְאָדָם
זֶה בְנֶךָ דָּוִד בְּמֶלֶךְ הַגָּדוֹל : וַיֹּאמֶר הָאָדָם הֵן פְּנֵי מְאִירִים
מִפְּנֵי כָלֵם וְלוֹ לֹא נָתַתָּ רַק אַרְבָּעִים שָׁנָה : וַיֹּאמֶר
אֱלֹהִים בֶּן מִשְׁפָּטִי אֲשֶׁר תִּרְצֶתִי. וַיֹּאמֶר הָאָדָם יי אֱלֹהֵי
הַסֶּרֶגָּא מִשְׁנוֹתַי שְׁשִׁים שָׁנָה וּנְתַתָּן לִי : וַיְהִי כִּהְגִיעַ
עַת הָאָדָם לָמוֹת וַיָּבֵא אֱלֹו מִלְּאֲךָ הַמְּנוֹת לְקַחַת אֶת
נַפְשׁוֹ. וַיֹּאמֶר מִזְדַּע מִהֲרַף לְבוֹא הֵן לִי עוֹד שְׁשִׁים שָׁנָה
לְחַיּוֹת : וַיֹּאמֶר מִלְּאֲךָ הַמְּנוֹת הֵן לְבִגְדָךְ לְדוֹד נְתַתָּן.
וַיֹּאמֶר לֹא בֶן הַדְּבָר : וַיְהִי כִּבְכַחְשׁוֹ וַיִּוָּד לִו אֱלֹהִים אֶת
סִפְרוֹ סִפְרַת הַבְּרִית אֲשֶׁר בְּרַת אִתּוֹ אִזּוּ וְאֶת מִלְּאֲכָיו הַקִּים
לְעֵדִים : וַתְּהִי לְחַק בְּבִגְדֵי הָאָדָם. עַל כֵּל־דְּבַר בְּרִית כְּתוּב
יְכַתְּבוּ בַסֶּפֶר וְהָעֵד עֵדִים :

מז. שַׁת :

וַיְהִי אַחֲרֵי מוֹת הָאָדָם וַיֵּצֵא שַׁת לְהַרְגַּת אֶת קִין
אָחִיו וַיִּלְחַם בּוֹ. הִיא הַמְּלַחְמָה הָרִאשׁוֹנָה בְּבִגְדֵי הָאָדָם :
וַתִּגְפַּר יְד שַׁת עַל קִין וַיִּאָּסְרָהּ. וַיֹּאמֶר לִו קִין זָכַר־נָא
שַׁת בְּרִית אַחִים : וַיֹּאמֶר לִו שַׁת וּמִדַּע לֹא זָכַרְתָּ בְּרִית
אַחִים בְּקוֹמְךָ עַל הַכֵּל וַתִּרְצַחְהוּ. וַיִּקְחָהּ וַיִּקְשֹׁד יָדָיו
אַחֻרְבָּנִית וַיַּעֲמִידָהּ בְּפְנֵי הַשָּׁמֶשׁ עַד אֲשֶׁר מָת :
וְשַׁת אָבִי־כָל־מִבִּין בְּחֻקְמָה. הוּא הַמְּצִיא

את שקלי הכסף והזהב ואת המאזנים ואת המדה :

יז. הנפילים.

ויגלד לשת את אנוש, ואנוש הוליד את קינן וקינן הוליד את מהללאל : ויהי בימי מהללאל וימצא תובל בן-קינן את בלי הזמר, ויהי אבי כל-תופש כנור ועוגב בבני-קינן : ובני-קינן שמו את-לפם לתענוגות בשרים וחתודות תבל, ויעשו להם חמשה אלילים לעבדם מבלעדי האלהים ושקם יד ושוע ויעוש ויעוק ונשר : וישמע הדבר בין בני שת היושבים בקר ויאמרו מאה מהם לרדת אליהם, ויזיחם ירד אביהם ולא שמעו בקולו : וירדו⁽¹⁾ אל בני-קינן, וימצאו מעשיהם חזן בעיניהם ויבחרו גם המה בתעלויהם : אך עד מהרה שבו וינחמו ויאמרו לעלות ההרה לשוב אל אחיהם ולא יכלו בקללת אביהם עליהם : ויהי כי בוששו לבוא ויחשבו אחיהם היושבים בקר פי מרב טובה גשפארו בעמק וירדו מהם כל-מתאנה תאנה וכל חסר-לב : ויפח גם לפם ללכת בדרך בני-קינן ויקחו להם מבנותיהם לנשים וישתו גם מן היין⁽²⁾ ויעשו כל הרע בעיני אלהים⁽³⁾ :

(1) אולי דרשו את השם "ירד" כי בימיו "ירדו" בניו להתבולל בבני-קינן.

(2) היין נאסר על המשלמים לשתותו.

(3) הפרשה הזאת היא בלי תפונה משרידי דרושי היהודים הערבים על פרשת : ויהי כי חלל האדם לרב על פני האדמה (בראשית ו'). בני-האלהים הנפילים המה בני שת, חורע הנכבד, ובנות האדם הן בנות קינן אשר אררו ה'. גם פרשת הרות ומרות הבאה לחלן אחרי פרשת חנוך היא דרוש על פסוק : הנפילים היו בארץ.

יח. חנוך.

וַיֵּרֶד הַזֹּלֶיֶד אֶת חֲנוּךְ וַיִּקְרָא גַם בְּשֵׁם אָדָר יִשׁ
כִּי הִרְבָּה לְדָרוּשׁ בְּסִפְרֵי הַחֲכֻמָּה אֲשֶׁר יָרַשׁ מֵאָדָם וְשֵׁת :
וַיִּשְׁלַחְהוּ אֱלֹהִים אֶל בְּנֵי קַיִן עֹבְדֵי הָאֱלִילִים וַיִּקְרָא לָהֶם
שְׁלֹשׁ פְּעָמִים בְּשָׁבוּעַ לָשׁוּב מִדְּבַרְכֶם הָרָעָה וְלֹא שָׁמְעוּ :
וַחֲנוּךְ הוּא אָבִי כָל-מוֹשְׁכִים בְּשֶׁבֶט סוּפָר וַיִּוְדְעֵי הָעַתִּים
הַחֹזִים בְּפוֹכְכִים, וְהוּא הָרֵאשׁוֹן אֲשֶׁר לָבַשׁ בְּגָדִים
תְּפוּרִים, וְלִפְנֵי לֹא תָפְרוּ בְנֵי הָאָדָם בְּגָדֵיהֶם כִּי שָׁמִיכוֹת
בַּד מֵאֲשֶׁר יִמָּצְאוּ לְקַחוּ לָהֶם לְכַסּוֹת מְעֵרוּמֵיהֶם : וְלֹא
אֲבַל חֲנוּךְ חָק אֶת אֲשֶׁר הִרְוִיחַ בִּיגִיעַ בְּפוֹ כִּי תְפוֹר תְּפַר
בְּגָדִים לְאִנְשִׁים בְּשָׂבָר : וְהָיָה בְּתִפְרוֹ וַיִּיחַד שֵׁם אֱלֹהִים
בְּכָל תְּפִירָה וּתְפִירָה, וְכִי יתְפֹר וְשָׁבַח לַיהוָה שֵׁם אֱלֹהִים
וְנָתַק אֶת הַתְּפִירָה וְשָׁב וּתְפִירָה :
וַיִּגְדַּל שֵׁם חֲנוּךְ בֵּין מְלֹאכֵי אֱלֹהִים וְשָׂדֵי שַׁחַת
וַנְּפֹשׁ מְלֹאךְ הַמְּנוֹת הַשְּׁתוֹקֵקָה לְרֵאוֹתוֹ : וַיִּבְקֹשׁ מֵאֵת
הָאֱלֹהִים כִּי יִרְשָׁה לוֹ לְבַקֵּר אֶת חֲנוּךְ, וַיָּבֹא אֵלָיו וְהוּא
מְתַנַּבֵּר בְּאַחַד מִבְּנֵי הָאָדָם עֹבְדֵי אֲבִיח : וַחֲנוּךְ צָם
כְּמִשְׁפָּטוֹ יוֹם וַיְהִי בְּעָרֵב בְּשֶׁבֶתוֹ לְאָכּוֹל וַיִּקְרָא גַם
לְאוֹרֵחַ לְאָכּוֹל אֹתוֹ וַיִּמָּאֵן וַיַּעַשׂ הָאוֹרֵחַ בֶּן שְׁלֹשָׁה לִילּוֹת
וְלֹא בָּא אֵל פִּיּוֹ מְאוּמָה בְּכָל-הַיָּמִים הָאֵלֶּה : וַיִּפְלֵא
הַדָּבָר בְּעֵינֵי חֲנוּךְ וַיֹּאמֶר לוֹ מִי אַתָּה בֶן-אָדָם, וַיֹּאמֶר לוֹ
לֹא בֶן-אָדָם אֲנִי כִּי מְלֹאךְ הַמְּנוֹת אֲנִי וְאֱלֹהִים הִרְשָׁה לִי

לְעִמּוּד לְפָנָיִךְ : וַיֹּאמֶר אֵלָיו חֲנוּךְ שְׂאֵלָה אַחַת אֲשֶׁרְאָלָה
מִמֶּךָ, וַיֹּאמֶר שְׂאֵל : וַיֹּאמֶר קַח אֶת גִּפְשֵׁי עֲתָה. וַיֹּאמֶר
לֹא הִגִּיעָה עוֹד עֲתָךְ לְמוֹת וְעוֹד חַיָּה תְחַיֶּה : וְהִנֵּה דָבָר
אֱלֹהִים אֵלָיו לֵאמֹר עֲשֵׂה לְחֲנוּךְ כְּכֹל־אֲשֶׁר שְׂאֵל, וַיִּקַּח
מִלְּאֵךְ הַסּוּת אֶת גִּפְשׁוֹ מִגִּוָּה : וַיְהִי כִּעֲבוּר שְׂעָה וַיָּשָׁב
וַיְחִי, וַיֹּאמֶר אֵלָיו מִלְּאֵךְ הַסּוּת וְלָמָּה דְבַשְׁתָּ אִיפּוּא כִּי
אֶקַּח אֶת גִּפְשֶׁךָ : וַיֹּאמֶר כִּי חִפְצָתִי לְטַעוֹם מֵר הַסּוּת
לְמַעַן אֶכּוֹן לְקַרְאָתוֹ בְּאַחֲרֵית יָמָי : וַיִּוָּסֶף וַיֹּאמֶר אֵלָיו
עוֹד שְׂאֵלָה אֲשֶׁרְאֵל מִמֶּךָ, וַיֹּאמֶר לוֹ שְׂאֵל וַיֹּאמֶר הוֹרִידֵנִי
נָא שְׂאוּלָה וְרְאִיתִי כֹל אֲשֶׁר בָּהּ : וַיַּצְוֵהוּ אֱלֹהִים לְמַלְאֲכֵי
בְקִשְׁתּוֹ וַיִּשְׂאֵהוּ וַיְבִיאֵהוּ לְפָנָי מִלְּךְ שׁוֹמֵר הָאֵשׁ⁽¹⁾, וַיֹּאמֶר
אֱלֹהִים לְמִלְּךָ פֶתַח שַׁעֲרֵי שְׂאוּל וַיָּבֵא בָּם חֲנוּךְ עֲבָדַי,
וַיַּעַשׂ מִלְּךָ בֵּן : וַיְהִי כִּהִבַּט חֲנוּךְ אֶל עַמְקֵי שְׂאוּל וַיִּתְּעַלֶּף
וַיָּבֵא מִלְּאֵךְ הַסּוּת וַיִּקְחֵהוּ מִשָּׁם וַיִּשְׂיֵבֵהוּ לְמִקְוֵמוֹ :
וְלִמֵּן הַיּוֹם הַהוּא לֹא נָתַן חֲנוּךְ שְׂנָה לְעֵינָיו, רוּחוֹ לֹא
הִרְגִיעָה וְכֹל־עָנַג לֹא עֲרַב־לוֹ :

יִמּוֹ חֲנוּךְ בְּגֵן אֱלֹהִים.

וַיְהִי מִקֵּץ יָמָיִם וַיַּחַל חֲנוּךְ אֶת פָּנָי מִלְּאֵךְ הַסּוּת
כִּי יִרְאֵנוּ אֶת הַגֵּן כְּכֹל אֲשֶׁר הִרְאָהוּ אֶת הַשְּׂאוּל וַיִּקְחֵהוּ

(1) בשם "אש" יכנו הערבים את השאוּל, ואת השם "מלך" לקחו משם אלהי

העֲמוּנִים אשר לו העבירו את בניהם באש.

וַיְבִיֵאֵהוּ עַד לִפְנֵי מַדְרַגּוֹת הַגֶּן : וַיְהִי דְבַר אֱלֹהִים אֶל
רָצוֹן הַשֵּׁט לַחֲנוּךְ עֲבָדֵי עֲנָף מֵעֲנָפֵי הַגֶּן, וַיִּשָּׁט לֹא
רָצוֹן אֶת עֲנָף עֵץ הָאֲשֶׁר וַיֹּאחֲזֵ בּוֹ חֲנוּךְ וַיַּעַל : וַיְבִיֵאֵהוּ
רָצוֹן אֶל-חֲדָרֵי הַגֶּן וַיִּרְאֶהוּ אֶת כָּל-בְּרֵכֶת אֱלֹהִים וְכָל
הַטּוֹב אֲשֶׁר צָפַן לִירְאָיו, וַיִּמָּאֵן חֲנוּךְ לְצִאת עוֹד מִהֶגֶן :
וַיִּקְרָא אֱלֹוֹ מִלְּאֵךְ הַמָּוֶת שׁוֹבָה נָא חֲנוּךְ וְהִשְׁיִבֹתִיךָ
לְמִקְוֵיךָ, וַיַּחֲזֵק חֲנוּךְ בְּעֲנָפֵי הָעֵץ וַיֹּאמֶר לֹא אֵצֵא מִן
הַמָּקוֹם הַזֶּה : וַיִּשְׁלַח אֱלֹהִים אֶחָד מִמַּלְאָכָיו לְשֹׁפֵט
בְּיַגִּיחֵם, וַיִּשְׁאַל אֶת חֲנוּךְ עַל מַעֲשָׂהוּ : וַיֹּאמֶר אָמְנָם גִּזֹּר
אֱלֹהִים כִּי תִטְעַם כָּל-גֶּפֶשׁ מֵר הַמָּוֶת וְאֲנֹכִי הֵן טָעוּם
טָעַמְתִּיו, וְלִירְאָיו הִבְטִיחַ אֱלֹהִים כִּי יְבִיֵאֵם אֶל חֲדָרֵי עֵדֶן
וְלֹא יֵצְאוּ עוֹד מִשָּׁם וְעַתָּה יָקוּם דְּבָרוֹ : וַיִּצֹו אֱלֹהִים
לְמַלְאָכָיו כִּי יִתְּנוּ לוֹ לְשֹׁכֶת בֶּגֶן וַיִּשָּׁב שָׁם עַד עוֹלָם :

כ. הָרֹת וְהָרֹת (1).

א.

וַיְהִי כִי בָבָה רָעַת הָאָדָם בְּיַמֵּי חֲנוּךְ וַרְשָׁעְתָם עַד
לְשָׁמַיִם הִגִּיעָה וַיִּתְקַלְסוּ בָם מַלְאָכֵי אֱלֹהִים : וַיֹּאמְרוּ
הֲלֹא אֵלֶּה הֵמָּה בְּנֵי הָאָדָם אֲשֶׁר שָׁמָם אֱלֹהִים לְמִשׁוֹל
בְּאָרֶץ בְּשָׁמַי, וְאֵלֶּה בְּחִירָיו הַמְּוֹרְדִים בּוֹ : וַיְהִי דְבַר אֱלֹהִים
אֲלֵיהֶם לֵאמֹר אֵל יִתְּדַבְּרוּ עִתְּךָ מַלְאָכֵי שַׁחֲקֵי לוֹ חִייתְכֶם

(1) מקור הדגדה הזאת הוא בספור 'שושנה' אשר בכתובים האחרונים.

אתם בארץ ולפניכם היה לב בשר כי עתה הרעותם עוד
לעשות מהם (1) : ויאמרו חלילה לנו יי אלהינו מהמרות
את-פיך בכל-המקום אשר תשימנו בו : ויאמר להם
אלהים בחרו לכם בשנים השונים בכם וירדו ארצה
וראינו מה-יהיו מעשיהם : ויבחרו בהרות ומרות וירידם
אלהים על הארץ ויצום כי ישפטו משפט צדק בין בני
האדם ולא יעבדו לאל נכר, כל-נפש לא ירצחו ואחרי
עיניהם לא יזנו וכל-יין ושכר לא ישתו (2) : ויעשו בן
ויהיו שופטים בין בני האדם יומם, ובלילה יפרשו את
השם הגדול ועלו השמימה :

ב.

ויהי היום ותבא לפניהם אשה יפה בבנות האדם
יפת תאר וטובת מראה ושממה נגה והיא מולכת על
ארצות רבות : ותבא לפניהם בהודה ובהדרה
שערותיה סתורות על גבה וצעף פניה גלתה, ותעמוד
למשפט את בעל ריבה : ויהי בעמדה לפניהם וישתוממו
לראות בהדר יפיה ולשמוע נעים מדברותיה, ונפשם דבקה
בה : ויאמרו לה שובי מחר והוצאנו לאור משפטך
ויהי בצאתה ויגלו איש להעחו את אשר בלבו, ובשובה

(1) הרברים האלה מקורם כנראה באחד מדרשות יהודי ערב על פסוק : ויאמר

ה' לא ידון רוחי באדם לעולם כשנים הוא בשר.

(2) כאשר הזכרנו יין ושכר הם תועבות נפש המושלמים.

ביום השני דברו אליה בשפת חלקות ובאטם אונה
משמוע: ותשב אליהם ביום השלישי ויסיפו לדבר
אליה ותאמר להם אך בזאת אאות לכם, השפתונה
תשתחוו לפסלי ורצחתם גפוש איש חרמי ומיני תשתו:
ויאמרו חלילה לנו מעשות כדבר הזה וחקטאנו לאלהים
וימאנו לשמוע בקולה ותלך לה: ואש פאנתם בערה
בקרבם ולא נתנה דמי להם, ויקומו וילכו ויבאו אל
ביתה: וידפקו על הדלת ותפתח להם ותביאם הביתה
ותשם לפניהם לאכול ולשתות, ותאמר להם הן ידעתם
את אשר דרשתי מכם: ויאמרו גברתנו השתחוות לפסל
חטאה גדולה ורצוח גפוש חטאה גדולה גם היא, אלה
לא נוכל עשות, רק מן בנין נשתה ולא יגדל עוננו
מאד: ותאמר לו יהי כדבריכם אדוני, וישתו וישכרו
ויהי כטוב לכם ביין וישתחוו גם לפסל וינאפו: והנה
איש עובר וירא את מעשיהם, ויקומו עליו וירצחוהו
גפוש למען לא יגלה על עונם:

ג.

ויהי אחרי עשותם את הנבלה הזאת ויאמרו
בלילה לעלות השמימה כמשפטם, והנה כבדו בנפיהם
ולא יכלו להנשא מעלה וידעו כי חמת אלהים נתכה
עליהם על השחיתם ורפם ושלם ושלם להם בגמול
ידם, ויבאו אל חנוף ויאמרו לו הן ידענו כי צדיק אתה

בְּאֶרֶץ וְעָתָה חַל נָא בְעַדְנוּ אֶת פְּנֵי אֱלֹהִים אוֹלֵי יִשְׂרָאֵל
פְּנִיךָ : וַיַּעַשׂ חֲנוּךְ בֶּן נִיאָמָר אֱלֹהִים יִכְחָרוּ לָהֶם מִחֲבָלֵי
שְׂאוֹל פִּתְחֹתַי אוֹ מִנְגְּעֵי הָאֶרֶץ : וַיֵּרְאוּ מִחֲבָלֵי שְׂאוֹל
וַיִּשְׁיִמֻם אֱלֹהִים בְּגַב עֲמוֹק בְּבָבֶל וּבְמַעַמְקֵי מַיִם חַיִּים
שׁוֹטְטִים, וַיִּתְּלֵם בְּרִגְלֵיהֶם בְּשִׁלְשֻׁלוֹת בְּרִזְל וְרֹאשָׁם מְטָה
אֶרְצָה : לִישׁוֹנָם בַּצָּמָא נִשְׁתָּה וּבֵין פִּיָּהֶם וְחַמִּים כָּרַחֵב
אֶצְבְּעֵי וְכָל־עֵשֶׂן הָעוֹלָם יַעֲבֹד דְּרָךְ נְחִירֵיהֶם : עֵינֵיהֶם
הַמְּקַנָּה וּפְגִיָּהֶם שְׁחֹרִים, הִנֵּה הֵם שְׂמָה עַד בֹּא יוֹם
אֱלֹהִים הַגָּדוֹל וְהַנּוֹרָא :

וַנִּגְהַ לְמַדָּה מִפִּיָּהֶם אֶת הַשֵּׁם הַגָּדוֹל וְהַהֲגָה אוֹתוֹ
וְהַתַּעַל הַשְּׂמִימָה, וַיִּשְׁיַמְנָה אֱלֹהִים לְבוֹכָב בֵּין בּוֹכְבֵי
מְרוֹם עַד הַיּוֹם (1) :

כא. לִדְת נַח.

וַיְהִי בַעֲלוֹת חֲנוּךְ הַשְּׂמִימָה וַיִּקָּם אַחֲרָיו מִתּוֹשְׁלַח
בְּנֹו, וּמִתּוֹשְׁלַח הוֹלִיד אֶת לְמֹךְ : וַיְהִי לְמֹךְ אִישׁ גְּבוּר
חַיִל וְאַמִּיץ כַּח, בְּיָדוֹ יִפְרַק סְלָעִים וּבִזְרוּעוֹ יַעֲקֹר צוּרִים :
וַיִּקַּח לוֹ אֶת קְבוּסָה בַת כָּלִיל מִבְּנֵי קִיִן לוֹ לְאִשָּׁה,
וְהַלְד לוֹ בֶן וַיִּקְרָא אֶת־שְׁמוֹ יִשְׁכַּד (2) הוּא נַח : וּבְיָמֵים

(1) הוּא יָנוֹם אֵלִילַת הַיַּיִץ לְיוֹנִים.

(2) הוֹרַאת הַשֵּׁם הוּא כְּהוֹרַאת הַשֵּׁם "הוֹדָה" כַּעֲבָרִית, כִּי שָׂרֵשׁ שִׁכַּד כַּעֲבָרִית

ההם ומלך עריץ מושל בארץ, ויבקע את ההרות ואת
העוללים רפוש : ויהי כי הרתה קבוסה ללדת את-נח ויהי
במערה מסתרת, ויעברו ימים ולא יכלה עוד להסתר
מפחד מלאכי המלך, ותאמר לעזוב את-בנה ולצאת מן
המערה : ויהי בלכתה ותשא קולה ותבך, ויקרא לה בנה
אל תיראי אמי יוצרי יגן עלי ושומרני מקל-רע : ותלך
ונח נשאר לבדו במערה ארבעים יום : בימים ההם מת
מושל הארץ ונבא מלאך אלהים וישא את-נח וביאהו
וישימהו בחיק אמו : ויגדל נח ויהי לאיש, וילמד את
חרשת העץ ואת-הצאן רעה :

כב. נח ובני דורו.

ויהי בהיות נח בן-שמונים שנה וירא אליו גבריאל
מלאך האלהים ויקרא אליו, קום כי קראך אלהים לגביא
בארץ : ויעטהו מעטה נביאי האל ובמזנפת ישועה
צנפיהו, וחרב המשפט חגר לו במתניו : ויאמרו ויאמר
אליו כה אמר אלהים, קום לך אל בדרמשיל בן-קומל בן
יית בן קיז וזההרתו מדרבו הרעה פן תפדך חמתי עליו :
וידמשיל הוא המלך העריץ המושל בארץ אשר מרד
באלהים, ויעבד הוא ואנשיו את חמשת הפסילים : ובניו
לאליהם היכלי שיש וכסאות אבני יקר הכינו להם,
ומשרתים העמידו לפניהם לשרתם יומם ולילה וסג

גְּדוֹל יַחֲגוּ לָהֶם אַחַת בַּשָּׁנָה : וַיֵּצֵא אֱלֹהִים נֹחַ בַּיּוֹם
הַהוּא וַהֲגִיחַ נֹאֲסָפוּ כָּל עוֹבְדֵי הַפְּסִילִים לְהַשְׁתַּחֲוֹת לָהֶם,
וַהֲמָה מִבְּעָרִים הָאֵשׁ סְבִיבוֹתֵיהֶם וַיִּזְכְּרוּ זְבָחִים וַיִּתְעַלְּסוּ
וַיִּתְהוּלְלוּ וַיִּזְמְרוּ וַיַּחֲזִלוּ בַמַּחֲזוֹלוֹת וְכַל־תוֹעֵבָה עָשׂוּ :
וַיַּעֲמֵד נֹחַ עַל רֹאשׁ גִּבְעָה וַיְרֵם רֹאשׁוֹ הַשָּׁמַיְמָה וַיִּקְרָא,
אֵלֵי עֲזָרְנִי גָא וַחֲזַקְנִי כִי רַבּוּ הָאֲנָשִׁים לְאִין מִסֵּפֶר : אַחֲרֵי
כֵן קָרָא נֹחַ קוֹל גְּדוֹל שָׁמְעוּ אֵלֵי יוֹשְׁבֵי הָאָרֶץ, כִּי אָמַר
הָאֱלֹהִים שׁוּבוּ אֵלַי פֶּן תַּתִּיף חַמְתִּי עֲלֵיכֶם וּגְבַרְתֶּם : וַיֵּצֵא
קוֹל חֲנוּךְ מִמִּזְבַּח שָׁמֶשׁ עַד מִבּוֹאֶהָ, וַיִּפְּלוּ הַפְּסִילִים
מֵעַל פְּסֹאוֹתָם וְכַל־אִישׁ חָבַד וְרָעַד וַתְּהַלֵּךְ הַתְּעַלְפָּה : וַיְהִי
בְּשׁוּב רֹחוֹ אֵלָיו וַיִּקְרָא לְאִשְׁרֵי אֹתוֹ מִהַ־קוֹל הַזֶּה אֲשֶׁר
שָׁמַעְנוּ, וַיֹּאמְרוּ קוֹל אִישׁ מְשֻׁשָׁע אִישׁ הָרוּחַ הוּא : וַיֵּצֵאוּ
הַמַּלְאָךְ וַיְבִיאֹהוּ לְפָנָיו וַיֹּאמֶר אֵלָיו מִי אַתָּה כִּי נִצַּעְקָתָ,
וַיֹּאמֶר נָבִיא אֱלֹהִים אָנֹכִי וַיִּשְׁלַחְנִי אֵלַיְכֶם לְהַשִּׁיב לַבָּקָם
אֵלָיו וּלְהַזְהִירְכֶם מִבְּרַבְּכֶם הָרָעָה : וַיֹּאמֶר אֵלָיו הַמַּלְאָךְ
אִם מְשֻׁשָׁע אַתָּה גִּבְעָאָךְ וְאִם כֹּל אַתָּה נִעְזְרָךְ, וְאִם נוֹשִׁים
כָּךְ מְאוּמָה הַגִּידָה לָנוּ וְשִׁלְּמָנוּ גִּשְׁיָךְ : וַיֹּאמֶר נֹחַ לֹא
מְשֻׁשָׁע אָנִי וְלֹא לְקַחְתִּי מִיַּד אִישׁ מְאוּמָה כִּי נָבִיא אֱלֹהִים
הֲגִנִי, וַיִּקְצַף הַמַּלְאָךְ וַיֹּאמֶר לֹא־אֶחָד חָג לָנוּ הַיּוֹם כִּי עָתָה
צוֹיְתִי לְהַרְגֶךָ :

וַיֹּסֶף נֹחַ וַיִּקְרָא מִי לְאֱלֹהִים אֵלֵי, וַיֹּאסְפוּ אֵלָיו
כְּשִׁבְעִים אִישׁ כֹּל חֶרֶד לְדַבֵּר אֱלֹהִים וַיִּדְבְּקוּ בוֹ, וַיִּתֵּר

הָעַם שָׁב לְעַבֹּדֶת הַפְּסִילִים : וַיְהִי נַח יוֹצֵא מִדֵּי יוֹם
בְּיוֹמוֹ אֶל הָעַם וְקוֹרָא עֲבָדוֹ לְאֵל עֲלִיּוֹן כִּי אֵין אֱלֹהִים
זוֹלָתוֹ. וַיֵּצֵא הָעַם אִישׁ מִבֵּיתוֹ וְהַכּוֹהֵן בְּשִׁבְטֵים וּבְנֵעֲלֵיהֶם
אֲשֶׁר בְּבְנֵי־הֵם וּפְצָעוּהוּ וְהִתְעַלְף וּסְחָבוּהוּ בְּרַגְלָיו
וְהִשְׁלִיכוּהוּ עַל הַמַּזְבֵּלָה : אוֹ כִי יִלְקְטוּ אֲבָנִים וְעַמְדוֹ
עַל גַּגּוֹת פְּתִיחֵם וְהָיָה מִדֵּי עֲבָרוֹ וּרְגָמוּהוּ בְּאֲבָנִים
וְהִתְעַלְף וְאָמְרוּ אֶךְ מַת נַח. וּבֹא עוֹף הַשָּׁמַיִם וּרְפָרַף
עָלָיו בְּכַנְפָיו וְהִקְיִץ : וְהָיָה בְּהִקְיָצוֹ וּמָחָה דָּמוֹ מֵעַל פָּנָיו
וְהִתְפַּלֵּל לְאֱלֹהִים לֵאמֹר. אֵלֵי סִלַּח־נָא לְפִשְׁעֵי עַמִּי כִּי
טָח לָכֶם מִהַבִּין : וּפְעַבְרָנָה כְּשֵׁשׁ מֵאוֹת שָׁנָה. וַיְהִי
דוֹר הַזֶּה וְדוֹר בָּא וְנַח מְצַפֵּה לְרֵאוֹת אוֹלָיו יִיטִיב הַדּוֹר
בְּבֹא אֶת בְּרַכּוֹ : אֶךְ כָּלֵם אָמְמוֹ אֲזַנְיָהֶם מִשְׁמוֹעַ
וַיִּבְזְרוּהוּ וַיֹּאמְרוּ. הֵן הָאִישׁ הַזֶּה עוֹד מִיָּמֵי אַבְרָהָם
מִשְׁתוֹלָל :

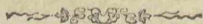
כג. מַטֵּעַ עֲצֵי הַתְּבָה.

וַיְהִי כִי אָרְכוּ הַיָּמִים וּבְנֵי הָאָדָם הִרְבּוּ לְהַרְעֵ לָנֶחַ
וַיִּקְרָא אֶל אֱלֹהִים וַיֹּאמֶר. יי אֱלֹהֵי הֵן עֵינִיד הַרְוֹאוֹת
אֶת כָּל־אֲשֶׁר יַעֲשׂוּ לִי בְנֵי הָאָדָם. וְעַתָּה אִם יֵשׁ לָךְ חַפְצִין
בָּם הַט לָכֶם לְעַבְדוֹתֶךָ. וְאִם אֵין חֲזָקְנִי נָא וְאִמְצָנִי
לְשֹׂאת מֵעַל־לֵיהֶם עַד בֹּא עֵת נָקָם : וְאֱלֹהִים רָאָה כִּי אֵין
עוֹד בְּבְנֵי הָאָדָם אִישׁ שׁוֹב מִבְּרַכּוֹ הִרְעָה וַיֹּאמֶר לָנֶחַ

עשה לך תבנה ויאמר נח ומה משפט התבנה יי אלהי
ויאמר בית-עץ אשר יצוף על פני המים : כי הנני מביא
מבול מים על הארץ וסוף כל-אשר על-פני האדמה רק
אתה וכל-אשר אתך תבואו אל התבנה וחייתם : ויצוהו
אלהים למטע עצי הקנים בארץ פופה¹ ויטע נח את
העצים ותעבדנה ארבעים שנה עד אשר גדלו : בימים
ההם בלוא השמים מגשם והארץ בלוא את-יבולה וכל-
חית השדה ועוף השמים לא ילדו למען דעת כל בני
האדם את קצף אלהים הגדול לפני הביאו עליהם את
הרעה :

(ההמשך בדרך חכא א"ה)

¹ כוסה וחורה הן שתי ערים בארץ כבל.

החכם באשי (ראש-הרבנים) בתוגרמה

משרתו ואופן מניו ומשרת ומנוי הועדים

העוזרים על ידו בהנהגת העדה.

ממשלתנו הרוממה ממשלת החסד והרחמים, לא תפלה במאומה בין אזרחיה בני הדתות השונות. חקה אחת ומשפט אחד להמושלימים, בני הדת השלטת, ולהיהודים ענוצרים ושאר בני הדתות הגרים בארץ. כלם כאחד יהנו מטוב הארץ ומשפטי הצדק וחקי היושר השוררים בה, וכל איש יוכל ללכת בדרכי דתו ואמונתו באין מפריע, ולהפך עיני הממשלה הרוממה עוד תמיד צופיות כי כל עדה וכנסיה תוכל להחזיק במעוז דתה באופנים היותר רצויים. גם בעבודת הציוויל של הממשלה יוכל כל איש, מבלי הבדל לאום ודעת, אם אך כשרונו יהיה בעוזריו לעלות במעלות היותר גדולות ונכבדות, ואחינו אשר מאז ומקדם יצטיינו בכשרונם, חריצותם, ואומן רוחם למלכם וארצות מולדתם, זכו כבר לפקודות גבוהות בהעבודה הזאת, וכמעט בכל בתי הפקודות, המועצות והמשפט אשר בעיר הבירה ובשאר ערי הארץ, טכהנים אחינו בכחונות גדולות ונעלות, וממשלתנו הרוממה יודעת להוקיר את מפעלם ולשלם להם כגמולם. אחדים מהם התעלו כבר למעלת פחה (פאשא) העומדת בשוה עם מעלת גענעראל באירופא. וזה מקרוב הורם אחד מאחינו ה' דוד איפענדי מולכו ראש פקידת המתורגמנים אשר לבית מועצות עניני חוץ, לה מעלה היותר גבוהה בעבודת הציוויל, היא מעלת באלא (Bolo) הדומה למעלת מארשאל באירופא.

גם לעבודת-הצבא העבודה אשר לא זכו לְהִסְפָּח אליה, לא היהודים ולא הנוצרים מאז ומעולם, יסופחו אולי אחינו בקרוב כי בשנה הזאת עלה על לב מלכנו האדיר, היודע ומכיר את אומן רוח עבדיו היהודים לכסא ממשלתו ולארץ מולדתם, לספח את אחינו לעבודת הצבא אם אך יגישו בקשתם על זאת. ⁽¹⁾ וראש הרבנים (חכם-באשי) אשר בעיר הבירה — אשר אליו גילה אחד משלישי השולטאן את הדבר הזה — בהסכמת ראשי העדה ערכו כבר את מכתב הבקשה האמורה, בו חוו דעתם "כי בני עמם נכונים בלב ונפש חפצה לכזא ולעבוד בעבודת הצבא ולשפוך את דמם בעד מלכם וארץ מולדתם. אם רק לא יאלצו לעבור על חקי הדת והאמונה" ⁽²⁾ ויגישוהו לפני הוד כסא מלכנו האדיר אשר בפני רצון מאד קבל אותו. ויש תקוה כי לא יארכו הימים ואחינו יסופחו גם בעבודת הצבא. ובכשרונם הריצותם ואומן רוחם יעלו גם בהעבודה הזאת במעלות ופקודות גבוהות ונכבדות כבעבודת הצי וויל.

מלבד שווי-הזכויות השוררת בארצנו, עוד תגשים הממשלה את לכה לכבוד כל אמונה ודת, וראשי עדותיה. את ראש הרבנים של כל עיר-המחוז, תכבד במדי-כבוד מיוחדים הכוללים: מעיל ארוך כמנהג החכמים בארץ הקדם, אשר ראשו ושתי כתפיו מרוקמים בחזמי כסף, ופתיל כסף רחב אשר יוצנף בפני מצנפתו ובמאמר-מלך מיוחד, — אשר יקרא בבית פקודות הפחה בפני כל פקידי-הממשלה ורבים מנכבדי אחינו — תאשר ותקיים אותו בכהונת חכם-באשי ולו כל הזכויות הנתונות ליועצי ממשלת אירופא. בלכתו ילכו לפניו שני משרתים המכים בממות בעלי גולת כסף, אשר בראשם חותם הממשלה, אשר בידיהם, על רצפת הדרך, וגם צבא המשמר יחלף לו, בעברו לפניהם, את הכבוד הגהוג.

(1) עפ"י חקו דת האיסלאם יחול חובי-עבודת-הצבא רק על המוסלמים, ובני דתות אחרות יוכלו לביא לעבוד רק בתור "עובדים חששים".

(2) אין כל תמונה כי בצאת חק עבודת הצבא ליהודים לפעולה תמלא הממשלה את הבקשה הזאת באופן היותר אפשרי.

גם על הנהגת העדות בפנימיותן ובחירת ראשיהן שמה
הממשלה את לבָה. ועוד לפני שלשים שנה, בשנת 1281 (לאחאג'רה)
חקקה הממשלה חקים מיוחדים בנוגע לבחירת ומשרת החכם־באשי,
ועדי ההנהגה. וכל המסתעף להם, הכל בפרטי פרטיות. והחקים
האלה נאספו אל תוך ספר החקים הכללים (כרך ב' בסופו). והנה
נחשוב כי לא למותר יהיה אם נתן פה לפני קוראנו, תרגום כל
החקים האלו למען יראו מהם אמיתת הדברים אשר הזכרנו, וגם
מהם יוכחו לדעת את כח ומשרת החכם־באשי ופעולותיו, וכח
ומשרת הועדים השונים העומדים על ידו בהנהגת העדה. ואחר כן
נספר בקצרה את תולדות הרבנים נושאי המשרה הזאת בעי"ק
ירושלם ת"ו הנמשכת זה יותר מיובל שנים.

חקי בית ועד החכמים (חכם־חאג'ה) ⁽¹⁾

פרק א'

מי המה הראוים להבחר למשרת חכם־באשי,
אופן בחירתם והשבעתם.

א). בהיות פג החכם־באשי הוא ראש העדה הישראלית
כלה ועל ידו תקוימנה פקודות הממשלה הרוממה. מחיב הנבחר
להיות בן־סמך, וראוי לבטחון הממשלה הרוממה והעדה הישראלית,
ובעל מדות טובות ורצויות. והוא ואביו ואביו אביו היו מאזרחי
הממשלה הרוממה. ומעולם לא נמצא בו כל און, אבל נודע
לעוסק בהמשרות יהיו עליו באמונה. ויהיה חרוץ בענינים גשמים

(1) החקים האלו תורגמו מאת הח' דוד ילין עפ"י פקודת ועד כל כוללות האשכנזים.

ורוחנים ושנותיו לא פחות משלשים ולא יותר משבעים. אבל אם הגיע לשנת השבעים בתוך ימי פקודתו, ומצבו בגשם וברוח לא יפריעהו ממלא משרתו, לא תהיה שיבתו סבה לפטרוהו ממשמרתו.

(ב). בהפקד מקום החכם-באשי יבחר הועד הגשמי (אשר אופן הויתו יבאר הלאה) חמישה אנשים ממחלקת החכמים¹ שבהם המעלות הרשומות בסעיף הקודם, ואשר יוכלו למלא כל החיובים אשר המְשָׁרָה הזאת דורשת מאתם ואשר הם ראויים לה יותר מאחרים. וערך הועד הגשמי החלטתו בספר וממלא מקום החכם-באשי יאשר אותה, והגישוה לועד הרוחני הכללי (אשר אופן הויתו יבאר הלאה). והיה אם ימצא הועד איזה מניעה דתית לבחירת איזה מהם לְהַמְשֵׁרָה הזאת יודיע דעתו בכתב לממלא מקום החכם-באשי למען יוציאם מן הכלל, והועד הגשמי יבחר באחרים תחתם; אבל אם ישרה הבחירה בעיני הועד הרוחני הכללי יקיים גם הוא את ההחלטה הנזכרת וישבנה למ"ט החכם-באשי. אחרי הדבר הזה יתהווה הועד הכללי עפ"י האופן המבואר הלאה, וכתב הועד שמות חמשת הנבחרים על גליון וקבעו אותו על קיר חדר הועד הזה. וכל אחד מחברי הועד הכללי יכתב על פתקא שם אחד מחמשת החכמים שהוא בוחר בו ושם את הפתקא בידו בתִּבְּה אשר בחדר הועד. ובכלות המלת הפתקאות יפתחו ראשי הסופרים אשר להועד הרוחני והגשמי, את התבה בגלוי וספרו את הפתקאות. והיה בראותם על פי מספר הפתקאות כי יש חברים אשר לא חוו דעתם, יבקשו מהם בגלוי שלש פעמים לחות דעתם, ואם בכל אלה ימאנו להודיע את הפצם, אז לא יושם לב לזה, ורק על פי רוב מחלט של הדעות שנמסרו יצא דבר הבחירה לפעולה. אולם אם לא תהיינה רב דעות אף לאחד אז יעמדו הכוחרים שנית למנין על שנים מהנבחרים אשר זכו בפתקאות

¹ בארץ הקדם יבדלו החכמים מהמוגים במלבושיהם ונימוסיהם עד כי כל דואיהם גם מבני הנכר יבדו מיד את כל איש על איזה מפלגה ומחלקה ימנה.

יותר מחבריהם. ואם בפעם הזאת יהיה מספר הדעות שקול, אז יפילו באותו היום ובאותו המעמד גורל בגלוי להכריע הכף לאחד מהם.

בעמוד החברים למנין לא ירשמו בפתקאותיהם, שמות אנשים ישאינם רשומים בהרשימה הקבועה.

ג). בכלות מעשה הבחירה יכתבו זכוון דברים ויחתמו עליו חברי הועד הכללי ויגישוהו לשער העליון⁽¹⁾ (כאב"עצ"ל) על ידי מ"מ החכס-באשי, ואם יהיה הדבר-לרצון לפני הוד מלכותו ימלא השער העליון את ידי הנבחר בכהונתו זאת והמלואים יצאו לפעולה באופן רשום officiel על פי המנהג הנהוג מימים קדמונים.

ד). אם היה הנבחר אז בעיר המלוכה יקראוהו על ידי אחרים מהועד הכללי, ואם היה מחוץ לעיר יקרא על ידי שליח מיוחד, ובא אל-בית ועד-החכמים" (חכס האגדה) ונשבע בפומבי בפני מ"מ החכס-באשי והועד הרוחני והגשמי, כי יהיה נאמן להממשלה הרוממה והאגמה הישראלית, וכל לבו ומעיניו ישים למלא החקים הבאים בשלמות, ואז כלתה פקודת ממלא-מקום החכס-באשי. והחכס-באשי יתיצב לפני הוד מלכותו⁽²⁾ אחרי אשר יקראוהו מהשער העליון, ואז פקודתו מקוימת גם מצד הממשלה, ובבוא אל "השער העליון" תתפרסם פקודתו בגלוי.

פרק ב'

חובות החכס-באשי.

ה). כל פעולות החכס-באשי צריכות להיות מתאימות את חקי הממשלה בתכלית הדיוק, וכל מעיניו ישים להוציאם

(1) כן יקרא מרכז בתי מועצות הממשלה הראשית.

(2) החק הזה ואחרים הדומים לו מוסבים ביהוד על החכס-באשי אשר בעיר

לפועל ובכל כחו ימחה בידי כל אלה אשר יאמרו להמרות את חקי הממשלה או אף לדרוש בפומבי כנגדם, ועליו אחריות כל המעשים המתנגדים להאמור, ויענש עפ"י המבואר הלאה בסעיף י"ב.

כל הדברים הבאים אל החכם-באשי בין שהגיעו אליו ישר, בין שנשלחו אליו מצד השער העליון, ימסרם להועד או להקומיסיאן שהדבר הזה נוגע אליו, למען יעין בו ויחרץ משפט עליו, ולפיהו יוציא את ההודעה (אָעלאַם) או את הפסק, ויתר הכתבים הרשומים אשר עליו לתת מצדו לפי כתבי החלטות של הועד. כל המעשים אשר יעשו בנוגע לענינים האלה והפסקים שינתנו עליהם יהיו רשומים בספר הזכרונות של הועד הגשמי, ולכן אי אפשר שתנתן הודעה או פסק מצד החכם-באשי ישר כל זמן שלא הגיעה אליו החלטת הועד או הקומיסיון אשר בידו נמסר הדבר.

ו. לא יוכל החכם-באשי להתנגד לקיום כתב ההחלטה אשר יערך בהועד הגשמי או הרוחני, רק כשהוא מתנגד לחקי הממשלה, וכן יכול הוא לאמור כי ענין פלוני הוא ענין שצריך לעיין בו שנית בפניו, למען יתברר הדבר אם איננו מתנגד להחקים.

ז. בכל ענין נחוץ שאי אפשר לאחר עד יום הועד או לעיין בו תיכף בהועד, אז יוכל החכם-באשי למנות ועד יוצא מהכלל, וכן הרשות בידו לקבל אחריות הענין על עצמו ולעיין בו, ולמחר להוציא לפועל מה שנצרך לזה, אבל מחיב הוא להשתדל כי הועד הגשמי בהאספו יאשר את פעולתו וירשמנה בספר זכרונותיו.

ח. אם אחד מחברי הועדים והקומיסיונים וסופריהם ומשרתיהם ויתר העובדים במשרות הממשלה עשה מעשה לא לפי הפקודות Instructions שנמסרו לו, ונודע הדבר להחכם-באשי ימסר דבר משפטו בראשונה להועד שהאיש הזה חבר לג ואחרי

אשר יחקרוהו ויוכחו כי חמא ואישם יתנו על זה כתב-גלוי-דעת
חתום בחתימת רוב חברי הועד ההוא ואז יעביר החכם-באשי את
האיש הזה ממשמרתו ויפקיד אחר תחתיו.

(ט). לא יוכל החכם-באשי להחליף אחד הועדים או
הקימסיונים כלו, אבל אם אחד הועדים עשה מעשה כנגד
חקי הממשלה ישלח אליו החכם-באשי את הזהרתו פעם ושתיים
ובזה יעוררהו על שמירת החקים. ובפעם השלישית יפנה אל אחד
הועדים הרוחנים או הגשמיים אשר תחת פקודתו עומד הועד
הנאישים. ואם אחד הועדים הנזכרים חמא ואישם, ימנע החכם-
באשי ועד כללי ויציע לפניו ראיותיו כנגד הועד הנאישים למען
ימנו ועד אחר במקומו.

(י). כל משרה בעניני העדה תהיה פרטית או כללית לא
תוכל להנתן לאחד מבני החכם-באשי ולא לבני בניו וחתניו,
אבל אם בני החכם-באשי שנבחר ונכדיו וחתניו שרתו באחת
משורות העדה לפני הקָהָלה לא יעבירו אותם ממשמרתם, וישארו
בכהונתם כל זמן שלא נמצאה בהם אשמה מבוררת.

(יא). מקום מושב החכם-באשי ובית-הפקודות של העדה
יהיו בחלק העיר אשר שם מרכז בני העדה, למען יקל לכל בעלי
הדברים לבוא אליו.

(יב). רק בידי הועד הרוחני או הגשמי בלבד היכלת
להאשים את החכם-באשי, לאמר: אם איזה ועד או אנשים
פרטים מבני העדה יאשימוהו בדבר, יציעו את האשמה בכתב
לאחד משני הועדים האלה, והועד הגשמי יערך הודעה בענין הזה
אל השער העליון ועפ"י הפקודה שתצא מלפניו יאספו בתוך
משך חמשה עשר יום לכל היותר, חברי ועד הגשמי והרוחני
תחת פקידות ראש הועד הרוחני, והיה הועד הזה ועד משָׁתַף
ויחד יצינו בדבר האשמה. ואם עפ"י כתב הפסק שיצא מהועד
הזה כנים דברי האשמה וראוי להעבירהו וכתב הפסק חתום

בחתמת שני שלישים ממספר החברים לכל הפחות, ימסר הועד הנזכר את פסק דינו לידי החכם-באשי ואז מחיב הוא להגיש כתב התפטרותו להשער העליון, ובהמאנו יודיע הועד המשתף את הדבר ויעשה כל הדרוש לעשות.

(ג). בהיות כי שכירות הגונה נקצבת עפ"י הועד הכללי מקפת העדה להחכם-באשי, לזאת תהיינה ההוצאות הפנימיות בבית-ועד-החכמים (חכם-האנה) על חשבוננו.

(ד). הוצאות רפורד הכית המיוחד למושב החכם-באשי קשומיו ויתר צרכיו תהיינה מקפת העדה וימסרו לו החפצים על פי רשימה, ובהתפטר החכם-באשי או בעזבו משמרתו, עפ"י איזה סבה שתהיה, ימסרו כל החפצים האלה להבא אחריו.

(ט). בהתפטר החכם-באשי או בהדחתו יאסף הועד הרוחני והגשמי יחדו ויבחרו באיש הראוי למלא מקומו ולעין בעיני העדה ומה שנוגע לה עד אשר יבחר הבא אחריו, ויודיעו הדבר להשער העליון והוא ימנהו למלא מקום (קאימאקאם) עפ"י מאמר גבוה אשר ינתן לזה.

פרק ג.

בחירת חברי הועד הכללי.

(ז). בהועד הכללי יהיו שמנים חברים ממחלקת החכמים וההמון, והוא עומד תחת פקידות ממלא מקום החכם-באשי. ששים מהחברים יהיו מההמון שיבחרו כם היהודים תושבי עיר הכירה, ושלושת ערי היהודים (לפי פתקאות הדרישה אשר ישלח אליהם ממלא המקום לפי החקים שיבוארו להלן). וששים הנבחרים יבחרו וימנו את העשרים הנשואים אשר ממחלקת החכמים, ואחרי שיבחרו שמנים הנבחרים יפקדו מהם שבעה חכמים לועד רוחני ותשעה אנשים לועד גשמי (לפי התנאים שיבארו בסעיפים

המיוחדים לזה) ומנוים יהיה אחרי דרישת הרשות מהשער העליון. להועד הזה יבואו עוד ארבעים חברים לפי שעה מן המקומות שהם תחת הנהגת החכם-באשי אשר באדרינופל, הדונדזיקר, איזמיר, סאלאניקי, בגדה, קאירא, אלכסנדריה, וירושלים, והם המקומות שבהם קהלות יהודים גדולות, ותפקידם הוא רק להיות במעמד בחירת החכם-באשי.

יז). בדבר האנשים שיבחרו לחברי הועד הכללי, תבאר פקידות החכם-באשי ברשימה מספר החברים שיעלה על כל שכונה לבחר ממנה, באופן הזה: ראש חכמי השכונה וחשוכי יושביה יעינו בדבר ויעשו בראשונה פנקס רשימת הראויים להמנות בין חברי הועד, ובפנקס ההוא ירשמו למצער פי שנים ממספר החברים הדרושים להבחר מהשכונה הזאת, והודיעו בפרסום לכל יושבי השכונה את היום ואת המקום אשר יתאספו בו, ואת הרשימה הנז' יתלו לכל הפחות שבוע אחד מקודם, במקום אשר יבחרו בו למקום האספה, וביום הבחירה יכתבו כל התושבים אשר להם הזכות לחות דעתם עפ"י החק הזה את שמות האנשים מהרשימה הנז' אשר יבחרו כם, ועל פתקת הבחירה יחתם כל אחד שמו ויניחנה בתבה חתומה המוכנה לדבר, ואסור לבחור באיש ששמו איננו רשום בהרשימה הנזכרת, ובהיות כי דבר הבחירות צריך שיהיה במשך יומים, לכן אם נמצאו אחדים מהתושבים הנז' שלא חוו דעתם במשך הזמן הזה אין להם כל זכות ויכלת להתלונן אח"כ על דבר הבחירה בכל אופן שיהיה, אבל אלה אשר לא יוכלו לבוא למקום האספה עפ"י התנצלות נכונה, אם ירצו לשלוח דעתם בכתב תקבל דעתם למנין, וצריך שישלחו פתקאות הבחירה אל ראש חכמי השכונה, והוא מחויב לשימן עם יתר הפתקאות בתבה הנז'.

יח). התבה אשר ישימו בתוכה הפתקאות יחתמנה ראש חכמי השכונה ושלושה אנשים מפקידי הסנודה בפרסום, וישימוהו במקום האספה וביום הבחירה ימצא שם פקיד מצד בית-ועד החכמים

למען תפתח התבה הנזכרת במעמד הפקיד הזה ובמעמד ראש חכמי השכונה והפקידים שחתמו אותה ונכבדי התושבים, וספרו את הפתקאות הנמצאות בתוכה, וְצִיְנוּ מספר הדרושים להבחר מהשכונה ההיא, ונבחרו אלה אשר להם רוב דעות. ואם יש שווי דעות לשני אנשים או יותר יפילו גורל ביניהם, ואח"כ יערכו שני פנקסים לרשם בם שמות אלה שנבחרו ויחתמו עליהם הפקיד הנזכר והאנשים שחתמו את התבה, ונשאר פנקס אחד שמור ביד ראש חכמי השכונה והשני ישלח אל בית-ועד-החכמים.

(ט). הנבחרים לחברים הנזכרים בסעיף הקודם צריכים להיות אנשים ישרים שלא היתה עליהם כל אשמה וכל משפט פשע מעולם. ולא עשו מרמות ותועבות בעניני העדה ובענינים פרטים, ותהיה להם ידיעה נכונה בעניני העדה, וידעו לקרא ולכתב בעברית והיותר חשובים בשכונתם.

פרק ד'

חובת הועד הרוחני.

(ב). הועד הכללי ממנה את הועד הרוחני, ובו שבעה חכמים ואחד מהם יפקד לראש, בהסכמת דעות הועד הכללי, ושני עוזרים לו ימני ושמאלי, וארבעה הנשארים נחשבים לחברים, ולכלם תקצב שכירות הגונה לפי דאות הועד הכללי, ואין יכלת לבטלם כל זמן שלא עשו פעולה מתנגדת להדת הישראלית ולחקי הממשלה או כל מעשה מגונה.

(גא). בהפקד מקום ראש הועד הרוחני יבחרו לראש באחד מעוזריו, ואחד מחברי הועד הרוחני יהיה במקומו, ואחד החכמים אשר ימנה בין חברי הועד הכללי יבחר לחבר במקום החבר שנפגה מקומו, ואיש אחר מן החוץ יבחר לחבר הועד הכללי, וכל הדבר הזה יעשה עפ"י רב דעות הועד הכללי.

כב). האיִש הנבחר לראש הוועד הרוחני צריך שיהיה חרוף
ובקי בתורת ישראל וכעל הנהגה ישרה.

כג). חובות ראש הוועד הרוחני וחבריו, הן אלה: ראשית
חובתם היא לדקדק בשמירת עניני הדת, שנית כי הם בעצמם
לא יעשו כל מעשה מתנגד ליסודי המוסר ולחפץ הממשלה
וחקיה, וימנעו גם בעד אחרים מעשות כזאת, שלישית כי לא
יתנו לאחד ממחלקת החכמים לדרוש ברבים כל זמן שאין בידו
רשיון לזה מהוועד הרוחני, וידקדקו וישימו לב בכל האפשר כי
הדרשנים לא יעוררו ולא יסיתו את בני העדה למה שיתנגד
לחפצי הממשלה מחשבותיה וחקיה, וכי לא יתעסק אחד מן
החכמים בעניני העדה שאינם נוגעים למשרתו, ולא ימנעו מלפרסם
בין ההמון ספרי מדע וחכמה מועילים אשר לא יזיקו לממשלה,
לעדה ולדת. והנה אף כי על הוועד הזה להשגיח על הענינים
הנוגעים להדת ולעדה, בכל זאת לא יוכל להתערב כלל בענינים
הנוגעים לדת אשר לא נמסרו אליו מצד החכם באשי, וכן לא
יוכל הראש לעשות כל מעשה מצד עצמו מבלי הסכמת הוועד.

כד). האנשים שיבחרו לחברי הוועד הרוחני צריכים להיות
מבעלי החריצות השלמה בעניני הדת וישרים בכל הענינים ונאמנים
ואוהבים את הממשלה והעדה ולא נאיטמו מעולם באיש
המחויב ענש מספר הקי הענישים, או רק פטור משמרת.

כה). אחרי אשר יוציאו את ראש הוועד הרוחני וחבריו מכין
החכמים שהם חברי הוועד הכללי, יבואו שלשה עשר חכמים
הנותרים להוועד הזה חליפות, ארבעה מהם בכל שנה, בתור
חברים לפי שעה, ושלשה מהם גם כן יהיו פקידים מצד הוועד
הרוחני להשגיח על עניני הכישרות והמרפות.

כו). ארבעת החכמים המשרתים בוועד הרוחני בתור
חברים לפי שעה, בכל שנה יהיו נמצאים בהוועד הנזכר רק

למען ישגיחו על הענינים הנעשים בו, ויעזרו לחברי הועד התמידים בכל עת אשר ידרש עזרתם, אבל אין להם כח לחזות דעתם אתם, ולא לחתם על זכרונני הדברים והפסקים של הועד.

כז). שכירות מספקת תקצב, לפי ראות הועד הגשמי, גם לכלכלת החכמים אשר ישרתו חליפות בכל שנה ויתנוה להם כל זמן שהם בשירותם. ולזאת אסור להם לקחת כל כסף או מתנה מיחדי העדה בדבר משרתם, ואם עשו זאת תחשב למו לאשמה.

כח). בהדרש לשלוח פקיד רוחני לאיזה מקום בקרית המלוכה או חוצה לה, יפקידו לזה אחד משבעה עשר החכמים הנזכרים בבחירה, וישלחוהו אחרי שימלאו מקומו, ובכלות משרת הפקיד שגשלח ישוב בחזרתו לביתו לפקודתו הקודמת.

כט). אחרי אשר כל עניני העדה הרוחנים לא יעשו מבלי שאלת פי הועד הרוחני והסכמתו, לזאת אל יתערב איש מלבד האנשים אשר יבקרו ויפקדו לפי החקים האלה, בכל ענין רוחני כללי ופרטי.

ל). רק להחכם-באשי ולראש הועד הרוחני ועוזריו הרשות להעניש בענשים רוחנים כמו החרם וכדומה, וראשית חובות החכם-באשי וכל הועדים שיפקדו היא כי לא יתנו יבלת בענינים האלה לכל איש כלל זולת הנזכרים, ואם ימצא חכם אשר יזיד בדבר הזה ויהיין להחרים איש מעצמו, יהיה החרם כלא היה, והמחרים ידחה מפקודתו לעולם, ויוצא גם מכלל החכמים, והחכם-באשי יענישהו עוד בעונש מיוחד לפי פסק דין הועד אחרי אשר ישאל על זה את פי השער העליון ויקבל הסכמתו.

לא). בהיות כי ימצאו בהועד הרוחני סופרים ופקידים די הצורך, לכן יקשמו זום יום כל עניני הדת אשר יערכו בהועד

הזה בספר זכרון-הדברים (מזכרות) ועליהם יחתם הראש והחברים, וכן ירשמו כל הכתבים אשר יבאו אל הועד הנזכר ואשר יצא ממנו, בפנקסים מיוחדים למספריהם, כל זאת היא עיקר מִשְׁרַת סופרי הועד הנזכר. ואלה אשר יסורו מהחקים וההוראות אשר תִּנְתְּנָה בידיהם כמה שנוגע לחובות מִשְׁרַתם בין שהיו מהסופרים בין שהיו מחברי הועד או שאר הפקידים המתפקדים לענין כללי או פרטי, תחשב להם זאת לאשמה, וכל מי שהוא מכלל הנזכרים יִדְחָה ממשמרתו ויפקידו אחר במקומו, אחרי אשר יחקרוהו וישפטהו לפי הכללים המבארים בסעיף ח'. ואם ימצא בהם מי שלקח שחד בין הרבה בין מעט והדבר התברר והתאמת יודיעו את הדבר אל השער העליון למען יחקרוהו וישפטהו בבית-הפקידות (אלִזְאָבֵתָה).

לב. ההוראות אשר תִּנְתְּנָה ליד הפקידים והסופרים והמשרתים והעובדים בועד הרוחני כמה שנוגע לחיובי משרותיהם, תִּעְרַכְנָה בקומיסיון מיוחד אשר בו ישב החכם-באשי וראש הועד הנ"ל ושני עוזריו ושנים מחברי הועד הגשמי, ועליהם לשים עין כי תתאימנה את תורת החקים העיקרים האלה.

לג. הועד הנ"ל יתאסף בימים קצובים, פעמים או שלש בישבע לפי הצורך למלא תפקידו, ומרכזו האספה יהיה באחת השכונות אשר רבים יושביה.

לד. אם אחד מחברי הועד התמידים או הזמניים הפקידים והסופרים והעובדים אתם יהיה מי שיחיה לא יבוא שלש פעמים רצופות להועד ולא תהיה לו התנצלות מִסְפָּקֶת תִּחְשַׁב לוֹ כאלו הגיש התפטרותו כנהוג ומפקידים אחר במקומו, וכן אם עשה מעשים מגונים או פשיעות כנגד חקי הממשלה הרוממה ומשפטיה מחויבים לפטרהו תיכף ממשמרתו ולהודיע הדבר להממשלה והיא תשפטהו להֶאָסֵר יותר מחדש ימים לפי ספר חקי הענשים.

לה). ראש הועד הנז' ועוזריהם וחבריהם אשר יודחו ממשמרתם לפי החקים האלה ויפקדו אחרים תחתיהם, יותנה עמם כי לא יוסיפו מהיום ההוא והלאה להתערב בעניני העדה. ואם התברר להועד הגשמי שהם נצרכים יקצב להם סכום כסף מקפת העדה בערך רבע משכרם ויתנוהו להם כל זמן שהם חיים להספקת מחיתם כלבד, יען כי הם ממחלקת החכמים ואינם מבעלי המלאכה. וכן אלה אשר יתפטרו מעצמם ממשמרתם ויתברר כי הם נצרכים יתנו להם חצי שכירותם.

לו). רק ביד החכם-באשי והועד הגשמי היכלת להאשים את ראש הועד הרוחני וחבריו, אבל אחד הועדים או יחידי העדה שנודע לו כי אחד מהנזכרים עשה עול יעריכו הדבר בכתב ויודיעוהו להועד הגשמי, ואז יפקד קומיסיון משותף אשר בו ימנה ראשי הועד הרוחני והגשמי ושלושה חברים מכל אחד משני הועדים, והיה מספר כלם שמנה, ויחד יעינו בדבר תחת ראשות החכם-באשי, וכל מה שיהיה כתוב בהפסק דין אשר לב החברים חתומים עליו יוציאנהו לפעל. ואם תהיה התלונה על ראש הועד הרוחני אז ימלא מקומו אחד מעוזריו. וכן אם היתה התלונה על הועד הרוחני כלו יביאו שלשה אנשים אשר ימנה אותם החכם-באשי מבין שלשה עשר החכמים שהם מחברי הועד הכללי ויפקידום במקום שלשת החברים שצריך להביא מצד הועד הרוחני.

לז). כל הכתובים הרשומים שיצאו מהועד הרוחני צריכים להיות חתומים מסופר הועד הזה בכתב, ובחותמות לב החברים לכל הפחות, ואהרי אשר גם ראש הועד יאשר אותם אז יהיה להם הכח והחשיבות ועל פיהם יעשה כל דבר.

לח). הועד הרוחני ישגיח השגחה שלמה על ראשי חכמי השכונות, ובחיות כי החכמים הנזכרים יהיו בחברת הועד הנז' עליהם המשרה לַיִשָּׁר רק את הענינים הרוחנים בהכפרים והשכונות שהם יושבים בהם. ומחייבים הם לשמוע לכלל הצווים אשר ינתנו להם מצד הועד הרוחני, ואופן תפקידם הוא: כי ימנו

קומיסיון מעורב ובו מחברי הועד הגשמי והרוחני, ואל הקומיסיון הזה יבואו המשה או עשרה מהיותר השוכים בין יושבי השכונות, אשר עליהן צריך להפקיד ראשי-חכמים, למען יבחרו בפניהם את הראוים וההגונים והנאמנים אשר בחכמי השכונות האלה, וזכרון דבר בחירתם יאוישר מצד החכם-באשי, ואז יפקדו במשרתם. ואם יעשו החכמים האלה מעשים מתנגדים לדת ולחקי הממשלה, ימנו קומיסיון מעורב מחברי הועד הרוחני והגשמי כפי שהתבאר למעלה, והוא ישפטם, אך אין יכלת להחליפם כל זמן שלא התבררה אשמתם.

פרק ה'.

הועד הגשמי וחוביו.

ל(ט). בהועד הגשמי ראש ושמונה חברים מהחמון, וזמן פקודתם הוא שנתיים ובהירתם היא בהועד הכללי.

מ). בדבר בחירת ראש לועד הגשמי יעינו תשעת החברים שנבחרו, ויבחרו ברב דעות באחד מהם שימצאוהו ראוי לזה.

מא). אם אחד או לכל היותר שנים מחברי הועד הגשמי עזב משרתו בדרך התפטרות או בסבה אחרת, לפני עבוד מישך השנתיים שהוא מישך פקודתם, יבחרו בממלאי מקומם הפנוי וימנו מצד החכם באשי, עפי' עיון בזה עם ראש הועד הרוחני ויתר חברי הועד הגשמי עפי' רב דעות. אבל אם המקומות הפנוים הם יותר משנים או צריכה להיות בחירת ממלאי מקומם בהועד הכללי, ומנוי החברים האלה יתפרסם אחרי נטילת רשות מהשער העליון, ועד אשר תהיה הבחירה הזאת צריך לקיום כל דבר שיעינו בו בהועד הגשמי שיסכימו עליו החברים הנשארים.

מב). אם ראש הועד הגשמי או אחד מחבריו או אחד

מפקידיו וסופריו והעובדים אתו לא בא אל הועד שלש פעמים
יצופות מבלי כל התנצלות נכונה ישלחו לו מצד ראש סופרי
הועד פתקא להזמינו לבוא להאספה הרביעית, ואם לא בא גם
להאספה הזאת מבלי כל התנצלות וסכה, יחשב כאלו התפטר
ויבחרו באחר במקומו לפי החק.

(מג). משרת הועד הגשמי היא להשגיח על עניני העדה
הישראלית ומה שנוגע לה בחמרי, ולהוציא לפעל פקודות
הממשלה הרוממה, וחובת אחריותו הכללית היא כי ידקק וישגיח
להרבות מקורי תועלת העדה, ולהוציא לפעל את החקים האלה,
ולמנוע את אלה המתנגדים לזה ממעשיהם, ולהעריך תמיכת
העדה ולהשיגה לפי היסודות החדשים הכתובים בספר החקים
ושמירת נכסי היתומים וההקדשות העדה שלא יאבדו, ולתת
לכל ועדי העדה הוראות לפי יסודי החקים האלה, ולהתעסק
בטובת הענינים שימסרו להם ולעשותם בהועד, או בעזרת אחרים.
האנשים הראויים להבחר לחברים לועד הזה צריכים להיות
מאלה אשר הממשלה בוטחת בהם, והם חשובים וחביבים בעיני
הממשלה והעדה ובעלי נימוס וידיעה, וחלק מחברי הועד הזה
צריכים לדעת לקרא לכה"פ עברית ומורקית, ושלא הענישו אותם
באיזה זמן שיהיה על פי חקי ספר הענשים.

(מד). איש לא יתערב ולא יתנגד בדבר הסכומים אשר
יציא הועד בעד העובדים בהועד הגשמי כמו הסופרים והגובים
והשמשים ויתר המשרתים.

(מה). אם לא מלאו חברי הועד הגשמי חיובי משרותיהם
הרשומים למעלה, וכן אם לא מנע בעד אלה העושים פעולות
כנגד החקים, או שלא הוציאו לפעל מפעלי חסד להעדה
שהציעו לפניהם, ולא השתדלו להסיר הדברים הגורמים בזיון
להעדה, או הממשלה הרצה עליהם משפט מאסר יותר מחדש
לפי חקי ספר הענשים, כל אלה יחשב להם לאשמה וצריך
להחליפם באחרים לפי החק.

מו). רק להחכם-באשי ולקומיסיון מפעלי-החסד (שיבאר להלן) היכלת להאשים את הועד הגשמי. ומי ששמע כי הועד הזה עשה דבר כנגד החק יודיע זאת בכתב להחכם-באשי, והוא יבאר הדבר תיכף בכתב להאיש או להועד הנאשם ויבקש ממנו לשים לב אל החקים, ואם קרה הדבר שנית או יוצאו לפעל מה שדרוש לעשות לפי הכתוב בסעיף ח.

מז). הערכת תמיכת העדה והשתדלות לגבותה, ורְאִית חשבונות הסכומים הנכנסים להקופה והיוצאים ממנה והשְׂוֹאָתָם, כל זה נוגע להועד הגשמי, ולזה יִדְרֹשׁ כי בעת אספת הועד הכללי בכל שנה יקראו פנקס חשבונות השנה שעברה וההחלטות וידקדקו בזה בפני הועד הנו, ואז יסדרו הערכה לשנה הבאה, ושני הדברים יתפרסמו באמצעות הדפוס והפרסום.

מב). כאשר יציע ראש הועד הרוחני או ראש הקומיסיון לפני הועד ענין שצריך לעיין בו, יעינו בו החברים, ואחרי זאת צריך להשגיח ללב הדעות, ואם הדעות שקולות אז יִתְחַשֵּׁב ללב, הצד אשר הראש נחשב עליו, אבל ביתר הדברים תִּתְחַשֵּׁב דעת ראש הועד כדעת יתר החברים.

תאריך (זמן כתיבת) הפקודה הרוממה 27 שואל 1281 (תרכ"ד).

בתור תשלומים להחקים האלה אמרנו לתת פה את תרגום מאמר-המלך הנתן לכל חכם-באשי בערי המחוז בעת מלואיו. כי הוא אוצר בקרבו הרבה מזכיות החכם-באשי ובאי כחו וזכיות עדת היהודים אשר לא נזכרו בספר החקים, ובו נמצא גם חומר רב לחקירת קורות אחינו בארץ תוגרמה. מאמר המלך הזה אשר תרגמנו מטורקית לעברית מלה במלה. הוא המאמר אשר הגיע לידי החכם-באשי הראשון פעה"ק הוא הרה"ג וכו' מהור"ר אברהם חיים המכונה מירקאדו גאגין זל"ה. ובתוכנו וסגנונו (מלבד שנויים קטנים) כתובים גם מאמרי המלך אשר נתנו להרבנים אחריו.

מאמר המלך א

איות המלכות הנכבד והנעלה
(נישאן שריף עאלישאן)
וחותם המלך הרם במעלות הוא

אל סלשאן

עבד אל מג'יד

בן מהמור כאן²

בגזרת אות וחותם המלכות והשלטון
הנאור הנכבד והנעלה אשר לי.

בהיות כי מצד הנכבד בהמבוררים של בני דת
ישראל החכם יעקוב³ החכם באשי הנוכחי
כאיסטאמבול ואנפיה תתמיד מעלתו. הגש כתב
נחתם אשר בו מבואר כי עדיין לא נתן מאמר המלך
הנעלה ליד המצוין בהמבוררים של בני דת ישראל
החכם מירקאדו גאגין יתוסף מעלתו. והוא חכם בני
דת ישראל הדרים בירושלם הקדושה ואנפיה והוא
בעל מאמר המלך הזה. והבקשה היתה שיותן לידו
מחדש⁴ מאמר המלך הנעלה וגם נתבאר התנאי
שיפרע לאוצר מלכותי מס המנחה שנקצב עתה

לסך שלשים אלף אקצ'א⁵ כסף מזומן. ובהיות כי הסך
הנזכר של מס המנחה הופרע כבר בכסף מזומן
לאוצר מלכותי כמו שמבואר בגוף העתקת פנקס
היומי אשר הגיע חתום מבית האוצר הנזכר. הנה כי
כן עפ"י מאמרי הנעלה אשר יצא ממני נתתי מאמר
מלכות (בראת המאיון) הזה. ואני גוזר אומר כי
החכם מירקאדו גאגין הנזכר ינהיג הרבנות הראשית
של היהודים הנזכרים בירושלם ואגפיה. והחכמים
וראשי הקהל הגדולים והקטנים ושאר עם היהודים
בהמקומות העומדים תחת הרבנות הראשית הנזכרת
יכירו אותו לרב עליהם ויביאו לפניו כל הענינים
שיפלו ביניהם בכל מה שנוגע להרבנות הראשית
הנזכרת. ולא יעברו על דבריו שהם כשורה ולא
יסורו משמוע בקולו ולהכנע מפניו. ובהיות כי קריאת
התורה הקדושה בבית החכם הנזכר ובבתים אחרים
איננה מתנגדת לדתם. לכן לא יעשה להם מצד
פקידי הממשלה נזק וצער המנגדים להצדק ומשפט
והדת המכובדת (שרע שריף⁶) לאמר להם אתם עוסקים
בדתכם בבתי אחוזתכם ואתם קוראים בתורה
ומכניסים בהם פרוכיות ומנורות. ובתואנות האלה
יתערבו בעניני הדת שלהם רק כדי להעיק ולהצר
להם. ובתי הכנסת והמדרש אשר נתיחדו לבני הדת

הנזכרת משנים קדמונית יהיו שלהם ובחזקתם. ולא
יעשה להם עול ולא יוקח מהם כסף בחזקה כדי
להעתיק להם פקודות הממשלה. ולא יהיה התערבות
אחרים בנחלתם ולא להרום ולקעקע את הבנינים
והתקונים שלהם אשר נעשו ברשיון הממשלה. וכן
לא תחול שום אחריות חובות היחידים על החפצים
של בתי הכנסת ובתי המדרש שלהם. וכן לא יוקחו
מאלו החפצים אף בתורת משכון על החובות.
ואם אולי לקחו מחויבים פקידי הממשלה להחזירם
ולתתם במקומם. ולא תהיה מצד הדינים (קאדי)
ופקידי הממשלה (נאב) ולא מצד אחרים התערבות
ומניעה נגד הנימוסים הנהוגים אצלם. וישמרו ויזהרו
לבלי לקחת מהם כסף באונס ובחזקה בעד הרשיון
אשר יתנו להחכם הנז' ובאי כחו לעסוק כפי חקי
דתם בעניני נשואין וגירושין של איש יהודי ובכל
ענינים אחרים ולעשות עפ"י דתם שלום בין שני
יהודים המריבים ולהשביע אותם בבתי הכנסת
שלהם עפ"י דתם כפי ההצטרבות לברר הענין. ולא
תהיה שום התערבות ועכוב כנז' להכתבים הנתונים
מצד החכם ובאי כחו לרחק ולדחות איזה אנשים
חשודים כנצרך עפ"י דתם. והחכמים אשר הם תחת
ראשות החכם הנז' לא יקימו בלא רשותו וידיעתו

או רשות באי כחו. נשואין האסורים עפ"י דתם. ואחד מעדת היהודים אשר ירצה לקחת אשה או לגרשאשה או לקחת אשה על אשתו ולנסוע למקומות אחרים לקחת אשה. לא יסדרו הקדושין והגירושין בלי רשיון החכם הנז'. והאנשים התקיפים לא יכריחו את החכמים לאמר השיאו האשה הזאת להאישה הזו נגד הדת. ובהיות כי עפ"י הדת שלהם לא יתנו החכמים לקבור את היהודים שמתו בזמן התנגדותם לדתם. לא יוכלו אנשים פשוטים והתקיפים להכריח ולכופף את החכמים לאמר להם עליכם לקבור את המתים הנזכרים. ועל אדות המאכלים והמשקים הכשר והטרפה של האמה הנז'. לא יוכל כל איש לבקש ולשאול אמרו זה כשר וזה טרפה. ובזמן שהחכם הנז' יבא לאיסטאמבול לרגלי עסקים וימנה אחר במקומו לא תהיה התערבות בשום אופן מצד שום אדם נגד החכם הממונה הנז'. והגובים והאנשים אשר ישלח החכם הנז' לגבות מסי המלכות ינתן להם מורי דרך (קלגוואז) מצד פקידי ממשלתי ולא תהיה להם שום התערבות ושום מניעה בעת אשר יחליפו בגדיהם וכסותם לנסוע באופן היותר טוב במקומות שעוברים ושבים בהם. וגם בעת אשר הם נושאים כלי זין מפחד סכנה ולהגן עליהם

משודדים לא יעשו להם נזק לשאול מאתם נגד
נמוסי הדת המכובדת שום דבר בתורת מנחה או
מתנה נהוגה. ואם יהיה להחכם הנז' ולהחכמים באי
כחו ופקידיהם איזה דין הנוגע לעניני הדת לא
יוכלו לדון אותם בשום מקום כ"א באיסטאמבול
לפני שיך איל איסלאם. ובעת שיצאו לתפוש אחד
מחכמי היהודים ברשיון בית פקודת השוטרים לא
יתפש כ"א על ידי החכם הנז'. ויהודי אשר אין ברצונו
להיות מושלימי לא ימירו אותו בעל כרחו. ולא יניחו
את היהודים להתעקש ולסרב בפרעון המסים של
המלכות הקצובים עליהם לתתם בכל שנה ודמי
הצדקה וההוצאות ומסי הדרכים הנודעים בשם
גאבילה והספקת הרבנות הראשית. ואם ימות אחד
מהחכמים בלא יורש והחכם הנז' או באי כחו יקחו
ויתפשו בעד הרשות את החפצים והמעות המזומנים
והסוסים וכל מה שיש להמת הנז' לא יתערבו
פקידי וגזברי וממוני ההקדש⁷ הכללי והפרטי
לאמר שנרשמו בפנקס הממשלה ועלינו לקחתם.
ולא יתפשו מעות מזומנים וכל ממון אחר וחפצים
הנז'ל של יורשיו⁸ וכל אשר יצוו החכמים לפני מותם
עפ"י סדרי־דתם לבתי הכנסת ולהרבנים ולהעניים
ולהרבנים הראשיים שלהם תהא צואתם מאושרת

ומקוימת במשפטי הדת עפ"י הדת והחקים של היהודים ועפ"י עדות העדים מבני דתם. ולא יתערב שום אדם אחר בעת שאחד היהודים יחטא נגד דתם ויענישוהו בענש עפ"י דתם. ומורי הדרך ואנשי הצבא לא יגעו בהסוסים והפרדים אשר ירכבו עליהם החכם ומשרתיו ולא יעשה נזק מצד אנשי הצבא ואחרים להארמון (קונאק) אשר בו יגור החכם על אדות מס הארמונות וכן לא תהיה התערבות באיזה אופן שיהיה מצד פקידי הממשלה ואחרים לבתי הכנסת אשר הם במקומות העומדים תחת ראשות הרבנות הנז'. ובמקומות הקדושים (זיארה) שלהם יתפללו עפ"י נמוסי דתם. ולא יעכבו בתואנות האלו לאמר ככה תתפללו וככה תקראו. והחכם מירקאדו גאנין ינחיג ויכהן בהרבנות הנז' עפ"י התנאים של מאמר המלך הנעלה הזה. ושום אדם לא יהיה מונע ולא דוחק ולא מתערב ולא מעכב אותו בשום אופן מהאופנים שיהיו ולא בשום סבה מהסבות שתהינה נגד התנאים והחוקים שבמאמר המלך הנוכחי. זאת ידעו באות מלכותי הנכבד והנעלה: נכתב בסוף חדש רג'ב אלפ'ירד בשנת אלףומאתים ושבע וחמשים בעיר קונסטאנטיניה השמורה והנצורה.

ה ע ר ו ת .

(1) מאמר המלך הזה נכתב על גליון גדול אשר ארכו 1, 15 ורחבו 0, 61 מעטער ובצדו החצוני דבוקה יריעת משי ירוקה דקה מאד, ומלבד חותם המלך והשורה העגולה אשר ממעל לו הנכתבים בדיו זהב נמצאים בו עוד חמש ועשרים שורה, והם כתובים בדיו זהב, אדום, ושחור חליפות.

(2) שם השולטאן מסולסל ומקושט כצורת חותם מלכי בית עתמאן בהאופן הטבוע על מכתבי המסע ומטבעות של הממשלה, והצורה הזאת תקרא בתורקית תוע'רא. וחותם המלך הזה יומבע בראש מאמרי המלך.

(3) הוא הרה"ג כמהור"ר יעקב בכר דוד נכד הרב בעל "דברי אמת".

(4) ר"ל שעוד לא נשלח להרבנים שקדמו לו מאמר המלך.
(5) אקציא היא מטבע קמנה של כסף אשר כעת חדל להיות לה מהלכים במדינה וערכה בצמצום לא נודע כעת, אך לפי הנראה היה שוה לערך הפיאסטער או שלשה רבעים ממנו אולם במאמר המלך של החכם-באשי החולף הר"מ פאניז'ל ז"ל לא נזכר עוד דבר מס המנחה.

(6) אצל ממשלתנו הרוממה נהוגים כעת שני ספרי משפטים האחד כולל משפטי הדת הנוסדים על דברי האלקוראן ועל פיהם ידונו דיני כתובות, ירושות, עזבונות, הקדשות ודומיהן בבית משפט המאחזימה אשר שם יושב ראש, הקאדי, וספר המשפטים הזה יקרא בשם "שארא שריף" (חקי הדת המכובדת או הקדושה), והשני הוא ספר החקים הכללי הנוסד על תורת המשפטים של עמי אירופא ועל פיו ידונו דיני מסחר קנסות ועונשין וכדומה.
(7) של המושלטים.

(8) ר"ל אם מת אחד החכמים או יהודי המוני והניח אחריו יורשים אז לא יוכלו פקידי הממשלה וההקדשות, וגם החכם-באשי לצגוע בשום דבר מעזבון המת ורק יורשיו יזכו בהם.

שמות הרבנים נושאי משרת חכם באשי בירושלם,
ודברי ימי חייהם.

כנודע שבו, בשנת הת"ר לבי"ע, ארץ ישראל וסוריה, אישר
היו כשמונה שנים תחת חסות ממשלת מצרים, לידי ממשלת
תוגרמה. ואז מצאה הממשלה לנכון להעלות את עה"ק ירושלם
למעלת עיר-מחוז, ולהושיב בה פחה אשר בתוקף משרתו יעצר
ביושביה ויושבי הערים אשר בסביבותיה ועפ"י ההתעלות הזאת
אשר נתעלתה במצבה המדיני בא הזכות לעדת היהודים
למנות עליה רב ראשי המקום מאת הממשלה בתור חכם-
באשי. והנה כשנתים אחרי זאת נלב"ע הרב הראשי
כמוהר"ר יהודה ב"ר רפאל נבון ועל מקומו עלה (תר"כ) הרב
הגדול וכו' כמוהר"ר אברהם חיים המכונה מירקאדו גאגין
ז"ל, אז ראו ראשי העדה ונכבדיה כי להטבת ושלום עדתם
אשר החלה להתרחב ולהתגדל, נחוץ כי הרב העומד בראשה
יקום מאת הממשלה הרוממה, למען יוכל לעמוד בפרץ ולתבוע
את עלבון עדתו כחק. ובהשתדלות השר סי' אברהם דע
קאמונדו ז"ל בקאנסטאנטינאפעל אשר ידע את הרב הנז'
והוקירו במאד, יצא החפץ הזה לפעולה, ואחרי עבור זמן מה למניו
הגיע אליו מאמר המלך (פירמאן) המאשר אותו בכהונתו, והוא
היה "החכם-באשי" הראשון בארץ ישראל. המאמר נשלח לידי
הרב ע"י אחד מפקידי בית-ועד-החכמים אשר בעיר הכירה, והפקיד
הזה נשאר בפקודת שולחיו כל ימי חיי הרב בירושלם. להשגיח
ולראות כי ינתן לו הכבוד והעז הראויים לו עפ"י חקי ממשלתנו
הרוממה. ובלכתו הלך הוא לפניו וכידו נשא (מעל לראשו) מקל
בעל גולת שן — כאשר ישאו היום הכהנים ההולכים לפני
הפאטריארכים — ואצל בית מעונו הציבה הממשלה המקומית
עשרה אנשי צבא להגן על שכונת היהודים ועל שלום הרב
וכבודו. מאז הוטב מצב אחנו כי הגויים אשר הורגלו לרמסם ברגל
גאוה, הראו לדעת כי הדר מלכנו הרחמן חופף עליהם בכנפי
חסדו כעל יתר עבדיו הנאמנים.

הרב הזה (אשר נקרא עה"ר בראשי תיבות שמו אב"ץ) נולד (בשנת תקמ"ז) בקושטאנטינא, ובהיותו נער קטן הובא לעי"ק ירושלים ופה השתלם בלימודי תורה"ק באופן געלה וימנה בין גדולי חכמיה. ובשנת תק"ץ הוציא לאור את ספרו הראשון בשם מנחה מהורה הכולל ביאור ופירוש על מס' מנחות (סאלוניק תק"ץ) ובשנת תר"א הדפיס את ספרו חקי חיים המכלכל שו"ת ישנים (ירושלם תר"א) ומלבד שני הספרים אשר הו"ל בחייו חיבר עוד ספר סביב לאוהל פירוש על ספר אוהל מועד¹, חיים מירושלם דרושים (יצא לאור ע"י בנו הרב וכו' כמוהר"ר שמ"ח גאנץ ז"ל ירושלם תר"מ). הרב הזה לא האריך ימים במשרתו. וביום כ"י אייר התר"ח (בשנת ס"א לימי חייו) עלה הר"ר אברהם חיים לאור באור החיים ויקבר בכבוד גדול תנצב"ה².

כחמשה ירחים אחרי פטירת הרב הנז' עלה על כסאו (תמוז תר"ח) הרה"ג כמוהר"ר יצחק קובו ז"ל. הרב הזה היה מהמצוינים שכדורו בגודל תורתו וצדקתו ועוד בימי עלומיו חיבר ספרים בפירושי הש"ס והפוסקים הראשונים, והם ספר יגורסא דינקותא³ וספר יתפארת בחורים⁴, ועוד ספרים רבים אך כולם נשארו בכתובים ולא ראו אור הדפוס.

והנה מפאת המצב הרע והגורא אשר בו נמצאה העדה לא שמו על לב לבקש בעד הרב הזה והבאים אחריו קיום מאמר המלך ויכהן רק בתור רב ראשי (לא בתור חכם-כאשי רשום). בשנת תרי"ד בראות הרב את מצב העדה כי ברע הוא מאד כי חובות רבות כנשך רבצה עליה עוד מזמנים קדומים⁵, וההוצאות החדשות אשר נאלצו ראשי העדה להוציא על

¹ שלשה חלקים מספר אהל מועד הכולל פסקי דינים לאחד הקדמונים עם פי' סביב לאהל ופי' יריעת האהל מכן הרב וכו' כמוהר"ר שמ"ח גאנץ יצאו לאור בהוצאות והשתדלות נכדיו האחים כמוהר"ר אברהם ויצחק גאנץ הי"ו (ירושלם תרמ"ב).

² נוסח מצבת קבורת הרב הזה ומצבות קברות הרבנים שהיו אחריו נדפסים בהירושלם ש"א במאמר "קברי ארץ הצבי".

³ חובות העדה נתגדלו ע"י תיקון וגיודול בתי הכנסיות "ריב"ז" "ואיסטמבילי"

צרכי העניים ויתר צרכיה הרעו עוד יותר את מצבה. עד כי נאלצו ראשיה למכור ולהשכיר אחדים מבתי העדה¹ ליחידים למען שלם למצער את הנשך, נעתר הרב לבקשת ראשי העדה ונכבדיה כי הוא בעצמו ילך בשליחותו, אם כי היה אז כבר כבן שמנים וארבע שנה, לאחינו שבגולה² לבקש עזרה ותמיכה הגונה למען יוכלו לשלם פעם אחת את נשים. וילך כלוית אחדים מחכמי העדה לחו"ל, וחפץ ה' הצליח בידו עד כי גם בעה"ק יפו אשר היה בה רק עדה קטנה במאד עלה בידו לאסוף סך מסוים. ובקיירא ואלכסנדריא פעלו דבריו פעולה עזה לטובת ירושלם כי מי מאחנו הרואה זקן ונכבד כמוהו מכתת את רגליו לטובת אחיו ויקפוץ את ידו! אך הצלחת עדת ירושלם לא ארכה כי עוד לפני צאת הרב הנז' מאלכסנדריא של מצרים קדמיהו המות (ביום כ"ד מנחם אב שנת תרי"ד) ויקבר בה בכבוד גדול למאד ה' יחונן עפרו.

כשני ירחים אחרי כן עלה על כס הרבנות (כ"ט תשרי תרמ"ו) הרב הגדול וכו' כמוהר"ר חיים נסים אבולאפיא ז"ל (הנודע בשם הרב חנ"א) וגם הוא לא נתקיים מהממשלה הראשית בעיר הבירה, רק פחת ירושלם קיים אותו לרב ראשי ומלא את כל בקשותיו ופקודתיו הנוגעות לעדת ישראל, אך גם הוא לא האריך ימים ויכהן רק משך ששה שנים וארבעה ירחים, ובכ"ח

אשר תקנו חו"ר העדה בומי ממשלת איבראהים פחה. הראשון היא קטן במאד. וירחיבוהו וישכללוהו. והאחרון היה זמן רב מכוסה במחצלאות ורק אז קריתו בתקרת אבן.

¹ ביניהם היה החצר הנכונה במורד הר ציון לשם "תלמוד תורה" אשר נשכר לשרי בית ראטהשילר לשם בית חולים ואחרי פטירת הרב זלזיה נאלצו ראשי העדה למכרו לצמיתות למען שלם חובותיהם. ובעת אשר הועתק ביה"ח הזה מחוץ לעיר קנהו גבאי חברת "משנב לדרך" ויכוננו בו בית חולים הנקרא ג"כ בשם "בית החולים הכללי משנב לדרך".

² הסצו וחפץ משלחיו היה ללכת לעיר הבירה לונדון אשר גביריה ונדיביה הבטיחו לו לאסוף את כל הכסף הדרוש לתשלום החובות בפעם אחת אם רק יבוא הרב הראשי בכבודו ובעצמו אליהם. וכבר הכינו לו מעון לפי כבודו אך תקותם עלתה בתהו כאשר נזכר.

לחודש שבט תרכ"א עלתה נשמתו השמימה. הרב הגו' השאיר אחריו ספרים רבים אך כלם עודם בכתובים. תנצב"ה.

כשני ירחים אחרי פטירת הרב חנ"א (ניסן תרכ"א) נתמנה לראש הרבנים הרב הגדול וכו' מוהר"ר חיים דוד חזן ז"ל. הרב הזה היה בעל רוח ורעיון כביר וידע לנהל את עדת ירושלם אשר נתרחבה ונתגדלה במשך הזמן, ואם כי גם מנויו נתקיים רק מאת הממשלה המקומית בכל זאת נודעו פעולותיו ועבודתו בעיר הבירה וכעבור שנים אחדות למנויו כבדתו ממשלתנו הרוממה באות הכבוד מאגידי, אך גם הוא לא האריך ימים רבים וביום ה' שבט שנת תרכ"ט שבק חיים לכל חי ויקבר בכבוד גדול גם מצד הממשלה הרוממה. הרב הזה חיבר ספרים רבים אשר כלם זכו לצאת לאור והם ספר נדיב לב שו"ת ב"ח, (הח"א נדפס באיזמיר והח"ב בירושלם), יטב לב דרושים (ירושלם), ישרי לב (קובץ פסקי דינים ויצא לאור בהוספות ע"י נכדו הרה"ג כמוהר"ר אליהו חזן ראב"ד באלכסנדריא), תורת הזבח על הלכות שחיטה (ירושלם תרמ"ג). תנצב"ה.

על כסא הרבנות אחריו עלה (ר"ח ניסן ש' תרכ"ט) הרב הגדול וכו' כמוהר"ר אברהם אשכנזי ז"ל וגם הוא נתקיים רק מאת הממשלה המקומית. בשנת תר"ל כאשר הופיע בירושלם קיסר אוסטריא, נתכבד הרב הזה באות הכבוד-פראנץ-יאזעפס-ארדען, וכעבור שנתיים לכהונתו כבדתהו גם ממשלתנו הרוממה באות הכבוד מאגידי מדרגה שניה.

ארבעת הרבנים הנזכרים אשר לא האריכו ימים במשמרתם יותר משבע שנים, הולידו מסורה אשר מצאה לה מהר מסלות בלב החכמים וההמון. כי ראש הרבנים בירושלם לא יאריך ימים במשרתו יותר משבע שנים ולכן במלאת שבע שנים למנוי הרב הזה פחד גם הוא מהמסורה הנדויה הזאת. אך לשמחת ולאשר עדת ירושלם עבר הרב את התקופה הזאת בשלום וישב על כסא רבנותו עוד חמש שנים. וביום ט' לחדש שבט תר"מ שחל"ה

בשנת הששים וחמש לימי חייו, הרב הזה היה אהוב ורצוי מאד לכל בני העיר ובקי מצוין בכל מקצעות הספרות התלמודית, והניח אחריו ספרים שונים בכתיבת יד, ופסקים רבים ממנו נדפסו כבר בספרי חו"ר ירושלם וחברון, ועוד בימי עלומיו בש' תר"א הו"ל ביחד עם הר"י קפילומו ספר "תקנות ירושלם" המכלכל תקנות והסכמות ישנות אשר נתקנו בעי"ק ירושלם משנות דור ודור, ובסופו כל מנהגי עירנו הנוגעים לדת ולהלכה (ירושלם תר"א, תרט"ג⁸⁰) ובעד הספר הזה יודוהו כל חוקרי וחובבי קורות אה"ק, כי לולא מהר הוא לאספם היה גורלם כגורל התקנות והסכמות הקודמות להן אשר היו לברות לשני הזמן, זכרה לו אלהי למובה.

כעבור ששה ירחים לפטירת הרב־הנז', נתמנה ביום מ"ו מנחם אב לראש הרבנים הרב הגדול כמוהר"ר מאיר פאניזיל ז"ל. זקן ושבע ימים היה כבר בהמנותו וככ"ז האריך ימים במשמרתו כהרב שלפניו, וישב על כס הרבנות כשלוש עשרה שנה. תשעה שנים כהן רק בתור קאימאקאם חכם־באשי (ממלא מקום ראש הרבנים) ואך בש' תר"ן נתקיים מאת הממשלה הראשית בתור "חכם־באשי" ע"י מאמר המלך ומדי הכבוד. אולם בימי משמרתו האחרונים החלישה שיבתו את כחות גופו במאד עד כי כמעט מן הנמנע היה לו להתערב בעניני העדה, וכל עניניה נחתכו על פי הרה"ג וכו' כמוהר"ר יעקב שאל אל־ישר החכם־באשי הנוכחי אשר כהן אז בתור ראש הו ע"ד.

הרב הזה מלבד גדולתו בתורה-היה מצוין בפעולותיו למובת הכלל, בימי עלומיו הלך בשליחות מצוה בעד כוללות העיר והוא השתדל לבנות את בתי הת"ת הראשונים אשר נמכרו אח"כ לבית חולים כאשר הזכרנו, ושנים אחדות לפני פטירתו הוציא לאור את ספרו "לב מרפא" הכולל שו"ת ודרושים רבים.

בשנת תרט"א הסכו על שלחנו בני הנסיך יורש עצר כסא ברימניא פרינץ אף וועלס (אשר בקרו אז את אה"ק) בעת עריכת הסדר בליל התקדש חג הפסח, תואר פני הרב נימוסיו ותוכן מאמרי ההגדה אשר ביאר להם במתק לשונו, הפיקה רצון

מהם במאד. ובשובם לאנדאנה שלח אביהם יורש העצר להרב
מכתב תודה בלויית תמונתו. הרב הזה נפטר בשיבה טובה (י"ד
בחדש טבת ש' תרנ"ג) ויקבר בכבוד גדול מאד. תנצב"ה.

מיד בכלות שלשים ימי האבל, גמרו חו"ר העדה למלאות
את מקום המשרה הנכבדה הזאת, וכי אין ראוי והגון לה יותר
מהרב הגדול וכו' כמוהר"ר יעקב שאול אלישר הי"ו, ואחרי עכור
זמן קצר הודיעו ראשי העדה את חפצם זה לכבוד פחת עירנו
והוא מלא מיד את ידו בתור קאימיקאם (ממלא מקום) חכם-
באשי עד אשר יגיע מאמר המלך המאשר אותו בכהונתו.
עוד לפני בחירת רבנו זה החלו טובי עדתנו נכבדיה ומשכיליה
לישא וליתן כי תתאחדנה עדת הספרדים והאשכנזים יחד למצער
בהענינים הנוגעים להממשלה, ואם כי עוד לא באו שתי העדות
בפרטי הדבר לידי גמר בכ"ז השתתפו גם האשכנזים בהבחירה
הזאת וגם המה היו בתוך הנאים לכבוד פחת עירנו להודיעהו
את תוצאות הבחירה, וכיום מ"ו לחודש שבט הוחג הנ מנויו בבית
הכנסת הגדולה הנקרא על שם "ר' יוחנן בן זכאי" ברוב פאר
והדר בפני כל רבני גדולי ונכבדי העדות השונות וקהל גדול
במאוד מאחינו אשר לא היה כמהו במנוי הרבנים שלפניו⁽¹⁾
הרב הופיע בבהכ"נ מעומר מזקני החכמים המצויינים ואחרי עליותו
הבמתה בירך ברכת שהחיינו על המעיל החדש אשר הלכישוהו
החכמים, ואשר בה נכללה גם משרתו החדשה, ולכבוד היום
דרש דרוש רחב בשפת עברית צחה, ומלבד החידושי תורה אשר
חידש היה ראשיתו וסופו מוקדש לרעיון אחדות העדות אשר
יפעם את לבנו. ועיניו זלגו דמעות בהזכירו את מצב עמנו בעת

(1) מנוי הרבנים שלפניו היה על פי מהגן קדום ועתיק בהישיבה הנודעת בשם
"ישיבת בעלי בתים" וכמובן יכלו רק החכמים המצויינים לקחת חלק בהמנוי אך הפעם
אשר בבחירת הרב הנוכחי הראו כל יושבי עירנו את השתתפותם כאשר הזכרנו ראו חו"ר
העדה כי נהוג להעביר את המנהג הזה ולהגן את מנוי הרב בביהכ"נ היותר גדול אשר
לעדת הספרדים, למען יוכלו כל יושבי עירנו כהחכמים כהמונים לחוות בנועם כבוד
מנוי הרב אשר בכבודו יתכבדו.

הזאת. ואחרי כלות הדרוש והתפלה לשלום מלכנו האדיר ושרי ממשלתו שרו תלמידי "ביה"ם לעמיל" מזמור כ"ד מתהלות בן ישי ועוד שירים אחדים. ונכבדי הנאספים לוהו לביתו אשר גם שם חזק את דברי דרשתו כי כל מעיניו וחפצו ישים לאחדות העדות ולרוטם קרן ישראל. ואמנם הוא נאה דורש ונאה מקיים ולמרות כל המכשולים המונחים על דרך תוצאות הרעיון הזה כבר עלה בידו להושיב ועד משותף משתי העדות אשר יעריכו את יסודי וחקי ועד האחדות.

אחרי עבור ששה ירחים וחצי לכהונת הרב בתור מ"מ החכם-באשי הגיע מאמר המלך ומדי כבודו ע"י שליח מיוחד, אחרי-מפקדי בית-ועד-החכמים אשר בעיר הבירה, וביום ג' ט"ו אלול תרנ"ג נקרא המאמר בכית פקודת העיר בפני הפחה ורבים מנושאי משרה, ובכואו לפני שער ביתו שרו ילדי הת"ת אשר לעדת הספרדים שיר לכבוד הדר מלכנו השולטאן יר"ה אשר חובר מאת כבוד הרב. וביום השבת (ז' אלול) שאחריו התפללו בפקודת הרב וראשי העדה בכל כתי הכנסיות אשר בעירנו תפלה מיוחדת אשר חוברה מאת הרב בעד שלום מלכנו יר"ה, ובהודע דבר קריאת מאמר המלך בעירנו באו כל יועצי וצירי הממשלות השונות לבקרהו ולברכהו מהם בעצמם ומהם ע"י מתורגמניהם.

הרב הזה נולד בצפת לאביו אליעזר ירוחם ווילנא ירושלמי דיין ושו"ב וסופר בעיר הזאת וזקנו היה הר"ר יעקב ווילנא בן הרב ר' חיים ירוחם ווילנא¹⁾ אשר התישב בחברון. ולרוב חסידותו וישרתו כנוהו יושבי העיר בשפת ערבית אל ישר לאמר "הישר" מזה הוסב לרבינו הי"ו שם המשפחה אלישר. בשנת תקפ"ג ברח

1) הרב הזה היה אחד מראשי עדת האשכנזים בע"ק ירושלם שנת התקכ"ה (ראה ב"הירושלים" ש"ב מאמר דוכב שפתי ישנים צד 157) ונדע ע"י הערותיו לס' "תקוני הזהר" אשר חיבר ביחד עם כבוד אביו הכ"ד יעקב ווילנא ירושלמי ונדפס בקונסטאנטינה בשנת הת"ק בשם הערות ימ"ן (יעקב מוויילנא ירושלמי ג"י) וחי"ן (חיים ירוחם ווילנא ג"י).

אבי רבינו בלוי'ת ב"ב מצפת מפני חמת המציק ענדלה פחת עכו אשר התאכזר אז מאד כהיהודים יושבי העיר הזאת ויבוא לירושלם, ובשנה שאחריה שחל"ה, ובנו הקמץ יעקב שאול נתגדל בבית אביו חורגו הרה"ג החסיד כמהור"ר בנימין מרדכי נבון בעט"ח ספר בני בנימין (אשר יצא לאור ע"י רבינו כאשר נזכיר) וממנו קבל רובי תורתו, בשנת תרי"ג נמנה רבינו לאחד מדיני העדה, ובשנת תרכ"ג נמנה לאב בית דין, ופעמים אחדות כתת את רגליו למוכת חכמי ועניי עדתו, ומשנת תר"מ והלאה שרת בתור משנה החכם-באשי וראש הועד כאשר הזכרנו.

רבינו זה הוא חריף ובקי מצויין בכל הפוסקים הראשונים והאחרונים, וכל רבני קצות ארץ תוגרמה. מערב, איטאליא ואשכנז יריצו אליו את שאלותיהם בעניני דת והלכה. ולדאבון לכב כל מוקירי תורתו, נשללו מאתו בלכתו לדמשק כל חידושי ופסולי דאורייתא אשר חיבר בימי עלומיו. אך מרבית תורתו אשר חדש אחרי זאת יצא כבר לאור בארבעה ספרים והם : בני בנימין תשובות וחידושים מהרה"ג מהר"ר בנימין מרדכי נבון הנז'. וקרוב אי"ש שאלות ותשובות (ירושלם תרל"ה). אי"ש אמונים דרושים. שמחה לאי"ש תשובות ודרושים. מעשה אי"ש שו"ת. ודרך אי"ש דרושים. ועוד חידושים ושו"ת נמצאים אצלו בכתובים. מלבד גדולתו בתורה יודע הוא לדבר בשפות האלו : ערבית, תורקית, איטאלקית ויונית, והוא בעל רעיון נעלה ורוח כביר, וגם דרכי העולם והחיים אינם מוזרים לו, ולכן הנהו אהוב ורצוי ומקובל לכל אחינו בני העדות השונות אשר בעי"ק, ומכובד גם בעיני ראשי ופקידי הדתות השונות. ה' יאריך ימיו ויזכה לנהל את צאן עדתו על מי מנוחות, ולהוציא לפועל את מחשבתו הטובה בדבר אחדות העדות השונות אשר אך על ידה יורם כבוד אחינו יושבי ירושלם ומצבם יוטב.

השקפה במצב ארה"ק

(במשך העת החולפת)

תקופת ארבעת השנים החולפות הכי נכבדה במאד בקורות
ישוב ארה"ק. בראשיתה נוצצו שכיבי תקוה טובה להרחבת
הישוב בהערים והמושבות. רעיון התאחוות או למצער התרכשות
אחוות בארה"ק התפשט בלכות אחינו במדה מרובה ולא רק בדבר
שפתים לבד כי אם גם בפועל רכשו רבים מאחינו בראשית
התקופה הזאת אחוות אחדות וגם המושבות רחובות וחדרה
ילידי העת הזאת הנן. אחדים מחובבי ציון עלו בעצמם לתור
את הארץ ולהתבונן על מצבה ומחסוריה והמכתם, והמה הביאו
כמוכן ברכה רבה לארצנו כי שמו את לבם גם למצב המלאכה
וחרושת המעשה. המסחר, בתי החינוך והחסד אשר בה, ואיש איש
מהם חשב מהשבות להטיבם ולהרימם משפל מצבם. ומהם קנו
מיד אחוות ובתי מעון אם לעצמם או להקדישם לטובת בתי
החסד ועניי העיר, ועיזו גוסדו חכרות רבות לבנין בתים וקנית
קרקעות, וידי כל האומנים אשר אומנתם נוגעת לבנין כמו
סתתים, בונים, הרשי עץ וברזל, מזגנים, צובעים. ושכירי יום
וסבלים היו מלאות עבודה, ועבודתם הפיחה כמוכן רוח חיים
באופני המסחר על פני כולו ותהי הרוחה בארץ. אולם ימי
אשרינו אלה לא ארכו, עמא פזיזא היינו, ובפזיזותנו זאת הננו
עומדים עד היום, עד כי כל רעיון וכל מפעל אשר יולד ויעשה
אצלינו לא במתינות ובבטחה, רק במהירות ופזיזות נוציאנהו אל
הפועל. הנה כמעט נתפשט דבר "עבודת האדמה באה"ק" שנית
במתנה העברים, והנה חפץ כל איש מאחינו, אף אם רכישו לא
תספיק גם לרבע ההוצאה הדרושה, להיות בעל אחוזה בארץ ישראל.

והחפץ הזה גם הוא בקולי קולות וברעש נורא יצא לאור ולרגלי נהרו גם המונים המונים מאחינו אשר בכפם דבק מאום, בחשבם כי על ידו ימצאו עבודה ופרנסה בהמושבות החדשות אשר תוסדנה. והדבר הזה הביא מהומה רבה והתחרות הזקה בין הראשונים מסוחרי האדמה באה"ק ויעלו את מהיר הקרקעות למעלה ראש. וגם לא שמו לב לגוף הקרקעות אם ראויות הנן לישוב חדש ואם אין עליהן מענת עוררים, ובר מיצר. ועל ידי המהירות והבהלה הזאת נתבטלו כמה קניות וישובים, וכסף הקונים והסוחרים ירד למזיון. נוסף לזה עלו ג"כ מספר רב מאחינו אשר לא ידעו בעצמם כל מטרה וחפץ לעלייתם, מלבד רוע מצבם וחפצם להיות נעים ונדים, והעליה בהמון הזאת הסבה בהתחדשות גזירת איסור הכניסה לארץ על אחינו בני רוסיה, אשר עוד לא נתבטלה כליל, ומעת הזאת החל מצב הישוב לרדת מטה, כי שונאינו ומנדינו אשר עינם צרה בהתרחבותינו בארץ מצאו הפעם, בראותם כי הממשלה חדשה את גזירת האיסור, און למו להוציא את דבתנו רעה לפני הממשלה הראשית. ועי"ז אסרה הממשלה להיהודים אשר בכל ארץ פלשת לקנות לא רק קרקעות כי אם גם בתי מעון. הגזירה הזאת אם כי מפורש נגזרה רק לש"ע ה. ות"ל בחסדי מלכנו הרחמן ויועציו לא האריכה ימים, בכל זאת דכאה עד לעפר את רוח בני ציון, וקרקעות ובתים אשר בשנה הקודמת היה להם ערך גדול וקבוע, נהיו עתה ככלי אין חפץ בו, יען לא היה רשות ליהודי למכרם גם ליהודי חבירו, ולכן עמדו חברות הבנין מלכנות בתים חדישים וגם לא מהרו לכלות את הבנינים אשר החלו. ולרגלי הדבר הזה ירד והושפל מצב האומנים והפועלים במאד הרבה יתר מאשר היה לפנים. וגם המסחר אשר החל לעלות בראשית ימי התנועה, ירד גם הוא עשר מעלות אחורנית, כי כסף רב נבלע בקרקעות ובאחוזות אשר חדל להיות להן גואלים, ובמצב רע ונורא כזה לא עמדה עי"ק זה רבות בשנים. גם מסלת הברזל מיפו לירושלם אשר אמרנו כי על ידה יורם ויוטב מצב המסחר והחרושת בארץ אך חזון שוא היה. בנין

המסלה נגמר עוד בראשית שנת תרנ"ג והרכבת תלך הלוך ושוב סעם ביום, ולרגלה אמנם הוקלו תלאות המסע, וזמנה הוצערה. אך להמצב הכללי של הארץ עוד מרם הביאה תועלת. כי עד היום לא תשתרע המסלה רק מיפו לירושלם, ויתר הדרכים עודם עזובים ושוממים. והמסלה חיפה-דמשק אשר בידה היה להועיל יותר להמבת מצב אה"ק נתבטלה כליל לפי הנשמע לרגלי מסילת בארות-דמשק.

הדבר האחד אשר בכחו להרים במעט את מצב ארה"ק. הוא יסוד בתי חרושת קטנים. בהשנים האחרונות נוסדו אמנם ביפו שלשה בתי חרושת, האחד להוצאות השמן הנשאר בהגפת ועשיית בורית, השני להתכת גרות, והשלישי לעצי גפרית, ומשפחות רבות מאחינו מצאו בהם חית ידם. אך לדאבון לכבנו אף אחד מהם לא האריך ימים, ולא באשמת מצב הארץ — להפך לפיהו ולפי סדרי הכלכלה, היה לאל בתי החרושת האלה להביא ברכה רבה לבעליהם ושכר טוב לעובדיהם — כ"א באשמת מיסדיהם אשר מבלי התבוננות וישוב נכון רק בבהלה וחפזון יסדום, ולא שמו אל לב למצוא ראשונה איש אשר חשתלם בהמלאכות האלו במדעי ושימושי, ולהכין די כל החומרים המכונות והאמצעים הדרושים, כי אם מיד כאשר עלה הרעיון על לבם, מהרו לפתוח את בתי החרושת במעט הכלים והחומרים אשר מצאו בארץ, ויסתפקו באומן אשר עבד רק בתור פועל או אומן בענף ידוע באחד מבתי החרושת. וגם אחרי כל אלה היה לאל-ידם להתקיים ומעט מעט היו מתקנים את המגרעות הנזכרות. לולא באו סבות ומקרים צדדים לחתור תחתם ולהפילם למשואות. להראשון קמה לשמן המחלוקה והמריבה אשר נפלה בין שני שותפיו מיד אחרי עבור ירחים אחדים להפתחו, ובהיותם שניהם מתעקשים ומכוהלים לא יכלו להתפשר ויסגרו את הבית על מסגה. ובחורבן השנים האחרונים גרמה תחרות יוצאת מהכלל אשר הסכו להם בתי חרושת חדשים במינם ותכונתם, אשר נוסדו מיד אחריהם. ולכן יבין כל איש כי מהתוצאה הזאת לא נוכל להחליט אי-

אפשריות קיום בתי חרושת בארצנו. להפך התוצאה הזאת תלמדנו דעת כי יש בארצנו מקום רחב ידים בעד בעלי הון, מנוסדי-עסק, חרוצים ומתונים, להביא ברכה להם ולרבים מיושביה ע"י הקמת בתי חרושת במדה מצערה, אם אך יתנהגו במתינות ובדעה מיושבת.

והנה בקיץ העבר נסו החכמים הנכבדים כמוהרי"ם פינס וכמהר"ם אדלמאן להוציא קול קורא להקמת בית חרושת לאריגת בגד צמר פשוט" ע"י שמרי מניות (אקציען) וה' ל. אונגער מברלין נלוו גם הוא עמהם בהוצאות המפעל הזה. ואחד מאחינו בארץ אשכנז היודע ובקיא בטיב המלאכה הזאת והמסחר הכרוך בה לפרמיהן, חפץ לבוא הנה לעמוד בראש הנהגת הבית, ובלי כל תפונה הצליח החפץ הזה הפעט בידי מיסדיו, לוא מהרו אחינו שבגולה לתת ידם לחברת המניות הזאת, אשר רק סכומים קטנים דרשה מאת באי בריתה וגם פחד נזק הקרן רחוק היה במאד. אך לדאבון לבב כל החפצים בהרמת מצב ארה"ק היה קול הקורא הזה כקול קורא במדבר וכל פעולה ממשית לא יצא על ידו. ועניי ארה"ק המוכשרים וחפצים בכל לבם לעבוד כל עבודה ומלאכה גועים ברעב, או יעזבו את הארץ משאת נפשם למצוא בעמלם לחם ביתם כאשר ימצאו. אולם בעוד אשר מצד רכבות אלפי ישראל אשר בשם יחבת ציון ידגלו, לא נעשה עד היום כל פעולה ממשית לטובת הקמת בתי חרושת ומעשה בא"י, הנה נשמח לראות כי האיש הדגול מרב בה הוא השר הנדיב וכו' באראן עדמונד פֶּאן ראטהשילד הי"ו קם לגואל להרעיון הזה, ויכונן במאמורה אשר אצל המושבה זכרון יעקב בית חרושת להתכת כלי זכוכית" — ואת הנהגתו מסר ביד ה' דיזינגוף אשר השתלם בהמלאכה הזאת בבירת צרפת, — ובהימים האחרונים כבר הוציא בית החרושת הנז' בקבוקים וזכוכיות למנורות ועוד כלים שונים. כעשרים משפחות מאחינו ירויחו בו חית ידם ברוח, ויש תקוה כי הבית הזה יעלה מעלה מעלה, ומספר עובדיו ירבה משנה לשנה. ואם אמנם כי מחיר הכלים הנעשים בבית

החרושת גדל לע"ע מערך מחיר הכלים האלו המוכאים מאירופא ויושבי ארצנו לא יוכלו עוד להשתמש בהם, אך אין כל תפונה בלבבנו כי מעט מעט יעלה ביד מנהל הבית הנז' להסיר את כל חסיבות והמכשולים הגורמים ביוקר הכלים הנעשים, למען יוכל בית החרושת הזה לעמוד ולהתקיים, ואז בלי כל תפונה יכונן הגדיב — אישר מצב אחיו יושבי ארה"ק נוגע עד לבו — עוד בתי חרושת במקומות שונים בארץ, למען יוכלו עניי ארה"ק להתפרנס מעמל כספם ולא יאלצו לחכות עוד לעזר אחיהם שבגולה.

פעולות הממשלה ובית מועצות העיר.

המסלה מירושלם ליריחו נגמרה כמעט ורק לפני יריחו חסר בנין גשר אחד אשר כל"ס יבנה גם הוא בקרוב ואז יוכלו הנוסעים הבאים לתור את הארץ ללכת במרכבה עד יריחו והירדן. בעת האחרונה באה פקודה מעיר הבירה לתקן את דרך העגלות מיפו לירושלם אישר לא תוקנה מעת התחלת בנין מסלת הברזל והמלאכה תעשה בזריזות ושליוות. ואלה אשר יאבו לעלות מיפו לירושלם במרכבה למען יוכלו לראות ולהתבונן על המקומות אשר ביניהן לא יהיו צפויים עוד לסכנות ותלאות קשות.

בשנה הזאת בנתה ממשלתנו הרוממה על פני הירדן, גשר עץ חדש הבנוי בתבנית גשרי אמעריקא. אורכו הוא 65 מעטער והוא גבוהה מאד מעל פני המים עד כי גם הגשמים היותר חזקים לא יוכלו להעתיקו ממקומו כאשר קרה להגשר הקודם. וגם על פני הנחל משררה אשר בין יפו לפתח תקוה: (בדרך העולה שכמה) אשר בימי החורף יגאה מאד והשוכנים בעברו השני לא יוכלו לבוא ליפו. בנתה הממשלה גשר יפה אשר ארכו 22 מעטער. רגלי הגשר בנויים מאבנים ותקרתו ממטילי ברזל אשר הוצקו בצרפת. והוא הגשר היותר יפה בארצנו, ומחיר בנינו, עלה לסך 60000 פראנק בקירוב.

בשנת תרנ"א פתחה הממשלה בעירנו בית ספר כללי (רושדיע) ובו יוכלו כל ילדי עירנו מכלי כל הכדל דת לשמוע

בלימודים בשפת ערבית, טורקית, צרפתית, והמדעים היסודיים. בית המועצה עירנו גם הוא פעל הרבה להמכת מצב העיר, בית החולים הכללי אשר כבר הזכרנו בה"ירושלים" ש"ג הוקם עוד בשנת תר"ץ על תלו, ושעריו פתוחים לכל איש מבלי הבדל דת וקאום. בו נמצאים כשתים ושלושים מטות, ושלוש פעמים בשבוע יושב רופא הבית להשיב בעצתו חנם להחולים מבני הכפרים אשר סביבות ירושלים. ולמען היטיב את מצב הכריאות בעירנו כונן בית המועצה בהכר הנרחב אשר לפני בית מקלט הרוסים אשר היה מאז ומעולם, מרבץ לגמלים וחמורים ומלא אשפה ודומן, גן-טיוול יפה ונחמד. שעריו פתוחים לכל איש, ופעמיים בשבוע ביום הראשון והשני ינגנו בו מנגני הצבא להנעים ולשמח את רוח הבאים להנפש בו מעמל היום. וכן שמו ראשי בית המועצה אל לבם להרביץ את רחוב יפו אשר איננו מרוצף באבנים פעמים אחדות ביום. אך מפאת יוקר המים לא יצא עוד הדבר הזה לפעולה בשלימותו.

התרחבות העיר.

מהבתים אשר בני הנכר בנו בעת האחרונה נזכיר רק את המפוארים שבהם והם: Hotel Howard על דרך יפו, Grand New Hotel בפנים העיר סמוך לשער יפו, בית החולים להאחיות הנזירות Kaiserwärther מארץ אשכנז, (מחוץ לעיר סמוך לביה"ח רומשילד), האחרון עוד לא נגמר בנינו כליל. הבנינים האלה מצוינים כגדלים יפים וטוב מעמם ולא יבושו לעמוד גם בהערים הגדולות באירופא והם מוסיפים חן ונועם לרחובות עירנו.

גם אחינו לא עמדו מנגד בהפנה הזאת ואם כי לא עלו בידם לכנות ארמונות ומירות מפוארות כהנזכרות בכ"ז יסדו בשנות תרנ"א ותרנ"ב חברות רבות לבנין בתים פשוטים. מהן נוסדו מסוחרים בתור עסק, ומהן מכוללים שונים בעד ענייהם. אחדות מהנה גמרו או יגמרו בקרוב את מספר הבתים אשר יעדו

ומהן נאלצו מפאת השתנות המצב לחדול מלכנות. ואנחנו נזכירם פה למקומותיהם.

אהל שלמה. כרם שלמה (לכני הבוכארים). שערי ירושלים. שלשת השכונות האלו הגן על דרך יפו. בהראשונה יבנו חמישים בתים, וחמשה ושלשים מהם נגמרו כבר. השניה מכלכלת שמנה ועשרים בתים, ובהשלישית שלשה וארבעים בתים. בית אברהם (סמוך להראשונה למטה בעמק). לכני כולל ווילנא וזאמוט, מספר בתיה עשרה, ולע"ע אין לאל ידי מיסדיה לכלות את מספר הבתים אשר חשבו לכנות מפאת השתנות מצב העיר כאשר הזכרנו. אהלי שמחה. מול השכונה הנזכרת, בעלת עשרה בתים ובה ישבו נודדי ארץ רוסיא ג' שנים חנם חליפות¹). דמשק אליעזר. נוסדה ממוני כולל הוראדנא והיא נשענת לשכונת ימחנה יהודה, ובה רק עשרה בתים. נחלת ציון. סמוכה לשכונת אהלי משה (הנוסד ממזכרת משה מונטיפיורי בלונדון) ובה נמצאים כבר כעשרים בתים ויושביהם רובם עניים מרודים המשלמים מחיר הבית מעט מעט. כנסת ישראל. אצל השכונה הנז' נוסדה מאת "ועד כל הכוללים" בה כעשרה בתים ועניי כל מקהלות האשכנזים יגורו בהם משך זמן ידוע חנם חליפות. עזרת ישראל. עומדת על דרך יפו מול שכונת אבן ישראל לע"ע נבנו בה כשלישים בתים ובמישך השנה הבע"ל יבנו בה עוד עשרים והיו מספר בתיה חמישים, והיא אחת השכונות היפות בעיר קדשנו. עיר שלם. סמוכה לשכונת מאה שערים בחפץ מיסדיה היה לכנות שבעים בתים וכבר בנו בה כעשרים בתים ובהם יגמר כנראה מספר בתיה מהמעט

¹ הבתים האלו נקנו בהכסף הנאסף בארץ אוגנארן לתמיכת פליטי רוסיא באה"ק ומאשר כי בהגיע הכסף ירושלימה כבר עובו כמעט כל הנודדים את הארץ וילכו כאשר הלכו לכן החליט הרב הנאון כמוה"ר שמחה בונם סופר הי"ו אשר בהשתדלותו נאסף הכסף עס"ו הצעת הרב הנאון מוהר"ל דיסקין שליט"א בירושלים אשר אליו שולח הכסף. לקנות בתים למעון הפליטים הנשארים. ויקרא בשם יאהלי שמחה למזכרת נצח להרב המשתדל.

הנזכר. בתי רי"צ ראצערסדארפער נ"י. (מול שכונת מאה שערים). הגביר הזה אשר עלה בשנת תרנ"א מעירו אנטווערפֿען לראות את עי"ק ולהתבונן למצב תושביה, בנה מכספו עשרה בתים, חציים לעניי כולל אונגארן בני ארץ מולדתו וחציים לעניי שאר המקהלות לגור בהם חנם שלש שנים חליפות. ימין משה. בכרם משה ויהודית מונטיפיורי (על דרך חברון סמוך לתחנת מסלת הברזל). כמאה וחמשים בתים יבנו בהחלקה הזאת מחציתם לעדת האשכנזים ומחציתם לעדת הספרדים. החברה הזאת השיגה שני שלישים ממחיר כל הבתים בהלואה ממכון "מזכרת משה" בלונדון לשלמם במשך עשרה שנים מעת כלות כל הבנין מבלי כל נשך. ולע"ע נבנו בה עשרים בתים לאשכנזים וכמספר הזה להספרדים, ובמשך שנתיים יגמרו כל הבתים.

מצב החינוך.

כתי ספר חדשים לא נוסדו וגם הישנים לא נתגדלו ונתרחבו גידול מְמָשִׁי. ולהקדמת מצב החינוך נוכל לחשוב רק מספר נערים מתלמידי כתי הספר אשר שולחו לאירופא להשתלם שם בלימודים ואח"כ ישובו הנה (שנים מהם עוד בשנה הזאת) בתור רופאים, רוקחים, עורכי דין, רבנים, מורים, גננים ומהנדסים¹). והמה כאהבתם להעם ולהארץ אשר בה נולדו ונתחנכו, וכדיעתם את מצב הארץ הזאת מחסוריה מנהגיה ונימוסיה יביאו בלי תפונה ישע ועזר רב להמבת מצב אחינו כגשם וכרוח באופנים היותר רצוים.

בעד המפעל הזה ראויה תודה וברכה רבה לחובבי ציון הנודעים אשר הואילו לתמוך בידי הנערים להגיע אל מטרותם, והם: האחים הגבירים הרמים פֿראנקלין בלונדון אשר תמכו כמעט בידי כולם בתמיכה ממשית במשך שלשת השנים הראשונות ללמודם ממכון פֿראנקלין אשר השאיר אחריו ברכה אחיהם המנוח ז"ל. הרה"ג וכו' כטוה"ר ארי' ד"ר סאלפֿענדי רב בדרקהיים

בית הת"ת להספרדים. התקדם מאד בהזמן האחרון. ועד מיוחד מחמשה חכמים נבחר לשום עינו על כל הליכותיו וסדריו, והם משתדלים למלאות את המוטל עליהם ככל יכלתם¹) ותהי ראשית פעולתם לקבעו באחד מהדריו ישיבה בשם "תפארת ירושלים" אשר אליה יעלו נערים בעלי כשרון אשר גמרו חק למודם בהתחלקה העליונה של הת"ת, להשתלם בלימודי גפ"ת, וממנה יכנסו להישיבות הרמות אשר בהם ירכיזו תורה חכמי ונדולי העדה הזאת. כן שם הועד הזה את לבו על תיקון סדרי הלימודים וימנה מלמד מיוחד ללמד לתלמידי המחלקות העליונות דקדוק שפת קדשנו על בוריו ולהרגילם לדבר כל הנות לבם בהשפחה הזאת, וגם מנקיין התלמידים בגופם ובכגדיהם לא יגרע את עינו ולילדי העניים יתן פעם או פעמיים בשנה (לפי מצב ההכנסה) חליפות בגדים.

ישיבת תורת חיים. הישיבה הזאת נוסדה עוד לפני חמש שנים. אך כל עוד שלא היה לה בית ומקורים, נאמנים לכלכלת התלמידים לא האמין כל איש בקיומה ויחשבוה במספר המוסדות אשר כימי הקיקיון ימיהם. אולם השתדלות ועמל מיסדה ומנהלה הרה"ג כמוהר"ר יצחק וויניגראד נ"י עמדה לו למצוא גדיבים אשר התנדכו לכנין בית מיוחד בעדה, וגם נדבות קבועות לעזר הספקת הלומדים ועתה לא יפון עוד כל איש בקיומה. בה ילמדו כעת כארבעים עולי ימים ויעשו חיל בלימודם.

והגליל. ה' למען ציון (איא תושבת רק בירי חטכי בית היתומים לב"י אשר ישתלמו בבית חינוך מוריס). ובראש כלם יתנוסס כנור תפארה הנד"ב הנודע באראן עדמונד פאן ראטהשילד הי"ו. המחנך על הוצאותיו נערים רבים מילדי ע"ק בבתי מדרש שונים. מנהלי ביה"ס פה ה' נסים בכר וה' אפרים כהן אשר השתדלו הרבה להמציא להנערים תמיכה במשך זמן לימודם. זכרה להם אלוהי למונה.¹ ביהוד ראו לתהלה סוכן הבית ח"ר חיים דוד סורנאנה יצ"ו אשר יקדיש את כל עתותיו להטבת מצב הת"ת והישיבה וכל עמל לא יחשוך מנו אם אך ידע כי על ידו תוצאות להרמת קרן הבתים האלו.

אולם על שני תקונים נחוצים עלינו להעיר את אוזן הרב המיסד. (א) כי יקדיש הוא בעצמו את עתותיו להגדת השיעורים והשגחת הלומדים. כי לא המעשה העיקר אלא המדרש. (ב) במקום תמיכתו בידי ארבעים לומדים בשכר מצער אשר לא תספיק אף למחצית פרנסתם. יותר טוב יקבל בישיבתו אך עשרים לומדים מהיותר מצוינים בכשרונותיהם, ובידם יתמוך בתמיכה מספקת לכלכלת ביתם למען יוכלו להקדיש כל עתותיהם ללמודם ולהגות בתורה"ק באין מפריע ואך אז תביא הישיבה הזאת כבוד לעי"ק. ישיבה לבני כולל אונגארן. מעל ביהכ"נ אשר להעדה הזאת, בה ילמדו כשלושים צעירים מבני הכולל הזה בגפ"ת. וממוני מנהלי הכולל הזה יתמכו בידם לעזר בכלכלת ביתם אשר רובה היא מהנדיב אוהב תורה ולומדיה מוהרי"צ ראצערס-דארפער ז"י (יליד אונגארן) באנטווערפֿען.

בית הספרים מדרש אברבנאל. נוסד מלשכת ירושלים ושערו פתוחים לכל יושבי העיר שש שעות ביום. וכן יוכל כל איש לקחת ספרים לביתו למקרא בשכר מצער, ותלמידי הת"ת הישיבות ובתי הספר וכל מי שתורתו אומנתו גם מבלי שכר.

מפעלי צדקה וחסד

שני מפעלי חסד חדשים נוסדו בעירנו והם :
 רופא ורפואות לעניים אשר בפנים העיר. הועד באשכנז ליסוד בית חולים בירושלים החל גם הוא להראות את פעולתו, ועוד בשנת תרנ"א שלח הנה רופא אשר תעודתו תהיה לענות לכל החולים הבאים לביתו, ולבקר את החולים העניים בבתיהם אשר בפנים העיר חנם. וגם סמי הרפואות ינתנו בחנם או במחיר קטן. ובראשית שנת תרנ"ד קנה הועד אחוזת ארץ גדולה בעלת 18000 אמות □ על דרך יפו (מול שכונת "שערי ירושלים") לבנין בית חולים כללי ומיד כאשר ישיג הועד רשיון הממשלה הראשית תחל המלאכה.
 הכנסת אורחים אשל אברהם. חסדן המפעל היה ד"ר

מרגיש בעירנו במאד מאז. וכיחוד מעת אשר הרבו אחינו מכל הארצות, לעלות לאה"ק. והחסרון הזה נמנה בש' תרנ"ג בהשתדלות השד"ר הנודע ר' "חיים הלוי" אשר לא חשך מעמל נפשו למצוא חברים להמצוה הגדולה הזאת, וגם ממני הכוללות נדבו איש איש לפי מצב הקופה וישכרו מיד חצר בעלת ארבעה בתים יפים ומרוחים, ונדיבי עירנו מהרו להביא נדבותיהם להבית משותף, כרים וכסתות ושאר כלי בית הדרושים. והאורח אשר אין ידו משגת לסור לאחד מבתי המלון ימצא מנוח בבית הכנסת אורחים הזה משך שלושים יום. ומיסדו הרי"ח הלוי מתאמץ בכל כחו להשביע את נפש האורחים רצון, ובעצמו ילך לבית תחנת מסלת הברזל לקבל את העניים ולהביאם בספי" אל בית הכנסת אורחים. מי יתן ויתעוררו אוהבי אה"ק בכל מקום שהם לאסוף כסף לבנות או לקנות בית גדול ורחב ידיים למען נוכל להיות בשוח בקיטו ואז מהכנסת החברים פה יהיה בכח מנהליו לכלכל בלחם את האורחים העניים במשך הימים הראשונים לבואם.

חברת למען ציון. החברה הזאת אשר כל מביני דבר לאשורו חשבו מראש כי לגדולות נוצרה וכי בידה יעלה לשנות ולהטיב את מצב אה"ק כליל לטוב, באופן כי כל צעירי אחינו יוכלו למצוא לחם מעמל כפם, לא יכלה מפאת מעוט תומכיה והכנסותיה, לכונון בארץ בתי חרושת ומוסדות חדשות כחפצה ותאלץ לפזר את כחה על ענינים שונים, ולהוציאם לפועל בקטנות וצמצום. ואלה הם ראשי פעולותיה :

רופא ורפואות לעניי השכונת אשר מחויץ לעיר¹.
 הרופא הזה יושב בכל יום להשיב לכל העניים השואלים בעצתו חנם. ואת החולים אשר לא יוכלו לעזוב את ערשם יבקר בבתיהם (גם בלילה) מהם בחנם ומהם ברבע או חצי המחיר, עפ"י פתקאות מהאנשים אשר נועדו לזה בכל שכונה ושכונה, וגם סמי הרפואות ישיגו העניים בחנם או במחיר מצער.

(1) רופא החברה הוא הארון ד"ר א. פויכטוואנגער ממינכען .

עזר לאומנים ותופרות במכונות וכלי מלאכה. את המכונות והכלים תתן החברה על מנת לשלם את מחיר קרנם בתשלומים קטנים לפרקים, וכן תלוה לסוחרים ואומנים אשר בסך לא רב יוכלו להחזיק מעמדו, את הסכומים הדרושים להם עפ"י ערבות איש בטוח לשלם את ההלוואה בתשלומים קלים. הרחבת שפת המדינה ולימוד אומנות לבני הנעורים. החברה תשלם שכר מורי שפת ערבית בכתי התלמוד תורה אשר לעדת הספרדים והמערבים בירושלם, ושכר המורה בכית הספר אשר ב"פ"ו, ומורה פרטי בחברון. כן תתמוך בשכר לימוד מלאכה לכל הנערים העניים בירושלם וחברון אשר יחפצי ללמוד מלאכה המחיה את בעליה.

יסוד ישוב חדש בשאר ערי הארץ.

ישוב רמלה ראשית פרי החברה בהפנה הזאת (כאשר הזכרנו בה"ירושלים" ש"ג) עומד כבר על בסיס נכון. בה יושבים כעת שלושים וחמש משפחות מאחינו המתפרנסים מגיע כפס, והחברה מחזקת בידם רק בשכר השו"ב והמלמד. בשנה האחרונה יסדה החברה ישוב חדש מהאשכנזים בשכס, וכבר יושבים בה עשרה משפחות כלם בעלי מלאכה, והחברה תומכת בידם בשכר כתי מעין וחנניות למלאכתם בהשנה הראשונה, ובהלוואת כסף (מלבד שכר השו"ב, ומלמד, ביהכ"ג, ומקוה) ויש תקוה כי המתאחזים האלו יראו ברכה רבה בעמלם, ועוד אומנים אחדים יאחזו בה בקרב הימים. כי התושבים שמחים מאד על ביאת אומנים טובים אשר חסרונם היה מרגיש בעיר. כן תומכת החברה בידי הישוב בלוד (הנוסד ע"י אחד מאחינו ברוסיה אשר יסד שם רחיים של קטור) בשכר השו"ב, ובידי הישוב בעזה ברופא¹) ורפואות. בעיר ג'ינין (עיין גנים) נסה החברה ליסד ישוב חדש אך לא הצליחה מפני מחלת המתדבקת אשר פרצה אז בסביבותיה ותהי סוגרת ומסוגרת. הפעולה הזאת היא היותר חשובה ונחוצה מכל פעולותיה

¹ רופא החב"ה היא אחנו ד"ר כהן והוא גם רופא בית מועצות העיר הזאת.

לכן נעורר את כל החפצים בהטבת מצב ארצנו כי יתמכו בידי החברה הזאת, למען תוכל ליסד ישוב מאחינו גם בהערים הרחוקות בארצנו אשר ליסודם דרוש הוצאה רבה כמובן.

וממפעלי חסד אשר נתקדמו ונתגדלו עלינו להזכיר :
ביקור חולים לעדת אשכנזים פרושים. בו נבנה עוד בית גדול ובו שמנה מצות ועתה מספר כל חדרי החולים ישה ומספר מצותיהם שבעה וארבעים. ובמקום הרופא דר' טוביה הינדס אשר עזב או נאלץ לעזוב את משמרתו בבית החולים הזה, הופקד כעת אחנו ד"ר מ. וואלאך (רופא ועד האשכנזי להקמת בי"ח הנז') לשרת ביחד עם הרופא הקודם ד"ר אנשלער, וכ"א מהרופאים הנז' מפקה על מחלקה אחת מהבית ורק פעמיים בשבוע יבקרו שניהם ביחד את כל חולי הבית אשר מחלתם דורשת התכוננות יתירה ופעמיים בשבוע ישב כל אחד מהם להשיב לכל הבאים לדרוש בעצתם הנם.

ביה"ח הכללי משגב לדרך. שערו פתוחים לכל איש ידוע חולי מאחינו. מכלי הברזל בין מקהלה למקהלה חנם אין כסף. ומנהלי ביה"ח הזה מתאמצים בכל כחם להגדיל את כבוד הבית ולהאדירו. בקיץ תרנ"ג עשו חוזה עם אחנו דר' כהן לשרת יחד את הרופא הקודם דר' מאזאראקי. וגם הוא ישב ג' פעמים בשבוע בחדר המועצה לענות לכל הבאים לדרוש בעצתו. והיה מספר ימי הביקור ששה¹⁾. וכראותם כי הבית צר מהכיל את כל החולים מכני העדות השונות הדופקים על דלתותיו החליטו, לבנות מכפלה שנייה מעל הבתים התחתונים. ולתכלית זאת נסע אחד הנבאים בעצמו הוא הרב המופלא כמהור"ר יצחק אשכנזי (בן הרה"ג וכו' מוהר"ר אברהם אשכנזי וצל"ה חכם באשי). בלוית אחד מאחינו האשכנזים לאוסף נדבות בערי בריטאניא. אך לדאבון לב לא עשו ידיהם תושיה כראוי, ולעומת זה רבו במאד הוצאות החברה ומצבה כעת

(1) הרופא ד"ר כהן עזב את משמרתו בסוף ימי הקיץ לרגלי סקודתו בתור ממלא

מקום רופא ביה"ח לשני בית ראטהשילד אשר נסע לחו"ל על משך ירחים אחרים.

רע כמאד. ואם לא ימהרו נדיבי אחינו לתמוך בהמפעל הזה, אז יאלצו מנהליו לסגרו על מסגרי. מושב זקנים. הבית הזה יגדל משנה לשנה לרגלי הזקנים הרבים הבאים לבלות שארית ימיהם באה"ק, ומספר הזקנים הנמצאים בו כעת הוא ששים, ומנהליו נאלצו לשכור בתים אחרים בקרבתו למעון להזקנים אשר אין להם עוד מקום בפנים הבית. ועוד הגדילו לעשות כי אספו באחד הכתים השכורים שבע אלמנות זקנות גלמודות ונעזבות אשר אין להם כל מנוח ומפלט. בשנת תרנ"ב קנה אחד הנדיבים בארץ רוסיא אחוזה גדולה בעלת 11550 אמות □ (מחוץ לעיר ע"ד יפו מול נחלת שערים) לבנות עליה מושב זקנים חדש אשר יהיה בנוי עפ"י תכנית מסודר. ולע"ע יבנו מנהלי הבית על אחוזה הזאת חמשה בתים להושיב בהם זקנים אחרים אשר למצב בריאותם דרוש אויר זך ומכריא, ואם יעלה בידי מנהליו לגמור את אשר החלו אז יעתיקו את מושב הזקנים להבית החדש. והבית אשר בפנים העיר יהיה מושב זקנות עניות.

בתי מחסה לעניים על מכוני הר ציון. כהמכון הזה נוספו שבע בתים קטנים למעון אלמנות עניות, ועליהן ארבעה בתים גדולים ויפים. ועוד שני בתים נפרדים העומדים כפנות הנחלה וכל הבתים האלו נחשבים כמספר בתים השייכים לכל הכוללים.

יפו.

עליית וירידת מצב הארץ אשר הזכרנו בראש מאמרנו זה, הורגשה ונראתה עוד יתר הרבה בעיר החוף הזאת. ולכן אין עלינו להרבות דברים ביחוד על מצב העיר הזאת כגשם. ועלינו רק להזכיר את המכונות וצרכי העדה החדשים אשר נוסדו בה והם: בית החולים שער ציון. בו עשרים ממות קבועות. שערי פתוחים לכל יושבי העיר ולבני המושבות אשר בסביבותיה מבלי כל תשלום. רופא הבית אשר הוא גם רופא העדה ובית

מועצות העיר, אחנו ד"ר שטיין יבקר פעמים ביום את הבית ושלוש פעמים בשבוע ישב לענות לכל דורשי עצתו חנם. ולהעניים שבהם ינתנו סמי הרפואה חנם. ומלבד הפעולה הקבוע של הבית ישימו מנהליו לבם תמיד למצב הזמן וצרכיו. בקיץ תרנ"ג כאשר הכבירה מחלת האינפלוענצא את אכפה במאד על בני העיר הזאת וכמעט לא היה בית אשר לא היו בו חולים מספר. אז קבלו מנהלי הבית חולים הרכה יתר חולים מכפי מספר הממות הקבועות וישכיבום בהחדרים הפנוים ובכל פנות הבית. ועוד שכרו שני חובשים לסכב בכל בתי אחנו ולהושיט סמים ידועים לכל נגוע המחלה הזאת ⁽¹⁾.

ביה"ה הזה הוא כעת בבתים שכורים. אך מנהליו משתדלים בכל עוז לבנות בעדו בית מיוחד, ולכן שלחו כעת ציר מיוחד לאחינו שבגולה לעוררם על נחיצות ותועלת הדבר הזה. וחד עם מנהלי הבית נקוה כי חובבי אה"ק בכל מקום שהם ימהרו לתמוך בידי המפעל הזה אשר רק אחרי היות לו בית קבוע לצמיתות נוכל להיות כטוח בקיומו ועניי אחינו לא יאלצו לרפוק על בתי החולים של הנוצרים אשר רק לרפו את נפש החולה כל מגמתם. —

בתי ספר לנערים ונערות. שני ביה"ס האלו נוסדו בשנת תרנ"ג בעזרת חברת כ"ח וח"צ והט מתנהגים בסדר ומשטר נכון, ותלמידיהם יראו ברכה בלימודם. וביחוד ישימו ראשי הבית ומוריו את לבם להרחיב בו לימוד שפת עברית ודברי ימי עמנו, עד כי זמן למודם גדל מזמן לימוד שפת צרפת ערבית ושאר הלימודים יחד. מספר תלמידיו הוא 141, ואך 51 מהם משלמים שכר קטן לקופת הבית והנשארים לא ישלמו מאומה. בית תלמוד תורה. גם הבית הזה התקדם הרבה בהשגים

(1) במאד מאד ראויים לתהלה מנהלי הבית כמוהרי"מ פינס וכמוהר"ש רוקח המתאמצים בכל כחם להחזיק את הבית על מכונו ונס בעת אשר קופת הבית דללה וחרבה וחובותיו עלו למעלה ראש וכל יושבי העיר הישבו כי יאלצו לסגרו על מסגרי לחצו הם בכל עוז עם הזמן הבונדר ויכלו לו זכרה לנו אלהי לטובה.

האחרונות, ביחוד מעת אשר השגחתו בא לידי הר"ר וכו' כמוהר"ר אייזיק בן טובים. המקדיש כל עתותיו למוכת הבית, וישנה את סדרי הלימודים לטוב, והתלמידים יעשו חיל בלימודם. בית הספרים שער ציון. (לזכר הר"ל לעוואנדא) נוסד ונחזק מחברת חו"צ. ספרים כשלושת אלפים כרכים. וגם עתונים בשפות שונות נמצאים בו, ושעריו פתוחים כל היום ומספר מבקריו לא מעט.

חברת עזרת נשים. החברה הזאת נוסדה זה כשלוש שנים וכמעט כל נשי בנות יפו והמושבות אשר סביבותיה כתבו ידן לה. ומטרתה להיות לעזר לחולים עניים וביחוד ליולדות עניות ויתומים עוזבים. והיא תמלא על צד היותר טוב. מנהלותיה תלכנה בעצמן לבית היולדות והחולות להתבונן על מצבן, ולעזור להן בכל הדרוש עד אשר תשובנה לאיתנן. החברה הזאת תוציא לאור בכל שנה חשבון ברור מהכנסותיה והוצאותיה. וראויה היא לתמיכה מאת כל נדיב לב ולהיות למופת לנשי יתר ערי ארצנו.

צפת.

העיר הזאת גם היא סבלה תלאות ושינויי התקופה הזאת כירושלם וכיפו אחיותיה, ומצבה עוד רע יותר יען כי רחוקה היא מערי החוף. אולם תקוה טובה אחת נשקפת לה ע"י בית שזירת ומטוה פקועי המשי — אשר יוכנו בכל המושכות — אשר הנדיב הגודע ייסד בה. כי בו ימצאו כל החפצים לחיות מיגיע כפס די מלאכה ועבודה.

בעת האחרונה נוסדו בה שני מפעלי צדק והם : בית ספר לבנות. נוסד בהשתדלות הרופא ד"ר בלידן ורעיתו. כמאה נערות (ובהם רבים מבנות האשכנזים חסידים) תקשכנה לקח בכיה"ס מבלי כל שכר, ולהן יותן ספרים ושאר צרכי כלי הכתיבה הנם. והבית ילך הלוך וטוב, כי המורה הראשי ה' עפשטיין הנהו פדגוג מצוין וכל לבנו ישים להשכלת הבנות וחינוכן. בית ספרים. פתוח לכל איש מבלי כל שכר. ובעיר

הזאת אשר כבתי מרכיב יושביה לא יראו ולא ימצאו שום ספר חכמה ודעת ועתונים עכרים, יביא ביה"ס הזה תועלת לא מעט.

טבריה.

ראשי העדה בעיר הזאת שלחו שליח לאחינו באמעריקא לאסוף נדבות זמניות ומחזיקים קבועים לטובת בנין ביה"ח אצל המעינות החמים אשר בקרבתה. ולפי הנשמע חפץ ה' בידו הצליח ורוב קהלות אחינו כתבו ידן לתמיכתו. ואם ראשי העדה ימחרו להוציא חפצם לפעולה, אז יודום ויברכום לא רק תושבי הזאת אך גם כל יושבי ערי ארה"ק השולחים את חוליהם לרחוק במעינות החמים ההם.

חברון.

מצב החמרי של העיר הזאת יושפל ויורע משנה לשנה ורבים מיושביה יעזבוה להאחו בירושלם ויפנו, ובגלל זה ירד גם מחיר בתי מעון במאד וכמעט לא ימצאו להם קונים, אך מהעו הזה יצא גם מתוק, כי רבים מיושבי העיר הזאת הראו לדעת כי אין טוב להם רק ללמד את בניהם אומנות ומלאכה למען יוכלו להרויח על ידה לחם חקם בעירם וככל מקום בואם. ומורשה החברה למען ציון כמהור"מ אדעלמאן הואיל לתמוך מאוצר החברה בשכר לימוד המלאכה בידי אלה אשר אין ידם מישגת לשלם בעצמם. בשנה הזאת נגמר בנין בית הולים בהשתדלות הרב לעדת הספרדים הרה"ג וכו' מוהר"ר רחמים פראנקו הי"ו אשר נסע בעצמו לערי אלג'יר ועוד, לאסוף כסף לבנינו. וראשי העדה מחכים כעת רק על רשיום הממשלה.

המושבות.

בציר השנה הזאת (תרנ"ג) לא עלה יפה כמעט בכל המושבות, מפני הברד החזק אשר ירד ביום השנים עשר לירח האביב, והרוחות הסוערות אשר נשבו ימים אחדים לפניו ולאחריו, וכמות הענבים היתה בשליש פחות מהשנה החולפת. הדבר הזה ילמד, למצער, להאכרים דעת כי לא יסמכו על ענבי כרמיהם

לכד, רק יראו לטעת בחלק מאדמתם גם עצי שקדים, תותים ועוד.
והיה אם מין אחד לא יעלה יפה יהיו המינים הנשארים לעזר
להאכר לכלכלת ביתו.

ראשון לציון. בה נבנה מלבד היקב הגדול גם מרתף-
האוצר לאצור בו את היינות.

ה' בראצינער אשר הופקד מאת הנדיב לכעמיסמ ראשי על
כל המושבות אשר תחת חסותו, קבע דירתו ב"ראשון" והוא עוסק
כעת בנסיונות אדמתה ומיני הזבל המוכשרים לכרמיה. ובכלות
מלאכתו בהמושבה הזאת יחקור גם את אדמת יתר המושבות
לדעת את הנחוץ לתועלתן והקדמתן.

הנסיון לגדל תולעי המשי בסוכות של מחצלאות עלה
יפה, ופקועי המשי אשר הוציאו נמכרו בשוקי סוריה וצרפת
במקח הרגיל. ועתה כבר נחלם הדבר להרבות בנטיעת עצי תות בכל
המושבות, ובצפת יכונן בית יזירת ומטוה המשי כאשר הזכרנו.
פתח תקוה. אדמת הנדיב אשר בהמושבה נוטעה כבר
כלה, רובה גפנים ומעוטה עצי תות, שקדים ועוד, וכעת יעשו
בה גנות השלחים (באיארע) לנטיעת תפוחי זהב, וע"י העבודה
הרבה והתכופה הזאת ימצאו בה כל בני המושבה וגם פועלים
אחרים עבודה ומלאכה.

חברת חו"צ הפרה באר גדול בהמושבה הזאת, ועתה
יהיה די מים להם ולכעירם ולגנותיהם.

מקוה ישראל. תתקדם משנה לשנה, יינה ושאר פירות
אדמתה מהוללים ונודעים לשבח בא"י סוריא ומצרים. וכעת
האחרונה פתחו גם פה חנות ליין ושאר תוצאותיה.

גדרה. טובי חובבי ציון אשר ביפו הסכימו ליסד חברת-
מניות ליסוד יקב בגדרה, אשר בלעדו אי אפשר להמושבה
להתקיים, ויש תקוה כי הרעיון הזה יצא לפעולה כי חברת חו"צ
קבלה את ההצעה הזאת ותתאמץ להוציאה בהקדם האפשרי.
רחובות. מצב המושבה הזאת בכלל טוב, כרמיה נוטעו ממין
הגפנים המוכחרים, וגם עצי שקדים ותותים נוטעו בה. וכדשתדלות

ציר הנדיב, האדון הנכבד וכו' אליהו שייד השיגו רשיום לגמור את בנין הבתים אשר החלו ולבנות בתים חדשים, ורק ישאלת היקב היא עומדת עוד לשמן על דרך הקדמת המושבה, ולפי הנשמע תפתר גם השאלה הזאת בקרוב.

חדרה. הסכסוכים והמכשולים אשר היו בקניית אדמת המושבה. הושמה כבר למישוה, והאדמה נתחלקה לחלקיה. בה יושבים כחמש עשרה משפחות מבעלי הנחלה, ועוד כעשרים פועלים מאחינו יעבדו אצלם בתור שכירי יום.

זכרון יעקב. אדמת המושבה נמועה כבר כלה גפנים, שקדים ועצי תותים, ויין ענביה טוב. ובשנה הזאת נסו לנמוע בה גם עצי המהע והברכום, וגם בה הצליח נסיון גידול תולעי המשי. המושבה הזאת היא אהובת נפש הנדיב והב תועפות יזיל לכוונן בה כל הדברים המביאים איזה תועלת להישוב כמי : בית חולים גדול ונחדר (כעל ארבעים מטות), בית אוצר גדול לממכר לבני המושבה כל מיני מזון חפצים ויתר צרכי האדם מכלי כל ריוח. בית למוד מלאכת הרקמה לבנות המושבה. ובקיץ החולף (תרנ"ג) הואילו הנדיב ורעיתו הייו לבקר את המושבה הזאת ובכלל שבע רצון מפעולותיו. אך הוכיח להאכרים בדברים נמרצים כי יעבדו עבודתם בשדה בשקידה וחפץ ויתרחקו מהמותרות. ובעת האחרונה הואיל הנדיב לצוות על פקידיו כי הם יוציאו אל הפועל את חפצו זה בשימם עין כי האכרים כעצמם יעבדו את שדותיהם וכרמיהם ולקמץ בהוצאות יתירות ומופרזות. והתוכחה הגלויה הזאת תועיל הרבה לקדמת המושבה והצלחתה. בראשית השנה הזאת (תרנ"ד) הופקד החכם וכו' כמו"ה פארב אשר גמר חק למודו בכי"מ הרבנים בפארין, לסגן הפקידות ולדרשן בהמושבה. ונקוה כי הוא ישתדל בכל כחו לשרש מיושביה את נגע אהבת המותרות אשר דבק בם מאד. ולמעת במקומה אהבה נאמנה ללאומנו ולעבודת אדמת ארץ אבותינו.

Jerusalem

J a h r b u c h

zur Beförderung einer wissenschaftlich genauen Kenntniss
des jetztigen und des alten Palästinas.

Herausgegeben

unter Mitwirkung von Fachmännern
im heiligen Lande und ausserhalb desselben

v o n

A. M. LUNCZ.

IV. Jahrgang, 5652—1892.

JERUSALEM, 1892.

Druck und Verlag des Herausgebers.

Sr. Ehrwürden Herrn Grossrabbiner

ZADOC KAHN

Grand Rabbin de France.

Dem wahren Priester im Tempel der Humanität,
dem unermüdlichen Pfleger u. Förderer jüd. Wissenschaft,
Dem hervorragenden Wohlthäter des heil. Landes.

IN, TIEFER VEREHRUNG GEWIDMET

v o m

Herausgeber

Abonnen-ten-Verzeichniss *)

A

Adler H. Dr. Rev. London
 Adler M. Esq. „
 Adler Elcan Esq. „
 Alliance Israélite Paris
 Ang. Jew. Association

London

Auerbach S. Rabb. Dr.
 Halberstadt
 B.

Bacher W. Dr. Budapest
 Baerwald Dr. Frankfurt a/M.
 Baer A. „

Bamberger N. Rabb. Würzb.
 Bamberger M. L. Kissingen
 Bamberger Rabb.

Aschaffenburg

Benchimal Sichron Jacob
 Baumgarten E. Wien
 Benas B. L. Esq. Liverpool

Berliner A. Dr. Berlin
 Berger H. Wien
 Berthold S. Berlin

Bibliot. d. Isr. Gem. Frankf.
 Bibliot. National Paris
 Bibliot. K. K. Berlin

Bloch Ph Dr. Rabb. Posen
 Bleiberg S. Esq. Cardiff
 Blumen B. Odobesti
 Buber S. Lemberg
 Bondi I. Dr. Rabb. Mainz
 Brann M. Pless
 Bergman L. Grodno

C

Cassell D. Dr. Berlin
 Castello D. Esq. London
 Castello M. Esq. „
 Chasanowitz Dr. Bialystok
 Cohen S. Rabb. Dr. Berlin
 Cohen Mayer Geheim.

commerzienrath Berlin

Cohen S. Dr. Rabb. Budap
 Cohen S. Paris
 Cohen G. Hamburg

Cohen B. L. Esq. London
 Cohen I. E. Esq. „
 Cohen David Odessa

Cohen S. I. Rechtsanvalt
 Leenwarden

Cohn I. Dr. Rabb. Wreschen
 Cohen Dr. Rabb. Postdam
 Cultus Gemeinde Budapest
 Cultus Gemeinde Prag

*) Das Namen Verzeichniss aller Derjenigen die bei uns direct oder bei Sr. Ehrwürden Herrn Bezirks Rabbiner Dr. A. Salvendi [Dürkheim a H.] bestellen werden, wird im nächsten Jahrgang veröffentlicht wer en.

Cultus Gemeinde Wien
D

Deutsch J. Dr. Wien

Dünner Dr. Rabb. Amsterd.

Dernbourg J. Paris

E

Ehrenfeld N. Dr. Oberr. Prag

Emanuel L. Esq. London

Epstein A. wien

Ezekiel I. Esq. London

F

Franck E Beyrouth

Fischer A. I. Director Wien

Frank Dr. Rabb. Cöln

Franklin Elias Esq London

Frankel A. L. Dr. Wien

Feuchtwanger I. L. Münch.

Flaschner Dr. Berenburg

Friedberg S. Rabb. Tilsit

Friedländer A. Dr. London

Friedland L. Petersburg

G

Gedalia Baron Kopenhagen

Gemeinde Altona

Goldzieher Dr. Budapest

Goldschmidt B. & S Frankf.

Goldschmit Julian Sir

London

Gomperz Ph. Budapest

Gordon B. Esq. Chicago

Güdeman M. Dr. Rabb. Wien

Gothold B. Hamburg

Guttman Dr. Landrabb.

Hildesheim

Guedalla H. Esq. London

Gumperts H. Hamburg

Gutmann W. Ritter v Wien

Gutmann D. Ritter v. "

Gottlib M. Stiftsrabb.

Hamburg

H

Hartenstein B. Odessa

Halberstam S. Bielitz

Halevy J. Paris

Hamburger Leop. Frankfurt

Herz H Hamburg

Heyman I. Amstardam

Heynemann Dr. Hamburg

Heynemann Dr. Frankfurt

Hildesheimer I. Dr. Rabb.

Berlin

Hildesheimer Wien

Hirsch Oberrabb. Hamburg

Hirsch B. Halberstadt

Horwitz Dr Rabb Frankfurt

Hurowitz Dr. Ciefeld

J

Jaffe M. Esq. London

Jüd. Theol. Seminar Bresslau

Jüd. Theol. Seminar Berlin

Jellineck A. Dr. Rabb Wien

K

Kahn Z. Gr. Rabb de

France Paris

Kaiserling Dr Rabb Budap.

Kalker & Polak Amsterdam

Kauffman D. Dr. Budapest

Klein Dr. Paris

Klein M. Tapio-Szele

Königswärter Baron von

Wien

Kohn S. I. Peysern

Kontent J. Rabbinats-Asses.
Amsterdam

Kurlandsky Grodno

L

Lachman Commerzienrath
Berlin

Landsberger Dr. Darmstadt

Landau M. Esq. London

Landauer Bankuier Wien

Lazarus M Dr Prof Berlin

Lauterbach S. Drohobicz

Lewin N Paris

Lewi I. Dr. Breslav

Lewi M. Esq. London

Lippe K. Dr Jassy

Lissauer S S Amsterdam

Loewe A Dr. Rev. London

London H. Berlin

Louis Dr. Liverpool

Lüben Th Dr. Wien

Leimdörfer Dr. Rabb

Hamburg

M

Margulies Ohessa

Marcus A. A. Esq. Boston

Madiansky Jrkatrineslaw

Melli S. Rabb. Triest

Michael J. Esq. Edinpurgh

Mocatto F. D. Esq. London

Montaue Samuel M. P. „

Montefiore Clonde G. „

Moses M. Frankfurt a/M

Moses Moses Katowitz

Müller D. H. Dr. Prf. Wien

N

Neugas B. Esq. London

O

Olitzki Dr. Rabb. Cöthen

P

Peritz M Dr. Rabb. Liegnitz

Pereau Abbé Parma

Polliakoff I. S. Taganerog

Pories Dr. Odessa

Porges Dr. Rabb. Leipzig

Polliakoff L. S. Moscau

Posen J. Frankfurt a/M.

Pollack J. Rev. Lieverpool

Pariente S. Smyrna

R

Reinherz I. Esq. Boston

Reinhold H. Berlin

Rosenbacher A. Dr. Prag

Rosenstein Wien

Rosenzweig A. Dr. Rabb.

Berlin

Rothschild frères, Baron v.

Paris

Rothschild Albert Baron v.

Wien

Rubens Gebr. M. B. Amstard

S

Schalit L. Riga

Schwarzschild E Frankfurt

Scheid E. Paris

Schloss Salamon Esq. London

Schlos Leop. Esq. „

Schmidl A. Dr. Rabb.

Finfhaus

Schwarz Dr. Rabb. Karlsruhe

Sebag Joseph Ramsgate

Seligman Esq. London

Sinagogen Gemeinde Berlin

Speyers B. Rev. London
Stein Dr. Rab. Worms
Stiassny W. Architect Wien
Sasson R. D. Lodon

T

Tal I. Rabb. Arnheim
Trewisch Jos. Schwabach

U

Ungerleider Rabb. Berlin
Ussischkin, Ingenieur
Moscau

W

Weil Gr. Rabb. Paris
Wiener Salomon Katowitz
Weis H. Rabbin Leipnik
Weisse J. Rabb. Neustadt
Weisskopf M. Rabb. Paris
Wisozki K. W. Moscau
Winter Dr. Rabb. Dresden
Wolf G. Wien
Wormser S. Paris
Wolf Lui H Hamburg

Z

Zilkow Dr. Warschau
Zeitlin S. Leipzig
Zuckerman del Rabb.
Fleschen

Durhch Herrn Bezirks-
Rabb. Dr. A. Salvendi
in Dürkheim a/H.

Appel Dr. Rabb. Mannheim
Burchard L. Halberstadt
Bähr Dr. Rabb. Prenzlau
Bamberger Dr. Rabb.
Königsberg

Cohn A. Dr. Distr. Rabb.
Ichenhausen

Greenbaum D. Mineapolis
Feiwascheck Tiflis
Frank N. Düsseldorf

Gronemann S. Dr. Landrabb.
Hannover

Hayman H. Sulzbach
Kauffmann H. Ellwangen
Lehman H. Stettin
Levy Don Belgart

Lindo Sig. Weissendorf
Marx Gebr. Fellingingen

Meyer A H. Nürnberg

Perles Dr. Rabb. München
Pessel Leop. Ermsleben

P. S. Frankfurt a/M

Picard I. I. Wangen
Dr. Plaskoff. Simpheropol

America
Ritrer N Oberrab.

Rotterdam
Salvendi A. Dr. Bez. Rabb.

Dürkheim
Salzzer M. Land-Rabb.

Stadsengfeld
Salomon S. Commerzienrath

Schwerin
Simon A. Kolmar i/P

Simonsohn Dr. Rabb.
Kopenhagen

Spitz Oberabb. Dr. S. Essag
Steinhart J Sulzbach

Straus S. Carlsruhe

Zimlich Dr. Rabbiner
Nürnberg

Inhaltsverzeichnis.

Deutscher Theil.

Jüd. Schriften zur Geogr. Palästinas, (Forts. u. Schluss v. B. II v. Dr. M. Steinschneider mit Bemerkungen vom Herausgeber	Seite 1 — 4
Cultur-historische Studien über das heil. Land: (Forts. v. B. III). II. Von der Sündfluth bis zur Eroberung durch die Israeliten, III. Von der Eroberung bis zum babilonischen Exil. von Baurath C. Schick.	„ 41 — 7
Hyrosolymianische Stiftung mit Bemerkungen von Dr. David Kauffmann	„ 76 — 8
Archäologische Entdeckungen in Jerusalem, in den letzten 3 Jahren: Tekoah. Alter Bogen im Tempelplatz. Talent oder Zentner. Rest der Stadtmauer zur Zeit der Kreuzfahrer. Zisterne in den alten Stadtgraben. Alter Wasserkanal. Alter Teich. Ruinen und Zisternen. Gräber der Propheten. Altjüd. Gräber in der Nähe von Bethanien. Felsenkapellen. Zweiter Siloa Kanal. Hakel Dama. Reste des alten Jerusalem. Einstige Aufbewahrungsorte. Reste eines alten Monuments. v. Baurath C. Schick	„ 83 — 99

Bücher Rezensionen:

Die Münzenprägungen während des letzten Aufstandes der Israeliten gegen Rom. von Dr. L. Grünhut.	„ 100 — 104
--	-------------

Hebräischer Theil.

Ethymologisches über folgende Ortsnamen: Gagoth Zeriphin. Ain Sochar. Perugita & Dimsis. Apolonia. Nazareth. v. J. Halevy Paris . . .	„ 1 — 20
Die Sage vom 70 jährigen Schläfe des Choni Hamagaal (Onias der Kreisdreher).	„ 21 — 24
Zur Geschichte der Aschkenasim-gemeinde in	

Jerusalem. während des 17 Jahrhundert. von Dr. David Kaufmann.	Seite 25 — 52
Halachische Abhandlung. v. Dr. Ch. Oppenheim. . . „	53 — 56
Erläuterung mehrerer Psalmen auf Grund v. Natur und Histor. Ereignissen v. Lector M. Friedmann. „	57 — 90
Die hervorragenden Männer Jerusalems z. Z. des zweiten Tempels, ihre Tugenden u Sprüche. (nach Talmud u. Midrasch. v. J. Reifmann. . . „	91 — 98
Handschriften :	
a) Der 13. Abschnitt aus dem Buche Alexandros Hamakdony. v. Dr. A. Harkavy . . . . . „	99 — 102
b) Briefe v. heil. Lande aus dem vorigen Jahrhundert . . . . . „	102 — 112
Erläuterung biblischer Schriften : Genes. XXIII 15. XXXI 34. XXXVIII 15. Deutr. XXIII 25. II Samuel XII 3, 4 Izechiel IX. 2 Psalm. XLVIII 3. Proverb. XXX 4. XXXI 24. Eclos X 8. „	113 — 123
Die Flora Palästinas (Forts. v. B. III). v. Agronom M. Maeyerowitz. nebst Anmerkung. zur Namenerklärung vom Herausgeber. . . „	124 — 136
Das Buch Abbat-Zion (Beschreibung des heiligen Landes) ein Plogiat. „	137 — 155
Arabische Legenden übersetzt u. erklärt v. David Yellin . . . . . „	153 — 185
Die gesetzlichen Bestimmungen für das Chacham-Baschi Amt, u. die Gemeinde Ver- waltung in der Turkey.	
Übersetzung des Firmans des Chcham-Baschi. . . „	203 209
Biographische Notizen der Chacham-Baschi in Jerusalem „	210 — 217
Rückblick auf die Ereignisse in Palestina während der letzten 3 Jahren. Der industrielle u. commercielle Zustand. Die Thätigkeit der Municipalität. Die Vergrößerung der Stadt. Fortschritt u. Zustand der Erziehung u. Wohl- thätigkeits-Institute. Die Wirksamkeit des Vereins Lemaan Zion. Jaffa u. die benach- barte Colonien. Saffad u. Sichron Jacob. Petach Tikwah. Rischon Lezion. Hebron. . . „	218 — 236

Jüdische Schriften

zur

Geographie Palästinas

(X—XIX. Jahrh.)

VON

Dr. MORITZ STEINSCHNEIDER.

[Vortsetzung u. Schluss v. Band III.]

47 (425).

1676.

JOSEPH SCHALIT RICHETTI b. Elieser aus Safet, ed. Mantua 1676, zugleich mit einer eigenen Schrift über das Tabernakel, das anonyme „Iggeret“ etc., siehe unter 1626 (Zunz No. 109 zu berichtigen nach Steinschneider, Catalog. Bodl. S. 1526), vielleicht auch eine Karte von Palaestina in Amst. (zu einer Pesach-Haggada?). Ein Buch: „Zurat Erez Jisrael“ bei Ghironi, Toledot etc., S. 214 u. Benjacob 508, No. 89, 91 ist zu streichen.

48 (446).

1695.

ABRAHAM ben JAKOB Abinu, vormals christlicher Prediger, gab 1695 in Amsterdam eine Karte von Palästina mit hebräischer Ortsbezeichnung und Abbildung des Tempels, unter dem Titel:

„Luach-ha-Massaot u. Tabnit Bet ha mikdasch“
heraus, als Beilage zur „Pessach Haggada“; mit
derselben auch 1712 gedruckt: Sonst vergl. Zunz
No. 115; Steinschneider, Catalog. Bodl. 695, S.
2921 No. 8284.

1696.

49 (447).

CHAJJIM ALFANDARI b. Isak Rafael,
„Derech ha-Kodesch“ über die Heiligkeit Palä-
stina's mit Benutzung einer Abhandlung über den
Tempel etc. von Joseph de Trani (gest. 1639 in
Const.) u. Beigabe „Maggid Mereschit“ des Gross-
vaters Ch. b. Jacob (gest. 1640), Constant. 1710,
fol. Catalog Bodl. 821 N. 1635; Zedner 40, 177.
Titel fehlt im Index S. 840, weshalb wohl H.
Brüll (Jahrb. IV, 96) auf falsche Conjectur ge-
rieth. Das Jahr der Abfassung giebt Benjacob,
S. 291 No. 407.

XVII—XVIII saec.

50 (455).

SIMCHA b. PESACH aus Brzesc, Sibbub
kibre ha-Zaddikim“, eine jüdisch-deutsche Ueber-
setzung des anonym. „Iggeret“ (s. unter 1626)
über Wallfahrten zu den jüd. Graebnern; vgl.
Zunz No. 115; Steinschneider, Catalog. Bibl.
Bodl. 2598.

1704.

51 (463).

BRIEFE aus Jerusalem nach Prag und

Worms. Hs. Carmoly No. 20 (vgl. Katalog Frankf. a. M. 1875).

1707. 52 (471).

MOSES CHAGIS, „Sefat Emet“, über den Zustand der Juden in Palaestina, 8°. Amst. 1707. Steinschneider Catalog Bodl., S. 1791 *) “Paraschat elle Massâë“, Aufforderung zu Stipendien, sucht die Aechtheit der Tempelwestmauer zu beweisen, 8°. (Altona 1738 **) sehr selten; Steinschneider Catal. Bodl., S. 1790 No. 14; Inhaltsübersicht und Einzelheiten in „Zeitschr. der Deutschen Morgenl. Gesellschaft“. V, 380 (vergl. Polem, und apol. Lit. 311).

1716. 53[54], 148)

GEDALJA aus SEMIECZ in Litthauen, „Scha'lu Schelom Jeruschalajim“, 16 Bl. Berlin 1716, ist eine Beschreibung der Schicksale und Trümmer Jerusalems. Vgl. Zunz No. 121; Steinschneider, Catalog. Bodl. 1003. Der Verfasser beginnt mit der Erzählung, dass im Cheschwan 461 (Herbst 1700) Rabbi Jehuda nach Jerusalem kam; die Angaben Carmolys im Orient ed. Fürst XII, 297, wo auf Schudt, Jüd. Merkwürdigk. II, 58, 59, 62 hingewiesen wird, sind nicht sachgemäss.

*) Jerusalem 1880.

Red.

**) Jerusalem 1884.

Red.

1719.

55 (4891).

ALEXANDER b. MOSE ETTHAUSEN, „Bet Jisrael“, das jüd. Stammhaus, jüdisch-teutsche Geschichte der Israeliten und Antiquitäten Jerusalems (auch Topogr. Jerusalems). Offenbach 1719, 4° (80 Bll.), Amst. 1724. 4° (64 Bll.), Fürth 1771 (Catal. Bodl., S. 730 u. Add., Zedner, S. 243, vgl. Brüll, Jahrb. IV, 96).

1725.

55 b.

* SAMUEL di AVILA, veröffentlicht in der Vorrede seines Buches „Kether Thorah“ mehrere Documente u. Verordnungen des Jerusalemer Rabbinat, vom Jahre 1509—1648. Amsterdam 1725, 4°. (Cf. Catal. Bodl. S. 2409).

1740.

55 c.

RAFAEL TREVES, „Zach we-adom,“ Studienordnung (oder Lectionen?) und Vorzüge des heil. Landes. Constantinopel, 4°. (Catal. Rabino-witz 1886—7 No. 3239). Scheint sehr selten. N. Brüll, Jahrbücher, I, 117 kennt es nicht.

1743.

56 (512).

ANONYMUS „Sikkaron biruschalajim,“ über Graeber in Palaestina, bestehend aus dem anon. „Iggeret“ (s. unter 1626) und Gebeten aus „Et le-Channena“ (ersch. Ven. 1708, s. Cat. Bodl., S. 498 No. 3271) 8° „mit Constantinopler

Buchstaben“— Die Typen lassen (nach N. Brüll, Jahrb. IV, 95) auf Sulzbach schliessen — 1743. 2 Ausg. vermehrt von Jakob Babani, Amst. 1759 (16 ungezählte Bl., k. Bibl. in Berlin).*) Die Ausg. Constant. 1740 durch Rafael „Troyes“ bei Carmoly, Itin. 487, ist wahrscheinlich eine Confusion mit n. 55 c ; Benjacob Thesaur. I 185, No. 152, hat Const. 1743 ; ausser den Genannten vgl. Zunz No. 123, zu berichtigen nach Zedner, Catal. S. 322.

1745.

57.

JAKOB BERAB (jun). „Simrat ha-Arez“, Gesänge, hebräisch und spaniolisch zum Lobe von Tiberias, das sein Schwiegervater Chajjim Abulafia restaurirt hat, und Erzählung des Streites zwischen dem Scheikh und dem Wezir, nebst Doppelgedicht darüber. Mantua 1745. 4° 16 Bl. (Catal. Bodl. p. 1195 ; vgl. Hebr. Bibliogr. XI, 22 ; Geiger j. Zeitschr. IX, 280). Livorno 1820, 4° (28 Bl.). Letztere Ausg. jetzt in der k. Bibliothek in Berlin, fehlt in Benjacob's Thesaur. S. 221 n. 60.

1758.

58 (532).

JOSEPH SOFER reiste von Brody 1758 nach Safet und beschrieb seine Reise in einem

---

*) Auch Jerusalem 1875.

zu Frankfurt a. O. 1765 hebräisch und 1767 jüdisch-deutsch erschienenen Buche „Edut be Josef“ und „Iggeret Josef,“ welches höchst selten ist. Vgl. Zunz, No 125 ; Tychsenscher Catalog, S. 181 ; Bützowische Nebenstunden III, S. 41 ff. Deutsch m. d. Tit. „Iggeret ha-Kodesch,“ Frankf. a. M. 1809, nach N. Brüll (Jahrb. IV, 95) wahrscheinlich gekürzt. Ohne Zweifel ist dasselbe auch als „Maase Erez Jisrael“ aufgenommen in der Sammlung „Sippure Maasijot,“ Sidilkow 1834, Wilna 1845, 1848 etc. (bei Benjacob S. 422 N. 461).

1759.

59.

ANONYMUS, „Kitbe Kodesch“ Encomien des Simon b. Elasar de (van) GELDERN (wahrscheinlich eines Wohlthäters) seitens der Rabbiner Palästinas und anderer Länder. Amst. 1759 8°. (Zedner S. 267).

1760—80.

60 (534.)

ANONYMUS (vielleicht Benjamin Espinosa?) um 1760—80, über den Tempelbau (mscr. Reggio 20 f. 68 b—95 b), beginnend mit dem Index der 20 Capitel (über den Tempelberg, Mauern etc.); über Benj. Espinosa siehe Steinschneider Hebr. Bibliogr. XVII, 120.

1755—1763.

60 b.

* ANONYMUS Drei Briefe der Jerusa-

lemer Aschkenasim-Gemeinde an Berman Speyers in Metz, „Jerusalem“ Jahrg. II S. 148—157.

1764.

61 (536).

SIMCHA ben JOSUA ben Salomo HAAS, geb. in Dobrowitz 1710, gest. zu Brailow 1765 oder 1768, verf. um 1764 einen Bericht über seine Reise nach Pal., dessen Titel Carmoly (Revue Orient. I, 1841, S. 184) angebl. aus Salomo Dubno's (Schwiegersohn des Verf.) Catalog vom Jahre 1771 angiebt: „Sippure Erez Jisrael,“ hingegen für das letzte Wort: „ha-Galil“ in Benjacob's Thesaurus S. 18 N. 358 .s v. „Ahabat Zion“, unter welchem Titel das Buch 8°, Grodno s. a. erschien.*) Fehlt bei Zunz.

---

*) Bei der Herausgabe dieses Buches hat eine eigenthümliches Plagiat stattgefunden, worauf bisher niemand aufmerksam gemacht hat. Ein grösseres Stück desselben (v. Seite 36—47) gehört nämlich nicht dem auf dem Titelblatt namhaft gemachten Autor R. Simcha b. Josua sondern einem viel früheren Palaestina-Reisenden, dem Karaïten Samuel b. David (s. oben N. 42). Der Herausgeber hat diese Interpolation augenscheinlich vorgenommen, um das Werk des R. Simcha der nur Galiläa behandelte, zu vervollständigen, wobei er es an den nöthigen Änderungen resp. Weglassungen nicht hat fehlen lassen. (Siehe Ausführliches im hebräischen Theil unseres Jahrbuches).

Red.

1769.

62 (542).

MOSE JERUSCHALMI, „Jede Mosche“ eine Beschreibung von Palästina, auch aller Orte, Städte und Gräber, jüdisch-deutsch, 1769, 8°, 18 Bll. (Catalog von Hebraica etc. aus der L. Rosenthal'schen Bibliothek, Amsterd. 1875, Teil 1. S. 884).

1772.

63 (545).

PEREZ ben MOSE, „Schebach u-Tehilla le-Erez Jisrael,“ über die Vorzüge des heil. Landes. Metz 1772 (4 Bll.) (Brüll, Jahrb. IV, 69, scheint sonst unbekannt, fehlt unter den Drucken in Metz, bei Carmoly, Rev. or. II, 214 und bei allen Bibliographen).

1772.

64 (546).

CHAJIM (Josua Feibel) b. ISRAEL aus Tarnigrod, „Kazwe Erez,“ über Palaestina und dessen Einteilung Zolkiew 1772, 4° mit einer Karte von Arje Loeb ben Isak, 4° Grodno (5574) 1813. Benjacob S. 531 No. 432, Zunz No. 126 zu bericht. und ergänzen nach Zedner Catal. §59.— Einen Auszug daraus giebt ALEXANDER (SÜSSKIND) ben MOSES in seinem „Jesod we-Schoresch ha-Aboda“ Warschau 1814 f. 114 b—118 b (Brüll, Jahrb. IV, 96).

Vor 1777.

65 (549).

SALOMO b. MOSE, Chelm, starb in Salonichi 1777, verfasste eine ungedruckt gebliebene Schrift über die Gebietsbestimmung im h. Lande: „Chug ha-Arez.“ Zunz 124. Vgl. Steinschneider, Catal. Bodl., S. 2376.

1785.

66 (558).

JACOB BARUCH ben Mose Chajjim edirte: „Schabbechi“ (Ps. 147¹²) oder „Schibche Jeruschalajim,“ Miscellen über Jerusalem, Livorno 1785, 8°. (schon selten), 47 Bll., (Vorrede des Herausg. zuletzt zu finden); zuletzt gekürzt herausg. von Ahron Buchauer ben Jacob Kohen, Lemberg 1799 (fehlt bei Zunz No. 123); Wilna 1817 durch Isak ben Jacob; Warschau 1840; Zitomir 1860 (Benjacob 564, No. 218); s. l. 1862 (Hebr. Bibliogr. VI, 4). Enthält teilweise dasselbe, wie „Sikkaron biruschlajim“ (s. No. 56, 1743); Steinschneider, Catal. Bodl. S. 643, No. 4659 (vgl. S. 1192) zählt folgende Bestandteile auf: 1) Iggeret . . . . (s. No. 38, 1626): 2) Pilgerordnung nach Chajjim Vital, 3) Paraschat etc. (von einem Baruch; s. No. 26, 1522), 4) Takkanot . . . Statuten (scheint Anhang zu 3, da die J. 1518—1521 vorkommen), 5) Ueber 10 Stämme aus Isak Akrisch, 6) Grenzen Palaestinas u. Babylons nach Benjamin Tudelensis, 7) Gebete.

1785—86.

67 (559).

BENJAMIN ben ELIA, gen. Jeruschalmi (Karait) (vgl. oben No. 46), Reisebericht, herausg. v. Gurland 1865.

Vor 1797.

68 (564).

ELIA WILNA b. Salman, „Zurat ha-Arez,“ über Topogr. zu Josua, Sklow 1802, abgedruckt in d. hebr. Bibel, Wilna 1820, teils in ed. Proph. u. Hagiogr. 1780, giebt kurze Erläuterungen über d. Geogr. Palaestinas. Vgl. Zunz No. 127, Steinschneider, Catal. Bodleian S. 963.

1814.

69 (581).

ELJAKIM (Götzel) ALTSCHUL b. Seeb, „Erez Chemda,“ über die Grenzen Palaestina's als Erläuterung zu Josua 14, 6—10,9. Angehängt dem Werke „Sebed tob,“ über den Tempel Ezechiels von seinem Vater (welches zuerst Sklow 1793 ohne diese Beigabe erschien). Warschau 1814, 4°. (Zedner 120, Benjacob 151, No. 17; Confusion bei Fürst, Bibl. Jud. I, 44.— Brüll, Jahrb. IV, 96 giebt d. J. 1798 an [?]).

1817.

70 (588).

JACOB AUSPITZ aus Ofen, „Beer ha-Luchot,“ Erklärung zweier Karten (die er aus dem Lat. übersetzen liess) über die alte Welt, mit besonderer Rücksicht auf Bibel und Talmud

bearbeitet. Wien 1817. 2. Ausg. das, Holzinger 1818 (8 Bll. u. 2 Karten).— Fehlt bei Zunz.

1817. 71 [(593)].

SALOMO LÖWINSOHN, aus Moor in Ungarn, schrieb 1817 die erste biblische Geographie in hebräischer Sprache u. d. T. „Mechkere Erez“ Wien 1819, 8°. Deutsch u. d. T. Bibl. Geogr. mit Karte 1821. Zunz No. 139, Steinschneider, Catal. Bodleian. 1630. Vgl. auch Jacob Kaplan unter 1839.— Eine Biographie des Verf. in der Zeitung ha-Maggid, Lyck 1875.

1819. 72 (599).

MENDEL BRESLAUER b. Chajjim Jehuda, „Gelilot Erez Jisrael“, Geogr. Pal., teils nach Talmud etc., mit Einleit. hebr. u. deutsch. Breslau 1819. Zunz No. 140, vgl. Steinschneider, Catal. Bodleian. 1743.

C. 1820. 73 (600).

ISAAK SAMUEL REGGIO schrieb über Sambatjon, Ofir, Tiberias, im Jahrbuch „Biccure haittim“ Jahrg. VIII, S. 49—55; X, S. 4—7; XI, S. 18—21. Zunz No. 146; vgl. Steinschneider, Catal. Bodleian. 2135.

1820—28. 74 (604).

MARKUS JOST giebt in seiner Gesch. d. Israeliten (Berlin 1820—28) eine Beschreibung

von Palästina, Nachrichten von Reisen, Erläuterungen von Ortsnamen und Besprechungen geogr. Schriften. Vgl. Zunz No. 141.

1822—28. 75 (607).

SIMSON BLOCH ha-Levi b. Isak aus Brody, schrieb die erste systemat. Geogr. eines neueren Juden u. d. T. „Schebile Olam“ Zolkiew 1822—28, Asien u. Afrika umfassend, worin Palaestina nur auf 6 Bll. behandelt wird. 2. Aufl. mit Biogr. des Verf. von A. Dornzweig, 2 Teile, Lemberg 1870 (76 und 78 SS.). Hebr. Bibl. X, 65 n. Berichtig, S. 113.

1828. 76.

DOB-BAER ben JOSEF Jospe ש"ק (?) aus Wilna, „Gebule Erez Jisrael“ etc., Grenzen Palaestina's und Züge der Israeliten, nach den Ansichten des ELIA WILNA. Wilna 1828, 4°, lithogr. (Nachtrag zu Benjacob's Thesaurus, Buchst ך n. 29 b—ms.)

1829. 77 (613).

JOSEPH SCHWARZ (Tobler schreibt S. 242 Jakob). Seine Karte *) erschien 1829 nicht

---

*) In hebräischen Lettern. Dieselbe erlebte 3 Aufl. Würzburg 1829, Wien 1831, Triest 1832.

(wie T. angiebt) 1847, *) Vgl. Zunz No. 147, Steinschneider Catal. bibl. Bodl. 2575. Zedner Catalogue of the hebrew books of the British Museum S. 686. — Von demselben Autor erschien ferner : 1845 „Tebuath-Haarez“, enthält eine ausführliche Geographie Palästinas nach Bibel, Talmud u. Midrasch. Zweiter Band (separat nicht zu haben) betitelt „Tozaoth Haarez“ enthält Fauna, Flora Palästinas, wie auch eine kurze Geschichte desselben, Jerusalem 1845, 8°, **)

Englisch : A descriptive Geography and brief historical Sketsch of Palestine, by Joseph Schwarz. Translated by Isaac Leeser . . . Illustrated with maps and numerous engravings, Philadelphia A. Hart 5610—1850.

Deutsch : 1. Das Heilige Land, nach seiner ehemaligen und jetzigen geographischen Beschaffenheit, nebst kritischen Blicken in das Carl v.

---

*) T. denkt sicherlich an Schwarz's Karte in deutschen Lettern, die separat, unter dem Titel : „Die Gränzen Palästinas nach 4 B. Mos. XXXIV. 1—15 von R. Joseph Schwarz in Jerusalem 5607 (1847)“, und 1852 als Beilage zu seinem Werke „Das Heilige Land“ erschien.

Red.

**) Lemberg 1865 (Ausgabe des J. Kohen Zedek ohne jedoch die alten Druckfehler zu verbessern, und die Nachträge aus der ersten Ausgabe an ihren Platz einzuschalten.

Red.

Raumer'sche „Palästina“ von R. Joseph Schwarz, Deutsch bearbeitet von Dr. Israel Schwarz, Frankf. a/M. J. Kaufmann 1852, 8°, XIX, 452 S. u. Offenes Schreiben u. Nachträge 20 S.— 2. Joseph Schwarz, Das heil. Land, für Schulen bearbeitet von Salomon Hirschinger, herausgegeben von I. Schwarz, Köln, du Mont-Schaullerg, 1859, 8°. VIII u. 151 S.; s. Ritter 15, 59. G. Philipps u. G. Görres Historisch-politische Blätter, 30 Z. 11 H. Engelmann 151. *)

1836. 78 (647).

AHRON ben CHAJJIM, Zug der Israeliten, Einteilung d. Landes. Gedruckt Grodno 1836. (Benjacob, Thesaurus I, 309, No. 786).

1836. 79.

L. TRAUB, Palästina oder alte Geographie des h. Landes, Augsburg 1836 (nach Jost und Raumer, für Schulgebrauch).

---

*) Zu den genannten Werken können wir noch folgende zwei Arbeiten hinzufügen :

1841. Bericht über die Vethältnisse der Israeliten im heil. Lande, erschien im Orient No. 40, 1841, ins Hebräische übersetzt von K. Schulman, Har-El, Wilna 1867.

1862. „Luach“ Tabelle für Anfang der Morgenröthe u. den Sonnen-Aufgang in Palästina ; Herausgegen vom Schwiegersohn des Verfassers. Jerusalem 1862, lithographirt.

Red.

79 b.

1836 u. 1839. (T. 150).

JUDITH MONTEFIORE in London. Private Journal of a Visit to Egypt and Palestine. London, I. Ricknerby, 1836. 8°. (Not published). *) Notes from a private Journal of a Visit to Egypt and Palestine. (Ebenfalls Not published). London 1844. 8°. **) „Der grosse Wolthäter der juden, Moses Montefiore, war das 1. mal 1827, das 2 mal 1839, auch 1848 und später in Palästina. Die schriften kamen nicht in den Buchhandel. Weniges, was sonst die gebildete Jüdin schreibt, hat Interesse für einen weitem kreis“. (Tobler).

1837—1840.

80 (656).

L. LÖWE, reiste zweimal 1837 u. 1840 nach Palaestina. Seine Reisebriefe in d. Allgem. Zeitsch. des Judenthums***) 1839 No. 18 ff. Vgl.

---

*) Ein Auszug desselben findet sich in Wertheimers, Jahrbuch, Wien 1843. Red.

**) Ins Hebr. übersetzt von Anonymus unter dem Titel „Jehudith“ mit Anhang, Mehrere Briefe u. Pläne seitens der Vorsteher u. Sachkenner Palästinas, betreffend die Colonisation des heil. Landes und die Hebung der Lage der jüdischen Einwohner. London 12° (ohne Angabe des Druck-Jahres). Red.

***) Ins Hebr. übersetzt von Mordechai Ahron Günzburg (im Anfang seines „Hadebir“ Band I) Wilno 1845,

Zunz, No. 15 b. Einiges in Biogr. Löwe's in der Zeitschrift „ha-Maggid“ 1878/79.

1837. 80 b. (T. 160).

ANONYMUS, Drei Briefe der palästinischen Juden aus Jerusalem, Safet, und Beirut. Aus dem Hebräischen von E. S. CALLMANN Prag 1837 8°. Aus einer Zeitschrift, von Wolf Pascheles. Übertriebene Schilderung des Erdbebens am 1 Januar 1837 mit intressanten Einzelheiten.

1838. 80 c.

* SALOMON LOEB RAPOPORT. Abhandlung über Lage u. Geschichte der Städte Safet, Beth Scheon u. Gusch Chaleb (Giscala). Erschien als Einleitung zum Kore Hadoroth von Schalom Hacoheh, Wien 1838, 8°:

1839. 81 (666).

JACOB KAPLAN b. SALOMO KOHEN aus Minsk, schrieb: „Erez Kedumim“, 2 Bde., Wilna 1839, eine Bearbeitung von Löwisohns bibl. Geographie (s. No. 71), Zunz No. 158.

1839. 82 (668).

MENDEL (MENACHEM) ben AHRON aus Caminiez in Litthauen, „Alijja ha-Arez“, Zeiter-

---

und von M. Mohr am Schluss seines „Mebasseret Zion“ (S. n. 49 b.). Red.

eignisse in Palaest. und Beschreibung seiner Reise (1833), Wilna 1839 8°. Siehe Gurland, Einleit. zu Ginse etc. 1865, S. XXII.

1840. 83 (671).

M. S. FREYSTADT, in Königsberg, gab 1840 einen Prospect mit 6 Artikeln einer bibl. Geogr. heraus (Zunz No. 159), wovon jedoch unseres Wissens nichts erschienen ist.

1840. 84 (672).

LEOPOLD ZUNZ, Essay on the geographical literature of the Jews from the remotest times to the year 1841, in der Asherschen Ausgabe d. Benjamin von Tudela, Berlin 1840, 41, Bd. II, S. 230 ff. Das deutsche Original in s. Gesamm. Schriften. Bd. I. Berlin 1875, S. 146—216; vgl. unter Esthori (1314).

1840. 84 b.

ANONYMUS „Korot ha-Ittim“, Warschau 1840, jüdisch-deutsch Warschau 1841. Vgl. Gurland Ginse I. S. XXII, Benjacob S. 527 No. 328.

1841. 85 (680).

ELJAKIM CARMOLY (st. 1875), „Elle ha-Massaot“, Reiserouten in Palaestina, hebr. angeblich aus einer aus Marokko stammenden Handschrift, zuerst herausgegeben (Brüssel ?) 1841 (32 SS) u. in „Aggudat Aggaddot“ her. v. A. M.

Luncz, Jerus. 1885, 24°. Carm. vermuthet dass der unbekante Verfasser in der ersten Hälfte des XIII. Jahrhunderts gelebt, weil er Maimonides (st. 1204), aber nicht den Nachmanides erwähne, und dass er die Quelle späterer Schriften sei (Steinschneider, Polem. Literatur 311). Das Vorwort enthält das Gräberverzeichniss von Jakob (s. N. 9).— Itinéraires de la Terre Sainte des XIIIe — XVIIe siècle, traduits de l'hébreu et accompagnés de tables de cartes etc. par E. Carmoly, Bruxelles 1847, gr. 8° (Nicht durchweg aus dem Hebr. übersetzt, nirgends zuverlässig; über C.'s Fälschungen, Erfindungen, Plagiate etc. siehe Zunz No. 151, Steinschneider Catal. Bodlej. introd., S. LI; Hebr. Bibliogr. XV, 105; sonst auch ibid. XIX, 62).

1841. (T 220). 86 (681).

SAL. MUNK, „Palestine“ (Theil des Univers) Paris 1841, 1845 (764. SS.), 1856, deutsche Uebersetzung von M. A. Levy blieb unvollendet (Leipzig 1871 f.) 8°. Eine italienische Uebersetzung Venezia 1853.

1842. 87 (688).

ANONYMUS „Takkanot“ Statuten, Einrichtungen u. Gebräuche der Juden in Jerusalem, hebr. mit Vorwort herausgegeben von C. A. Gagin 8° Jerusalem 1842 und 1883. Vgl. Zedner, Catalog. 322.

88.

1843 (T. 221).

J. GANS, Landeskunde von Kanaan nach der Stämmeneintheilung ; zunächst für israelitische Schulen bearbeitet. Paderborn, Winkler, 1843, 8°. Mit 1 Karte S. Engelmann 149 S. (Fürst, Bibl. Jud. I, 317).

89 (703).

1844.

CHAJJIM HURWITZ HA-LEVI, „Chibbat Jeruschalajim“, Geographie Palaestinas. Jerusalem 1844, anonym Königsberg 1855; *) nähere Nachweise siehe bei Steinschneider Hebr. Bibl 1858 S. 28.

89 b.

1844.

MENDEL MOHR, „Mebasseret Zion“ über Palaestina, nebst Briefen des Dr. Löwe. Lemberg 1847 8°. (Catalog Rabinowitz 1886/7 S. 56 No. 1938).

90 (717).

1846 ff. (T. 175).

BENJAMIN II. (Israel Josef) gestorben in London 4 Mai 1864, ungef. 40 J. alt, (Hebr. Bibliogr. VII, 61), Cinq années de Voyages en Orient 1846—51. Paris, Levy 1856, 8°, deutsch ; Acht Jahre in Asien etc. 2. Aufl. Hannover 1858, XI, 314 S. Hebr. „Massaë Jisrael“ übersetzt

---

*) Wilna 1875.

Red.

von DAVID GORDON Lyck 1859 8°. (Über die Unzuverlässigkeit der Angaben s. Hebr. Bibliogr. III S. 9 und 80. Auch die französ. Ausg. ist nicht von B. selbst abgefasst). Englisch: Eight Years in Asia etc. Hannover 1863. London 1865.

1856.

91 (798).

KALMAN SCHULMANN. „Ariel“. Ueber Inschriften auf dem Sinai, Zehn Stämme und Sambation, die Rechabiten, Geschichte Palaestinas seit dem Exil, besonders Hebron, Safet und Tiberias, neuere Entdeckungen in Assyrien und dergl. In hebr. Sprache Wilna 1856, 12°, 158 SS.

Von dem selben Autor erschien ferner:

* „Schulamith“ über die Merkwürdigkeiten des heil. Landes, 2te Ausgabe mit Zusätzen u. Verbesserungen, Wilna 1859. 12° 145, SS.

* „Har El“ über Topographie Jerusalems, Lage des Jordan, Todtes Meer u. See Kinereth, Merkwürdigkeiten u. Inschriften auf dem Sinai, Brief des Joseph Schwarz (S. No. 77) etc. Wilna 1867. 12°, 116 S.

* „Chabazeleth Hascharon“ Am Schluss dieses Werkes findet sich eine Sammlung der Sagen u. Legenden des heil. Landes (übersetzt aus Frankls „Nach Jerusalem“), Wilna 1861, 12°.

1856 (T 194).

92 (799).

L. A. FRANKL. Nach Jerusalem! 3 Theile
Leipz. 1858 (Schriften des Instituts zur Förd.
israel. Litt.) Hebr. („Jeruschalajma“) von Mendel
E. Stern, Wien 1860 ; daraus : „Das Gestade von
Palaestina“, in der Zeitschrift Haschachar Wien
1860 No. 27, 28

1856.

92 b.

* CHAJJIM NATHAN DEMBITZER ver-
öffentlichte eine Sammlung von Documenten und Ver-
ordnungen betreffend der Sammlung und Verthei-
lung der für Palästina gesammelte Unterstützung's
Gelder (Chaluka) unter dem Titel „Moginne Erez
Israel“ Lemberg 8°.

1856.

93 (T, 245)

F. HANDTKE, Wandkarte von Palästina,
zum Gebrauch für Schulen eingerichtet, und nach
den besten Quellen entworfen und gezeichnet.
3 Auflage. Glogau, Flemming 1856. Gr. fol. 4
lithographirte und kolorirte bl. S. Engelmann
154, 1095.

1861.

94.

MEIR ZIPSER, „Maalat u-Keduschat Je-
ruschalajim“, nach dem Talmud, hebr. In der Sam-
melschrift „Kebuzat Chachamim“ (Wissensch.
Aufsätze in hebr.-talmud. Sprache gesammelt

von W. Warnheim) Wien 1861, 8°, S. 1—5.

1862.

95.

* DAVID b. SIMON, „Schaar ha-Chazer“ über die Vorzüge des heil. Landes, gesammelt aus Talmud, Midrasch u. kabbalistischen Werken, Jerusalem 1862, folio.

1863.

96 (856).

HA-LEBANON, Journal, für die Angelegenheiten der Juden in Palästina her. von H. J. Brill *) und M. Cohen, fol. (Steinschneider Hebr. Bibliogr. II. 57), Jerusalem 1864. Die Fortsetzungen erschienen in Paris und Mainz (Jahrg. VIII. 1872),

C. 1864.

97 (882).

SIMCHA PINSKER (gest. 17. Nov. 1864), hinterliess 2 grosse Karten von Palaestina, in der einen die Namen der Städte nach Bibel, Talmud und in anderen Sprachen angegeben und erklärt, in hebr. Lettern, in der andern nur durch verschiedene Farben angedeutet, s. Maskir Libne Reschep (sic). Superstitum post ill. S. P. manuscriptor hebr. etc. Catal. Vindob, 1869, S. 52,

---

*) Vom selben Autor erschien ferner : „Jesod ha-Maala“, Entstehung der Colonie „Ekron“ wie auch geschichtliches der übrigen Colonien Palästinas. Mainz 1863, 12°. Red.

No. 99. (Pinsker's Nachlass erwarb das Beth ha-Midrasch in Wien.)

1865. 98 (877).

JONAS GURLAND, „Ginse Jisrael be-Sanct Peterburg“ (Neue Denkmäler der jüd. Literatur in St. Peterburg) Lyck 1866, enthält 3 Reisen von Karäiten nach Palaestina : 1) Samuel b. David 1641, 2) S. 31 : Mose ben Elia ha-Levi, 1654—1655, 3) S. 44 : Benjamin Jeruschalmi ben Elia 1785—1786. In der Einleitung zählt Gurland 20 hebräische Reisebeschreiber auf.

1866. 99.

ANONYMUS, „Schaalu Schelom Jeruschalajim“ über die Verhältnisse Jerusalems u. dessen Einwohner, Westliche Tempelwand, Grab Rahels etc. im Form von Fragen u. Antworten, Odessa 1866, Jerusalem 1868, 8°. (Catal. Kauffm. XVII No. 1664).

1866. 100.

MOSES MONTEFIORE, veröffentlicht : 1. Bericht seiner Reise nach dem heil. Lande in englischer Sprache. Ins Hebräische übersetzt von DAVID GORDON unter dem Titel „Michtable-Moscheh“ in Hamagid 1866 von No. 40—46. und dann separat u. d. T. „Mosche Wiruschalajim“ Lyck 1887 (23 S.) 2. 1875, An open letter adressed by Moses Montefiore, Bart. by Rev.

Meyer Auerbach and Rev. Samuel Salant, together with a Narrative of a forty Days sojourn in the holy land etc. by M. Montefiore, London 1875, 8°, 148 S., am Schluss der hebr. Text der Adresse (40 S.)

1866.

101 (889).

MOSES REISCHER ben Menachem (aus Palästina gewandert) „Schaare Jeruschalajim“, Beschreibung des heil. Landes und Zustand der jüdischen Bevölkerung in 12 Kapp. Lemberg 1866, 8° (88 Bl.) Dasselbst 5636—1875 kl. 8° (8 Bogen zu 8 Bl.) Mit Weglassung des Autornamens Warschau 5634 (Oct. 1873) 4° (52 Bl.). Den Inhalt gab ich, nach einer Mittheilung von Isidor Loeb über die, in den Anhängen abweichende illegitime Ausg. Warschau in der Zeitschr. des Deutschen Palästina-Vereins 1881, IV, 207—210; vgl. Hebr. Bibliogr. IX, 99, XXI, 6 u. 45. *)

*) Da die an letzterem Orte versprochene Notiz des Herrn van Biema (von December 1881) über die 1 Ausg. wegen Eingehen des Blattes, noch nirgends veröffentlicht ist, so trage ich sie hier nach. Das 11 Kap. hat folgende Lieder: 1 בר יוחאי נמשחת. 2 פתח הפיוט של כמו"ה אברהם: אולאי בעל חסד לאברהם: 3 בגדי אור עמית: (ר"ת ישועה נמף חוק). 4 בוצינא קדישא (2 בדפוס ווארש.). 5 נעמו אמרותיך (ר"ת פראג"י שוואט חוק). 6 איום נכבד יום זה ונורא (ל"ג בעומר; 3 בד"ו). 7 ארץ הקדושה (שלמה כמו במנהג ספרד) ויען (1888). 8 ירך תנחני (ר"י נגארה).

102.

1856.

* JONAS (Jomtob) SPITZ „Erez Zebi“ Das biblische Palaestina zum bessern Verständnisse der heil. Schrift in histor. u. geogr. Beziehung für Schul u. Privatgebrauch etc. Prag mit Karte.

103.

1868.

Neh. BRÜLL (zuletzt Rabbiner in Frankfurt a/M.), Notizen zur Geographie Palaestinas, in Frankel—Grätz's Monatschr. für Gesch. u. Wissenschaft. d. Judenth., Bd. 17 (Breslau oder Krotschin). — Der Verf. giebt auch einige Berichtigungen und Nachträge zu Zunz's Geogr. Lit. in seinen „Jahrbüchern für jüd. Gesch. und Lit.“ IV, Frankfurt a/M. 1879, S. 95 ff.

---

9 אערן שיר זמרה (ר"ת אני דוד בן חסין חזק). 10 לדודי שיר ומזמור (למעלת ירושלם, ר"ת לדוד בן חסין חזק ב"ר אהרן).
11 אוהיל יום יום אשתאה (למעלת מערות שבעיר טבריה, נועם כוכב עורך, ר"ת אני דוד ב"ר אהרן בן חסין חזק). 12 שיר חדש כברכת ה' יגיד (לכבוד בית קדשנו וכו' נעם אל ארץ עזובה, ר"ת אני דוד בן אהרן חזק — והמחבר נקרא תלמיד ר' חיים אבואלעפיה בטבריה). 13 פורים פורים (ר"ת יוסף שלי).
14 יקרבנו (ר"ת יאושע — שניהם במחזור הספרדים). 15 (להזכיר) משמטות הרבה, וכלי ארמי (דוכרנא) מגלשושי (כצ"ל) ומסיים בשיר של המחבר לכבוד ארץ הקדושה, ר"ת משה וכו' ובסופו Man sieht daraus, dass beide י"ב שערי הספר. החרוזים רמו י"ב שיערי הספר. Man sieht daraus, dass beide jüngerer Ausgaben verschiedene Stücke weggelassen haben (vgl. H. B. XXI, 7).

1868.

104.

A. S. FISCHER, Palästina nach seinen natürlichen und geschichtlichen Verhältnissen geschildert. Wien, kl. 8, VIII. u. 240 S.

1868.

105.

* ADOLPHE NEUBAUER, „La Géographie du Talmud“. (Der erste Theil behandelt alle Palästinenensischen Städten u. Ortschaften, die in Jerus., Babyl. Talmud u. Midrasch erwähnt sind.) Paris 1868, 8°.

1868.

106.

OPPENHEIM, Zur Talmudischen Geographie (Monats-schrift her. von Frankel).

1869.

107 (930).

M. LETTERIS, „Ein Blatt Geschichte“ Bilder aus dem biblischen Morgenlande. Leipzig 1869, 8°.

1861—70.

108.

PINNER, M. liess in diesen Jahren (in Berlin?) einen Catalog drucken, dessen defecte Exemplare mit seinen Büchern von der K. Bibliothek erworben worden. (Von Bogen 2, 3, 7 sind sehr wenige, von 4 und 9 gar keine Exempl. vorhanden.) S. 87, 88 enthalten Namen von jüd. Gelehrten, die in Jerusalem, Hebron, Zaphat, Sichem, Tiberias, Meiron, begraben sind.

1870. 109 (942).
ANONYMUS, „Keduschat ha-Arez“, Ueber die Heiligkeit Palaestinas, aus alten Quellen gesammelt. Jerusalem 1870, 40 Bll. vgl. Steinschneider Hebr. Bibliogr. XI, 30.

1870. 110.
ANONYMUS „Debar Adonai Miruschalajim“ über den Vorzug Palaestina's. Jerus. 4° (Catal. Kauffmann XVII N. 316).

1871 ff. 111 (952).
HABAZELET, Eine Zeitschrift herausgegeben von J. B. Frumkin, fol., Jerusalem 1871 bis 1879 ; Vgl. Hebr. Bibliogr. XIX, 25 *).

1871. 111 b (967).
* MICHAEL COHEN, „Haariel“ Monatschrift, erschien nur zwei Jahre, zuerst 4° u. später in 8° Format.

1872—84. 112.
H. GRAETZ (Verschiedene Artikel in der Monatschrift, verzeichnet bei Röhrich Bibl. Geogr. Palaest. S. 561.)

---

*) Diese Zeitschr. erscheint noch bis heute.

1872. 113 (967).

CHAJJIM PALAGI, „Arzot ha-Chajjim“, Gesetze das heilige Land betreffend und zehn Trauerreden, 4°, Jerusalem 1872, 2, 100, 2 Bll.; vgl. Hebr Bibliogr. XIII, 3.

1873. 113 b.

* SAM. MONTAGUE, u. Dr. A. ASHER London 1873, Ins Hebr. übersetzt von I. B. Frumkin nebst Bemerkungen unter dem Titel „Le-Haramath Keren Jeruschalajim we-Toschebeha“ Separat-Abdruck aus dem „Habazeleth“ 1875, X No. 37—48.

1874. 114 (985).

ARJE (Loeb) FRUMKIN, „Eben Schemuel“ Biographien von jüd. Gelehrten in Jerusalem und Grabschriften vom Oelberg, nach gedruckten und handschriftlichen Quellen. Theil 1, 8°, Wilna 1874; vgl. Hebr. Bibliographie XV, 25.*).

1874. 115 (990).

ELIA CHASSAN, aus Jerusalem, „Sichron

---

*) Von demselben Autor ist eben erschienen; 2 Briefe über die Zustände Jerusalem's unter den Namen „Massa Eben Schemuel“, Jerusalem 1891.

Red.

Jeruschalajim“, Gespräch über die Bedeutung des heiligen Landes, 4°, Livorno 1874 ; vgl. Hebr. Bibliogr. XV, 73.

1874.

115 b.

* JOSEPH ZEBI FALITSCHINEZKI „Kro Mikra“ Biblische Topographie, Zitomir 1874, 8°.

1875.

116.

Dr. LONDON, Mittheilungen aus den Leprosen-Hütten (Biut el-Massakin) in Jerusalem, 8. s. l. e. a. (Ueberreutersche Buchdruckerei, M. Salzer, 1875, 8 S.). Abdruck aus einer Zeitschrift? Hebr. Bibliogr. XV, 125.

1875 ff.

117 (990).

„Schaare-Zion“, Die Thore Zions, eine hebräische Wochenschrift, herausgegeben von Isak GOSCINNI, 4°, Jerusalem 1875 ff. ; vgl. Hebr. Bibliographie XIX, S. 26.

1875.

117 b.

* SELIG LAUTERBACH, „Ohole Schem“, philologische Forschungen über Namen von Ortschaften in Palästina, erschien zuerst in Fortsetzungen in „Habazeleth“ dann Separat, Lemberg 1875.

1876.

118 (997).

ABRAHAM MOSES LUNCZ, „Netibot Zion Wiruschalajim“, eine Topographie von Jerusalem und dessen Umgebungen I. Jerusalem 1876 (28 u. 21 SS. mit einer Abbildung); vgl. Hebr. Bibliogr. XVI, 98.

1876.

119.

* S. SALOMON b. MENAHEM (Mendel) „Sikkaron bi-ruschalajim“, Beschreibung der Synagogen, Lehrhäuser, Anstalten Jerusalems, u. ein Gräberverzeichniss des heil. Landes. Das Buch mit selbständigem Titel u. eigener Pagnation ist doch nur als zweiter Theil seines Werkes „Em la-Masoreth“ zu haben, Jerusalem 1876 4°.

1876.

120.

* JOSEPH RACHAMIM CHAJJIM PRAGER „Massa ha-Jareach“, Eine Reise von Jerusalem nach Saffed, Jerusalem 1876, 8°.

1877.

121.

* LOEB URENSTEIN, „Tal Jeruschalajim“, Der zweite Theil dieses Buches enthält Zustand u. Gebräuche der isr. Bevölkerung Palästina's, Jerusalem 1877 12°.

1877.

122.

PESACH KOHEN, „Schibche Erez la-

Chajjim“, Wilna (Catal. Kauffman XVII No. 1617,

1877. 122 b.

* Dr. NEUMANN, „Die heil. Stadt u. ihre Bewohner“, Hamburg 1877, 8°.

1877. 123.

* ROSENTHAL, „ha-Nachal“. Ueber die Verhältnisse Saffeds, nebst statistischen Angaben u. Kritik über die Chaluka, Paris 1877 12°.

1877. 124.

* JOEL MOSCHE SALAMON, 1 „Beth Jacob“ Entstehung und Beschreibung der Haupt Synagoge der Aschkenas. Gemeinde zu Jerusalem, Jerusalem 1867, 12°. 2 „Jehuda wi-ruschalajim“, Zeitschrift (2 wöchentl.) quarto, 2 Jahrgänge.

C. 1877. 125.

* ELASAR ROKEACH Ueber die Verhältnisse und Zustände der Aschkenas. Gemeinde Saffeds, Jerusalem (ohne Angabe des Druck-Jahres) 12°.

1879. 126.

* MENDEL OELBAUM, „Erez Zewi“ Zustand und Verhältnisse der Aschkenas. Gemeinde zu Saffed. Erschien zuerst in Fortsetzungen in Haschachar und dann separat, Wien 1879, 8°.

1879.

127.

* SYDNY SAMUEL, „Sketch of the holy Land“
erschien zuerst im Jewish Chronicle, dann Separat.
Ein grosser Theil desselben ist hebr. übertragen
von B. Steinhardt (Hameliz 1880).

1880.

128.

SIMON BERMAN, „Massaot Schimeon“,
Krakau 1880 (Catal. Pascheles 24 S. 39 No. 621).

1880.

129.

* TOBIAS SALAMON, „Jeruschalajim“
Historische Notizen über Jerusalem, Tempelplatz
etc. nebst mehreren Abbildungen, Jerusalem
1880, 32°.

1881.

130.

* JOEL LINETZKI, Wandkarte Paläs-
tinas, hebr. Odessa 1881.

1882.

131.

* ROSENBERG, Wandkarte Palästinas,
hebräisch. Petersburg 1882.

1882.

131 b.

* J. HERRMANN (Rabbin de Valenciennes)
„Le Temple de Jérusalem“, d'après les travaux
des archéologues modernes. Valenciennes 1882, 8°
(30 S.).

1883. 132.
JAKOB BACHARACH „Sefer ha-Massa“
Reise nach dem heiligen Lande, unternommen im
Jahre 5642 (1882). Oekonomisch und character-
istisch beleuchtet . . . (1883) 2. verb. Aufl.
Warschau, Verlag von Jacob Sapirstein 1884
(5645). Hebr. 121 S. kl. 8°.
1883. 133. (Nachtrag zu A. 78).
AHRON b. CHAJJIM „More Derech“ (Weg-
weiser), Zug aus Aegypten und Eintheilung des
Landes Kanaan ; Bibelstellen, vocalisirt mit
Raschi und Commentar. Warschau 1883 bei J.
Goldmann (48 S.)
1883. 134.
* EPHRAIM DEINARD, „Massa be-Erez
Ha-Kedem“, Reise von Odessa nach Jerusalem
und zurück, Presburg 8°.
1883. 134 b.
I. L. KOLBE aus Warschau „Binjan
Ariel“ Archaeolog. Beschreibung Palaestina's etc.
Wien 1883, 8° (96 S.) ; auch deutsch. (Zeitlin,
Bibl. Post-M. S. 182).
1883. 135.
* ANONYMUS, „Abodath ha-Adamah etc.“,
eine hebräische übersetzung aus Dr. Anderlind's

Abhandlung über die Flora Palästinas u. Syriens in der Ztschr. des Deutsch. Verein zur Erforschung Palästinas (Separat-abdruck aus dem ha-Zebi), Jerusalem 1883, 12°.

1883.

136.

ELIESER BEN-JEHUDA „Erez Jisrael“ eine ausführliche Geographie Palästinas I. Theil, Jerusalem 1883, 8°. 96 S. (Rev. d. Et. j. VIII, 285).— 2 „Haor“ (vorm. ha-Zebi) wöchentl. Zeitschrift, insbesondere für die Interesse der Colonisation u. Angelegenheiten des heil. Landes. 6. Jahrgang (erscheint noch bis heute) Jerusalem folio.

1885.

137.

N. SOKOLOW „Erez Chemda“ Geographie Palaestina's, mit 2 Karten. Warschau 1885, klein Oct. (VIII u. 192 S.).

1885.

138.

MAIROWITSCH, Manasse b. Zebi, „Eza we-Toschijja“ über Weinbau in Palestina, Warschau 1885 kl. 8° (20 S.).

1885.

138 b.

* ADELMANN MORDEC'AI, „Luach Jeruschalajim“, Kalender nebst statistischen Daten, wie auch Rückblick über die Jahresereignisse im heil. Land, Jerusalem, 1885 - 91 16°.

1885. 139.
* F. D. LEWANTIN, „Erez Abothenu“
Gründungs-Geschichte der Colonie „Rischon
Lezion,“ Warschau 1885, 12°.
1885. 140.
* CHAJJIM BLOCH, „Zurat ha-Bajit“
Plan u. Modell des Tempels nach Talmudischen
Quellen. Presburg, 1891 (Faust, Catal. n, 7, 1891).
1886. 141.
HILDESHEIMER H., Beiträge zur Geo-
graphie Palestina's, Berlin 1886. — Recensionen
verzeichnet G. Jacob, im Bericht der Zeitschr.
für Palestina über 1886 S. 121.
1886. 142.
* MARCUS N. ADLER, The Temple of
Jerusalem, erschien zuerst im Jewish Chronicle,
Decbr. 86, abgedruckt in Papers read before the
Jews College Literary Society, ebenso Separat-
Abdruck, London 1889.
1886. 143.
* ANONYMUS, Die Menorah, oder die 7
Colonien des heil. Landes, jüd.-deutsch, Odessa
1886 8°.

1886. 144.
* BLAU SAL. ISAK, „Schaare Zion“ über die Verhältnisse der Israeliten in Jerusalem in Briefform, Jerusalem 1886 8°.
1886. 145.
* KRÄMER JACOB, „Doresch le-Zion“ Vorzüge des heil. Landes und Ermahnung zur Colonisation desselben, Wilna 1886, 8°.
1886. 146.
* GOLDZIHHER Dr. ISRAEL, Palesztina ismeretének haladása az utolsó három evtizedben, (die Fortschritte der Palaestinakunde in den letzten drei Jahrzehnten). Ausgabe der Ungarischer Akademie, Budapest 1886 8° 72 S.
1887. 147.
* J. EDELSTEIN „Zimche Erez Jisrael“ die Flora Palaestinas, im Jahrbuch Haassif Jahrg. IV. 1887.
1888. 148.
DAVID YELLIN, „Erez Abotenu“ Kurze geographische Beschreibung Palästinas als Anhang zu sein. hebr. Lesebuch „Mikra“ Bd. 2, Jerusalem 1888, 8°.

1889. 149.
CH. A. HAUSDORF „Kontres Keduschat Erez Jisrael“ über das Sabbatjahr in unserer Zeit. Jerus. 1889 (Catal. Kauffm. XVII N. 1425).
1889. 149 b.
* KAMINKA, Armand „Studien zur Geschichte Galiläas“. Berlin 1889, 8°.
1890. 150.
HALEVY JOSEPH, „Ore Erez Jisrael“, Eine Etymologische Abhandlung über Namen mehrere Ortschaften Palästinas, Separat-Abdruck aus dem Jahrb. Jerusalem B. III u. IV, 1889.
1890. 151.
* MORDECHAI b. HILEL HA-KOHEN „Al Admath Jisrael“, Reisebeschreibung mit besondere Rücksicht auf den Zustand der neu gegründeten Colonien. Separat-Abdruck aus dem Hamelitz, Petersburg 1890 8°.
1890. 152.
* MUSCHKAT CHJJIM ELIEZER, „Al Hare Jisrael“ Reisebeschreibung, Separat-Abdruck aus dem Habazelet, Jerusalem 1890 12°.
1890. 153.
* GOLDMAN JAKOB aus Pinsk, „Jalkut

Erez Jisrael“ über die Vorzüge des heil. Landes,
eine vollständige Sammlung aus der Talmudischen
Literatur Warschau 1890 8°.

1890.

154.

* JUDILOWITCH DAVID, „ha-Mischar
we-Charoscheth ha-maasse be-Erez ha-kadoscha“
Handel u. Industrie im heil. Lande. Moscau
1890, 8°.

Nachschrift.

Der Druck dieses Artiels durch 4 Jahre in
so weiter Entfernung, theils ohne meine Correctur
mit Zusätzen des Herrn Red. welche über die
unsprünglichen Grenzen meiner Arbeit hinaus-
gehen und eine Umarbeitung des Index von seiner,
Seite, hat einige Ungenauigkeiten, Inconsequenzen
namentlich in der Orthographie und Lücken ver-
anlasst, deren gründliche Beseitigung einem
künftigen Jahrgang vorbehalten bleiben
muss, wie das noch fehlende hebraeische
Titelregister. Ich beschränke mich hier
auf folgende Bemerkungen : No. 33 c lies Al-
scheich, No. 84 b sollte ein Nachtrag zu 82 sein.

Berlin, 6 Juli 1892.

M. STEINSCHNEIDER.

I N D E X

Abraham b. Jacob Abinu	48	Edelstein J.	147
Adelman M.	138 b	Elia Afida Begi	36
Adler Marcus N.	142	— Chassan	115
Ahron b. Chajjim	78, 138	— aus Ferrara	14
Alexander b. Moses	55	— von Pesaro	32
Altschul El.	69	— Wilna	68
Anonymus 2 (980 5 b. 1188)		Elieser b. Jehuda	136
10 b (13 — 14 Jh.)		Esthori b. Mose ha-Parchi	11
16 (1443) 18 (1473)		Faltischinezky J. Z.	115 b
22 (7495 24 XV Jh.)		Fischer A. S.	104
25 c (1521) 26 (1521)		Frankl L. A.	92
28 (1537) 37 (1620)		Freystadt M. S.	83
38 (1626) 45 (1650 —		Frumkin J. B.	111
70) 56 (1743) 59		Frumkin Arje Loeb	114
(1759) 60 1760 — 80		Gans J.	88
60 b (1755 — 63) 80 b		Gedalja aus Semiecz	53
(1837) 84 b (1840)		Geldern	95
87 (1842) 99 (1869)		Gemeinden	29
109 (1870) 110 (1870)		Gerson b. Ascher	31
135 (1883) 143 (1880)		Gerson b. Elieser	40
Asher A. Dr.	113 b	Goldman Jacob	153
Auspitz J.	90	Goldzieher Israel Dr.	146
Bachrach Jakob	132	Goscinni I.	117
Benjamjn b. Elia	67	Gurland J.	98
Benjamjn von Tudela	3	Habazeleth	111
Benjam in II.	90	Halévy Joseph	150
Berman Simon	128	Handtke F.	93
Blau Sal. Is.	144	Hassan Elia	105
Bloch S.	75	Hausdorf Ch. A.	149
Bloch Chajjim	140	Hermann J.	131 b
Breslauer M.	72	Hildesheimer H.	141
Briefe	51	Hillel	7
Brüll N.	103	Hurwitz Ch.	89
Chajjim Alfandari	49	Isak Chelo	11 b
Chajjim b. Israel	64	Isak ibn el-Ferra	15
Camoly E.	85	Isak Latif	25
Cohen Michael	111 b	Israel aus Jerusalem	25 b
David Reubeni	27	Jacob Baruch	66
David b. Simon	95	— Berab	57
Deinard Ephraim	134 b	— ben Natan'el	13
Dembitzer Ch. N.	92 b	— aus Paris	9
Dob Baer b. Josef	76	— Sikilli	23

Jacob Zaddik	39	Natan Spira	46 b
Jehuda al-Charisi	8	Neubauer Adolphe	103
Jesaia Hurwitz	36 b	Neuman Dr.	122 b
Joseph Aschkenase	20	Obadja Bertinoro	21
— b. Elieser	12	Oelbaum Mendel	126
— ha-Levy	17	Oppenheimer	106
— Schalit Richetti	47	Palagi Ch.	113
— Sofer	58	Perez b. Mose	63
— de Trani	41	Pesach Kohen	122
Jost M.	74	Petachia aus Regensburg	5
Judilowitch	154	Pinner M.	108
Kaminka Armand	149 b	Pinsker S.	97
Kaplan J.	81	Prager Joseph	120
Kolbe J. L.	134	Rafael Trocves	55 c
Krämer Jacob	145	Rapoport S. L.	80 c
Lauterbaeh	117 b	Reggio J. S.	73
Lebanon	96	Reischer Mose	101
Letteris M.	107	Rokeach L.	125
Lewantin F. D.	149	Rosenberg	131
Lewisohn W. A.	93	Rosenthal	123
Linetzki Joel	130	Sahl b. Mazliach	1
Löwe L.	80	Salomo b. Chajjim	34
Löwensohn Salomo	71	Salomo b. Menahem	119
London Dr.	116	Salomo b. Mose Chelm	65
Luncz A. M.	118	Salomon J. M.	124
Mairowitch M.	138	Salomon Tobias	129
Mendel b. Ahron	82	Samuel di Avila	55 b
Meschullam b. Menachem	17	— b. David	42
Montague S.	113 b	— b. Simson	9
Mohr M.	89 b	— J.	88
Montefiore Judith	70 b	— Sydni	127
Montefiore Moses	100	Schaare Zion	117
Mordechai b. Jesaiah	35	Schulman K.	19
— b. Hilel ha-Kohen	151	Schwarz J.	77
Moses Alscheich	33 c	Simcha b. Jona	61
— Basola	30	— b. Pessach	50
— Chagis	52	Simson Back	33 b
— b. Elia	46	Sokolow N.	137
— b. Israel	44	Spitz Jonas	102
— Jeruschalmi	62	Sydni, Sam.	127
— b. Maimon	4	Takkanoth	87
— b. Nachman	10	Traub L.	79
Munk S.	86	Uri b. Simon	121
Muschkat Ch. L.	152	Yellin David	148
Naftali b. Jacob	43	Zipser M.	94
		Zunz L.	84

Cultur-historische Entwicklung

des heiligen Landes,

von Baurath

C. SCHICK.

(Fortsetzung von „Jerusalem“ Bd. III.)

II.

Von der Sündfluth bis zur Eroberung durch die Israeliten.

(Ein Zeitraum von rund 900 Jahren)

Durch die Sündfluth hat das heil. Land eine vielfach andere Gestalt bekommen; es wurde nicht nur grösser, sondern die früher einzelnen Inseln waren nun ein Ganzes, und mit dem asiatischen Festland zusammen hängend. So konnte das Land auch durch Zuzug von Osten, von Babylonien her, bevölkert werden. Man ersieht aus der Völkertafel (1 Mose 10) dass Noah's Enkel Canaan u. seine Kinder, in dieses Land gekommen sind; — daher der Name „C a n a a n“ — denn der älteste Sohn

Canaan's hiess Zidon. Er ist der Gründer von der später so wichtig gewordenen Stadt, am Gestade des Mittelländischen Meeres, die heute nochsteht, und so im Allgemeinen die Grenze des heil. Landes nach Norden bildete. Die Brüder Zidons zogen weiter südlich, und ihre Ansiedelungen erstreckten sich bis Gaza, und von da ostwärts bis zur Südspitze des Todten Meeres—stets den fruchtbaren mehr ebenen Niederungen folgend, und noch nicht in die Berge eindringend.

Als der Boden des Landes nach der grossen Fluth wieder trocken geworden war, da entwickelte sich auf der jungfräulichen Erde, die bis tief hinunter durchfeuchtet, unter der Wirkung der orientalischen Sonne ein reiches Pflanzenleben, nicht gestört durch Menschenhände noch auch im grössern Masse von wilden und andern Thieren. Waldungen bedeckten bald die Anhöhen und Berge, und in den feuchten Niederungen entwickelte sich ein fast undurchdringliches Dickicht von allerlei Pflanzen, zwischen welchen da und dort kleinere und grössere Sümpfe und Seen, besonders in der nassen Jahreszeit sich bildeten. In den Thalrinnen der Berge flossen unter Ufergebüsch versteckt, kleinere und grössere Bäche, selbst einige Flüsse, die aber in den Niederungen angekommen, breit, tief und seenartig wurden. Nur in der Nähe des Meeres, (ausser den Sanddünen des Ufer's) zeigten sich da und dort Sandhügel, und Haufen von angeschwemmtem Sand u. anderem

Conglomerat. Diese Seen, Sümpfe und Flüsse waren von allerlei, und vielen Wasservögeln belebt, und in den Waldungen der Anhöhen, war ein reiches Gezwitscher, Pfeifen und Rufen gar vieler der gefiederten Luftthiere zu vernehmen; in nächtlicher Stille auch die Eule und der Uhu — sowie Bellen von Hunden, Schakalen und anderen Thieren, selbst das Brüllen des Löwen, das Brummen des Bären und Stimmen der gehörnten Thiere u. das Grunzen des Schwein's. Niemand war da um Jagd zu machen, und so vermehrten sich alle Thiergattungen gar schnell. Wie lange dieser Zustand in dieser vollen Masse dauerte, wissen wir nicht, noch auch wie bald Menschen dahingekommen sind, so viel aber ist sicher, dass am Ende der ersten 100 Jahre nach der Sündfluth noch wenige Menschen da waren, von einer eigentlichen Cultur kann man daher in diesem Zeitabschnitt kaum reden, man kann aber sagen: Das Land war in dieser Zeit völlig zubereitet worden zur Aufnahme des Menschen. Und da angekommen nährte sich derselbe hauptsächlich von der Jagd noch lange Zeit hindurch. Die wenigen Menschen konnten sich nähren ohne im gössern Masse den Boden anbauen zu müssen.

Es gab natürlich auch noch kein **Eigenthum**. Erst mit den Ansiedelungen entstand dieser Begriff; denn das was einer **erarbeitet** hatte, war doch sein, d. h. sein **Eigenthum**. Wo sich daher Jemand, oder eine Familie, niedergelassen hatte, betrachteten sie den Ort und die nächste Umge-

bung ringsum, als ihr Eigenthum. Durch Urbarmachung des Bodens u. infolge eines mehr anhaltenden Wohnsitzes ward dieser Begriff, und so das Privateigenthumsrecht immer mehr und fester ausgeprägt und geschaffen. Solche Niederlassungen waren natürlich anfänglich nur wenige, und meist in der Nähe des Meeres, und jedenfalls in den Ebenen, aber den Flüssen folgend, auch nach und nach im Innern des Landes. In der herrenlosen Wildniss entstanden so eine Anzahl Culturpunkte, die sich natürlich mit der Zeit stets vermehrten, auch bedurfte es einer gewissen Communication zwischen denselben, und so mussten die Dickichte zu gangbaren Wegen da und dort gelichtet werden, auch zum Überschreiten der Gewässer, so weit als es sich machen liess, einige Vorkehrungen getroffen werden, z. B. das Hinüberlegen von Baumstämmen, grosse Steine in das Wasser wälzen auf die man treten konnte u. dgl. Gewiss haben die Familien sich Thiere, oder Heerden gehalten; u. gesucht die noch wild herumlaufenden Thiere einzufangen, zu zähmen, und an den Menchen zu gewöhnen, und so zu Hausthieren auszubilden. Mit den Hunden, Schafen, Ziegen, Rindern, sogar mit dem Esel und möglicherweise mit dem Pferde wurden Versuche gemacht; ebenso mit Wasservögeln, als Gänsen und Enten, vielleicht auch mit Tauben u. s. w. Aus alter Erinnerung her, und nach Traditionen, wo die Thiergattungen alle in der Arche versammelt gewesen waren, konnten

die Bewohner ja den Nutzen dieser Thiere, an welche sie bei diesen primitiven Verhältnissen vielfach angewiesen waren. Hunde dienten als Wächter, und beim Jagen; Schafe, um Milch u. Wolle zu Kleidern zu erhalten; ebenso die Ziegen, wo besonders aus ihren starken Haaren Stricke und Zeltteppiche gemacht wurden. Dass die Rinder besonders nützlich sind, ist ja bekannt — und das Fleisch aller dieser Thiere diente zur Speise; denn erst später wurde zwischen „rein und unrein“ unterschieden. Es gab auch Lasten zu tragen, u. dazu diente der Esel, und bei Wanderungen, auch noch andere Thiere zum Reiten, besonders auf Sumpfboden, oder wo es hohes Gras und Dornen gab, und wo es überhaupt unheimlich war für den Fuss zum Auftreten, da gar vieles Gewürm, Schlangen und andere derartige Thiere sich aufhielten, und von dem Wanderer nicht gesehen werden konnten, besonders an beschatteten Stellen, oder bei Nacht.

Auch die Wahrnehmung, dass diese Thiere im Wasser schwimmen konnten, gab bald den Gedanken ein, auf denselben Flüsse und andere tiefe Wasser zu übersetzen. Als Wohnungen dienten den Menschen, zur Sommerszeit das Laubdach eines grossen Baumes, überhängende Felsen, Höhlen, die sich da und dort fanden; dann aber machten sie sich auch Hütten aus Erde, Holz, Baumstämmen, Ästen, Reisig und langem Gras, benützten auch Steine, wo es angienge und dieselben bei der

Hand waren. Aber auch Zelte kamen bald in Gebrauch. Das Anfertigen von Stoffen zu der nöthigen Kleidung gab es ja von selbst an die Hand, wie geschickt es wäre, wenn ein grösseres Stück Zeug gemacht, und zwischen einige Bäume so aufgeknüpft werden könnte, dass man darunter wohnen könnte, und man so gegen die Sonnenstrahlen geschützt, und gegen Thau und Regen gesichert wäre. Da aber nicht überall hierzu geschickte Bäume sich fanden, so gab es sich von selbst an die Hand, Stützen zu gebrauchen, und die Stricke, statt an Bäume, an Pflocken, die in die Erde getrieben wurden, zu knüpfen; und so war das Zelt erfunden, das später zu so grosser Ausbildung gelangte, und bis auf den heutigen Tag noch gar viel, ja von den wandernden Araberstämmen ausschliesslich benützt wird. Wenn nun solche Niederlassungen und damit zugleich auch die Anzahl der Bewohner, sich stetig vermehrten und ausbreiteten, so war doch noch lange Zeit der grösste Theil des Landes, herrenloses Land.

Als der Erzvater Abraham (227 Jahre nach der Sündfluth,) in dieses, ihm von Gott verheissene Land einzog, traf er noch wenig Bewohner, und konnte ungehindert mit seinen Heerden im Lande hin—und herziehen, und noch später zu seinem Neffen Lot sagen: „Stehet dir nicht das ganze Land offen? Wend dich wohin du willst!“ Lot wählte die wasserreiche Gegend am Jordan, wo er aber sesshafte Bewohner antraf, denen zunächst

dorten das Land gehörte. Aber sie hatten entweder so vieles, dass sie Lot ohne Schwierigkeiten einiges abtreten konnten, oder aber, wie ich vermuthe, es noch herrenloses Land genug, das er in Besitz nehmen konnte für eine Zeit lang, da ja auch er ein Wanderleben führte; also bloss vorübergehend in Besitz nahm, wie es bei den Meisten der Einwohner, der Fall war. Bloss solche, die beständig an einem Orte sesshaft blieben, wie die Bewohner von Sodom, Sichem, Hebron u. s. w. hatten da wirkliches und beständiges Eigenthum; aber bloss so weit, als sie es zu ihrem Lebensunterhalt brauchten. Der Begriff von Reichthum, im Besitz von Ländereien, war noch gar nicht bekannt. Nur im Jordanthale, wo im tropischen Clima, alles so reichlich wie von selbst wuchs, waren einige feste Niederlassungen — „Städte“ genannt — entstanden. Der Name „Stadt“, als fester Wohnsitz mit einiger Vorkehrung zur Sicherheit gegen unberufene Menschen und wilde Thiere, steht im Gegensatz zu „Zelt“, dass die Heil. Schrift gewöhnlich mit „Hütte“ oder „Hütten“ ausdrückt, und ganz zum Wanderleben gehörte. Daher kommt es auch, dass in der hebräischen Sprache selbst eine Felsenhöhle „Stadt“ heisst; denn es ist ein fester Wohnort. Hier im Jordanthale waren zu Abraham's Zeiten nicht nur solche feste Wohnorte d. h. Städte, sondern es hatte sich bereits bei denselben auch eine art Staatsleben entwickelt, so dass sie sich von der Oberhoheit eines grossen Stammfürsten un-

abhängig erklärten, (I Mose 14) woraus ein Krieg entstand,—der erste von dem wir wissen—der jedoch mit Hilfe Abraham's für die 5 festen Orte glücklich ablief. Diese Städte waren noch nicht mit starken Mauern umgeben, (wie es später der Fall war) vielleicht bloss mit Dornhecken umzäunt, die gewöhnliche Räuber und Raubthiere vollkommen abhielten, aber in Kriegszeiten v. Feinde angezündet werden konnten, wie wir aus der Geschichte sehen, dass es oft geschah. Hätten die 5 Städte schon Steinmaurengehabt, die dem Kedor Laomor folgende Horde hätte dieselben nicht so leicht gewinnen können. Hier, bei dieser Geschichte, sind auch „Horiter“ d. h. Felsenhöhlenbewohner erwähnt, ebenso die „Amoriter“ d. h. die Gebirgsbewohner. Aus diesem ersieht man, dass es zu Abraham's Zeiten nicht nur Bewohner in den Ebenen gab, sondern auch ausser Sicheu und Hebron, noch andere Ortschaften im Gebirge, denen zunächst das Land u. die Waidrechte gehörten; aber ihrer waren doch noch wenig, und es war da noch soviel unbesetztes Land dass Abraham als ein „Fremdling“ mit seinen Heerden ungehindert auf dem Gebirge hin=und herziehen konnte. Abraham wollte aber doch auch etwas eigenen Besitz haben, besonders zur Bestattung der Todten, um ihnen so eine ungestörte Ruhe zu sichern, und so kauft er zu Hebron ein Stück Feld von den Kindern Heth's (hier kommt wieder ein neuer Stamm der Canaaniter, als ein Abkömmling Canaan's vor) die zweifache

Höhle, und begräbt da die Mutter Sara. Ein weiterer Zug aus Abraham's Leben zeigt, dass es in dem Bedürfnisse der Zeit lag, überall wo sich eine solche wandernde Familie für länger niederliess oder immer wieder dahin zurückkehrte, und so eine Art Heimath wurde, dem Beispiele der Stadtbewohner zu folgen, und statt der (frühern) Waldbäume nun allerlei Fruchtbäume zu pflanzen und so der Cultur Vorschub zu leisten. So that Abraham zu Barseba, u. sein Sohn Isaak trieb eine Art Landwirtschaft u. erntete hundertfältig. (I. M. 26) Beide Patriarchen gruben Brunnen, auch eine Culturarbeit, die dann nach dem natürlichen Rechte ihnen gehörten, d. h. ihr Eigenthum war. Aber die Ureinwohner nahmen dieselben ihnen weg, als auf ihrem Territorium liegend oder schütteten dieselben wieder zu, wohl auch mit der Absicht, diese Wanderfürsten mit ihren zahlreichen Heerden sich vom Halse zu halten, und mehr in der Ferne von ihnen wissend. Ihre grosse Nähe war ihnen unbehaglich, obwohl sie dieselbe nicht gerade hindern oder ihnen den Aufenthalt verbieten konnten. So, wenn der Brunnen verschüttet, sie da kein Wasser hatten, waren sie genöthigt weiter zu ziehen. Auch etwas später musste Jacob bei Sichem einen Brunnen graben, da die dortigen nahen Quellen im Besitz der Horiter (oder Höhlenbewohner) waren, die ihm verwehrten, von den Quellen den Bedarf Wasser für seine grosse Familie und zahlreichen Heerden zu nehmen, und sie es viel-

mehr zur Bewässerung der dortigen Gärten brauchten. Deshalb kauft Jacob ein ganz in der Nähe gelegenes Stück Feld von den Kindern Hemor's, die zu Sichem (auch eine Stadt) wohnten, und grub da einen Brunnen, und schlug in dessen Nähe sein Lager auf während seine Heerden in der noch herrenlosen Umgebung waideten. Aber auf die Länge konnte Jacob doch nicht da bleiben. Es gab zu viel Misshelligkeiten und Unannehmlichkeiten mit „dem Volk des Landes“; auch sie hatten Jacob nicht gern in der Nähe, wie es die von Gerar mit Isaak gehabt hatten, und so folgte Jacob seinem Grossvater Abraham, und zog in unbestrittene Territorien und kam nach „Bethel“, wo er früher den Stein gesalbt, ein Gelübde gemacht hatte u. nun dasselbe vollzog, u. ein „Gotteshaus“ eine-Cultusstätte schuf.

Schon Abraham hatte da in der Nähe, aber höher und mehr nach Osten gelegen, auch schon einen Altar oder eine Cultusstätte errichtet. Wo eben die Altväter etwas länger verblieben, errichteten sie eine solche Stätte, die zum Opfer- und Familien-Gottesdienst diente. Es war dies gewöhnlich nur ein Kreis von aufgerichteten Steinen, mit einem Opferstein am Rand oder in der Mitte, und wurden auch Bäume gepflanzt, wenn solche nicht vorher schon da waren. Hier in der rauhen Berg-egend machte die Zunahme der Landbevölkerung und die damit verbundene Cultur viel langsamere Fortschritte als mehr unten an den Vorbergen u. in

den Ebenen. Zur Zeit des Prophten Elisa, also ungefähr 800 Jahre später ward diese Gegend bei Bethel noch „Wald“ genant, und worinnen Löwen und Bären hausten (II Könige 2,26); und wo nach (I Sam, 14,35), die Bienen ungestört ihr Wesen treiben konnten, durch keinen Rauch umherziehender Stämme belästigt. Bei so geringer Ausdehnung der Landwirthschaft und spärlicher Cultur entstand darum bei einer Missernte eine Theurung, wo es hauptsächlich an Brot gebracht, also an Getreide und Hülsenfrüchten, so dass solches von der Kornkammer Egypten geholt werden musste, wie dies die Bibel genugsam erzählt. An Baumfrüchten fehlte es nicht; denn mit solchen konnten, nach Egypten mitgenommen, dort Geschenke gemacht werden. Jacob sagt zu seinen Söhnen, als sie wieder um Getreide nach Egypten gehen musten: „Nehmet von des Landes besten Früchten und bringet sie dem Manne, (Joseph) nämlich, Balsam, Honig, Gewürze, Myrrhen, Pystazien und Mandeln“—alles Früchte von Gebüsch und Bäumen. An solchen hat es demnach nicht gefehlt, aber an Getreide, das nur durch Cultivierung und Anpflanzung des Bodens gewonnen wird; während die Gebüsch=und Baumfrüchte mehr von selbst wachsen — ein Beweis, dass damals noch wenig Land angebaut war. Doch leistete schon damals, wie noch später, ein Umstand der allgemeinen Cultur grossen Vorschub, nämlich, dass durch das Heilige Land die

Handels und Karawanen-Strasse von Egypten nach Syrien u. Mesopotamien da durchgieng. Die Karawannen züge machten mit ihren vielen beladenen Thieren, keine grossen Tagreisen, und bedurften für jeden Abend eines passenden Platzes zum Übernachten, wo alles für Menschen und Thiere nöthige, als Wasser, Obdach, Futter, Feuermaterial u. s. w, zu finden war. Es entstanden so die Plätze der spätern festgemauerten „Herbergen“ mit ihren Einrichtungen. Diese waren Culturpunkte oasenartig in dem noch vielfach so uncultivierten Lande von welchen die Cultur auch ringsum, sich weiter ausbreitete.

Nun zog Jsrael, in dieser Zeit erst 76 Seelen stark, nach Egypten, aber wuchs in dem 400 jährigen Aufenthalt daselbst zu einem grossen Volke heran; und in dieser Zeit im Lande Canaan die einzelnen Stämme auch ebenfalls zu grössern Völkerschaften. Bei der Zunahme der Bevölkerung musste nothgedrungen auch mit dem Fortgang der Cultur gleicher Schritt gehalten werden. Das Hirtenleben und Jagen reichte nicht mehr aus, die Nahrung musste dem Boden abgerungen werden, und so entstanden immer mehr feste Ortschaften, ja selbst wirkliche Städte, in denen dann neben dem Ackerbau auch Gewerbe betrieben wurden, ja betrieben werden mussten; denn es bedurfte immer mehr Geräthe und allerlei anderer Dinge, um die Landwirthschaft mit Erfolg zu betreiben; auch brauchten sie bessere Wohnugen, v.

so entstand der verbesserte Häuser—und Stadtbau. Bei solchen Arbeiten bildeten sich die verschiedenen Handwercke aus ; sogar Künstler,—genial angelegte und begabte Naturen gibt es ja zu allen Zeiten, die mit den gewöhnlichen Dingen, die nun da sind, unzufrieden, auf Verbesserungen denken und so allerlei Erfindungen machen, wodurch eben die Cultur wieder vorwärts schreitet. Dass diese Cultur in allen Zweigen und nach jeder Richtung sich bemerklich machte, ist ganz natürlich, und war so weit gekommen, dass die Israeliten als sie nach der langen Wüstenreise endlich im Lande der Verheissung angekommen waren, da nicht nur starke Völker, sondern das Land in voller Blüthe der Cultur vorfanden, mit festen ummauerten Städten, die das Staunen der Kundschafter erregten sowohl was ihre starken Mauern als auch die Grösse der Ortschaften betraf. So etwas hatten sie bisher nicht gesehen. In der Wüste gab es nur kleine, unbefestigte Orte die sie gesehen und die Erinnerung von Egypten her, war auch nicht mehr stark genug, zumal, da dorten ja nur von getrockneten Ziegeln gebaut worden, hier aber Häuser und Mauren aus harten Steinen erbaut, vor sich sahen ! Trotz dem diese Städte den Kundschaftern so gross vorkamen, waren sie nach unseren Begriffen, eigentlich kleine Städte. Jericho gehörte zu den von den Israeliten angestaunten Städten und doch konnten sie in Procession, wo es in der Regel langsam voran geht, an einem

Tage dieselbe 7 mal umgehen, und noch so frühe damit fertig sein, dass es noch Zeit genug war, an demselben Tag die Stadt zu zerstören, und die Einwohner zu tödten. (Josua 6, 15.20.21) Und wenn es V Mose 1,28 heisst: „Städte, bis an den Himmel vermauert“, so will dies blossagen sehr hoch und so, dass wenn man in deren Nähe stand und daran hinauf sah, nichts als den Himmel darüber sehen konnte *). Aber nicht alle die damaligen Völker wohnten in Staedten wie die kriegerischen Amorit. Es waren da auch die „Horiter“ die in Höhlen, und die „Keniter“, die in Zelten wohnten, und noch andere. Auch die Früchte des Landes, welche die Kundschafter antrafen waren ihnen fremd und neu, und darüber voll Lobes bei ihrer Berichterstattung. Doch war auch damals noch nicht alles Land cultiviert, es gab noch vieles unangebaute Land; denn Josua sagt etwas später zu den Kindern Joseph's (Josua, 17, 18) sie sollen um mehr Raum zu bekommen, auf das Gebirge gehen und den Wald ausroden! Und so war es, dass einzelne Gegenden reichlicher, vielleicht fast ganz cultiviert waren, andere dagegen viel weniger oder noch gar nicht. Und so war es auch mit dem Bewohnern in Hinsicht ihrer Anzahl und ihrer Wohnorte und ihren Gewohnheiten. Während die einen noch Hirten, Jäger und Räuber geblieben, waren

---

*) Über niedrigere Mauern kann man öfters hinüber sehen, so dass hinter denselben andere Dinge gesehen werden; bei hohen ist dies nicht der Fall.

die Stadtbewohner bereits ein staatlich geordnetes, weit fortgeschrittenes Culturvolk, sie trieben wohl Landbau aber auch Gewerbe und Handel. Jede der Einzelstädte und Bezirke hatte ihr Oberhaupt, „König“ genant, die gegebenen Falls sich mit einander verbindeten, wie es zur Zeit Josua's geschah; aber alle, der Reihe nach, 31 an der Zahl, von Israel besiegt wurden.

Soll in kurzen Umrissen ein ungefähres Bild des Landes hinsichtlich seines Cultur—und physikalischen Zustandes u. des Anblickes gegeben werden, und wie es die Israeliten bei ihrer Invasion vorfanden, so sind um der Wahrheit nahe zu kommen, folgende Erwägungen massgebend : Die Sitze der in Josua, 12, aufgezählten besiegt 31 canaanitischen Könige, kann man heute noch nachweisen, und man ersieht daraus, dass sie sich über das ganze Land vertheilten, hauptsächlich aber sind dieselben in den Niederungen, besonders auch am Meer oder in der Nähe desselben, sowie auf dem Rücken des Gebirges gelegen. Von den Abhängen der Gebirge, und ihren Vorbergen gegen die Ebene, sind keine erwähnt ; daraus geht hervor, dass die Niederungen und das mehr ebene Land reichlich angebaut und cultiviert war, wenn auch Sümpfe mit vielem Buschwerk, Sandhügel und dgl. dazwischen lagen. Ebenso gab es Könige mehr oben auf den Bergen wo die Cultur fortgeschritten war, wo besonders der Weinstock der Ölbaum und andere Frucht-

bäume gediehen, und gepflegt wurden; bei grössern ebenen Stellen aber auch etwas Getreideanbau sich befand, im übrigen aber Heerden die Abhänge abweideten, die vielfach noch mit Wald und Gebüsch bewachsen waren, und aus denen da und dort die weissen Kalkfelsen herauschauten. Die Städte und Ortschaften lagen, wenigstens weit aus die meisten, auf felsichten Anhöhen, wo ein guter Windzug, und es so gesünder, auch zugleich sicherer zum Wohnen war, da man leicht die Bergspitzen mit Mauern umfassen konnte. An Quellen, und passenden Stellen an Bächen und Flüssen, waren Gärten angelegt, wobei auch einzelne Häuser, ja mitunter kleinere Ortschaften sich befanden, die mit der Zeit zu grössern anwuchsen. So war es bei Sichem und noch manch andern weniger berühmt gewordenen Orten. Da übrigens die tief eingerissenen Thäler der Gebirgsabfälle meist enge sind, so war es hier weniger gesund, auch viel unsicherer zum Wohnen, und so erklärt sich der Mangel an Ortschaften an diesen Stellen, und dass da keine Königssitze vorkommen. An Quellen in den Ebenen, wo es leicht sumpfige Luft gab, waren künstliche Hügel aufgeworfen, von welchen schon bei der Ankunft der Israeliten manche vorhanden waren; auf deren Spitze dann die Bearbeiter der Gärten und Ländereien wohnten. Der Fuss des Hügl's oder auch etwas weiter oben war mit Dornhecken umgeben, zur Abhaltung Unberufener, sowie der wilden Thiere, und wo bei

Nacht die eigenen Thiere in Hürden gehalten wurden. Auf der Spitze des Hügels standen Hütten aus Erde und Holzwerk erbaut, auch mitunter Zelte, und waren so die Bewohner in einer Zone oberhalb der bösen, fieberschwangern Miasmen der Luft. Solche Hügel finden sich besonders im Jordanthale und der Jesraelebene, aber auch im Philisterlande und der Ebene Saron. Während über den West — Süd — und Nord-Abhang des Gebirges sich die Cultur zu einem namhaften Theil erstreckt hatte, war der ganze Ostabhang bisher von der Cultur soviel als unberührt geblieben, abgesehen etwa von dem Hause n einiger kleinen Stämme Horitern, die da in den vielen Höhlen lebten, und von Schaf=u. Ziegenheerden und der Jagd sich nährten. Wie weit Strassen, Wege Brücken u. dgl. schon in dieser Zeit sich ausgebildet hatten und vorhanden waren, kann nicht mehr genau bestimmt werden; gewiss ist von all diesem schon Manches dagewesen aber erst in der Zukunft wurden diese Dinge weiter ausgebildet. - Das Land war in dieser Zeit wie es Moses beschreibt: (Mose 5.VIII,7—9) Ein Land, da Bäche, Brunnen und Seen innen sind, die an den Bergen und in den Auen fließen; ein Land, da Ölbäume und Honig innen wachset. Da du Brot genug zu essen hast, und nichts mangelt. Und (V. Mose,6,10): Grosse u. feine Städte, die du nicht gebaut hast, Häuser, die du nicht gebaut, gefüllet mit Gütern, die du nicht gefület hast, Brunnen, die du

auch Fortschritte gemacht. Auch die alten Einwohner konnten in der Cultur keine Fortschritte machen, denn überall stiessen sie mit den Israelit. zusammen, und dann galt es, das durch den Krieg Erlittene u. Verlorene wieder herzustellen. So dass von einem Fortschritt in der Culturentwicklung für eine längere Zeit unter der Herrschaft der Richter keine Rede sein kann -- ausgenommen das Ausroden, von noch vorhandenen Waldungen da und dort, (Josua 17.15.) wo dann natürlich auch viele neue Ortschaften gegründet wurden. In der Regel wurde der Name des Gründers auf die neue Ortschaft übertragen, so z. B. ist nach 1. Chron. 8, 36. „Moza“ eine Persönlichkeit—in Josua 18, 26. aber eine Ortschaft, und so ersieht man es noch bei manchen andren Orten. Dass neue Orte gegründet wurden ist mehrmals erwähnt z. B. 1. Chron. 7, 26. u. in andren Stellen.

Dass die Plätze hiezu auf Hügeln erwählt wurden, oft in der Nähe einer Quelle, aber auch an niedrigen Plätzen an der Quelle selbst, kann man nachweisen. Immer aber wurden schroffe Felsanhöhen und Bergesspitzen vorgezogen. Wie schon vorher die Canaaniten, so bebaueten auch die Israeliten die Abhänge der Berge mit Baumcultur und als Weinberge; die Gründe der Thäler und der Ebenen, wurden zu Gärten und Getreideland gemacht. Die Schaaf u. Ziegenheerden wurden in die Wüste zurückgedrängt so war es bis zu David's Zeiten—in welchen damals noch, in Wüsten, fel-

sigen Schluchten und Thälern noch viel wildes Gethier hauste. In den sumpfigen Ebenen erlangten die schon früher besprochenen künstlichen Hügel eine neue Bedeutung, und der Terrassenbau an den Abhängen der Berge wurde weiter ausgebildet—Strassen und Wege waren noch vielfach vernachlässigt, dagegen wurden viele neue Zisternen (von viereckigen Formen), Getreidemagazine und dergleichen in den Boden gemacht auch in Felsen eingehauen, Teiche, Wasser-Canäle u. s. w. angelegt.

Die Weinberge, Baum-und Gemüsegärten wurden mit Gehegen, aus lose auf einander gelegten Steinen, und so einer Art Mauern umfassen, auf welche öfters, um dieselben wirksamer zu machen Dornhecken gelegt, Cactus gepflanzt u. sonstige Vorkehrungen getroffen wurden, mitunter auch, besonders auf ebenem Boden, mit Gräben umgeben. Von diesen Umzäunungen lesen wir öfters in der Bibel—auch das neue Testament rechnet sie zu richtigen Gärten oder Weinbergen. Nach den Sprüchen Salom. „lässt der F a u l e die in der Regenzeit eingefallene Mauer nicht wieder bald ausbessern—so dass die wilden Thiere darüber gehen können. „In Hinsicht der Wohnungen blieben noch für lange Zeit, so ziemlich die alten Verhältnisse. Doch da vielgrössere Sicherheit herrschte und die Zahl der Einwohner sich sehr vermehrt hatte, so wurde, um mehr Räumlichkeiten zu schaffen, auf die frühern Höhlen, und Höhlenartigen, nied-

rigen Häuser ein Stockwerk aufgebaut, so dass Oben die Wohnung, die untern alten Räume, die Magazine und Keller bildeten. Immer noch hatten die Häuser keine eigentlichen Fenster; blos ein oder mehrere Luft- und Rauchlöcher und die nothwendige Thüre.

Die Häuser waren wie schon früher und auch bis noch heute, was das Material betrifft, an die Oertlichkeit gewiesen, d. h. im Gebirge wurde mit Stein, in der Ebene mit an der Sonne getrockneten Erdziegeln gebaut und die Wände mit Kalk beworfen. In den Baum- und Weingärten wurden Oel- und Weinkeltern gemacht, theils erbaut, theils wie es die Lokalität mit sich brachte, in den Felsen gehauen, auch wurden Feldhütten und bessere Sommerhäuser errichtet für die Wächter, und auch um den Sommer über, da die Wohnung nehmen zu können. Auch stellte sich die Nothwendigkeit immer mehr heraus Verbindungswege zwischen den einzelnen Ortschaften anzulegen, und besonders von den verschiedenen Gegenden her nach dem Orte hin, wo die "Stiftshütte," mit dem Opferaltar aufgestellt war, und das Volk öfters da zusammenkam, um Feste zu feiern und den Cultus nach dem Gesetze auszuüben. Jetzt war dieser Ort Silo, später Gibeon, und dann Jerusalem. Stets Orte auf der Gebirgshöhe gelegen. Es wurden Strassen gemacht die von überall her dahin führten, dies lag schon in der Nothwendigkeit; solche aber auch zu

den 6 Freistädten zu machen, gebot selbst das Gesetz (5. Mose 19,3). Diese alten Wege sind durch alle Zeiten hindurch, auch bei den verschiedensten Wechselfällen meist, was deren Lauf und Richtung betrifft, bis auf die neueste Zeit erhalten geblieben. Dieselben sind so viel als möglich in geraden Linien fortgeführt, auf und abgehend, in den Thälern die Winterbachgräben, sowie endlich Bäche und Flüsse überschreitend. Bei kleinen ohne jegliche Vorrichtung, bei grössern, und wo zu Zeiten viel Wasser durchlief, wurden Brücken von Holz, auch später von Stein, auf irgend eine Weise gemacht. Diese Wege hatten auf beiden Seiten niedrige Mauern, von lose auf einander gelegten Feldsteinen, dadurch konnte auch der Unbekannte des Weges nicht fehlen, und zugleich waren die daran liegenden Felder gegen unberufenes Eintreten von Menschen u. Thieren geschützt. So war der Weg den der Wahrsager Bileam zog, schon damals auf beiden Seiten mit Mauern eingefasst. (4. Mose 22,24.) An steilen Bergabhängen wurden Stufen in den Felsboden gehauen, um so den Weg passirbar zu machen. Auf den Hauptwegen wurden auch an passenden Stellen Zisternen gemacht, damit sich da der Wanderer durch einen Trunk Wasser erquicken konnte. Die Ruinen dieser Zisternen trifft man noch heute an; Einzelne sind auch bis heute in leidlichem Zustand erhalten geblieben. Mitunter führen diese Wege auch an Quellen, grossen Bäumen, und sonsti-

gen schattigen Plätzen vorbei, wo der Wanderer ruhen und sich gegen die Sonnenstrahlen in der Mittagszeit schützen machte. Im Ganzen genommen, schritt für lange Zeit die Cultur nur langsam vorwärts.

In Gewerbe und Kunstfertigkeit war fast gar kein Fortschritt, mit unter muss man sogar auf einen Rückgang schliessen, denn zu Saul's Zeiten, hatte das Volk keine Handwerker, mehr u. auch keine Waffen; Die Israeliten waren als die Oberherren des Landes gewohnt worden, sich v. den Canaaniten in diesen Dingen bedienen zu lassen, so dass selbst die Haus- und landwirthschaftlichen Geräthe von ihnen, für die Israeliten verfertigt wurden. Eine Bequemlichkeit die sich später stark rächte, und erst unter den Königen wurde darinnen Wandel geschaffen. Dass die alten ansässigen Volkshäupter, oder die unmittelbar benachbarten Könige, und wie es scheint leicht, bezwingen konnten war mit eine Folge der Vernachlässigung der Gewerbe und der Culturaufgaben der Israeliten, denn zu gleicher Zeit hatte z. B. Jabin der Canaaniter König 900 eiserne Wagen, und zwang die Israeliten unter seine Herrschaft 20 Jahre lang, bis sie Balak errettete. Hätten die Israeliten das Kunsthandwerk gepflegt, so hätten sie sich auch, und noch viel mehr, Wagen machen können, und so als Ueberlegene die Feinde leicht besiegt. Dass dazu mitunter nicht sogar viel gehörte, beweisst, dass (Richter

3, 31.) Samgar mit einem Ochsenstecken die Philister schlagen, und Israel erretten konnte! So aber der zum Leben nöthigen Landwirthschaft mit aller Behaglichkeit und Bequemlichkeit obliegend, und sich sonst um nichts bekümmend, war die Schwäche des Volkes, und machte es den strebsamen Nachbarn verhältnissmässig leicht die Israeliten momentan zu bezwingen. Bei der Verfassung unter den Richtern konnte es auch kaum anders sein. Aus diesem Gefühl heraus und wo die Gottesfurcht auch sehr gesunken war — machte sich der Wunsch und das Verlangen nach einem Könige kund, d. h. einer politischen Einrichtung wie sie die benachbarten Völker hatten. Bei der Theokratischen (nicht Republikanischen) Verfassung, die mehr nur noch in der Idee, nicht mehr im Herzen bestand und wohnach jeder thun mochte, was ihm beliebte wie es ausdrücklich in Richter 17,6. und 21,25. heisst: „Zu der Zeit war kein König (noch Richter) in Israel und Jeglicher that, was ihm recht dünkte“. So fehlte dem Volk ein Oberrhaupt, dem Jedermann gehorsam leisten musste. Samuel als der achte Richter und Prophet, hatte zwar gethan, was er konnte, um die Gottes Herrschaft (die Theokratie) wieder völlig herzustellen aber es war ihm nur zum Theil gelungen, und seine Söhne vereitelten was der Vater verbessert hatte und so den allgemeinen Unwillen des Volkes erregten, warauf dann Saul durch Samuel zum König gemacht wurde, und damit begann auch für die

Culturentwicklung des Landes eine neue Zeit, die unter Salomo und seinen Nachfolgern zur höchsten Blüthe gelangte, wo auch Jerusalem zur Haupt- und Königsstadt erhoben wurde, und es hinfort mit wenig Ausnahmen stets blieb, während vorher unter den Richtern und bis auf David, die Residenz der Richter, der Propheten u. der ersten Könige, bald da bald dort, stets eine unständige war, was auch nachtheilig auf die Cultur und was damit zusammen hängt wirkte. Zu Simsons Zeiten kamen wilde Thiere bis in die Nähe der menschlichen Wohnungen und in die Weinberge (Richter 14,5.) und auch David hatte als Knabe seine Heerde gegen Löwen und Bären zu vertheidigen (I. Sam. 17,34.) und wenn jedermann thun konnte, was ihm beliebte, so gieng auch der Gemeinsinn verloren, wo kein energisches Vorgehen gegen Feinde, mehr möglich war. Das Volk hatte wenig Bedürfnisse die es dem reichen Boden ohne grosse Kraftanstrengungen abringen konnte. Der Unterschied zwischen arm und reich existirte kaum; im Jubeljahr gieng alles Eigenthum das verkauft oder verpfändet worden, wieder an seinen ursprünglichen Besitzer zurück, und so war der soziale Unterschied zwischen den Einzelnen ein sehr geringer. Die Priester, weil besser gebildet, und geschult, bildeten durch dieses, und auch vermöge ihrer Geburt— als priesterliche Vertreter des Volkes vor Gott, einen gewissen Adel. Aber mit Schaffung des Königthums, wurde es auch hierin anders. Es

entwickelt sich da eine viel grössere Thätigkeit, wo einer befiehlt und andere müssen gehorchen. Der Unterschied zwischen arm und reich wurde aber dadurch grösser, auch neben der Priesterkaste bildete sich noch eine weitere Volksklasse, die vielen weltlichen Beamten, Soldaten u. s. w. Natürlich wurden dann auch die Schätze des Landes viel besser und erfolgreicher erschlossen, und ein gewisser Wohlstand trat bei vielen ein, neben dem aber der Unthätige auf eine niedrigere Stufe und in Armuth fiel. Schon zu Davids Zeiten konnte der Prophet Nathan einen reichen und einen armen Mann als Beispiel gebrauchen um bei dem Könige die Busspredigt anzubringen, und in den Sprüchen Salomos ist häufig von „reich“ und „arm“ die Rede. Beamte und Angestellte waren in der Lage sich zu bereichern, und der thätige Mann konnte durch Handel gewinnen, die Künstler und die Handwerker verdienen, während bei allen die blos an die Landwirthschaft angewiesen waren, dies nicht der Fall sein konnte. Auch wurden grosse Unternehmungen gemacht. Der König David gewann bei seinen Kriegen sehr viel Raub u. selbst Reichthum, wo auch die Soldaten nicht leer ausgiengen. Salomo betrieb nicht nur einen schwungvollen Pferdehandel, sondern liess seine Schiffe auf dem Meere in fremde Länder fahren um von dort Reichthümer und allerlei andre Dinge zu holen. Fremde Pflanzen wurden von auswärts gebracht und hier eingebürgert, ebenso Metalle

Edelsteine, Ellenbein und viele Thiergattungen, z. B. Affen und Pfauen, die es bisher nicht gegeben hatte. Mit diesen Unternehmungen zusammen hängend entwickelte sich das Handwerk und andere Künste bis zu hoher Blüthe, die sich in allerlei neuen und bedeutenden Einrichtungen äuserten, vor allem in der Bau- und Gartenkunst. Statt wie früher, wo jedes Haus nur aus einem oder nur wenigen Zimmern bestanden hatte, wurden nun Häuser mit vielen Zimmern, selbst in mehreren Stockwerken, ja ganze Paläste, gebaut und Stadtmauern, stärker und besser, als je vorher. Schon David baute vieles in Jerusalem und fieng die Mauer zu einer Grossstadt an, die dann Salomo vollendete, und mit einem prachtvollen Palast und besonders dem weltberühmten Tempel ausstattete. Tempel und Königshaus zu beschreiben gehört nicht hieher, sondern zur Archäologie, und ich erwähne darum dieses bloss, weil es mit der Culturentwicklung zusammen hängt. Die Handwerker und Bauleute hatten solche Fortschritte in der Kunst gemacht dass, statt wie früher, mit rohen Steinen und Erdziegeln zu bauen, nun grosse schön behauene Quadersteine verwendet wurden, zunächst bei Monumentalbauten; doch die reichern Leute machten, dieses bald einigermassen nach, während natürlich das Landvolk noch vielfach an den alten Mauern festhielt, öfters gerade dazu gezwungen war so zu thun. Die grossen Quadersteine jener Zeit

setzen noch heute, in Erstaunen u. man weiss nicht wie sie solche bei der ungeheuern Last bewegen konnten? Sie müssen dazu Einrichtungen gehabt haben die längst vergessen sind und die unserer fortgeschrittenen Zeit gewiss würdig wären. Auch den Wassereinrichtungen wurde grosse Aufmerksamkeit geschenkt, sehr grosse Teiche, Canäle und allerlei grossartige Wasserwerke gemacht, von denen sich noch Reste vorfinden. Die Strassen Jerusalem's wurden gepflastert, und die nach Jerusalem führenden Hauptstrassen wohl ebenfalls gepflastert doch ist dies nicht ganz gewiss — gewiss aber dass dieselben auf beiden Seiten mit schwarzen Basaltsteinen eingefasst waren, und so wusste jeder: Dieser Weg führt nach Jerusalem! auch waren Distanzangaben, Wegzeiger u. s. w. angebracht. Dass diese Strassen fahrbar waren ist sicher — denn in der Königszeit sind öfters Wagen erwähnt. Absalom und seine Brüder hatten sich Wagen (Equipagen würden wir heute sagen) angeschafft, Salomo hatte später 400 Wagen und 40000 Pferde (1. Kön. 1, 5. 4, 26.) Benhadad und Naeman aus Syrien kamen mit Wagen von Damaskus nach Samaria (1. Kön. 20, 1 u. 2. Kön 5, 19-26.) Jonadab setzt sich zu Jehu dem Sohn Nimsi der auf seinem Zuge von Jesreel nach Samaria zog um das Haus Ahabs auszurotten, zu ihm auf den Wagen!

An steilen Abhängen wurde die Steigung durch Curven so weit herabgemindert, dass auch Wagen

auf- und abfahren mochten! Eben gethan was wir heute, mit dem Namen „Kunstrasse,“ belegen. Auch die Berge bis zu ihren Gipfeln hinauf, wurden terrassirt und cultivirt, und alles culturfähige Land angebaut, so dass ein grosses Volk da seinen Lebensunterhalt erzielen mochte, ja noch an andere Länder abgeben konnte. So zahlte Salomo die phönizischen Arbeits und Handwerksleute mit Getreide und Oel (1. Kön. 5, 11). Waldungen gab es fast keine mehr, und langes Holz musste vom Libanon geholt werden. Übrigens muss das Land einen schönen Anblick gehabt haben: nicht nur die Ebenen waren nach der Saat schön grün und da und dort reichlich mit Bäumen bestockt woraus die Ortschaften (als stets ein wenig erhöhte weisse Punkte) hervorsahen, sondern auch die Seiten der Berge, von unten bis oben, standen in üppigem grün, der vielen Bäume und Weinberge da, aus welchem Grün die weissen Terrassenmauern heransschauten, oben gekrönt mit den dominirenden luftigen Ortschaften. Da u. dort stieg Rauch von den Feuerherden der friedlichen Bewohner empor, die „unter dem Weinstock und Feigenbaum wohnten“.

Aus der Höhe niederschauend machten zwischen dem allgemeinen Grün, die Wasserbäche als Silberfäden und die Seen als grössere und kleinere Spiegel sich kenntlich. Vogelgesang u. die Schalmei des Hirtenknaben liess sich hören unterbrochen vom Rasseln der Wagen, u. dem Stampfen der Pferde. Gesang wurde vernommen von denen die

nach Jerusalem hinauf zogen, oder auch von den Schnittern bei der Ernte, oder dem Keltern des Weins. In Folge dass das Land viel feuchter war als jezt, zogen öfters Wolken, auch zur Sommerszeit, darüber hin und milderten die stechende Hitze der Sonnenstrahlen, und im Winter fiel auch viel öfter Schnee als jezt. Durch die Cultur wurde auch viel Regenwasser am Boden festgehalten, und so hatten die Quellen eine viel längere Dauer, bis tief in den Sommer hinein, oder auch durchs ganze Jahr. Dadurch dass das Regenwasser nicht so schnell abfloss, wurden auch die Winterströme nicht so gross und reissend; wie zu David's Zeiten, wo die Cultur noch nicht so weit vorangeschritten war, da muss es ähnlich wie heute gewesen sein, wie es Psalm 18,9-16. bei einem Gewitter beschreibt: „Da sah man Wassergüsse, und des Erdbodens Grund ward aufgedeckt“—wie man dies heute beinahe jeden Winter sehen kann.

Durch den zunehmenden Wohlstand des vornehmern Theils des Volkes, theils aus dem Ertrage des Landes gewonen, theils aus fremden Ländern zugeführt, nahm natürlich, wie es immer in solchen Fällen geschieht, der Luxus sehr zu; wie das die Propheten so oft rügen. Dieser Luxus äusserte sich in Essen und Trinken, in der Kleidung, den Wohnhäusern und deren Einrichtung, und auch der Beschäftigung. Wenn das Zweckmässige sich mit dem Nützlichen verbindet so ist das

noch kein Luxus, wohl aber wenn es über das Nöthige hinausgeht, und ein Vergnügungssinn und flü Grossthun sich breit macht. Statt Wasser und Brod, das zur täglichen Nahrung gehört, wurden Gastmähler mit allerlei Leckerbissen gehalten. Statt dem einfachen Kleide, das dem Träger bei Nacht zugleich zur Decke diente; und v. dickem starkem Stoff war-ist nun von Seiden und von allerlei köstlichen Kleidern in den Strafreden der Propheten die Rede; statt nützlicher Beschäftigung lesen wir von Equipaschen und allerlei Spielen; statt der frühern einfachen Häuser, ist von polirten Steinen, von Holzvertäfelungen, Elfenbein u. s. w. die Rede und Jesaias 2,7. lautet: „Ihr Land ist voll Silber u. Gold und ist voll Rosse und ihrer Wagen ist kein Ende, auch ist das Land voll Götzen und beten an ihrer Hände Werk„. Neben diesem Luxus ging der Handel, die Gewerbe, und die Culturarbeit noch lange einher. Und die Meerschiffe des Königs Salomo brachten so viel Reichthum, dass derselbe sprichwörtlich geworden ist!

Diese Anhäufung von Reichthum an einem Platz (I Kön: 10,23–27). hielt nicht sehr lange an, unter den folgenden Königen wurde es wieder anders, und entstand öfters grosser Mangel, so dass wiederholt die Kostbarkeiten des Tempels erhalten mussten, (I Kön. 14,26. 15,18, II Kön. 12,18. 16,8, 18,15) Zur Sicherstellung des Landes, besonders als es in zwei Königreiche, sich gespal-

ten hatte, mussten Festungen erbaut werden. Schon Rehabeam der Sohn Salomos fand dies für nöthig, und die spätern Könige folgten seinem Beispiele. Usia aber trug damit auch zugleich die Cultur in die Wildniss hinaus, und legte da Feldbau und Schäfereien an, denn wir lesen 2. Chron. 26,10 „Er baute Thürme in der Wüste und machte da viele Brunnen für das Vieh“, und hatte in den Auen u. Ebenen Ackerleute u. Weingärtner“. Er gründete auch Colonien im Lande der Philister— und auch sein Sohn Jotham folgte seinem Beispiel (II, Chr. 28, 4.) so dass in jener Zeit die Cultur ringsum in die Wüste hineingetragen ward. Das Volk war aber sehr zahlreich, so dass Salomo (I Kön. 3,8.) sagen konnte: „Das Volk ist so gross dass es Niemand zählen noch beschreiben kann vor der Menge“ — was eben sehr gross und viel sagen will. Durch dieses zahlreiche Volk war das ganze Land zu einem Garten um geschaffen worden so dass die Feigenblätter auch die nackt heraus sehenden Felsen bedeckten, und das ganze Land grün war, wie ich es bereits schon beschrieben habe. Dass der Ertrag des Landes ein grosser gewesen sein muss, beweist nicht nur, dass so ein grosses Volk da leben konnte, sondern auch wenn eine Theuerung entstand, nicht wie früher, Getreide von Egypten geholt werden musste sondern es selbst aushalten konnte wenn es 3½ Jahre nicht regnete, und so auf jeden Fall in dieser Zeit

sehr geringe Ernten hatte, und zwar kurz nach dem Einfall einer auswärtigen Macht, des Salmanasser, der gewiss vielfach das Land beraubte, wo doch (zur Zeit Hiskias) der Priester Azariah mit dankerfülltem Herzen sagen konnte (2 Chron. 31,10) „Wir haben gegessen und sind satt geworden und ist noch viel übrig geblieben“. So günstig nun alles im Äussern stand und die Cultur in aller Blüthe, so machte sich doch im Innern, ein Zerfall immer mehr bemerkbar. Wie beim einzelnen Menschen, so ist es auch bei Völkern dass gute Tage zu haben, ohne Schaden zu nehmen auf die Länge nicht ertragen wird. Das Volk vernachlässigte sein Bundesverhältniss mit Gott, und mit der Neigung für heidnische Dinge riss wiederholt der Götzendienst ein. Da waren z. B. in den Städten für Kaufleute fremder Nationen besondere Plätze eingerichtet, wo sie ihre Waaren verkaufen oder vertauschen konnten. Dadurch gewann das Volk immer mehr ausländische Dinge kennen, lieben und hochschätzen. Auf den Höhen rauchten die Opferfeuer immer wieder durchs Land hin, welchem Götzendienst zwar mehrere Könige steuerten andre aber geradezu beförderten. Schon Salomo hatte ausländische Frauen genommen und denen zu lieb gegenüber dem Tempel, auf dem östlichen Berge, eine „Höhe“, oder Götzenopferstätte, dem Kamos, dem Greuel der Moabiter gebaut und Moloch dem Greuel der Amoniter, auch verehrte oder diente er, Asta-

roth dem Gott zu Zidon und so erzürnte er den Gott Israels. Wenn er sich auch wieder bekehrte, so war dieses doch ein Unternehmen, das andere ihm gar zu gerne nachmachten. Diesen Götzendienst darf man sich nicht als grobe Abgötterei denken, sondern als eine Art verfeinerte und philosophische Anbetung des wahren Gottes — aber ein reines Glas Wasser wird eben trübe und ungeniesbar wenn nur ein Tropfen Wermuth oder Tinte hinein fällt, alles ist nun verdorben, und so ist es mit dem Verhältniss zu Gott, und mit der Religion. Da gilt nur ein ganz aufrichtiges und g e r a d e s Herz ohne jegliche Beimischung andrer Dinge.

Im Lande Israel waren weitaus die grössere Zahl der Könige, die da herrschten gottlos und frugen wenig nach Religion, so kam naturgemäss auch das Verderben zuerst dahin; das Volk wurde in die assyrische Gefangenschaft geführt, und durch Leute aus andern Ländern, das vielfach leere Land wieder bevölkert, indessen war aber dasselbe vielfach schon zur Wildniss und Behausung wilder Thiere geworden wodurch die Cultur nicht nur vielfach verloren gieng, sondern durch das Mischvolk nun auch eine ganz Andere wurde, eben so in Hinsicht der Religion. Aber trotz dieses Beispiels bekehrte sich das Reich J u d a nicht im Ganzen und Grossen, wenn ausnahmsweise sich auch Einzelne bekehrten — sondern behielt heidnische Gebräuche bei, trotz einiger

Anläufe und Versuche zum Bessern,— was die Catastrophe wohl etwas aufhielt, aber nicht mehr ganz abhalten konnte. Nebukadnezar der König von Babel machte auch diesem Reich ein Ende, und führte das Volk (der Hauptmasse nach) in die Gefangenschaft nach Babel. Die noch im Lande gebleibenden, waren mit wenig Weisheit begabt und tödteten den chaldäischen Statthalter. Aus Furcht vor Rache zogen sie nach Egypten.

Das Land war nun so ziemlich seiner Bewohner baar, nur geringe Banden zogen noch, eine Art Räuberleben führend, im Lande hin und her als eine neue Art von Nomaden. Jerusalem und die hauptsächlichsten andren Städte waren zerstört. Die Übrigen fielen in Ruinen, die Sonnenhitze und die schweren Winterregen hatten bald ihre Arbeit der Zerstörung der Menschlichen Cultur ausgeübt. — Das Land war nun eine Wüste und liess nach Vorhersage der Propheten, sich „seine Feier gefallen“ 70 Jahre lang dauerte dieser Zustand und als nach Verfluss derselben eine Anzahl Juden zurück kamen mussten die Culturarbeiten wieder von vorne angefangen werden.

— — — — —

Hierosolymianische Stiftung. *)

v o n

Dr. David Kauffmann.

Der Stiftsbrief **) lautet also :

Wir Franz der Erste von Gottes Gnaden Kaiser von Oesterreich etc. etc. Erklären für Uns und unsere Nachfolger und verordnen durch gegenwärtigen Stiftsbrief in Folge Unserer Entschliesung vom 24. Hornung 1801, Kraft welcher Wir bereits verordneten, dass die von verschiedenen Gutthätern jüdischer Nation, theils Inländer theils Ausländer in den Jahren 1723 und 1724 bei dem hierortigen Banquier Wolf Wertheimer zusammen getragenen, und für die arme Judenschaft zu Jerusalem, zu Hebron und Saphat bestimmten Almosengelder, welche in der Folge über die eingetretene Stockung in den Geschäften des besagten Wolf Wertheimer bei Unserem Hofmarschall in churbairischen Assekurationsscheinen depositirt, und nachher in hierländische öffentliche Fondspapiere umgestaltet worden, in Unsern Fonds aber derzeit

*) Siehe unser Artikel zur Geschichte der aschkenas. Gemeinde etc. im Heb. Theil dieses Buches Seite 25—50

l **) Aus Joh. Nep. von Savagrei's Chronologischgeschichtlicher Sammlung aller bestehenden Stiftungen... der k. k. österreichischen Monarchie p. 434—7.

bis auf einen Betrag von 53657 fl. 30 kr. angewachsen sind, welcher sich derzeit bei Unserem n. ö. Provinzial-Zahlamte in Deposito befindet, für immer im Lande behalten und zu einer ordentlichen Stiftung erhoben werden sollen, dass 1) die erstgenannten bei Unserem n. ö. Provinzial-Zahlamte depositirten, und in öffentlichen Fondspapieren mit 53657 fl. 30 kr. bestehenden Almosengelder für die jerusalemische Judenstiftung in Unseren öffentlichen Fonds als ein immerwährendes Stiftungskapital in der Art, als sie dermals angelegt sind, nämlich in einer 5 proc. Banke-Obligation Nro.109034 ddo. 2. Februar 1801 pr. 4550 fl.
in einer 5 proc. Banko-Obligation Nro. 61328 ddo. 3 März 1801 pr. 13500 fl.
in einer 5 proc. Banko-Obligation Nro. 109379 ddo. 3 März 1801 pr. 1200 fl.
in einer 4 proc. Mährisch Ständ. Pamatka Nro. 12174 ddo. 11 od. 12 Mai 1798 pr. 572 fl. 30kr
in einer 4 proc. n. ö. Ständ. Obligation Nro. 9307 ddo. 1. Novem. 1789 pr. 2000 fl.
in einer 4 procentign n. ö. Ständ. Obligation Nro. 31617 ddo. 1 August 1803 pr. 4115 fl.
in einer 4 procentigen Hofkammer-Obligation Nro. 74009 ddo. 1 Oktober. 1806 pr. 1000 fl.
in einer 4 proc. Hofkammer-Obligation Nro. 895 ddo. 1 April 1807 pr. 12400 fl.

in einer 4 proc. Hofkammer-Obligation Nro. 30607 ddo. 1 Mai 1808 pr. 10000 fl.

in einer 3 $\frac{1}{2}$ procentigen Hofkammer-Obligation Nro. 21453 ddo.

1 Januer 1794 pr.

4320 fl.

zusammen pr

53657 fl. 30 kr.

sämmtlich auf diese Stiftung lautend, unaufkündbar verbleiben, u. zu ewigen Zeiten als ein solches unangetroffen erhalten werden sollen. Die Interessen von diesem Kapitale sollen 2) alle Jahre erhoben und nach ihrer ursprünglichen Widmung unter die armen Juden zu Jerusalem, Hebron und Saphat vertheilet werden. Zu diesem Endzwecke soll 3) Unser n. östr. Provinzial-Zahlamt die Interessen des besagten Stiftungskapitals von Zeit zu Zeit zu erheben, solche in halbjährigen Raten an Unsere Hof- u. Staatskanzlei zur weiteren Versendung an unsere Internuntiaturskanzlei zu Konstantinopel zu übergeben, und sich über den jährlichen Empfang und die diesfällige jährliche Ausgabe bei unserer n. ö. Landesregierung jedesmal, so wie über die bestimmte Übergabe derselben an unsere Hof- und Staatskanzlei auszuweisen haben.

4) Unser Internuntius zu Konstantinopel hat den jährlich zu überkommenden Interessenbetrag den drei Judengemeinden des ottomanischen Reichs zu Jerusalem, Hebron und Saphat zur Vertheilung unter ihre Armen nach dem Verhältnisse ihrer Population und ihrer Anzahl von Armen, entweder durch die in Konstantinopel befindlichen, u. durch

die ottomanischen Autoritäten jedesmal auszuweisenden zwölf Vorsteher der gesammten Judenschaft des ganzen türkischen Reichs, oder auf eine andere im Lande übliche und verlässliche Art mittelst unmittelbarer Einsendung an ihre Ortsvorsteher gegen deren legalisirte Quittungen zu übergeben, und ihre legalisirte Quittungen an unsere Hof- und Staatskanzlei zur Übergabe derselben an unsere Landesregierung zurückzusenden, allwo sie sodann bei den diesfälligen Stiftungsakten aufzubewahren, und den aufgestellten Stiftungskuratoren, von welchen in der Folge die Rede sein wird, auf jedesmaliges Anverlangen die Einsicht zu gestatten, und auch allenfalls Abschriften zu ertheilen seyn werden. 5) Wenn in der Folge der Zeit solche dermal unvorgesehene Verhältnisse zwischen Unserem und den ottomanischen Staaten eintreten sollten, welche die Einsendung der Interessen an den Ort ihrer Bestimmung auf kurz oder lange unthunlich machen, so sind die, während der Dauer dieses Hindernisses abfallenden Interessen mittlerweile aufzubehalten, nach wiederhergestellter Kommunikation aber, und aufgehobenen Hindernissen der ganze inzwischen aufgehäuften Betrag der selben zu ihrer, im gegenwärtigen Stiftsbriefe vorgeschriebenen Bestimmung nachzutragen. In Gemäsheit dessen befehlen Wir auch 6) dass der von den derzeit depositirten Almosengeldern über Abzug des zur ewigen Stiftung § 1 mo ausgestreckten Stammkapitals von 53657 fl. 30 kr. erübrigende

Überschuss nach Abzug der sich bei Errichtung der Stiftung allenfalls ergebenden Unkosten eines Theils zur Entschädigung des bisher vermissten Interesses Genusses nach der Bestimmung des gegenwärtigen Stiftsbriefes § 2, 3 und 4 sogleich verwendet werden soll. Wenn jedoch in dem Verlaufe der zeitlichen Begebenheiten solche unvorhergesehene Ereignisse eintreten sollten, welche die Erreichung der, dieser Stiftung im gegenwärtigen Stiftsbriefe vorgeschriebenen Bestimmung unmöglich machten, so behalten Wir 7) Uns und unseren Nachfolgern das Recht vor, nach Masgabe der als dann bestehenden Zeitumstände, jedoch nie anders, als zu Gunsten der armen Judenschaft, Kraft unserer obersten Machtvollkommenheit zweckmässig zu verfügen: Zur vollständigsten Bekräftigung dieser Verfügungen verordnen Wir 8) dass aus dem Mittel der hiesigen ansehnlichen Judenschaft nach unserer bereits anterem 24. Hornug 1801 bekannt gemachten Entschliesung zwei Kuratoren für diese Stiftung aufgestellt werden sollen, wovon jedesmal einer aus der Wertheimer'schen Familie und zwar aus dem Grunde seyn soll, weil schon die ersten Kollatren zu ihrem Vorfahrer das Zutrauen hatten, u. wollen Wir für dermalen den David Wertheimr, privilegirten Grosshänder, und den Banquier Herrn Freiherrn Nathan Arnsteiner zu Kuratoren dieser Stiftung ernannt haben. Diesen soll obliegen, alle halbe Jahre sich bei der n. ö. Landesregierung die Überzeugung zu verschaffen, dass die diesfälligen Stiftungs-Interes-

sen von dem n. ö. Provinzial-Zahlamte erhoben, u. nach Vorschrift dieses Stiftsbriefes an Unsere Hof- und Staatskanzlei zur ferneren Versendung nach Constantin. abgeführt, dann die früheren Beiträge den oftgenannten 3 Judengemeinden vorschriftmäßig übermacht worden sind. Auch wird derselben fernere Pflicht seyn, in allen Angelegenheiten, die zur Aufrechthaltung oder Aufnahme dieser Stiftung führen könnten, oder die ihnen durch die Perzipienten dieser Stiftung aufgetragen werden dürften, sich an die n. ö. Landesregierung und im weitem Zuge an Unsere obersten Hofstellen unmittelbar zu verwenden.

Schlüsslich versprechen Wir, diese Judenstiftung in Unserm landesfürstlichen Schutz zu nehmen, und befehlen, dass zur immerwährenden Festhaltung derselben von diesem Stiftsbriefe 5 gleichlautende Exemplarien ausgefertigt, und hiervon eines Unserer in ö. Landesregierung, eines den hierländigen zwei Kuratoren im Namen der Kollatoren, die 3 übrigen aber den drei bestifteten Judengemeinden zu Jerusalem, Hebron und Saphat, einer jeden eines eingehändigt werden soll.

Zur mehreren Urkund dessen wird dieser Stiftsbrief mit Unserer Signatur und Insiegel bekräftiget. So geschehen in Unserer Haupt- und Residenzstadt Wien am 8 August 1808 Unserer Reiche im siebenzehnten Jahre,

(Unterschriften)

ARCHÄOLOGISCHE ENTDECKUNGEN

zu Jerusalem in den letzten 3 Jahren.

VON

BAURATH C. SCHICK.

Der Kreis solcher, die sich für das alte Jerusalem interessiren, wird immer grösser, und damit zugleich der Eifer in Nachforschung und Suchen nach alten Dingen; wobei freilich die Hoffnungen mancher nicht immer in Erfüllung gehen. Jeder, der zu diesem Zweck hieher kommt, hofft neues zu finden und neue Entdeckungen zu machen, aber der wirkliche Erfolg ist oft ein geringer—selbst für den, der an Ort u. Stelle wohnt, und Gelegenheit hat bei vorkommenden Nachgrabungen und Erdverschiebungen, nachzusehen—hält es nicht leicht aus dem Wenigen, einen für Jedermann interessanten Bericht zu machen. Im letzten Band dieses Buches habe ich die damals gemachten Entdeckungen (S. 82—95) aufgezählt und den Bericht im Juli 1889 geschlossen, seither ist nun wieder mehreres, zum Theil Dinge von grossem Interesse entdeckt worden, die ich nun der Reihe

nach kurz für den Wissbegierigen niederschreiben will und beginne mit dem Wenigen, was man seither innerhalb der Stadt aufgedeckt und gefunden hat, und dann das ausserhalb des Laufes der ehrwürdigen Mauern Entdeckte diesem anzureihen.

1). Im Osten der Grabeskirche 1) Beim Ausgleichen der Strassenfläche und Neubepflasterung wurde in der „Akkabet El Tekieh,“ welche für eine lange Strecke verhältnissmässig eben fortläuft und auf einmal stark abfällt entdeckt, dass da ein Felsenabsturz ist, und um der Strasse einigermaßen ein bequemerer Gefälle zu geben, musste dieselbe für eine Strecke durch den Felsen gehauen werden. Dieser Felsenabsturz läuft in gerader Linie von Süd nach Nord und ist in Hinsicht der Höhe bedeutend, wie man das durch Nachgrabungen von Fundamenten für neue Häuser, die unmittelbar davor gebaut wurden, kennen lernte. Da nun in einer andern südlicheren Strasse, das gleiche sich vorfand, und im Norden aber noch südlich von der traditionellen Via Dolorosa, in den dortigen Häusern eine ebenfalls senkrechte Felswand wahrnehmbar ist, so ergibt sich mit Hinzunahme was ich im 3 Band sagte 2), dass da eine nach allen Seiten steil abfallende, verhältnissmässig ebene, gegen 55 Meter

1) vgl. „Jerusalem“ Band III S. 86 f. I.

2) vgl. „Jerusalem“ Band III S. 86 f. I.

breite und 80 Meter lange Felsterrasse sich befindet, welche im alten Jerusalem einen sehr stark hervortretenden Theil ausmachte, und welcher (wie ich anderwärts dargethan habe)³⁾ die in Jeremias 6, 1. erwähnte „Thekoa“ ist,⁴⁾ ein für sich noch besonders befestigter Platz, eine Art Citadelle und Warte wo bei der Wiederherstellung der Stadtmauern nach dem Exil der Statthalter Nehemia mit seinen Leuten Wohnung genommen hatte — das „Serai“ der damaligen Zeit⁴⁾. Von diesem Stand der Dinge hat ein flüchtiger Besucher der heiligen Stadt kaum eine Ahnung, da alles mit Schutt und Häusern unkenntlich geworden ist.

2). Ein „alter Bogen aus grossen Steinen“ ähnlich denen des „Wilson u. Robinson“ Bogens wurde im Harem es Sheriff oder dem alten Tempelplatz, in den sogenannten Pferdeställen des Königs Salomo gefunden. Dieser Bogenrest ist weit älter als die heutigen Gewölbe u. einige vermutheten, es sei einst eine ganze Bogenreihe da durchgegangen, mit Fortsetzung nach ausserhalb der östlichen Mauer, was aber nicht bewiesen werden kann. Auch stimmt dieser neuentdeckte alte Bogen, weder nach der geraden Linie noch auch im Niveau mit den Resten eines Vorsprungs, (den Manche als Bogenansatz deuten aber sicher nur ein Balkon war) an der Aussenseite der Ostmauer

³⁾ Zeitschrift der Deutschen Pal. Gesellschaft

⁴⁾ vergleiche „Nehemia“ 3, 5. 7.

Unterhalb am Boden des in Rede stehenden Bogenrestes zeigte sich beim Abräumen von Schutt eine Oeffnung die in einen theils gewölbten, aber grösstentheils in den Felsen gehauenen langen Gang führte, u. bis beinahe zur Süd-mauer geht u. da unvollkommen ausgehauen, aufhört; man vermuthet es sei dies der Gang, von dem Josephus Bel. J. 7, 2. 1. schreibt, „in den sich Simon mit einigen Getreuen gerettet und durch Steinhauer einen Ausgang sich machen lassen wollte“.

3). Ein Talent oder Zentner (Kikar). Bei Abraumarbeiten auf dem Platze der „Sanct Anna“ nahe bei dem östlichen Thore der Stadt, wurde eine eigenthümlich geformte Steinkugel gefunden, mit einer noch grösstentheils leserlichen kurzen Inschrift und einigen leicht eingehauenen Zeichen, obwohl die Oberfläche sehr abgerieben ist. Die Entzifferung gab zu verstehen, dass dieser Stein, ein Gewicht, ein Talent (Kikar) oder der Zentner sei, der in der Bibel sehr oft erwähnt ist z. B. (I. Kön. 10, 10. II. Samuel 12, 30. und andern) Der Stein wiegt $14 \frac{1}{4}$ Kilo ist 0, 52 m. lang und 0, 30 m. dick in Ovalform, hat an der breiteren Seite eine 0, 0 7 m. tiefe halbkugelförmige Grube, wohl um den glatten Stein anfassen zu können und auch wenn er auf eine Wagschale gestellt, nicht abrutschen möchte.

4). Im Nordwesten der Stadt, wenig östlich von dem neuen Thore, wurde beim Fundamentgraben

für einen Anbau zum Kloster der Franziskaner, ein Stück älter Mauer aufgedeckt, parallel laufend mit der heutigen Mauer, u. 8. Meter von dieser entfernt — wohl ein Rest der alten eigentlichen Mauer zur Zeit der Kreuzfahrer, während damals die heutige Mauer blos die Vormauer bildete, über dem Graben stehend, niedrig und zur Vertheidigung des Grabens eingerichtet war, wie aus der Erzählung der Belagerung und Erstürmung der Stadt durch die Kreuzfahrer deutlich hervorgeht.

Gehen wir von da durch das naheliegende „Neue Thor“ heraus, so ist westlich gleich ausserhalb der Mauer.

5). Eine Zisterne in den alten Stadtgraben hinein gebaut worden. Der Graben war vielfach mit Schutt angefüllt, und als derselbe herausgeschafft wurde, so wurden die senkrechten Felswände desselben bis auf den Grund blossgelegt und man lernte die genaue Breite und Tiefe des Grabens kennen, zugleich aber nahm man die sehr merkwürdigen Hiebe wahr, welche die Werkzeuge gemacht, mit denen der Felsen durchhauen wurde, und aus welchen Sachkundige das Alter dieser Arbeit bestimmen wollen, wonach dieselbe schon von den Israeliten ausgeführt worden wäre, und nicht wie manche glauben erst viel später von den Muhammedanern, da an einigen, aber weit von hier abliegenden Stellen, das Wort „Allah“ in arabisch eingehauen ist.

6). In dieser Gegend hat man schon früher an einigen Stellen einen alten Wasserkanal entdeckt der einstens Wasser in die Stadt brachte.— Nun ist derselbe in den letzten Jahren, noch an manchen Stellen und für längere Strecken aufgedeckt worden, so dass man nun weiss, er kam von der Höhe her, über welche die Jaffastrasse führt, aus der Nähe des türkischen Spitals, und lief so ziemlich längs dem Wege der auf der Höhe gegen die Stadt führt, weiterhin unter dem Boden des Platzes der russischen Niederlassung, an Feil's Hotel vorbei, und nahe der Ecke wo die westliche Stadtmauer nach Osten umbiegt in die Stadt hinein. Es scheint dass dieser Canal dazu bestimmt war, alles auf die westliche Höhe fallende Regenwasser in die Stadt hinein zu leiten, wenigstens kann man es bis heute nicht anders³ erklären, es ist aber was die alten Wasserwerke betrifft, noch manches unbekannt.

7). Der schon längst im Akerland wahrnehmbare Teich im obern Kidronthale, wurde durch Nachgrabungen näher untersucht u. so dessen Tiefe u. Grösse festgestellt. Er war $5 \frac{1}{2}$ Meter tief, im Durchschn. 50 Meter lang u. 40 Meter breit. Das Wasser desselben konnte durch eine Leitung mit genügsamen Fall bis in den Tempel gebracht werden. in der Nähe wurde zwar bis heute kein Canal entdekckt, wohl aber östlich von der Nordostecke der Stadtmauer am Abhang des Berges, und gegen den Tempel zu, unter dem Boden hin-

führend, so dass kaum zu zweifeln, dass dieser noch ein Rest des alten Canals, und weil unter dem türkischen Friedhof hingehend, erhalten geblieben, während der übrige Theil aber im Laufe der langen Zeit zerstört worden ist. Ich bin überzeugt, dass der besagte Teich mit dem im 2 Könige 20, 20. erwähnte identisch ist. Man hat zwar dies schon auf den in Cap. 18, 17 erwähnten „obern“ Teich, dem heutigen „Mamilla“ gedeutet, dessen Wasser noch heute in die Stadt geleitet wird und wo nach Jesaia 3, 8. Rabsàka sich aufstellte und den (nach Jes. 7. 3.) Hiskia nebst seiner Leitung auch wieder herstellte. Es gab eben zu Jerusalem mehrere Teiche.

8). Im letzten Bande dieses Buches Seite 92, habe ich gesprochen von Funden in der nördlichen Gegend ausserhalb des Damaskuthors. Seitdem sind dorten wieder mehrere Dinge entdeckt worden : a). Ein schöner Mosaikboden in dessen Mitte in einem Kreis ein Lamm steht, und darunter Felsengräber und Höhlen, wovon eine, scheint einmal, die Wohnung eines Einsiedlers gewesen zu sein. Besonders ist da auch das Felsengrab ausgereinigt worden, das der General Gordon für das Grab Christi ausgab, weil er den daneben stehenden Felshügel der sogenannten Jeremiasgrotte, für das „Golgatha“ des neuen Testaments hielt, den Steinigungsplatz „Beth Sekilah“ der Juden. Das Grab wird seitdem von vielen Reisenden be-

sucht, und ist darüber ein ganzer Federkrieg in England ent standen, der aber bis jetzt zu nichts führte. Dass dieses Grab niemals das von Christo gewesen sein konnte, beweist ; weil es ein Sammel - u. nicht ein Einzelgrab ist, u. wie es jetzt bewiesen ist aus christlicher Zeit stammt! b). Mehrere interessante in Felsen gehauene Zisternen wovon eine über 20 Meter lang, und gegen 10 Meter breit und fast ebenso tief ist — und was sehr merkwürdig ist, die Felswandungen gehen schief in die Höhe, so dass die Zisterne oben viel kürzer und viel enger ist als unten beim Boden.—

9). Gehen wir nun ostwärts, u. überschreiten das Kidronthal und kommen zum Oelberge, so sind da ziemlich weit oben, die sogenannten „Gräber der Propheten,, die man zwar schon längst kennt, aber in letzter Zeit grössere Bedeutung erlangt haben, so dass auch einige Worte darüber zu sagen, hier am Platz sein dürfte.

Das Grundstück in welchem sich dieselben befinden ist in den Besitz der Russen übergegangen, welche dasselbe mit einer Mauer umgaben, auch etwas abräumten wobei mehrere christliche Gräber zum Vorschein gekommen sind. In den Gräbern selbst aber ist wenig gethan. Dieselben haben kein rechtes jüdisches Gepräge sondern sind mit heidnischen Formen und Ideen verbunden was dem Forscher viel zum Nachdenken giebt. Nach meiner Auffassung stammen sie aus der Zeit

Herodes des grossen, der mit vielen seiner damaligen Zeitgenossen Vorliebe für heidnische Dinge hatte und der griechischen Philosophie huldigte. Die jüdische Form ist das Viereck, viereckig war der Altar, die Stiftshütte, der Tempel und die heiligen Geräthe. Die Gräber und Grabkammern hatten dann auch stets, eine viereckige Form, nicht so die heidnischen. Die heidnische Form ist rund nach der Sonne und halbrund nach dem Mond, was beides bei den Prophetengräbern vorkommt, also ein Gemisch v. rund, halbrund u. viereckig. Die Anlage sollte ein Ruhmes Denkmal sein.

Hier sollten berühmte Männer beigesetzt werden, so weit dies möglich und für die andern, Epithaphen an die leeren Wände aufgehängt oder in den Felsen eingemeiselt, werden. Es ist darum so viel leerer Platz da, der nicht fürs Aushauen von Gräbern bestimmt sein konnte. Übrigens war das Werk niemals ganz fertig, Unruhen u. Kriege brachen im Lande aus, u. Jerusalem wurde durch die Römer zerstört, eine andere Zeit brach an und so wurde die Arbeit niemals fertig, darum noch heute, dieser unscheinbare nichtssagende Eingang, zu solch grossartigen unterirdischen Anlagen. Es ist werth diese Grabhölen zu besuchen. Uebrigens ist heute viel Schutt darinnen und möglich, das bei völligem Ausräumen noch Manches entdeckt wird. Die Gräber scheinen auch in der spätern christlichen Zeit benützt worden zu sein, was das austünchen und die sich vorfindenden

griechischen Inschriften anzeigen.

10). Bei Traisirung der Fahrstrasse nach Jericho wurde in der Nähe von Bethanien, an einer gegen Westen gerichteten Thalhalde, ein altes jüdisches Felsengrab aufgedeckt, das in mehreren Beziehungen merkwürd. ist. Erstens durch den symmetrischen Plan, dann die exakt genaue Aus-hauung in Stein. Ferner dass es vier Grabkammern gerade eine hinter der andern hat u. dass viertens jede dieser Grabkammern immer etwas niedriger liegt als die Vorhergehende. (So dass Nachmittags, die Sonne durch die Thüren, die hinter einander liegen, in alle Kammern und bis in die hinterste am tiefsten gelegene, hinein scheinen konnte). Das Vestibül ist jetzt gröstentheils schon zerstört. In der ersten Kammer, die 4, 30 M. breit u. 3, 20 M. tief und 3, 20 M. hoch ist, ist die Decke wie ein Plafond ausgearbeitet mit Reliefs ringsum, hat kein Grab, und bildete die Vorkammer. An der Ostseite führte eine schönverzierte 0, 70 M. höhe und 0, 60 M. breite nahe am Boden angebrachte Thür in die eigentliche Grabkammer. Dieselbe ist 4, 30 M. weit und 2, 75 M. hoch und hat rechts u. links in den Seitenwänden je 4 Schiebgräber (Kokim.) u. 2 an der Ostseite, zwischen welchen wieder eine Thür nahe am Boden in die nächste Kammer führt die wieder ein Vorkammer ist u. kein Grab hat, von welcher dann wieder eine Thür in die letzte Kammer geht welche auf 3 Seiten, Stein-

bankgräber und keine Kokim hat. An dem Boden ist eine viereckige teichartige Grube in der sich das Grundwasser ansammeln kann.

11). Felsenkapellen. Das Dorf Siloa hängt in einer langen Linie an dem felsigen Steilabhang und den Felsklippen der Ostwand des Kidronthals in der Weise, das die hintere, gegen den Berg gekehrte Seite der meisten Häuser, Höhlen sind und die vordere, nach der Thalseite gerichtet Mauerwerk ist. Diese Felshöhlen sind theils natürlich, meist aber künstlich in den Felsen hineingebrochen und gehauen worden und bildeten einst Gräber, Wohnungen und Zellen der alten Trogloditen, und späteren jüdischen Essäer und noch späteren christlichen Mönchen und Einsiedlern und jetzt sind sie für die Einwohner, Magazine und Ställe für ihr Vieh und s. w. Ich hatte die Gelegenheit viele dieser Häuser und Höhlen genauer zu untersuchen u. fand dass viele als Kapellen gedient haben, in einer mit drei Absiden, steht über dem Altar eine alt-griechische Inschrift, nach der dies der Platz des Propheten Jesaias ist! Wie ich das alles nachher in der englischen Quarterly-Statement, 1889 Seite 16-18 u. 252-256. beschrieben habe.

12). Ein zweiter Siloa Kanal. Schon als ich im Jahre 1881 die alte dann so berühmt gewordene Siloa-Inschrift entdeckte, u. den Canal

und Teich ausreinigte um durch niedriger bringen des Wasserspiegels, die Inschrift ganz oberhalb des Wassers zu bekommen, habe entdeckt dass da noch ein zweiter Canal bestanden hat der einstens Wasser, wohl auch von der Marien-Quelle, zu dem grossen Teich gebracht hat— fand aber wenig Glauben und erst die Englische Gesellschaft zur Erforschung Palästinas, forderte mich später auf und wies mir Mittel an, um die nöthigen Nachgrabung. zu machen — so legte ich den Canal v. dem grossen Teich an, nordwärts 180 Meter weitfrei, (über die Hälfte des Weges zur Quelle der Maria) wurde aber an der weitem Arbeit durch die Localbehörden gehindert. Dieser Canal ist ganz ähnlich wie der andere, auch weitaus zum grösseren Theil, durch den Felsen gehauen und in einer Schlangelinie fortgeführt, hat von Zeit zu Zeit Treppen, die zum Wasserlauf hinabführen, und ist so hoch und weit, dass ein Mann ohne viel Mühe darin gehen kann. Sein Gefäll ist etwas stärker als bei dem andern und lag sein Anfang jedenfalls bei der Quelle höher als es die jetzige ist. Die Tieferfassung der Quelle, machte eben den zweiten Kanal nothwendig.

13). H a k e l D a m a, ist zwar schon längst bekannt und dass derselbe bis Anfang dieses Jahrhunderts für Tausende v. Jahren ein allg. Begräbnissplatz besonders für die Fremden war, welche in Jerusalem starben. Neuererzeit ist dieser alte „Cam-

po Sancto“ aber näher untersucht worden, wobei
mehreres Interessante sich herausstellte, woraus;
fast bis zur Evidenz bewiesen ist, dass dies von
jeher schon in der jüdischen Zeit, ein allgemeiner
Begräbnissplatz war u. höchst wahrscheinlich der
schon in Jeremias 24, 23 erwähnte ist. Es ist ein in
Felsen gehauenes Massengrab 22 Meter lang und
fast ebenso breit u. 12 Meter tief in den Boden hin-
unter und in den Berg hinein gehend, so dass zur
Hälfte die Decke von Felsen, die andere Hälfte
(gegen das Thal zu) aus Mauerwerk und aus Ge-
wölben besteht. In der Decke sind Löcher durch wel-
che die Leichen herab gelassen wurden. Die Ge-
beine und Moderansammlung ist heute über 3 Me-
ter hoch — im Mittelalter wurden aber Schiffe voll
davon nach Italien geführt, um die dortigen
Begräbnissplätze damit zu bestreuen. In der Nähe
dieses Riesengrabes sind noch viele andere in Fel-
sen gehauene Gräber eine ganze einstige Todten-
stadt. Dieses grose Grab. ist in der Nähe des Hinom-
thales, das wegen des dort geübten Moloch-
dienstes auch „Tophet“ genannt wurde, wo
nach Jermias 7, 32. 33. begraben wurde. Es ist
dies der im N. T. erwähnte „Begräbnissplatz“
der Pilger oder der „Blutacker“ der vorher Tophet
u. dann Hakel-Dama genannt wurde — Ein schwedi-
scher Gelehrter hat sogar die Ansicht dass Jeremias
in einer der Seitennischen, die Bundeslade versteckt
habe wohl wissend dass auch die allgemeinen Gräber
— nach (Jeremias 8. 1.) vor Plünderungen nicht

sicher seien, wohl aber dieses.

14). Reste des alten Jerusalem. Am Westabhange des grössern westlichen Berges der alten Stadt, oder dem traditionellen „Zion“ haben die Augustinermönche einen Platz gekauft u. theilweise abgeräumt, da fanden sich nun, nicht nur Reste v. alten Mauern, Zisternen, sondern auch in Felsen eingehauene einstige Wohnungen, einige selbst noch erhalten, die aber in späterer Zeit zu Zisternen gemacht worden. Hier kann man das alte unterirdische Jerusalem studiren. Es ist in dem tief liegenden Schutt, auch sonst allerlei aufgedeckt worden, Canäle, Reste von Bauten und selbst noch Anlagen von einem römischen Bade, sowie ein sehr schöner Mosaikboden.

15). In dem armenischen Kloster des sogenannten „Gefängnisses Christi“ ward 2. Meter unter der Oberfläche des Schuttes ein sehr schöner „Mosaikboden“ aufgedeckt, und noch tiefer ein grösserer „Wasser Canal“ dessen Anfang u. Entstehung aber nicht erforscht wurde.

16.) Amerikanische Begräbnissplatz. Derselbe ist klein aber mit einer Mauer umgeben u. wurde bei Nachgrabungen die Dr. Merrill der amerikanische Consul anstellte, schöne Reste nämlich die Ecke eines einst gewaltigen und festen Baues blosgelegt. Ohne weitere Nachgrabungen kann aber nichts weiter darüber gesagt werden. — „Steigen

wir nun in das westliche Thal hinab über die Brücke hinüber, und auf die Höhe der andern Seite des Thales, so kommen wir zum Bahnhofe der neuen Eisenbahn.

18). Hier wurden bei Felsensprengungen zur Ebnung des Terrains, zwei in den Felsen gehauene Gänge entdeckt, die für eine Strecke sich etwas senkend, immer tiefer in den Boden hinein gehen aber nach ungefähr 30 Meter endigen. Sie sind so hoch u. weit dass ein Mann darin gehen kann, u. haben einige Lichtschachte, welche die Eingänge bilden. Ihr einstiger Zweck ist räthselhaft. Sammler für Grundwasser können es nicht sein, denn sie sind auf der Höhe angelegt — für beständige Wohnungen wären sie unbequem und halte ich sie für einstige Schlupfwinkel und Aufbewahrungsorte für werthsachen der alten Höhlenbewohner, die ganz in der Nähe ihre Behausungen hatten, in einer Zeit wo im Lande „jeder that was ihm recht dünckte“ Nördlich davon ist.

19). Die „Awariel“ Eine Stelle im sogenannten Weinberg des Nikophorie, genau der Südwestecke der Stadtmauer, im Westen gegenüber, u. in der Luftlinie gemessen 390 M. entfernt trägt diesen Namen. Sie ist eine auf einem Felswinkel stehende Ruine, welche arabisch „Kasr el Asafir“ genannt wird — nördlich davon ist ein über 50 Meter langer und $9 \frac{1}{2}$ Meter breiter und $3 \frac{1}{2}$ M. über den jetzigen Boden empor-

ragender Felswürfel, mit senkrecht hinunter gehauenen Seiten. An der Ostseite ist eine in mehreren Abstufungen hinab gehende Höhle unter dem Felsblock. Das griechische Kloster dem der Platz gehört, wollte (wie man mir sagte) da eine Zisterne machen, und so wurde hinunter gegraben und gefunden, das der Felsblock noch $2 \frac{1}{2}$ Meter durch eine Erdschicht hinab geht, auf welcher Bäume wachsen, der Fels ist so mit einem Graben umgeben der an der Westseite $4 \frac{1}{2}$ Meter, an der Nordseite aber 10 Meter breit ist. Offenbar stand auf diesem Felswürfel einst ein Monument. Nördlich davon 22. M. entfernt fanden sich die untern Steinlagen einer Mauereinfassung, einer andern gegen 18 Meter breiten, mehr als 2 mal so langen Felsenterrasse, als einstige Unterlage oder Plattform eines ähnlichen Monuments denn überall herum fanden sich in dem Schutt, Säulen Kapitäle und andere Architekturstücke, theils erhalten meist aber in zerbrochenem Zustande. Die Mauersteine waren von ansehnlicher Grösse äusserst fein bearbeitet, und von ganz weissem Gestein.

Es wurde nun weiter herum gegraben u. zwei teichartige in Felsen gehauene Vertiefungen aufgedeckt, in einer zwischen den zwei genannten Plattformen gelgen fand sich eine Thür und eine Treppe, die in Grabkammern hinab führte. Beim Eingang ist der sogenannte (gegen zwei Meter im Durchmesser haltende) Rollstein, noch gut erhalten, mit dem die Thür, wenn vorwärts gerollt — geschlossen werden konnte. Ein solcher Rollstein findet sich nur

noch bei den sogenannten Königsgräbern im Norden der Stadt. Ist man von der Oberfläche des Bodens die Treppe 3 M. tief bis zur Thür u. dann durch dieselbe weiter drei Meter hinabgestiegen, so gelangt man in eine Kammer, die 4 Meter lang und 4 Meter breit und 2,75 M. hoch, und ringsum mit eben so schön gearbeiteten weissen Steinen ausgemauert ist, aber Boden u. Decke besteht aus Felsen. Gegenüber ist eine Thür durch eine $1\frac{1}{2}$ M. dicke Wand. Ist man durch dieselbe getreten so befindet man sich in einem ähnl. aber kleineren und viel höheren Gemach, das ähnlich ausgemauert aber oben mit einem Gewölbe bedeckt ist.

In jeder Seite befindet sich eine Thür, die rechts und links führen in ein Gemach in Form und Grösse ganz wie das Erste. Gerade aus gehend aber in ein viel längeres aber schmäleres Gemach dessen Boden und Decke Fels ist, während die Seiten ganz wie die andern ausgemauert sind. In diesem Gemach befinden sich zwei Steinerne Sarkophage, wovon der eine äusserst fein und sauber gearbeitet ist. Man glaubt aus guten Gründen dass diese Gräber-Monumente von Herodes herkommen und des höchst wahrscheinlich der feine Steinsarg der seiner Frau der Mariame ist. Von diesem Gemach führt eine Thür noch ein weiteres, aber kleines Zimmer wo man erkennt dass früher hier ächte jüdische Felsgräber waren, die dann von Herodes noch dem Geschmack seiner Zeit verändert worden sind.

Bücher Recension.

DIE MÜNZENPRÄGUNGEN

Während des letzten Aufstandes der Israeliten gegen Rom.

EIN BEITRAG ZUR GESCHICHTE JENER ZEIT. MIT
EINER TAFEL VERSEHEHEN.

Von Leopold Hamburger 1892. 108 S. 8° Gr.
Selbstverlag des Verfassers Frankfurt a. M.

Vorliegende Arbeit, verfasst von dem bekannten Numismatiker, Herrn Leopold Hamburger, ist die Frucht eines langjährigen, an Ort und Stelle angestellten Studiums, das von einem unermüdlichen Eifer und einer unbegrenzten Liebe zum Gegenstande zeugt. — Obgleich Numismatiker von Fach, hat doch der V., wie schon der Titel des Werkes besagt, nicht allein die numismatische Seite sich zur Aufgabe gestellt, sondern fast noch mehr der Geschichte jener Zeit seine Aufmerksamkeit zu gewandt. — Was nun den numismatischen Theil betrifft, werden Berufenere besser zu beurtheilen wissen; hier soll bloss das sorgfältig verarbeitete Material der Quellenforschung und der daraus gewonnenen Resultate, welche zur Aufhellung eines noch in der Geschichte dunkeln

Punktes wesentlich beitragen, eingehender gewürdigt werden.

Der eigentliche geschichtliche Theil des Werkes beginnt Seite 47. Von dem Numismatischen (bis S. 47), wo die verschiedenen Münzen, das Gepräge: ש"א לנאלת ישראל ש"ב לחרות אלעזר הכהן, שמעון, tragend mit vieler Sachkenntniss besprochen worden sind, geht der V. zum Geschichtlichen über, indem er folgende vier Fragen sich zur Beantwortung vorlegt:

1. Wann sind diese Aufstandsmünzen geprägt?
2. Wer waren Simeon und der Priester Eleasar, deren Namen auf denselb. genan. sind?
3. Welche Gründe lagen wohl für die Emission der kleinen Kupfermünzen vom Jahre 2 und 3 des Krieges gegen Vespasian vor ...?
4. Widersprechen die Zeugnisse der israelitischen Literatur, wie sie Madden... citirt nicht den Resultaten des Fundes und unserer Untersuchung?

Jede einzelne dieser Fragen behandelt der V. mit grosser Genauigkeit und beantwortet sie sehr präzis. Auf die Einzelheiten einzugehen, hiesse den Rahmen einer blossen Besprechung überschreiten. Es wird genügen, wenn wir Einiges aus dieser Schrift hervorheben, sie dem ganzen Umfange nach aber zu beurtheilen, dem geneigten Leser überlassen. Die Ansetzung des Bar-kochbaischen Krieges um das Jahr 120 nach g. Zeitrechnung (S. 62) finde ich sehr richtig. (S. weiter unten). Ebenso, dass Vieles, was sich unter

Vespasian und Titus zutrug, auf den Hadrianischen Krieg übertragen worden ist. (S. 63). Überraschend, aber ebenso wahr, wie auch schon Andere vor ihm muthmassten, ohne jedoch zu sichern Resultaten gelangt zu sein, ist des Verfassers Ansicht, dass die Eleasar u. Simeon Inschriften tragenden Münzen, keinen andern als Eleasar ben Asaria und Simeon Sohn Gamliels I. bezeichnen (S. 71).—

Wir hätten noch Vieles, nicht minder Interessantes der uns vorliegenden Arbeit des gelehrten Verfassers hervorzuheben; allein, da unsere Absicht bloss dahin geht, um den Leser bloss auf diese interessante Schrift aufmerksam zu machen, glauben wir uns billig des Weiteren enthalten zu dürfen.

Was wir unserer Besprechung noch hinzufügen wollen, sei bloss eine Berichtigung einzelner Punkte, die durchaus nicht den Werth des Werkes schmälern.

P. 5 unten macht der V. in Bezug auf Zeit und Örtlichkeit einen Unterschied zwischen dem palästinensischen Talmud und dem Midrasch Threni. Dieser Unterschied trifft nur theilweise zu; denn es ist eine längst anerkannte Thatsache (vgl. Asaria de R. י"ז an verschiedenen Stellen, ferner Zunz G. V. II Auflage S. 186 unten). dass die sämtlichen Raboth palästinensischem Boden entkeimt sind, wenn sie auch in der Folge mit Zuthaten, dem babylonischen Talmud entlehnt, bereichert

worden sind. Ob die betreffende Stelle dem b. Talmud entlehnt ist, bedarf noch allerdings einer Untersuchung. In der Hauptsache von der Lage des alten Bethir scheint V. Recht zu haben.

P. 51 Hier hätte der V. auf Z. G. V, 89 und 146 verweisen sollen. Befremdend ist, dass ihm Midrasch Eser Goliath, editio Jellinek, Bet Hamidrasch Bd. 4, S. 36, wo die Zahl 52 deutlich angegeben ist. (vgl. Ben Chananja Jg. 1866 S. 123-25), entgangen ist.

P. 55 unten. Nach der Ansicht des Redacteurs dieser Blätter, Jerusalem Jg. I. S. 93 unten, widerspricht der israelitische Volksmund den Ergebnissen der Forschung und den Traditionen anderer Völker nicht. Dass der V. auf dieses vortreffliche Buch nicht verwies, muss umso mehr befremden, als es bekannt ist, dass er den Orient bereiste und namentlich in Jerusalem länger verweilte und die bedeutendern Persönlichkeiten hier kennen lernte. P. 98. Hätte der V. auf b. B. Mezia S. 47 b. verweisen sollen. Es ist nun allerdings wahr, dass R. Akiba kein Numismatiker war, wenigstens in modernem Sinne dieses Wortes nicht, dass er aber ein umso besserer Exeget war, beweist auch schon die fragliche Stelle Mt. 14, 25. יצרת daselbst stammt nicht von צור, wie es V. haben will, sondern von צור, wie קמת von קום. Ein Blick in Gesenius Wb. s. v. צור hätte den V. von der Richtigkeit R. Akiba's Auffassung belehren können. צור kann aber bekanntlich auch „prägen“ bedeuten.

Abgesehen von diesen einigen wenigen Mängeln ist die Schrift höchst lesenswerth, und was ihren Werth erhöht, ist die, schöne Ausstattung, die ihr zu Theil wurde. Wir können vorliegendes Werk unseren Lesern wäremstens empfehlen.

Jerusalem, im März 1893.

Dr. L. Grünhut.

